

**TÜRK
DİL
KURUMU**

V. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

**20-26 Eylül 2004
Ankara**

BİLDİRİ ÖZETLERİ

**TÜRK DİL KURUMU
V. ULUSLAR ARASI TÜRK DİLİ
KURULTAYI**

**20 Eylül – 26 Eylül
2004**

BİLDİRİ ÖZETLERİ

İÇİNDEKİLER

ABDULLA, Prof. Kemal	1
ACAR, Kenan	1
AÇIK, Nilgün	2
ADIGÜZEL, M. Sani	2
ADİLOV, Vahid Zahidoğlu	3
AĞCA, Hüseyin	4
AHMEDOV, Nurillo	4
AKALIN, Gülseren	5
AKAR, Ali	6
AKÇATAŞ, Ahmet	7
AKHUNDOV, Agamusa	8
AKKUŞ, Muzaffer	8
AKMAN, Eyüp	9
AKMATALİYEYEV, Abdıldacan	10
ALİŞİK, Gülşen Seyhan	11
ALİYEVA, Hatire	12
ALTUN, Ergün,	12
AMANOĞLU, Ebulfaz	13
ANDI, Fatih	14
ARGUNŞAH, Mustafa	14
ARIKOĞLU, Ekrem	15
ARNAZAROV, Seyitnazar	16
ATILGAN, İnanç	17
AY, Özgür	17
AYDIN, Mehmet	18
BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis	19
BALEKUVA, Nazgul	19
BALTABAYEV, Hamidulla	20
BARANOĞLU, Şahin	22
BARAT, Turup	23
BASKİ, İmre	24
BAYAR, Nevnihal	24
BEYZADEOĞLU, Süreyya	25
BİÇELDEY, Klara	27
BİLECİK, Fahrünnisa	27
BJALAVA, Elisabet	28
BLÄSİNG, Uwe	29
BODROGLİGETİ, András	30
BOZ, Erdoğan	31
BOZKAPLAN, Şerif Ali	31
BÖREKÇİ, Muhsine	32

CAFEROV, Nizami	32
CAKIPBEKOVA, Ayda	33
CANBULAT, Mehmet	34
CHMIELOWSKA, Danuta	35
CİN, Ali	35
COŞKUN, Volkan	36
COŞKUN, Menderes	37
CSAKI, Éva	38
CUMAGULOV, Çetin	38
ÇAĞIRAN, Önder	39
ÇENGEL, Hülya KASAPOĞLU	40
ÇİFTÇİ, Musa	41
DADABAYEV, Hamidulla	41
DEMİR, Necati	43
DEMİR, Nurettin	44
DEMİRBİLEK, Salih	44
DEMİRCİ, Jale	45
DEMİREZEN, Mehmet	45
DEMİRKIRAN, Cenk-	
K. MAVNACIOĞLU	46
DEVELİ, Hayati	47
DJUMAVUKA, Naida	47
DİLEK, Figen Güner	47
DUMAN, Musa	48
DURGUT, Hüseyin	49
DUYMAZ, Ali	50
EFENDİYEVA, Çiçek	51
EKER, Süer	51
EKİYOR, Cemil	52
ELİAÇIK, Muhittin	53
EMET, Erkin	54
ERASLAN, Kemal	54
ERDEM, Melek	55
ERDEM, Mevlüt	56
EREN, Hasan	57
ERGÖNENÇ, Dilek	57
ERGÜZEL, M. Mehdi	58
EROL, Hülya Arslan	59
ERSOY, Feyzi	60
ERSOY, Habibe Yazıcı	61
ERSOYLU, Halil	62
ERTEN, Münir	62
EYDURAN, Aysun	63
FAZIL, Ergaş	64

FEDAİ, Harid	64
FERAH, Aysel	64
GANİYEV, Fuat	65
GARİBOĞLU, Celil	66
GEDİKLİ, Yusuf	67
GÖGÜŞ, A. Ceren – Âdem TERZİ	68
GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız	68
GÖKDAYI, Hürriyet	69
GÖTZ, Manfred	70
GÖZAYDIN, Nevzat	71
GULÇEHRE, Rihsiyeva	72
GURGENİTZE, Nunu	73
GÜLBAHRAM, Jiembraeva	73
GÜLENSOY, Tuncer	74
GÜLSEVİN, Güler	75
GÜLTEKİN, Mevlüt	76
GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet	77
GÜNŞEN, Ahmet	78
HABİBBEYLİ, İsa	79
HACI, Rukiye	80
HACİYEV, Tofik	80
HASAN, Hamdi	81
HAZAI, Gyorgy	82
HEYET, Cevat	82
HUDİYEV, Nizami	83
HUJA, Habibulla	83
İBDEN, Emir İçhem	84
İLKER, Ayşe	84
İNAYET, Alimcan	85
İŞLER, Emrullah	86
JİKİA, Marika	87
KAÇARAVA, Nana	88
KADIRMAMBETOVA, Aynura	88
KAFKASYALI, Ali	89
KAMBERİ, Doklun	90
KARA, Mehmet	91
KARABACAK, Esra	92
KARABÖRK, Kazım	93
KARADEMİR, Fevzi	93
KARADOĞAN, Ahmet	94
KARADÜZ, Ednan	95
KARAHAN, Leylâ	96
KARAKUŞ, İdris	97
KARA-OOL, Lyubov	98

KARAÖRS, Metin.....	98
→ KARPUZ, H. Ömer	99
KARTAL, Ahmet	100
KARTALLLIOĞLU, Yavuz	101
KÂŞGARLI, Mahmut.....	102
KAYA, Fahri	103
KAYMAZ, Zeki	104
KAYRA, Osman Kemal	104
KAZIMOV, Gazenferşirinoğlu	105
KEMAL, Mağfiret	106
KESKİN, Aytekin.....	107
KILIÇ, Filiz	108
KILIÇ, Murat.....	109
KIRCHNER, Mark	109
KIRKKILIÇ, Ahmet.....	110
KİLLİ, Gülsüm	113
KİRİŞÇİOĞLU, Fatih.....	114
KOBECKAİTE, Halina	114
KOC AOĞLU, Timur.....	115
KOÇ, Mustafa.....	116
KORKMAZ, Zeynep	117
KORMUŞİN, İgor	117
KÖK, Abdullah.....	118
KURBONOV, M.	119
KURPESHKO, N. -N. SHİROBOKOVA	121
KUTALMIŞ, Mehmet	121
MAMULİYA, Eteri	122
MAYERMEROVA, Aynur	123
MEHMEDOĞLU, Alâeddin.....	124
MELİKLİ, Tofik.....	125
MEMMEDOV, Müseyib	126
MENZ, Astrid Beygu.....	126
MESUT, Recep-Selman ÇIKMAZ	126
MORİNA, İrfan	127
MUSAOĞLU, Mehman.....	128
NAGY, Éva.....	129
NALBANT, Bilge Özkan	130
NALBANT, Mehmet Vefa	130
NASKALİ, Emine Gürsoy.....	131
NERİMANOĞLU, Kâmil V.....	132
NOVRUZOVA, N.	133
NURİYEVA, Fenüze	134
ÖLMEZ, Mehmet	135
ÖLMEZ, Zuhâl	136

ÖMÜRZAKOVA, Nurgül	137
ÖNER, Mustafa	137
ÖNLER, Zafer	138
ÖZCAN, Aynur Öz.....	139
ÖZÇELİK, Saadettin	139
ÖZEZEN, Muna Yüceol	140
ÖZKAN, Fatma	141
ÖZKAN, İsa.....	141
ÖZKAN, Mustafa	141
ÖZKAN, Nevzat	142
ÖZMEN, Mehmet.....	143
ÖZTEK, Zafer.....	144
ÖZTÜRK, Arzu Erdoğan.....	145
ÖZTÜRK, Jale	145
ÖZYETGİN, A. Melek	146
ÖZYÜREK, Rasim	147
PARLAKYILDIZ, Hayrettin	149
PEKACAR, Çetin	150
PİDVOYNIY, Vladimir	150
PİLANCI, Hülya.....	151
RAFİYEYEV, Abdurozik	151
RUKHADZE, Luiza	153
SAĞIR, Mukim.....	153
SAĞOL, Gülden	154
SAKAOĞLU, Saim	155
SARACOĞLU, Erdoğan	155
SARAÇ, M. A. Yekta.....	156
SARI, Mustafa	157
SARIÇOBAN, Arif.....	158
SARIKAYA, Yakup	158
SARIYEV, Bedri.....	159
SATIBALDIKIZI, Marya	160
SAVRAN, Hülya.....	161
SERTKAYA, Ayşegül.....	162
SERTKAYA, Osman.....	162
SEV, Gülsel	165
SEVGİ, Orhan.....	166
SEYHAN, Tanju Oral	166
SIBGATULLINA, E.....	167
SÜLEYMANOV, Ahmet	168
ŞABANOV, Cumali	169
ŞAHİN, Hatice.....	170
ŞANLI, Cevdet-B. ŞUFTO.....	170
ŞEN, Mesut.....	171

ŞEYHUL, Almas	172
ŞİRİN, Hatice	173
ŞUKÜRİ, Abdubesir	174
ŞÜKÜRLÜ, Elisa	175
ŞÜKÜRLÜ, Elşen	175
TAMİR, Ferhat	176
TANÇ, Mustafa	177
TASNADİ, Edit	177
TATAR, Maria Magdolna	178
TEKLELİ, Nuriyeva M.	179
TEKMEN, Ayşe Nur	180
TEPELİ, Yusuf	181
TOHTI, Litip	181
TOKATLI, Ümit	182
TOMENENDAL, Kertsin	182
TOPRAK, Funda	183
TOSUN, Cengiz	184
TOSUNOĞLU, Mesiha	185
TSENG, Lan-ya	186
TURAL, Güzin	188
TURAN, Zikri	188
TURATBEG KIZI, Venera	189
TURDI, Haşim	190
TÜRK, Vahit	191
TÜRKMEN, Fikret	192
ULUTAŞ, İsmail	193
UYGUR, Ceyhun Vedat	194
UYGUR, Erdoğan	194
ÜSTÜNOVA, Kerime	195
VASİLYEV, D. Dmitriy	196
VELİYEV, Sevindik	197
VURAL, Hanifi	198
YAKAR, Halil İbrahim	199
YALÇINER, Neclâ	200
YAMAN, Banu	201
YAMAN, Ertuğrul	201
YAVUZARSLAN, Paşa	202
YAYLAGÜL, Özen	203
YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu	203
YILDIRIM, Hüseyin	204
YILDIRIM, Faruk	205
YILDIZ, Naciye	206
YILMAZ, Emine	206
YILMAZ, Salih	207

YILMAZ, Engin	207
YİĞİT, Ahmet.....	209
YUSUPOV, Ferit.....	210
YÜCE, Nuri.....	211
YÜCEL, Bilal.....	212
YÜKSEL, Zuhâl.....	212
ZIEME, Peter.....	213
ZÜLFİKAR, Hamza.....	213

Mitoloji Mekamların Gedim Metninde Berpası Meselesi

Kemal ABDULLA

Kitab-ı Dede Korkut destanının mitoloji katı derken ilk olarak dünyaya bakış sonucunda ortaya çıkan tasavvurlar, inançlar ve başka bu gibi mezmunla bağlı meseleler akla gelir. Mitoloji katı mitoloji makamların metin boyu muhtelif biçimli değerlerden formalaştığı anlaşılr. Muhtelif biçimli mitoloji makamlar eski bir metinden bugünkü dilimize çevrilebilir mi sorusunu doğurur. Bildirimizde bu konu işlenecektir.

Kocaeli Yer Adlarının Dili

Kenan ACAR

Kocaeli ilindeki yer adları; kelime sayısı, adın oluşumunda kullanılan yöntem (eklerden yararlanma, kelime birleştirme vb.), eklerin ve adı oluşturan kelime tabanlarının kullanım sıklığı ve yayılma alanları ile kategorileri bakımından incelenmiştir. Çalışma, hem Kocaeli geneli hem de ilçeler çapında ayrı ayrı veri ve değerlendirmeleri içermektedir.

Kocaeli genelinde hem tek kelimelik hem de eklerden yararlanılan yer adları (Karamürsel dışında) karşıtlarından fazladır.

İlde 10 ek kullanılmıştır. Ek çeşitliliği en fazla (7’şer ekle) İzmit ve Kandıra’dadır. Kullanım alanı en yaygın ekler, (bütün ilçelerde kullanılan)+lAr ve +II’dır. Sayıca; Kocaeli geneli, merkez ve kuzeyde (İzmit ve Kandıra) +lAr, kuzeybatıda (Gebze ve Körfez) +II, güneybatıdaysa (Gölcük ve Karamürsel) +iye fazladır.

Tek kelimelik adlarda sayıca “hatip” (7), “sofu” (6) ve “yağcı” (5); alan bakımındansa üçer ilçeyle “ahat”, “çavuş”, “demirci”, “hatip”, “sofu”, “tahtacı” ve “yağcı” yaygındır. İzmit’te ve Gebze’de çoğunlukla “meslek mensubu”, (başta güneydeki Gölcük ve Karamürsel olmak üzere) diğer yerlerde “kişi” adlarından yararlanılmıştır.

İki kelimelik adlarda alanca en yaygını, 3 ilçede görülen “tepe köy”dür. İlk kelimelerde en yaygını (4 ilçede 22 yerle) “kara”, ikincilerdeyse (4 ilçe 35 yerle) “köy”dür. İkinci kelimelerde en çok “unvan” adlarından yararlanılmıştır.

Birleşik adlar ekseriyetle (sırasıyla) sıfat tamlaması, ad tamlaması ve unvan grubu kalıbındadır. Kandıra dışındaki ilçelerde ad tamlamalarının iyelik eki çoğunlukla eksiltilidir.

Sultan Veled ve Sonrası Anadolu'sunda Türkçe Hâkimiyetine Mevlevîliğın Etkisi

Nilgün AÇIK

Sultan Veled, Anadolu'da Mevlâna'dan sonra, onunla Yunus Emre arasında ilk Türkçe yazan kişi olması bakımından dikkati çekmektedir. Sultan Veled'ten sonra yetişen Mevlevî şairler olsun, edebî muhitin canlı olarak var olduğu Mevlevîhanelere pek de yabancı olmayan divan şâirleri olsun, Mevlevîliğin işlenmiş malzemesi, Mevlâna etkisi ve sevgisi ile pek çok Türkçe manzume kaleme almışlardır.

Mevlevîlik, Ulu Arif Çelebi'den sonra, bir müddet Farsça ile Türkçe arasında bocalama devresi geçirmiş ve sonra mukaddes dil saygınlığında olan Farsçanın yerine Türkçeyi hâkim kılmıştır. Mevlevîler, Farsça şiir söyleyerek geleneği yürütmekle birlikte, artık bu tarikatta Türk kültürü o kadar yerleşmiştir ki, ünlü İran şairlerinden biri olan, Türk klasik edebiyatına şiirleriyle derin surette tesir eden Sâib-i Tebrîzî bile Konya'ya gelip Mevlâna'yı ziyaret etmiş, bir müddet orada kalıp Mevlevî olmuş, hilâfet alıp Tebriz'e dönmüş ve Mevlevîlik tesiriyle Türkçe gazeller söylemiştir.

Mevlevî şairlerden, Farsça divan sahibi olanların sayısı 5, Türkçe divan sahibi olanların sayısı 69, bir divan oluşturmayıp Farsça şiir yazdığı bilinen şairlerin sayısı 58, bir divan oluşturmadan Türkçe şiir yazarların sayısı 125, divançe sahibi olanların sayısı 6'dır. Buradaki rakamlara dikkat edildiğinde, Türkçenin Farsçaya göre, daha hâkim olduğu görülecektir.

Türk dili ve edebiyatında yüzyıllar boyu, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili kavramlar, büyük bir anlam zenginliği içinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili kelimeler Türk dilinde yer etmiş, kavram, deyim ve atasözü olarak bir zenginleşme meydana getirmiştir. Mevlevîler Türkçe manzumeleri ile, Anadolu'da Türkçenin yaygınlaşması, sevilmesi ve benimsenmesi aşamasında mühim bir rol üstlenmişlerdir.

Bir Hicivci Gözüyle 1927-1947 Yılları Arasında Türkçe

M. Sani ADIGÜZEL

Hayatta birçok alanda olduğu gibi dil alanında da görüş ayrılıkları vardır. Türkiye'de dil alanında görülen görüş ayrılıklarının had safhada olduğu dönem 1927'den sonraki dönem olsa gerektir. Bu dönemde Türk Harf İnkılâbı yapılmış, Türk Dil Kurumu kurulmuş, Güneş Dil Teorisi ortaya atılmıştır. Bütün bunlarla ilgili yazarlarımız

çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini bazen şiirle bazen nesirle ortaya koymuşlardır. Görüşlerini şiirle anlatan şairlerden birisi de Halil Nihat Boztepe'dir.

Halil Nihat Boztepe hiciv yönü ağır basan bir şairimizdir. 1927-1946 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Bu dönemde yürütülen Türk diliyle ilgili devlet politikalarını TBMM'nin bir üyesi olarak yakından takip etmiştir. Bu politikalarla ilgili görüşlerini ayrı bir kitap olarak yazmak yerine ilk baskısı 1931 yılında yapılan Ağaç Kasidesi'nin 1947 yılında yapılan ikinci baskısına ilâve etmiştir, Ağaç Kasidesi, esere adını veren "ağaç" bakımından bir methiye, "ağaça" ilgisi kurulan "dil" bakımından ise bir hicviyedir. Boztepe, söz konusu eserini 17 yılda tamamladığını ifade etmektedir. Bu süre, eserin birinci baskısı ile ikinci baskısı arasındaki yıl farkıyla aynıdır. Ancak eserde, Türkçe, onun Meclise girdiği 1927 yılı itibarıyla hiciv konusu yapılır. Bundan dolayı, şairin Türkçe ile ilgili görüşlerinin, 1927'den eserin yayımlandığı 1947'ye kadar geçen dönemi kapsadığı düşünülmüştür.

Biz bu bildirimizde, Halil Nihat Boztepe'nin, "Ağaç Kasidesi"nden hareketle, 1927-1947 yılları arasındaki Türkçeye, bir hicivci gözüyle nasıl baktığını ele almaya çalışacağız.

Kitab-ı Dede Korkut'ta Bazı Düzeltmeler

Vahid Zahidoğlu ADİLOV

Kitab-ı Dede Korkut, Oğuznamelerin klasik örneği gibi Oğuz boylarına ait olsa da genellikle Türk destan geleneğinin orta yüzyıllarda yazıya alınmış en mükemmel bir anıttır. Bundan dolayı destanın dilinde tarih boyunca Oğuzlarla temasta bulunan başka Türk kavimlerinin dillerine ait kelimelere de rastlanmaktadır. Abidenin metni değişik zamanlarda ve mekânlarda istinsah edilmiş daha eski nüshalardan kaynaklanan birkaç tarihî dil tabakasına tanıklık etmektedir. Kendi sırasıyla eski dil tabakalarını yüze çıkarmadan ve onlar arasındaki kronolojik sınırları belirlemeden bu eşsiz sanat incisinin dil açısından gerçek değerini vermek oldukça zordur. Lâkin kimi hâllerde lengüistik ve metinsel araştırmaların birbirine mutabık yapılmaması ve nüshalardaki eski dil tabakalarına ait verilerin göz ardı edilmesi metnin mantık ve üslûbuna ters düşen durumların ortaya çıkmasına neden olmuş, bazı kelimelerin okunuşunda görünüştaki benzerliklerin etkisiyle yanlış değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar göz önüne alınarak bildiride, önceki yayımlarda *Ya Reb*, *tenefi*, *faki*, *düğme*, *delü*, *sen*, *öñ*, şeklinde okunmuş ve çoğunlukla yanlış anlamlar verilmiş kelimelerin *yazub* «şaşırp», *tangi* «çadır ipi, urgan», *gıgı* «ezan», *dalu* «tipi», *san* «pek

çok», *evek* «çabuk, hızla» olarak düzeltilmesi için yeni öneriler ve etimolojik

Türkçe - Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programlarının İçerik, Yöntem ve Ölçme-Değerlendirme Yönlerinden Analizi

Hüseyin AĞCA

Günümüzde diplomalı kesimin Türkiye Türkçesini sözlü ve yazılı ifadelerde kullanımı ile ilgili yanlış, eksiklik ve yetersizlikler yanında, bunlara karşı gösterilen ilgisizlikler de ortadadır.

Bu bilimsel yetersizliğin ve sosyo-psikolojik duyarsızlığın ana sebebi iki ana başlıkta toplanabilir:

Bunlardan birincisi Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi uygulamalarındaki bilimsel temelden yoksunluk, diğeri bu derslere ait (özellikle Türkçe için) öğretim programlarının hatalı, eksik düzenlenmiş olmasıdır.

Örnek vermek gerekirse mevcut program “Türkçe dersi bir bilgi dersi değil, bir beceri dersidir” ifadesine yer vermiştir. Ama programın adı; bu doğru tespit paralelinde, **eğitim** programı olması gerekirken, hâlâ **öğretim** programıdır.

Yine bu dersin öğretiminin (aslında eğitiminin) amaçları konuşma, yazma-okuma-dinleme şeklinde verilmiştir. Hâlbuki bu becerilerin dilin hangi boyutlarında eğitilenlerce kazanılacağı sorusunun cevabı programda yoktur. Daha açık bir ifadeyle hedef kitleye karnını ne ile doyuracağı öğretilip, bu gıdalar da kendisine verilmeden onun karnının doyup doymadığı irdelenmektedir.

Bu alandaki ölçme/değerlendirme işlemlerinde de bilimsel ölçütler kullanılmadığı için çok büyük bir başarılı/başarısız kargaşası yaşanmaktadır.

Tebliğimiz, bu meselelere değinip bunların çözümüne ilişkin teklifleri tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Til Elning Yuzi

Nurillo AHMEDOV

Ma'lumki, til badiiy ijod jarayonida yuzaga kelgan an'ananing o'ziga xos ildizlari, uning uzoq vaqt badiiy hodisa sifatida yashab qolishga sabab bo'ladigan qonuniyatlari mavjud.

Shubhasiz bu muammoga ko'plab tilshunos, adabiyotshunos olimlarimiz qo'l urib tadqiqot ishlarini olib bormoqda.

E'tibor beraylik Alisher Navoiyni O'zbekistonda o'zbek tilining asoschisi deb aytishadi. Sababi A.Navoiy "Xamsa" asarini Turkiy tilda yaratganligi tufayli dunyoga mashhur va shu bilan Turk tilining boshqa tillarga nisbatan boy ekanligini ko'rsatib turibdi.

Yaxshi biz ko'z oldimizga M.Qashg'ariyning "Devoni lug'ti Turk" "XI - asrini" keltiraylik. Biz yuqorida aytgan o'zbek tilining asoschisi degan so'z yanada zaiflashib Turk tilining nihotda qadimiy ekanligidan dalolatdir.

Shuning uchun biz va sizning oldingizda ulkan vazifalar turibdiki, tilimizning ya'ni Turk tilining jahon tillari orasida o'ta qadimiy ekanligini ko'rsata bilish vazifasi turganligini unutmasligimiz lozim.

Agar biz an'anaviy badiiy hodisa, tilshunoslikda, adabiyot shunoslikda aniq mavjud bo'lgan o'ziga xos mavzu va talqin yo'nalishi deb tan olsak, buni e'tirof etmoqdan boshqa ilojimiz esa yo'q, u holda buning qonuniyatlarini har bir yozuvchi, shoirming xayoti ijodi faoliyatidan ibratli shaxsiyatidan tilimiz adabiyotimiz hamda xalqimiz tarixida tutgan o'rnidan izlashimizga to'g'ri keladi.

Zero ana shu tomonar teran va atroflicha tadqiq qilingandagina buyuk adiblarimizning asarlari asrlar va xalqlar ardog'ida nechog'lig'uzoq yashab kelganligi hamda yashab qolishining sababi ochiladi, o'z sirlarini ro'y-rost namoyish qiladi.

Dil Devrimi'nin Yeni Adana Gazetesindeki Yansimalari

Gülseren AKALIN

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Atatürk'ün en önemli devrimlerinden biri de Dil Devrimi'dir. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Atatürk'ün önderliğinde kuruluşunun ardından yine Atatürk'ün öncülüğünde 26 Eylül 1932 günü İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı, Dil Devrimi'ni hayata geçiren adımlardır.

Çukurova bölgesi, başlangıcından itibaren Dil Devrimi'nden etkilenmiş, gerek Kurultay'a gerek daha sonra başlayan Söz Derleme çalışmasına katkılar sağlamıştır. Bunun ilk örneği, Adana'dan, Toroslardan Yörüklerin Birinci Türk Dili Kurultayı'na katılmalarıdır. Kurultay'a delege olarak Adana'dan katılanların yanı sıra Yiğit Ağa, Ahmet Çavuş, Hasan Efendi de Adana Türkmen aşiretlerinin temsilcisi olarak Kurultay'da hazır bulunmuşlardır. Kurultay'a Adana'dan katılan Türkmen köylüleriyle ilgili olarak gazetelerde günlerce haberler yayımlanmıştır.

Birinci Türk Dili Kurultayı'nın ardından, Adana'da tam anlamıyla bir dil seferberliği başlamıştır. Ülkemizin en eski yerel gazetesi olarak 1918'den bu yana kesintisiz olarak yayımlanan Yeni Adana gazetesi, Dil Devrimi'ni destekleyen yazılara yer verdiği gibi Adana'dan derlenen sözleri de açtığı köşede yayımlamıştır. Gazetenin yazarları ve muhabirler de yazılarında bu sözleri kullanmışlardır.

Bildiride, Birinci Türk Dili Kurultayı'ndan başlayarak Dil Devrimi'nin Yeni Adana gazetesindeki yansımalarını ele alacağız. Konu hem tarihî açıdan hem de dil malzemesinin ortaya konulması açısından ayrıntılı bir biçimde ortaya konulacak, gazeteden yazılar ve fotoğraflar bilgisayarlı sunu ile yansıtılacaktır.

-ĠAn Eki

Ali AKAR

Türk dilinde eklerin görevleri ve kullanımları, lehçelere ve zamana bağlı olarak değişebilmektedir. Bu değişme, en yaygın olarak sıfat-fiil eklerinde görülmektedir. Bunlar, gerek cümlelerin kuruluşundaki etkin görevleri, gerekse şekil ve zaman eklerinden bir kısmının kökenini oluşturmaları bakımından önemli bir işleve sahiptirler.

ĠAn ekine, tarihî ve çağdaş lehçe ve şivelerde çeşitli anlam ve görevlerle ve yaygın olarak rastlanmaktadır. Bu ek başlıca, sıfat-fiil eki, zaman eki, isim yapma eki, zarf-fiil yapma eki, birleşik fiil yapma eki, çekim edatlarıyla kullanımı olarak altı değişik görevde karşımıza çıkmaktadır.

Ekin sıfat-fiillik özelliğine Karahanlı Türkçesi metinlerinden itibaren rastlamaktayız. Bu görevi ile daha sonra çeşitli lehçe ve şivelerde yaygın olarak kullanımını sürdürmüştür. -ĠAn ekinin ikinci belirgin ve önemli görevi, Oğuzca dışındaki lehçelerde zaman eki olarak kullanılmasıdır. *Divānü Lüġāti't-Türk'te* -ĠAn ekli yüklem taşıyan birtakım cümlelerin zaman ifadesi taşıdığı göz önünde tutulduğunda, ekin bu görevle kullanımı Karahanlı Türkçesi metinlerine kadar indirilebileceğini göstermektedir. -ĠAn ekinin üçüncü görevi, kalıplaşma ve kısalma yoluyla kalıcı isimler yapmasıdır. Bu özelliğe Köktürk ve Uygur metinlerinden beri rastlamaktayız. Bunların dışında -ĠAn eki, -DA bulunma hâli eki ve -ÇA eşitlik eki ve -IİK ekleriyle birleşerek zarf-fiiller, -ĠAn bol- şekliyle birleşik fiiller, *bile, için, dAy* “gibi” edatlarla da edat grubu oluşturur.

Türkiye Türkçesinde Cümlede Zaman

Ahmet AKÇATAŞ

Zaman kavramının tanımı ve sınırları konusundaki araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları görülmektedir. Günümüzün bu konuda yapılan çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla zaman konusunu cümle düzeyinde ele aldık.

İnceleme sırasında önce zaman unsurlarını tespit ettik. Bunu yaparken zaman eklerini, zaman zarf tümleçlerini ve bunlar arası ilişkileri inceledik. Türkiye Türkçesinin eserlerinden yaptığımız fişleme çalışmalarıyla, zaman yapılarını ortaya çıkarmaya çalıştık.

Çalışma sonunda Türk dilinin günümüzde zengin zaman yapısına sahip olduğu fikrine ulaştık. Gördük ki zaman unsurlarını bir arada etkili bir şekilde kullanan yazarlarımız, anlattıkları olay ve durumları daha etkili ve ayrıntılı ifade edebiliyorlar.

Zaman kavramı, cümle düzeyinde ele alındığında, işin sadece işlev kısmıyla değil, anlam olarak da değerlendirme yapmamız gerektiği anlaşıldı. Yani zaman, sadece eklerle değil, çok boyutlu bir belirleme gerektiriyor. Bu konuda son zamanlarda yapılan çalışmalar da bunu doğruluyor.

Zaman bildiren zarf tümleçleriyle cümlelerin yüklemli arasındaki ilişkiler incelenerek ortaya çıkarılan zaman kalıpları, hem dil hem de edebiyat alanlarındaki çalışmalarda yararlı olabilir. Türkçenin zengin anlatım gücünün sırlarından biri böylece ortaya konabilir.

Günümüzde aspekt, görünüş, bakış, zaman kayması gibi terimlerle karşılanan bu konuda, yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak ve Türkiye Türkçesi cümlelerinin yapılarını temel alarak bu çalışmamızı gerçekleştirdik.

Cümle düzeyinde ele alınan zaman konusunu formüllerle ortaya konulması, Türkçenin zaman sistemini belirlememizi sağlayacaktır. Böylece ZT +Y yapısında oluşan zaman yapıları, belli kalıplar hâlinde kullanılabilir.

Bu çalışma, Türkçe cümlelerin zaman mantığını çözerek; yapı, işlev ve anlam bakımından veriler elde etmek amacıyla yapılmış ve böylece alanında yeni bir bakış açısı yakalamak istenmiştir.

Bir Daha Türk Dillerinde Sıra Kategorisi (Ulamı) Üzerine

Agamusa AKHUNDOV

1. Türk dillerinde fiilin zamanları en çok araştırılan konulardan olmasına rağmen, bugün dahi en çelişkili dil problemi olarak kalmaktadır. Klasik Türkoloji araştırmacıları Türk dillerinde üçten (B.Hangildin) 26'ya kadar (İ.Giganov) zaman şekillerinin (eklerinin) olduğunu vurgulamışlar. Zaman eklerinin sayısı ile ilgili farklılık Türkolojide bugün de var.

2. Türk dillerinde bu farklı fikirlerin nedeni, "idi" yardımcı fiiline (onun çeşitli fonetik şekillerine) araştırmacıların münasebetine dayanmaktadır. Şöyle ki, herkes tarafından kabul gören 5 zaman şekli (iki geçmiş, bir şimdiki ve iki gelecek) "idi" yardımcı fiili ile birleştğinde, hangi gramer talihe rastlaması, özel tartışma konusu olmasa da, aslında zaman anlamının tutumuna etki yapmaktadır.

3. Dil uzmanlarının çoğu bu biricik gramer vasıtanın farklı gramer manalarını oluşturduğuna kabul etmişler, öteki grup dil uzmanları onu hangiyse vahit bir kategorinin belirtisi saymışlar. Bu durum bugün de devam ediyor.

4. "İdi" yardımcı fiilini zaman, formandı (ögesi) saymayan dil uzmanlarının kendisini de iki gruba ayırabiliriz. Azerbaycan dil uzmanlarının çoğunluğu (M.Hüseynzade, E.Demircizade), fiilin haber kategorinin (indikativin) hikâye şekli olarak kabul etmekte ve yalnızca fiilin bu şekli ile kısıtlamaktalar. İkinciler (A. Akhundov) bu şekli bağımsız bir kategorinin, yani fiilin sıra kategorisinin belirtisi sayıyorlar.

Bildiride bu kategorinin yapı ve mana özellikleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

a / e Sesleme Edatının Fonksiyonları Üzerine Bir Araştırma

Muzaffer AKKUŞ

Bir kökten çıkıp çeşitli kollara ayrılan Türk dili kendisine mahsus özellikler sergilemektedir. İşte bu özelliklerden dolayı Türkoloji araştırmalarının başlamasının üzerinden bir buçuk asırdan fazla zaman geçmesine rağmen hâlâ Türkolojinin veya Türk dilinin problemleri tam olarak halledilememiştir. Bu problemlerin çözilemeyeşinin başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları,
2. En azından on beş-yirmi asırlık bir geçmişe sahip olmaları,

3. Bu asırlar içerisinde yazılmış olan eserlerin neşredilmemiş ve hâlâ el sürülmeden ülke içinde ve dışındaki kütüphanelerde araştırmacılarını beklemeleridir.

Biz bu çalışmamızda çeşitli fonksiyonlara sahip olan ve bugüne kadar kimsenin ilgisini çekmeyen edatlardan a / e sesleme veya kuvvetlendirme edatının görevleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi, edatlar kendi başlarına kullanılmazlar; ancak eklendikleri kelimelerle birlikte cümle içerisinde vazife görürler. Bundan dolayı da Türk dilinde edatların büyük önemi vardır. Dilimizde farklı farklı isimler altında kullanılan bu a / e sesleme veya kuvvetlendirme edatının fonksiyonları:

1. Sesleme olarak kullanılması,

Doğu Anadolu Bölgemizde sıkça rastlanan hem **gel** hem de **git** anlamında kullanılan varmak fiiline eklenerek **var a var a** şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2. Çabukluk veya tezlik bildirmesi,

Yolda giderken birisine çabuk olması bakımından “**hadise-ne**” diyerek çabuk olmasını sağlamak için kullanılması.

3. Tekit bildirmesi

Akif ‘in “Şüheda gövdesi, **bir baksana**, dağlar, taşlar,
O, rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar”

4. Emir olarak kullanılması,

5. Kuvvetlendirme olarak kullanılması,

6. Şaşıрма / taaccüp olarak kullanılması,

7. Zarf olarak kullanılması.

Belirtisiz İsim Tamlaması mı, Sıfat Tamlaması mı?

Eyüp AKMAN

Türkçede isim yapma yollarından biri de belirtisiz isim tamlamalarıdır. En az iki isimle kurulan bu yeni tamlamanın (tamamlanan yeni ismin) bir tamlayan eki, bir de tamlanan eki vardır. Dolayısıyla birinci isim ikinci ismi niteler/tamlar. Başka bir ifadeyle birinci isim, ikinci ismin türünü / çeşidini bildirir. Türkçede bu niteleyen isim ek alabileceği gibi, ek almadan da kullanılabilir.

“Odun sobası” yapısındaki “odun” ismi ikinci ismin niteleyendir. Bu isim (odun) sobanın türünü göstermektedir. Yani, kömür sobası, elektrik sobası gibi soba çeşitlerinden hangisine ait olduğunu bildirir. Görüldüğü gibi “odun” kelimesi, “soba” kelimesini tür yönünden nitelediği için artık “niteleme sıfatı” sayılmalıdır.

Bu bildirimizde pek çok örnekle “belirtisiz isim tamlaması” olarak bilinen tamlamaların aslında bir çeşit “sıfat tamlaması” olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Manas Destanında “Türk” Kelimesinin Anlamı

Abdıldacan AKMATALİYEV

Manas tüm Türk halklarının övünç kaynağıdır. Büyüklüğü yönüyle bu destan ile kimse boy ölçüşemez.

Manas destanının büyük manasçı Sagımbay Orozbekov’un söylediği varyantında eski Türklerin Orhon-Yenisey runik anıtlarının içeriği yönüyle çağrışım yaptığı bilinmektedir. Runik anıtlardaki sentaks paralelizmler, tekrarlar, şiir teknikleri, sıfatlar, karşılaştırmalar ve diğer dil ve edebî unsurların Manas destanının diline etki etmiş olabileceği fikri aklıma geliyor. Eskiden kullanılan aliterasyonu, kafiyei Sagımbay Orozbekov müstesna seviyeye yükseltmektedir. Ancak böyle bir edebî mirasın durduk yerde oluşamayacağını da belirtmemiz gerekir. Destanın geçmişi, dayanağı vardır. Destanın kelime hazinesinde binlerce kelime ve ibareler yer almaktadır.

Manas destanında Türk kelimesinin sıkça geçmesi de boşuna değildir: “Altayda Kazak al da Türk”, “Kozgolbogon bu da Türk”, “Oylop turgan kuda Türk”, “Urumda catkan Türktör”, “Türkstan turat ceribiz”, “Kılım Türktön men dedi”, “Türktün barı dürküröp”, “Türk tukumu bolgonun”, “Türktördün sözün kaytarbayt”, “Berki atañar Türk dep”, “Ar cagı Türk artık durt”, “o, tügönböy catkan Türktön”, “Türktün barı barganı”, “Urugum Kırgız Türk dep”, Tübü Türktün urugu”. vs.

Demek ki Türk kelimesinin sıkça kullanılarak Manasçı Türk halkının tarihini, birliğini, birlikteliğini, geleceğini tasvir etmektedir.

Destandaki Türk kelimesi Türk kavminin soyuna, geçmişine, tarihte birliğine delâlet etmektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki örnekler Türklerin nerede, ne zaman yaşadığını, örf ve âdetlerini, gelenek ve göreneklerini, davranışlarını, dünya görüşlerini yansıtmakla birlikte destanın şiirsel yapısında edebî bir fonksiyonu da üstlenmektedir.

Sonuç olarak, Türk kelimesi başta Manas destanı olmak üzere diğer halk edebiyatı örneklerinde sıkça rastlanan bir kelimedir. “Tüpkü atabız Türk” deyimini de zaten bunun bir örneğidir.

Bu bildiride, Orta Asya Türk devletlerinden, Şeybanîler devletinin kurucusu Şeybanî Hanın (1451-1510) dinî adap ve ibadete ait *Risâle-i Ma'ârif-i Şeybanî* adlı eseri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Şeybanî Hanın eserleri üzerine yapılmış olan çalışmalarda divanı ve *Bahru'l- Hudâ* mesnevisi ayrıntılı olarak incelendiği hâlde *Risâle-i Ma'ârif* hakkında fazla bilgi verilmemiş veya üzerinde hiç durulmamıştır.

Risâle-i Ma'ârif'in elimize ulaşan tek yazması, Londra'da British Museum Or. 12956 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser, 916/1510-1511 yılında Herat mektebinin ünlü hattatı Ali Meşhedî tarafından yazıya geçirilmiştir. Şeybanî Han, bu eserini 913/1507 yılında. Herat'ı ele geçirdikten sonra, oğlu Muhammed Timur Bahadır için dinî adap ve ibadet konularına ait bir el kitabı olarak kaleme almıştır. Eser, kırk altı yapraktan ibaret olup, her yaprakta 10 satır bulunmaktadır. Bilinçli bir Türkçeci olan Şeybanî Han eserin girişinde o güne kadar Horasan'a gelen din kitaplarının Arap ve Fars dili ile yazıldığını ve halkın bu dilleri bilmediği için İslâmî bilgilerden eksik kaldığını belirtir ve bu yüzden çeviriler yaparak Türk dili ile bu eseri yazdığını söyler.

Z. Velidi Togan, bu eseri "Yesevî manzumelerini ihtiva eden en eski yazmalardan biri olarak" değerlendirebilir. Şeybanî Han, bir taraftan göçer evlilik geleneklerine Çingiz yasasına bağlı olmakla birlikte, diğer taraftan kendisini *Halifetü'r-Rahmân* olarak görebilecek kadar İslâmlığı gönülden benimsemiştir. Ancak, Şeybanî Hanın İslâmlığa bakışı Yesevîlik çerçevesinde değerlendirilmelidir. *Risâle-i Ma'ârif* döneminin din anlayışını sergilemesi bakımından tartışmasız önemlidir. Onu önemli kılan diğer bir yanı da siyasî otorite sahibi sıfatı ile Şeybanî Hanın bizzat kendisinin Türkçe eserler vermek yoluyla Türkçecilik geleneğinin devlet anlayışı olarak bölgede yerleşmesini sağlamasıdır. Kendisinden sonra Ubeydullah ve Babür Han başta olmak üzere han ve sultanlar bu geleneği sürdürmüşlerdir.

Şeybanî Han, bu eserinde Türkçenin din dili olarak yetkinliğini göstermek istercesine Türkçeleştirme gayreti içerisinde bulunmuş, bu amaçla Tanrı'nın doksan dokuz adına Türkçe karşılıklar vermiştir: *el Vahhab bağışlağuçı, el-Âlim bilgüçi, el-Kabız tutkuçı, e'r-Râfi' kötergüçi* vb.

Bildiride yukarıda belirtilen konular üzerinde durulacaktır.

Türkiye Türkçesinde İsmi Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları

Hatire A. ALİYEVA

Türkiye Türkçesinde ismin hâlleri ve cümle ögeleri üzerine birçok eser yazılmıştır. Lâkin bütün bu çalışmalara rağmen nesnenin bilimsel açıdan ismin hangi hâlleriyle ifade olunması gerektiği meselesi bugün de kendi çözümünü bulamamıştır.

Diğer bir taraftan, cümle ögelerinden nesne ve zarflığın (zarfın) birbirine karıştırılması eğitim sürecinde de kargaşaya neden oluyor.

Bu bildiride nesnenin dolaysız nesne ve dolaylı nesne adıyla ikiye bölünerek, dolaysız nesnenin belirtili ve belirtisiz yükleme hâliyle ifade olunması, dolaylı nesnenin ise ismin yönelme, bulunma ve çıkma hâlleriyle ifade olunması ele alınmıştır.

Aynı zamanda ismin yönelme (-a,-e), bulunma (-da,-de) ve çıkma(-dan,-den) hâllerinde kullanılan kelime ve kelime grubunun ne zaman dolaylı nesne veya zarflık (zarf) görevini üstlendiği de açıklanmıştır.

Türkiye Türkçesinde Kısaltma Gruplarıyla Kurulan İç İç Yapılar ve Sıralama Öncelikleri

Ergün ALTUN

Kaynaklarda **kısaltma grubu, kısaltma birliği, sıfat terkibi, isim öbeği, ad öbeği, sıfat grubu, bileşik sıfat, mürekkep sıfat** gibi başlıklarla ele alınıp incelenen kısaltma grupları, bir cümlede ya da isim-fiil, sıfat-fiil, bağ fiil gruplarının aşınması yoluyla oluşup cümlede isim, sıfat ya da zarf görevleri üstlenen kelime gruplarıdır.

Kısaltma gruplarını şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz :

1. İsnat grubu (kapısı açık)
2. Yönelme grubu (eve yakın)
3. Bulunma grubu (işinde usta)
4. Uzaklaşma grubu (okuldan uzak)
5. Vasıta grubu (karla kaplı)
6. Yükleme grubu (yirmiyi aşkın)
7. Eşitlik grubu (mineralce zengin)

Ad durum ekleri, adların diğer sözcüklerle aralarında türlü ilişkiler kurulmasını sağlayan eklerdir. Bu ekleri alan sözcükler kendisinden sonra gelen sözcükle gruplaşıp kısaltma grubu oluşturabileceği gibi iyelik eki de kısaltma grubu oluşturabilir. Hatta yalın durumdaki adların gruplaşmasıyla da kısaltma grupları oluşabilmektedir.

Ad, sıfat, zarf görevinde kullanılan bu sözcük grupları, ortak tamlanana bağlanarak bir tür zincirleme yapılar oluşturabilmektedirler. Örneğin bir eşitlik grubu ile uzaklaşma grubu, bir yönelme grubu ile vasıta grubu ortak tamlanana, ortak yükleme bağlanabilmektedir. Bu sıralamada vurgudan kaynaklanan anlam ayırt edici sıralama öncelikleriyle karşılaşılmaktadır. Kısaltma grupları salt kendi türünden söz öbekleriyle değil diğer söz öbekleriyle de bu tür iç içe yapılar kurabilmektedirler. Örneğin bir kısaltma grubu bir ad tamlaması ile ya da bir ilgeç grubu ile iç içe girerek ortak tamlanana, ortak yükleme bağlanabilmektedir.

Biz bu çalışmamızda kısaltma gruplarının, gerek kısaltma gruplarıyla gerekse diğer söz öbekleriyle kurdukları iç içe yapıları ele alıp sıralanışları hakkında birtakım sonuçlara ulaşmaya çalışacağız.

Eski Uygur Mahrnamag Yazıtı'ndaki (IX. Yüzyıl) Kişi Adları Üzerine Bir İnceleme

Ebulfez AMANOĞLU

Kişi adları toplumun dilinin, tarihinin, kültürünün araştırmasında önemli kaynaklardan biridir. Eski Türk, özellikle Uygur yazılarındaki şahıs isimleri bu bakımdan daha çok dikkati çekmektedir. Belli olduğu gibi çok sayılı eski Uygur Abideleri içinde Mani yazıtlarının bir kısmı daha eskidir ve nerdeyse Köktürk Yazıtları ile aynı döneme denk gelmektedir. Mani Yazıtlarının, Köktürk alfabesi ile yazılanlar dışında, büyük çoğunluğu tercüme eserlerinden oluşmaktadır. Bunların içerisinde 9. yüzyıl başlarında İran dillerinden birinde yazılmış Mani dini içerikli Uygur Türklerine ait bir kitabe (Mahrnamag) kişi adları bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu kitabede seksenin üstünde kişi adı ve unvanı kullanılmasına rağmen şimdiye kadar onomastik bakımdan ayrıntılı şekilde incelenmemiştir.

Yapı bakımından Köktürk yazılarındaki kişi adları ile daha çok çağrışım yapan, Karabalgasun Abidesi (825-832) ile paralellik arz eden ve **Ay tengirde kut botmış alp bilge uygur kağan**'ın adı geçen bu kitabede Köktürk Yazıtları'nda olduğu gibi kavim, boy kabile kökenli kişi isimlerine sık sık rastlıyoruz. Meselâ: **Hazar tegin (M.9), Tatar apa tegin (M.9), Uygur tapmış (M.11), Toğarak (tohar) Hunçuy (M.12), Yağlakar ınal (M.10), Çık (çik ?) tutuğ (M.35) ve s.**

Köktürk Yazıtları'nda olduğu gibi Manicilerin bu himn kitabında (Mahrnamag) da unvan bildiren kelimeler kişi adlarının oluşmasında önemli yer tutmaktadır. Meselâ: **Bağa tarkan öge (M.30), Yegen apa (M.45), Tapığlığ sangun (M.35), Kül çur (M.120), İsik**

ingi içreki (M.55), Yaramış inançu (M 65), Xumar çur (M.75), Yavgu Tağarmı çapış (M.90), Tamğan Tarhan (M.95), Kut Hatun (M 130), Hut işi (M 130), İtmiş Hatun (M150) ve s.

Bildirimizde Mahrnamag Kitabesi'nde kullanmış kişi adları ve unvanlar Köktürk kişi adları ile karşılaştırmalı olarak anlam, yapı ve etimolojik bakımdan ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Ayrıca adı geçen Mani yazıtında kullanılmış seksenin üstünde kişi isminin listesi de bildiride yer almaktadır.

Günümüz Türk Romanının Dili Üzerine Dikkatler

M. Fatih ANDI

Bugün Türk edebiyatının en zengin ve canlı görünümlerinden birisini de Türk romanı oluşturmaktadır. Özellikle günümüzde bu türün hem sayıca bir artış hem de eskiden beri süregelen tarihî romanlar, sosyal romanlar, aşk veya macera romanları gibi alttürlerinin yanı sıra polisiye, bilim-kurgu, fantastik, ütöpik gibi alttürlerde de bir zenginleşme ve açılım içinde olduğunu gözlemekteyiz. Bu açılım ve artış bugün en çok da genç yazarların kaleminden gerçekleşmektedir.

Peki bu romanların dili ne gibi özellikler taşımaktadır? Bu genç yazarlar Türkçeyi hangi yelpazede, nasıl bir hassasiyetle kullanmaktadırlar?

Bildirimizde bu soruların cevabı aranmaktadır. Bunun için son bir yılda yayımlanmış olan romanlar üzerinde yapmış olduğumuz okumalarda, -kimi geçen yıl ilk romanını yayımlamış olan- günümüz genç romancılarının eserlerindeki dil özellikleri, bu çerçevede cümle yapıları, kalıp sözler, yabancı dillerden taşınan dil öğeleri (bunlar arasında, varsa görsel medya dolayımından esere giren İngilizceden çeviri ifade kalıpları), üslûbun belirleyici unsurları (sıfat, fiil, zarf kullanımları) vs.yi tespit ile bunlardan hareketle birtakım sonuçlara varmaya çalışılmaktadır.

Kıpçakça Sözlüklerdeki İmlâ Sorunları

Mustafa ARGUNŞAH

Memlûk Kıpçakçası Türkçenin en fazla sözlük çalışmasının yapıldığı alandır. Bu Türk sözlüklerin çoğu Arap dilciler tarafından yazılmıştır. Kıpçak sahasında yazılan bu sözlüklerde, madde başları Kıpçakça, anlamları Arapça olarak verilmiştir. 1931 yılından başlayarak günümüze kadar bu sözlüklerin tamamı bilimsel olarak hazırlan-

muş ve yayımlanmıştır. Çalışmamıza konu ettiğimiz Kıpçakça sözlükler şunlardır: Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak (A. Caferoğlu, 1931), El-İdrak Haşiyesi (V. İzbudak, 1936), Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye (B. Atalay, 1945), Kitabu Bulgatü'l-Müstak fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak (A. Zajaczkowski, 1954), El-Kavaninü'l-Küllie li-Zabtü'l-Lügati't-Türkiyye (R. Toparlı vd., 1999), Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (R. Toparlı vd., 2000), Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye (R. Toparlı vd., 2003).

Bu çalışmaların yayımında çoklukla esere Arap harfli orijinal metinleri de eklenmiştir.

Bu sözlüklerin Arap dilciler tarafından yazılmış olması çok önemli imlâ özelliklerinin yansımalarına sebep olmuştur. Zaman zaman Kıpçakçanın mensur eserlerinde de bu imlâ özelliklerine rastlanmaktadır. Metin yayımlarını gözden geçirdiğimizde, üzerinde daha fazla durulması gerektiğini düşündüğümüz bu imlâ özelliklerinin gereğince işlenmediği, hatta farklı eserlerde değişik şekillerde okunduğu ve yorumlandığı gözlenmiştir.

Bildirimizde bu metinler orijinal nüshalarından taranacak, dikkat çekici imlâ özellikleri belirlenecek.

Türkçenin -rAk ve -ArAk Ekleri Hakkında

Ekrem ARIKOĞLU

Türkiye Türkçesinde günümüzde de kullanılmakta olan -rak karşılaştırma eki Eski Türkçeden beri varlığını devam ettirmektedir.

-ArAk zarf-fil eki ise Eski Türkiye Türkçesi döneminde ortaya çıkan yeni bir ektir.

-ArAk zarf-fiil ekinin yapısı hakkındaki çeşitli görüşler vardır. 1)-a istek eki+-rAk karşılaştırma eki, 2.-U zarf-fiil eki+ -rAk karşılaştırma eki. 3.)-Ar geniş zaman eki+ ok kuvvetlendirme eki, bu görüşlerden bazılarıdır. (Z.Korkmaz) Ek Kırgız Türkçesinde -P-(I)rAAk şeklinde -p zarf-fiil ekinden sonra kullanılmaktadır.

Tuva ve Hakas Türkçelerinde gerek -rAk karşılaştırma eki gerekse de -ArAk zarf-fiil eki kullanılmamaktadır. Tuva Türkçesinde "arak" biraz anlamındaki son çekim edatı, hem zarf-fiil ekli fiillerden sonra gelerek-ArAk anlamını vermekte hem de sıfatlardan sonra gelerek karşılaştırma anlamı vermektedir. Aynı edat Hakas Türkçesinde "arah" (biraz) şeklindedir. Hakas Türkçesinde de bu edat zarf-fiil eki almış fiillerden sonra gelerek -ArAk zarf-fiil ekinin anlamını karşılamakta, sıfatlardan sonra gelerek -rAk karşılaştırma eki işleviyle de

kullanılmaktadır. Yapılarından anlaşıldığı kadarıyla bu iki edat aynı kökene dayanmaktadır.

Biz bu lehçelerdeki durumdan hareketle iki ekin ortak kökene dayandığını düşünüyoruz. İki ek de ortak bir “ara” kelimesine -ok (ki bu “ok” pekiştirme kelimesinin kullanıldığını daha önce Z. Korkmaz yazmıştı) kuvvetlendirme ekinin gelmesiyle araok>arak şekli ortaya çıkmıştır. Zarf-fiil eki almış bir fiilden sonra fiilin gelmesi gerektiği düşünülebilir. Fakat Türkiye Türkçesinde **al-alı beri** gibi yapılarda kuvvetlendirici olarak zarf-fiil ekinden sonra edat gelebilmektedir. Zaten bahsettiğimiz iki lehçede de açık bir şekilde -p arah (Hakas Türkçesinde), -p aarah (Tuva Türkçesinde) şeklinde zarf-fiilden sonra edat gelmektedir.

Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi

Seyitnazar ARNAZAROV

Türkmen ve Türkiye Türkçesinin kelime hazinesinde yer alan fiillerin çoğunluğu gerek yapısal, gerekse anlamsal bakımdan benzer özelliklere sahip olup, kullanımında iki yazı dili için de ortaklığı teşkil etmektedir. Ancak bunların kullanımında çeşitli mana farklılıkları na da rastlanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu yazı dillerine ait olan bütün ortak fiilleri üç gruba ayırabiliriz:

1. Türkmen ve Türkiye Türkçesinin ortak fiillerinin büyük kısmı aynı fonksiyonda kullanılarak aynı manayı anlatmaktadır: *almak, bermek, gelmek, gitmek, görmek, ölmek, olmak, yetmek, getirmek, durmak, kovmak, akmak, açmak, içmek, uçmak* vb.

2. Söz konusu yazı dillerinin ortak fiillerinin ikinci grubunu oluşturan fiiller sayı bakımından çok değildir; ancak bunlar çok anlamlı fiillerdir. Bu gruba ait olan *atmak, çalmak, düşmek, tutmak, çıkmak, girmek, yatmak, yakmak, yanmak, salmak, sürmek* vb. fiillerin her birisi birçok manalara sahip olup, bu manaların birkaçı iki yazı dili için de aynıdır, bazı manaları ise sadece kullanıldığı yazı diline mahsustur.

3. Ortak fiillerin üçüncü grubunu oluşturan fiiller, aynı kökten olmasına rağmen, tamamen farklı manaları ifade ederek Türkmen ve Türkiye Türkçesinde yalancı eş değer durumundadırlar. Buna örnek olarak *tapmak, yapmak, ötmek, beğenmek, beklemek, beslemek, becermek, avunmak, eğlenmek, irkilmek, sallamak, saldırmak, dolandırmak, gelişmek, yoklamak* gibi fiillerin bu dillerdeki anlamları gösterilmektedir.

Bilim Kurgu Dili Olarak Türkiye Türkçesi Tarih-Dil Bilimsel Bir Yaklaşım

İnanç ATILGAN

Bildirinin temelini Viyana Üniversitesi Şarkiyat Bölümü Türkoloji Enstitüsünde Prof. Dr. Claudia Römer'in refakatinde gerçekleştirilmiş „*Das Türkeitürkische als Sprache der Science Fiction. Ein historisch-linguistischer Beitrag*“ [Bilim Kurgu Dili Olarak Türkiye Türkçesi. Tarihî gelişimine dair dil bilimsel çalışma] başlıklı yüksek lisans tezi oluşturacaktır. Çalışma, bilim kurgunun dil bilimsel özelliklerine değinecek, bu özellikleri örnekleriyle sunacaktır. Değerlendirilecek bilimsel yaklaşım alanları, morfoloji, ses bilgisi, anlam bilimi, yazım bilimi, diller arası etkileşim, Türkiye'deki bilim kurgu yayınları, Türk bilim kurgu yazarları, eleştirmenleri ve araştırmacıları olacaktır. Türkiye Türkçesinin tarihî gelişimi de dikkate alınarak ortaya çıkması beklenen sonuç, kısacası Türkiye Türkçesinin bilim kurgu dili olabilirliliği üzerinedir. 1973 Ocağında *Türk Dili* dergisi, bilim kurguya özel bir sayı ayırmış ve Türkiye Türkçesine Orhan Duru'nun tavsiyesi üzerine ilk defa “bilim kurgu” terimini kazandırmıştır. Çalışma, bu özel sayıdan da yola çıkarak geçmişteki ve güncel bilim kurgu edebiyatını inceleyecek, konuya ilişkin birçok örnek verecektir.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri Üzerine

Özgür AY

Anadolu'nun tarihin her döneminde pek çok kavmin yerleşim yeri olması, burada meydana gelen kültürün çok çeşitli ve renkli olmasını sağlamıştır. Bu, doğal olarak kültürün taşıyıcılığını ve sürekliliğini sağlayan dili de etkilemiş, yazılı dilde birlik sağlanmışsa da, konuşulan dildeki çeşitliliğin sebebi olmuştur. ¹

Türkiye Türkçesi (=TTü.)nin sağlıklı ve eksiksiz bir gramerinin yazılabilmesi için de, Eski Anadolu Türkçesinin zaman içindeki doğal süreci olarak yapısında birtakım arkaik özellikleri de devam ettiregelmış olan TTü. ağzlarının her yönden incelenmesi gerekmektedir. ²

Bu bildiride, basılması için Türk Dil Kurumuna teklif etmiş olduğumuz “*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*” adlı çalışmamızdan hareketle TTü. ağzlarında fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

- ¹ Anadolu ağızlarının teşekkülü ile ilgili olarak bk. Zeynep KORKMAZ, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", *TDAY Belleten* 1971, Ankara (1979), s. 21-32.
- ² Bugüne kadar, Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde yapılan çalışmalar, çoğunlukla bölgesel incelemeler şeklinde olmuş, ağızların bütününi kapsayan genel değerlendirmelerin ve karşılaştırmaların yapıldığı çalışmaların sayısı oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Son yıllarda yayımlanan Leylâ KARAHAN'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (TDK. Yay.:630, Ankara, 1996), Ahmet BURAN'ın *"Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri* (TDK. Yay.: 660, Ankara, 1996) ve Ahad ÜSTÜNER'in *Anadolu Ağızlarında Sıfat-fil Ekleri* (TDK. Yay.: 753, Ankara, 2000) adlı çalışmaları, tespit edilen yöre ağızların karşılaştırıldığı çalışmaların önde gelenleridir. Bu tür karşılaştırma çalışmaları bütünü görmek açısından son derece önemlidir.

Nurullah Ataç'ın Türkçenin Söz Varlığına Katkısı

Mehmet AYDIN

Nurullah Ataç kendi sözleriyle dil işine sonradan girmiştir. Ataç'ın türettiği sözlerle yaptığı tartışma ve kalem kavgalarıyla Türkçenin özleş(tiril)mesi hareketine katılması 1944 yılında olmuştur. Bu tarihten 1957 yılında ölümüne kadar Ataç türettiği kelimelerin benimsenip benimsenmesine de pek aldırmadan yazılarında hep yeni sözler kullanmıştır. Ataç, dilde yenileşme konusunda ılımlı değil aşırıdır. O dilde yenileşmeye karşı olanları da bu konuda ılımlıları da eleştirir. Ataç Türkçedeki bütün Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türkçeleşip Türkçeleşmemelerine bakılmaksızın atılmasından yanadır.

Ataç'ın yazılarında kullandığı ve önerdiği sözcükler üç öbeğe ayrılmıştır:

1. *Ağızlardan aldıkları.* Bunlar için Cevdet Kudret "yurdun herhangi bir köşesinde, bir köyde, bir kasabada, çok dar bir çevre içinde kullanılan kelimeler" diyor.

2. *Eski Türkçeden aldıkları.*

3. *Kendi kurduğu tilcikler.*

Bu bildiride Ataç'ın kullanarak önerdiği kelimelerden hangilerinin benimsenip yaşadığı sorusuna Yılmaz Çolpan'ın 1963'te Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Ataç'ın Sözcükleri* adlı sözlüğü ile kullanımda olan Türkçe sözlüklerden yola çıkılarak cevap aranacaktır. Ayrıca *Ataç'ın Sözcükleri* adlı sözlük çerçevesinde bu sözlerden hangilerinin Ataç'ın kurduğu kelimeler olduğu da araştırılacaktır.

Ataç'ın sözcüklerinden bir bölümü yalnızca onun denemelerinde kalmış, yaygınlaşıp, benimsenmediği için kısa sürede ölmüştür.

Bu sözcüklerin ölüm nedenleri üzerine düşünmek gerekir. Bu bildiride Ataç'ın bazı sözlerinin niçin kısa ömürlü olduğu sorusu da dil bilimi açısından cevaplanmaya çalışılacaktır.

Batı Dilleri Tercümanı Olarak Bir Osmanlı Yazarı: Piri Reis

Jean-Louis BACQUE-GRAMMONT

Osmanlı yazını memalik-i mahruselerin sınırlarının içinde olduğu kadar dışında da yer alan üç büyük dünya gözlemcisine sahiptir: Piri Reis, Kâtib Çelebi ve Evliya Çelebi. Son yıllarda onların eserlerini inceleyen üst seviyede araştırmalar yapılmaya başlandı. Bununla birlikte onların sahip oldukları bilgi ve elsin-i selaselerin dışında başka dillerde yazılmış eserlerden yararlanmış olmaları üzerine hâlâ söyle-necek pek çok şey var. Burada, bu alanda ortaya çıkartmış olduğumuz birkaç sonuçtan kısaca bahsetmek istiyoruz. Kâtib Çelebi'nin duru-munu ele almak bir tebliğin boyutlarıyla bağdaşmayacak açıklamaları gerektirdiğinden en azından Piri Reis'in eserlerini kapsayanlardan bahsedebiliriz.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Renk Adları Üzerine

Nazgul BALEKUVA

Sıfatların çoğunu oluşturan renk adlarını bildiren kelimelerin insan hayatında özel yeri vardır. Bu kelimelere gelmeden önce rengin ne olduğuna dair bilim adamlarının görüşünü belirtmek istiyoruz.

XX. asırda yeni ilmin ortaya çıkmasıyla dil faktörlerinin anlamına yeni görüşle bakmaya olanak veriyor. Renklerin anlamını zorlaştıran esas problemlerin biri – renkler, eşyanın esas özelliğini bildirir diye yanılmamızdır. Bu durumda biz, rengin ilmi araştırmalara göre objektif bir kategori olmadığını, sadece bizim hissetmemizle düşünmemizin elemanı olduğunu düşünmeyiz. Renkleri, biz, sadece inanılmayacak kadar zor, fizikî kimlik, neyro fizyolojik ve psikolojik süreç sonucunda hissedebiliriz.

Aslında bütün eşyalar belli bir renge sahiptir. Ama bazı eşya-ların renkleri değişime uğruyor. Eğer eşyanın rengi değişmeyen sabit bir renk olsaydı, o zaman insan için o kadar önemli olmazdı. Çünkü dünyanın renk aleminde birçok eşyalar renksiz diye tanımlanıyor. Örneğin kömür, badana, kan gibi eşyaların renkleri siyah, kırmızı ve beyazdır. Başka rengi yoktur.

Renk ilminin temelini İ. Newton 1672 yılında atmıştır. O, güneş ışığının cama yansımaları sansasyonel yenilik olarak gösterdi. Beyaz renk görülecek tayf oluşturan birçok renk öğelerine ayrılacakmış. Newton, bundan başka bu öğelerin birleştiğinde insan gözünde yine “beyaz” rengin oluşacağını söyledi.

Renkler, çok çeşitli olur. İnsan gözü binlerce rengi ayırt edebilir. Çoğunlukla renkleri belli bir eşyanın rengine göre belirliyorlar. Örneğin kırmızı, kan kırmızı. Bu – insan kanının rengidir veya gök dediğimizde gök yüzünün rengini gözümüze getirebiliriz.

Her milletin kendi düşüncesi, yaşayış tarzı ve geleneğine göre renkleri anlayışı da farklı olur. Belli bir rengi kabul etme milletin kültürü ve geleneğiyle ilgilidir. Beyinde olan süreçler doğrudan dilde belirmiyor, dil, beyinde olup bitenleri değil, zihindekileri gösterir. Bizim zihnimiz ise bizim kültürümüzün etkisinde bulunur.

Bu çalışmada renklerin algılanması ve değerlendirilmesinde beyinde oluşan zihinsel süreçlerin kültür ile olan etkileri çerçevesinde Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki renk adları ilişkileri ele alınacaktır.

“Cigatay Gurungu”de Dil ve İmlâ Problemleri

Hamidulla BALTABAYEV

Ceditçiliğin hareket tarzlarından birisi 1918-1920 yıllarında faaliyet yürüten “Cigatay Gurungu”dur. O, Türkistan Muhtariyeti ve Buhara ceditçilerinin ayaklanma hareketlerinden sonra, Fitret başkanlığında Taşkent’te “siyasete karışmamak” şartıyla kurulmuştur. Ziya Gökalp bu olayları “Orta Asya’da bağımsız Türk - Müslüman devleti kurulması için stratejik arayışlar” olarak değerlendiriyor.¹ Fitret 1917 yılında Semerkant’ta “Hürriyet” gazetesinde editörlük yapmakla beraber Türkistan Tiyatro, Müzik ve Edebiyat Derneğini kurmuş ve bu grup “Cigatay Gurungu” için hazırlık görevini üstlenmiştir.²

Derneğin adıyla ilgili “Cigatay hududu”, “Cigatay ulusu”, “Cigatay dili”, “Cigatay edebiyatı” gibi terimler XIII. yüzyıldan itibaren var olduğu ilmi bir gerçektir. Fitret 1924 yılında “Cigatay edebiyatı” adlı makalesinde şöyle yazmıştır.

“Orta Asya Türk edebiyatının “Cigatay edebiyatı” diye adlandırılması Cingiz oğlu Cigatay’a nispetledir. 1224 yılında Cingizhan tarafından bir kurultay düzenleyip, ülkesini oğullarına taksim etmişti”.

Bu makalede Fitret “Cigatay edebiyatı” teriminin, yalnız XIII. yüzyıldan sonraki, edebiyata değil, belki “Cigatay hududu” denilen Merkezi Asya Türklerinin kendi topraklarında yaratılan ve kadim

dönemlerden beri mevcut olan manevî mirasa nispeten kullanıldığını hatırlatır.

“Cigatay Gurungu” Merkezî Asya’nın yerli sahipleri olan Türk kültürünü, edebiyatını, sanatını, dilini, imlâsını, tarihini ve diğer alanları kapsamlı bir şekilde araştırmaya başladı. Derneğe isim seçerken, Fitret, birincisi, saf Türkçe terimleri kullanmaya, ikincisi, Merkezî Asya Türklerine ait mirası ifade etmeye dikkat etti. Buradan, büyük Turanzeminin Merkezî Asya kısmı geçmişte “Cigatay hududu” diye adlandırıldığından dolayı bu sembolik adı kabul ettiğini de anlamak mümkündür. “Gurung” kelimesine eş anlam olarak “kenges”, “meclis” veya “teşkilât” kelimelerini kullanmak mümkün olduğu hâlde, Fitret bu Arapça terimlerden kaçındı.³

“Cigatay Gurungu” diye adlandırılan teşkilât Aralık 1918 tarihinde ise başladı. Bu konuda Prof. Zeki Velidi Togan şöyle yazmaktadır:

“Özbekistan’da birçok tiyatro ve kültürel teşkilât vasfında “tode”ler (gruplar) vardı. Bunlardan “Timur”, “Turan”, “izci”, “Türk Gücü” gibi tode ve şubeler çok meşhurdur. Ancak Rus hükûmeti bunların faaliyetini yasakladı. 1921 senesinde “Cigatay Gurungu” da yasaklandı.⁴

“Cigatay Gurungu” tüzüğünden anlaşıldığı üzere, “gurung” birkaç şubeden oluşup, onlara zamanın terimiyle “todeler” denilmiştir, “Dil ve imlâ todesi”, “Edebiyat todesi”, “Müzik ve Tiyatro todesi” vesaire.

Ta 1919 yılının başlarında ciddî faaliyet göstermeye başlayan “tode”lerden birisi, “Dil ve imlâ” şubesi olup, ona Çolpan ve Elbek yöneticilik yapmışlardır. Fitret’in “Dilimiz” makalesinde bu “tode”nin yöntemi belirlenmiştir. Elbek, Asurali Zahiri, Şakircan Rahimi, Kayum Ramazan, Gazi Yunus, Sarasul Zunnun gibi ilim adamlarının dil bilgisine ait çalışmaları dil ve imlâ todesi programı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. “Ana Dili” ders kitabı (1918), Firet’in “Dilimiz” makalesi (1919), “Özbek Dili Kaideleri hakkında bir deneme”. “Sarf” (1. kitap), “Nahv” (2. kitap) ve 1927 yılındaki dil bilgisine ait “Özbekçe Dil Dersleri” adlı komisyon çalışmasını “tode” faaliyetinin pratik sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Gurung üyeleri 1919 yılında Arap alfabesini değiştirerek yeni bir alfabe ortaya çıkartmaya çalıştılar. Ocak 1921 tarihindeki Dil ve İmlâ Kurultayı “Cigatay Gurungu” başkanlığında gerçekleştirildi. Çolpan Kurultay’a “gurung” temsilcisi olarak katıldı.

“Cigatay Gurungu”nun yayım organı var mıydı? sorusuna Ziya Said “Tang” (“Sabah”) dergisi diye cevap veriyor. “Cigatay Gurungu” Kasım 1918 tarihinden 10 Ocak 1921 senesine kadar faaliyetini sürdürdü.

- ¹ Ziya Gökalp. *Rusyadaki Türkler ne yapmalı?* Yeni Mecmua, 4 Nisan, 1918. s. 233-235.
- ² Allworth E. Uzbek Literary Politics. -The Hague: 1964. s.113; Benningsen A. Lemerrier - Quelquejay ch. La presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920. -Paris- La-Haye: 1964. s. 174-175; Carrere H. d' Encausse. İslâm and Russian Empire; - London: 1988; Komatsu H. 20. yüzyıl başlarında Orta Asya'da Türkçülük ve Devrim Hareketleri. Ankara, 1993. s. 33-69.
- ³ Türkiye'deki bazı yayınlarda Türkçe "gurung" kelimesini Arapça "meclis" kelimesi vasıtasıyla tercüme etmişlerdir. Bu konuda bakınız; Komatsu H. 20. yüzyılın başlarında Orta Asya'da Türkçülük ve Devrim Hareketleri. Ankara, 1993, s. 30-41.
- ⁴ A. Zeki Velidi Togan, Bugunki Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi. Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul, 1981, s. 520.

Türkçede İsimleştirmenin Telâffuz, İmlâ ve Söz Dizimine Etkileri

Şahin BARANOĞLU

İsimleştirmenin iki yönünden biri sözlükle ilgili *ad verme* diğeri de gramerle ilgili *kelime grubu* ve *cümle nitelemesidir*. Bu çalışmada, pek çoğu isimleştirmedeki tercihlerden kaynaklanan ve dil eğitimimizi zora sokan yaklaşımların farklılıkları ele alınacaktır.

Ad vermeye ilgili örnekler:

1. Türkçede dil adları, millet adlarının sonuna eklenen -çe⁽⁴⁾ eşitlik ekiyle türetilmiş ve söz konusu ek de, yapım eki hâlini almıştır. Dilimizde yapım eklerinden sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrılmadığından bugün *Türkçede*, *Türkçe'de* olarak da yazıldığını gördüğümüz yapının doğru imlâsı *Türkçede* şeklinde olmalıdır.

2. Birleşik kelimelerin imlâsında da, adlandırma kaynaklı farklılıklar vardır: *Ön söz/önsöz*, *söz konusu* / *sözkonusu*, *ön ek* / *önek*, *basım evi* / *basımevi* vs.

3. Arap harfleriyle imlâsını tek hece hâlinde okuyarak türettiğimiz *hırlı* ve *hırsız* kelimelerinde de geçen *hayır* kelimesi, dilcilikteki kötü bir anlamın iyi anlamlı bir kelimeyle adlandırılması yatkınlığından kaynaklanan bir eş yazıldık ve eş seslilik örneğidir.

Söz dizimiyle ilgili örnekler:

1. "Ayşe'nin etekleri zil çalıyor." cümlesinin yüklemi "etekleri zil çalıyor" olursa tamlayan durumundaki *Ayşe'nin* ne olacak? Dilci, her mecazlaştırma için ayın bir söz dizimi formu üretmek durumunda değildir; zira *mecaz* diye bir dilcilik terimi yoktur ve çekim sisteminin çalışması, ifadenin mecazî olmasıyla değişmez.

2. *Tilek bu iligke tapınsa özüüm* (KB, 529, b.) örneğinde görüldüğü gibi cezayı gerektirmeyen istek anlamlı şart cümlelerinden de belli ki, bu cümle türünde şart kısmı, cezanın zarfı olamaz. Türkçede cümle nitelemesi şeklindeki adlandırmanın ana kanallarından biri olan bu yapıya girişik cümle muamelesi yapmak, doğru değildir. Bir yapı alıntısı olan “*sıla sığası*” da cümle tahlilinde, hâlâ bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir.

Kültür Devrimi Döneminde Uygurca İle Çincenin İlişkileri

Turup BARAT

1960’lı yıllardan sonra özellikle, 1966-1976 yılları arasında tüm Çin genelinde gerçekleşen “Kültür Devrimi”, tüm Çinde olduğu gibi Uygur Özerk Bölgesinde de çok etkili olmuştur. Kültür devrimi yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirilmiş aşırı solcu bir uygulama olup binlerce yıldan beri şekillenmiş olan geleneksel yapı hızla değiştirilmek istenmiştir.

Değiştirme uygulamalarından Uygurca ve Uygur yazısı da kendi nasibini almış, büyük tahribata maruz kalmıştır. Gerçi 1980’li yıllara gelindiğinde bu tahribatlara son verilmekle birlikte yapılan yanlışlar düzeltilmişse de Uygur dili tarihinde derin bir iz bırakmış olan bu dönemin ayrıca bir yeri bulunmaktadır. Bu dönemde, Uygurların binlerce yıldan beri kullanmakta olduğu Çağatay Türkçesi, belli bir ağızlar temel alınarak “Edebî dil” şekillendirilmeye çalışılmaya başlanmışsa, Arap alfabesine dayalı olan geleneksel yazı Çincenin Pinyin’i temel alınmış olan “Yeni Yazı” ya değiştirilmiştir.

Bu dönemde uygulanan kültür politikalarının sonucunda Uygurcaya hızla Çince kelimeler akın etmeye başlamıştır. Özellikle “Yeni yazı”daki sadece Çinceye mahsus olan “Zh, Ch, Sh ve X (dilin önünden telâffuz edilen ‘Ş’ dir)” gibi harfler Çince kelimelerin Uygur yazı diline aslına uygun olarak girip yerleşmesine imkân tanımıştır. Bu çeşit uygulamaların sonucunda 1970’ li yılların ortalarına doğru sadece okuyan ya da Çinceden haberi olan dar bir kesimin anlayabildiği aşırı derece de yapay bir Uygur dili şekillenmiştir. Çoğu cümlelerde sadece bağlaçlar ve fiiller Uygurca, isim, sıfat hatta edatlar bile tamamen Çince olmaya başlamıştır. Örneğin, *Bizniñ xuexiao’da tiyu laoshi yoq.* Görüldüğü gibi bu cümlede sadece “bizniñ, yoq” Uygurca olup.

I. Kúnos Kırım Tatarca Folklor Metinlerinin Ağız Özellikleri Üzerine

İmre BASKİ

Türk folklorunun meşhur Macar araştırmacısı olan I. Kúnos'un yaklaşık doksan sene evvel derlediği Kırım Tatar şarkıları ve masalları Macar Bilimler Akademisinin mülkiyetindedir. Bu hemen hemen yüz yıllık derleme Kırım Tatar dilinin (ağızlarının) da yüz yıllık bir dil yadigâridir. Metinlerin yayımı yalnız on sene evvel Zsuzsa Kakuk tarafından başlatılmıştır. Birinci cilt olarak "Kırım Tatar Şarkıları" yayımlanmıştır (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993, 207 s.). Tebliğin müellifi serinin devamı olarak masalları sonradan ise önceki ciltlerin sözlüğünü düzelterip ayrı bir ciltte yayımlamak niyetinde şu anda da onun üzerinde çalışmaktadır.

Tebliğde I. Kúnos Kırım Tatar malzemesinin kısaca bir tanımından sonra metinlerin transkripsiyon sistemi yanı sıra metinlerin fonetik yapısı ayrıntılı olarak incelenecek. Bu arada ses değişimleri bol bol misallerle gösterilecek (er / her, bak- / bak-, karanlık / karannık, dost / dust / tust, yiget / yigit / cigit, yer / yir, de- /di- (demek), dün- / tün- (dönmek), vur- / ur-, v. s.). Şekil değişimlerinden örneklerimiz: geçm. z. -mış / -kan, akkz. -ı (yârı) / -nı (küpekni), -ni (kencesini) / -n (kapısın); genit. -ni / -niñ, şimd. z. -e(y) / -yor; -lan / -len / -nan / -nen (-la/-le), v. s. Kırım Tatarcasının "karışık" (Oğuz ile Kıpçak) niteliği bu malzemenin söz dağarcığında da gözükmektedir (misal için: daş / taş, ben /men, baña / maña, sev- / süy-, v. s.). Tebliğimizde türlü ağız özelliklerinin saptanmasını aynı zamanda kaynak ağzın tespit edilmesini deneyeceğiz.

Türkçede Yanlış Türetmeye Sebep Olan Bazı Ekler

Nevnihal BAYAR

Kelime, anlamı ya da gramer görevi olan, tek başına kullanılan ses veya ses topluluğudur. Kelimeler yapı bakımından ses ve şekil yapısı olarak ikiye ayrılmaktadır. Kelimenin yapısında tek başına anlamlı olan ses birliklerine kök denir. Tek başına anlamlı olmayan, köklerle birleştiğinde anlamla ilgili bir görev yüklenen ses birlikleri de eklerdir.

Türkçe eklemeli bir dildir. Yeni kelimeler türetilirken ekler daima sona getirilir. Bütün fonksiyonlar da eklerle ifade edilir. Bu sebeple eklerin doğru ve yerinde kullanılması çok önemlidir.

Dilimizde yeni kelimeler türetme ya da birleştirme yoluyla yapılmaktadır. Ayrıca Türkçenin daha önceki dönemlerinde kullanılmış, genellikle halk ağzında devam etmiş, yazı dilinde fazla rastlanmayan kelimelerin canlandırılmasıyla da oluşturulmaktadır.

Ekler gördükleri iş ve taşıdıkları anlam bakımından çeşitlere ayrılır. Ekler kendi fonksiyon ve görevleri dışında keyfi olarak anlamlar verilip başka görevler yüklenemez. Bunun dışında, ekler işlek veya az işlek olmak üzere ikiye ayrılır. Dildeki yeni kelimeler ancak işlek eklerle meydana getirilir. Nadiren az işlek bir ekin canlılık kazandığı görülebilir.

Yeni yapılan, türetilen kelimeler dil kurallarına uygun bir şekilde yani canlı - işlek eklerle ve ekin fonksiyonuna ve anlamına aykırı olmadan meydana getirilmelidir. Bu kurala uymadan yapılan kelimeler yanlış sayılır. Yeni kelime adı altında ortaya çıkıp kabul görmeyen kelimelerin çoğu gramer veya anlam bakımından yanlış olan kelimelerdir.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de gerek yapı gerek anlam bakımından doğruluğu tartışılan bazı kelimeler bulunmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Türkçedeki kelime yapma yolları incelenecek daha sonra yanlış kelime türetmeye sebep olan eklerin bir kısmı örneklerle açıklanacaktır.

“Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örnekli 20 Atasözü ve Deyimin Yorumu”

Süreyya BEYZADEOĞLU

Başlangıçtan beri halkın dilinde yaşayan, Orhun Yazıtları'ndan itibaren de yazılı eserlerimizde sıkça kullanılan atasözleri ve deyimler, divan şairleri tarafından şiire yansıtılarak kullanılmıştır. Cumhuriyet Döneminde de başta Ömer Asım Aksoy olmak üzere birçok derleyici tarafından atasözleri ve deyimler kitaplaştırılmıştır. Atasözleri ve deyimlerin şiire yansımış örnekleriyle yapılan derlemeler ise üçü günümüzde yedisi ise Osmanlı döneminde olmak üzere on tanedir. Osmanlı döneminde derlenen yedi eserden Edirneli Ahmet Sadi'nin (1839-1908) “Armağan”ında 5675 atasözü ve deyimle, bu atasözleri ve deyimleri içeren 480 şairden seçilmiş 5106 beyit bulunmaktadır. Şinasi'nin (1826-1871) “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye”sinde ise bu atasözleri ve deyimleri içeren 128 şairden seçilmiş 838 beyit bulunmaktadır. Her iki eser de tarafımızdan Trakya Üniversitesi projesi olarak incelenmiş, “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye” Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmış, “Armağan” ise Harvard Üniversitesi

Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü tarafından basılmak üzere 2004 programına alınmıştır.

Biz bu bildirimizde adı geçen eserler hakkında kısa bilgi verdikten sonra, “Armağan” ve “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye”de yer alan Osmanlı döneminde kullanılmışken, günümüzde kullanımdan düşmüş ya da yerini başka atasözü ve deyimlerin aldığını gördüğümüz yirmi atasözü ve deyimini yorumlamaya çalışacağız. Örneğin bu deyimlerden birisi, “taş yatur kalmak”, diğeri “kan yalaşmak”tır.

“Taş yatur kalmak” korkudan hareketsiz, taş gibi hareketsiz duran anlamında kullanılmıştır. Bugün bunun yerini “taş kesilmek” deyimini almış gibi görünse de anlam bakımından “taş yatur kalmak”ı tam olarak karşılamamaktadır. “Taş kesilmek” bir olay karşısında, donup kalmak, konuşmamak, gerçeği söylememektir. Hâlbuki “taş yatur kalmak”ta önceden planlanan bir suskunluk, bir sessizlik ve bir hileli davranış vardır. Sâbit’in şu beyitleri de, bu düşüncemizi ispatlamaktadır.

“Rakîb-i seg dahi der-kayd-ı hâb iken Sabit
Yatakta avlalyalum ol gazâli taş yatur”

“Beçe-i tavşanı tavşan kanı bâdeyle hemân
Taş yatur sayd idelüm, kâm alalum subh ü mes”

“Kan yalaşmak” günümüzde kullanılmamaktadır. “Kan yalaşmak” deyiminin yerini bugün “kan kardeşi olmak” deyimini almıştır. Ancak, “kan yalaşmak” ile ilgili örnekler, bu deyimnin Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bunlardan birisi, Âhî’nin şu beytidir:

“Okların can almada tîrinle yoldaş oldular
Sinelerde kan yalaşdılar karındaş oldular”

Bu iki örnek deyim dışında “tüyin düzmek”, “dağ üstü bağ olmak”, “oyunun sakalı bitmek” gibi örnekleriyle şiirimizde yer alan, fakat günümüzde kullanılmayan deyimler ve atasözlerinin yorumu yapılacaktır.

Günümüzde Güney-Sibirya Türk Dillerinin Ritmik-melodik İncelenmesi

K.N. BİÇELDEY

Güney Sibirya Türk dillerinden olan Altay, Tuva ve Hakas Cumhuriyetlerindeki Altayca, Tuvaca ve Hakasçaya resmî dil statüsü verilmiştir. Yukarıda bahsedilen Cumhuriyetlerin yerli halk temsilcileri sınır ötesinde de (sınır dışında) yaşamaktadır. Her edebî dilin ağız ve lehçelerde kendi sistemi vardır. Dil bilimin tüm konularını kapsayan alanlarda yapılan araştırmalar son derece ağırdır. Edebî dillerin hemen hemen tüm yönleri öyle ya da böyle araştırılmış, ama her zaman sistemli ve planlı yapılmamıştır. Böyle bir durum objektif olduğu gibi subjektif nedenlere de yol açmaktadır. Ritmo-melodik (entonasyon-tonlama) olarak fonolojinin böyle somut bir bölümü üzerinde durmakta fayda vardır. Günümüzde Çağdaş Türk lehçelerinin ritmo-melodik araştırmalarına sadece Sibirya'da değil, tüm Rusya'da ve hatta Rusya Federasyonu içindeki ülkelerde de maalesef gereken önem verilmemiştir.

Kazak Türkçesindeki Çekim EklerininTürkiye Türkçesindeki Çekim Ekleriyle Karşılaştırılması

Fahrünnisa BİLECİK

Ek kelime bünyesinde görülen tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekillere denir.

Bilindiği üzere Türkçe eklemeli bir dildir. Köklerden kelime gövdeleri yapmak, kök ve gövdeleri işlek hâle getirmek, böylece köklerden dilde kullanılan bütün kelimeleri teşkil etmek görevi eklemeli dillerde ekler üzerine yüklenmiş bulunmaktadır. Türkçe de ekler bakımından son derece zengin bir dil olma özelliğini taşımaktadır.

Kazak Türkçesi anlaşılabilirlik bakımından Türkçeye en uzak şivedir, Kazakistan sınırları içinde konuşulmaktadır. Kazak Türkçesinin grameri Kazakça ve Rusça olarak yazılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesine çevrilmemiştir. Ekler açısından incelendiğinde Türkçedeki eklerle benzerlikler yanında farklılıklar da göstermektedir.

Bu çalışmada Kazak Türkçesindeki çekim ekleri sınıflandırılacak, ses ve yapı bakımından değerlendirilecektir. Türkçedeki çekim ekleriyle mukayesesi yapılacak, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır. Konu örneklerle zenginleştirilecektir. Ayrıca genel ola-

rak Türkiye Türkçesindeki çekim eklerinin tasnifi konusundaki farklı görüşler hakkında da bilgi verilecektir.

Ekler gramerin çok önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bundan hareketle, çalışmanın, Kazak Türkçesinin daha iyi anlaşılabilmesi ve gramerinin Türkçeye çevrilmesi hususunda bir başlangıç olacağı düşünülmektedir.

Türkçede Kök (Basit) Fiiller ve Türemiş Fiiller Arasındaki Semantik - Gramer İlişkisi

Elisabet BJALAVA

Çalışmada kök (basit) ve türemiş fiillerin semantik ve gramer ilintisi incelenmektedir.

Türk dilindeki fiiller bu gruplara göre sınıflandırılmaktadır. (N. N. Djanaşia “Fiil Çağdaş Türk Dilinde” 1998):

G r u p A- Sintetik fiiller

1. g r u p- Birincil (ilkel) eylemler

A l t g r u p l a r – 1. Kök fiiller gör- ; vur- ; yat-

2. Türemiş fiiller (isimden fiil yapan eklerle) baş-la- ; ter-le-

3. Birleşik fiiller rahat et- ; cevap ver-

2. g r u p- İkincil eylemler

A l t g r u p l a r – 1. İşteş fiiller öp-üş- ; vur-uş-

2. Ettirgen fiiller öl-dur- ; yaz-dır-

3. Yeterlik fiiller git-me- ; gid-eme-

G r u p B- Analitik fiiller

1. Bileşen eylemler : gel-iyor olmak ; gel-ir olmak

gel-miş olmak ; gel-ecek olmak

2. Kombine eylemler : -i ver- ; -ar dur- ; -miş dur- ; -ip dur- ;

-a dur- ; -ip kal- ; -miş kal- ; -ar kal- .

Çağdaş Türk dilinde kök (basit) fiiller, kendi semantik, aktantaların (kullanımların) sayısı ve valenc'e (eylemi yapanların sayısı) göre üç gruba ayrılmaktadır :

1. Çok semantikli (- dön ; -a dön ; -ı dön)

2. Aynı semantik alanlı fiiller (bak- ; gör-)

3. Sesli uyumuna göre aynı yuvanın fiilleri (bıl- ; bul- ; böl- ; var- ; ver- ; vur-) -iş- ; - tir ; -il sonekler fiile ayrı ayrı ya da verilmiş sıra ile eklenir ve fiilin aktanta (özne, nesne)- valenc (eylemi yapanların sayısı) oranını değiştirmektedir. Yani fiilin diatezasını (söz dîzimsel potansiyel) değiştirmektedir.

-ma; - ama ; -abil ; -mayabil son ekler ise kendi modalite-sinden dolayı fiilin aktanta (özne, nesne) ile valenc (eylemi yapanların sayısı) ilintilerini değiştirememektedir. Bundan dolayı fiilin diatezası (söz dizimsel potansiyel) de değiştirilememektedir.

Buraya kadar anlattıklarımız, ilkel ve türemiş fiillerin modalitelerinin farklı olduğunu, sunduğumuz konunun çok ilginç ve oldukça zor olduğunu göstermektedir.

Türkçe Armut Sözcüğünün Etimolojisi ve Yayılışına Dair Bazı Notlar

Uwe BLÄSING

Ayının otuz iki türküsü varmış armut üstüne (Anadolu'dan bir Atasözü)¹

Armut sözcüğü, Yakın Doğu ile Orta Asya ve onların komşu bölgelerinde *Pyrus* cinsi için kullanılan en yaygın isimdir. Bu nedenle bugünlerde bu kelimeye Türkiye Türkçesinden başka hem öteki Türk hem de İran dillerinde rastlayabiliriz; diğer bir ifadeyle sözünü ettiğimiz meyve ismi, bize Balkanlardan başlayarak ta Sincan'a kadar arkadaşlık eder. Günlük dilde kullanılan *armut* sözcüğü umumiyetle *Pyrus communis*, yani kültürleştirilmiş armut manasına geliyor; buna karşılık yabanî armut—*Pyrus pyraster*—yöreden yöreye göre değişen terimlerle ifade edilir. Bileşik sözcük *beg armudu* aracılığıyla *armut* ismi Türkçeden Orta Avrupa dillerine kadar yayılıp bu dillerde *Bergamotte* şeklinde yerleşmiş. Dolayısıyla, *armut* sözcüğünü lâıykıyla bir “Wanderwort” olarak nitelendirebiliriz.

Etimolojisine bakıldığında genellikle sözcüğün esas olarak Farsçadan geldiğini anlıyoruz. Fakat bu içtihatın sabit olmadığını Hasan Eren'in “Yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır”² ifadesinden seziyoruz. Gerçekten de, bu yaygın terimin kaynak dilini kesin bilmiyoruz. Bu ismi Farsçadan önce yine İran dilleri ailesine giren Pehlevi dilinde bulabiliriz. Orada bildiğim en eski tasdiklerin biri (PEHLEVİCE *urmôt* ~ *umrôt*) Orta İranca *Bundahiḡōn* eserindeki meyve listesi.⁴ şimdiye kadar armudun etimolojisini hedef alan en kapsamlı notlar Gerhard Doerfer tarafından yazılmış. En başta *Türkische und Mongolische Elemente im Neu-Persischen* (TMEN) adlı eserinde Doerfer bu sözcüğün İrancadan geldiğini vurgulamakla beraber yine de bu tespitinde şüphelenir ve alternatif bir görüş olarak sözcüğün en nihayet Kafkas dillerinden gelmiş olabileceğini söyler. Eilers & Schapka (1979, 666) tarafından ileri sürülen diğer bir görüşe göre

armut sözcüğünün kökeni Hind-Avrupa dillerinde aranmalıdır: < İRANCA **amra'*at- “mangoft/artıg” (‘mangu gibi, manguya bezer’).³

Armuda çeşitli kültürlerde verilen isimler gibi -örneğin ERMENİCE *tanj*, YUNANCA *êpion* ya da LATİNCE *pirus-armut* sözcüğü de eski, bilinmeyen bir dilden bir bakiye olmalıdır; dolayısıyla etimolojisinin tahkiki olağanüstü zor ve tahminimce nihayetinde çözümü imkânsız bir mesele olarak kalacaktır. Yine de bildirimde, elimdeki verilerle çeşitli görüşleri tartışmak ve yeniden değerlendirmek istiyorum. Bundan başka sözcüğün farklı kullanılış şekilleri ve onların yayılış alanlarına dair bazı bilgiler de vereceğim.

¹ Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler

² Eren, Hasan (1999), *Türk Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara.

³ Asmusen, Jes P. (1970), The List of Fruits in the Bundahişon, W. B. Henning Memorial Volume: 14-19, London.

⁴ Eilers & Schapka (1979), *Westiranische Mundarten, die Mundart von Güz, Wiesbaden.*

Yusuf Emirî'nin Kelime Dünyası (Tenkitli Klasik Metin Neşrinde İçerik Yönelimli Usul)

András BODROGLİGETİ

Bu tebliğimde Türk dil biliminin klasik metin neşrinde görünen durumu ile Türk edebiyat mirasının daha geniş bir uluslararası okuyucu kitlesine açılma imkânları hakkında birtakım düşüncelerimi sunacağım. Ana dili Türkçe olmayanların oluşturduğu, bazen de hasmane bir ortamda yürüttüğüm ve toplam sekiz binden fazla öğrenciyi kapsayan Türk Kültür Tarihi dersleri sayesinde edindiğim 35 yıllık öğretim tecrübem beni buna teşvik ediyor. Ayrıca, en son yayımladığım eserlerden konuyla alâkalı noktalara da dikkatinizi çekmek istiyorum. Söz konusu bu eserler şunlardır: Çağatay Grameri, Çağdaş Edebî Özbekçenin Akademik Başvuru Grameri ve Yusuf Emirî'nin On Mektubu'nun (Deh-name) iki ciltlik tenkitli neşri.

20. yüzyılda Türkoloji; yazılı kayıtların tenkitli neşrini esas alan ve Herman Paul ile Meillet'in karşılaştırmalı tarihî dil bilim teorisinin alevlendirdiği dil bilim [philology] çağıydı. Bu dönemde Türkoloji; Rus, Macar, Alman ve Fransız bilim adamlarının başı çektiği uluslararası bir bilim dalı olarak ortaya çıktı. Otuz-kırk yıldır tenkitli metin neşriyatının gittikçe azaldığı ve en son yayımlanan eserlerin ise Türk bilim adamlarının usta ellerinden çıktığı görülmektedir.

Aralarında Baburşah'ın ve Muhammed Şeybani Hanın Diwanlarının da bulunduğu çok sayıda tenkitli metne rağmen Türkçe

kaynakların tenkitli metinleri uluslararası sahada beklenen, daha da önemlisi, tarihsel-kültürel değerlerinin hak ettiği tesiri yaratmadı.

Tebliğ bu hususta en çarpıcı sebeplerden bazılarını pek çok örnekle resmedip tartışacak, şimdiki durumu tahlil edecek ve klasik Türk edebiyatı mirasının dünya çapında geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamak amacıyla Türk dil bilimine ilgiyi arttırma ve onu daha yüksek seviyeye çekme yolunda atılması gereken birtakım adımlar konusunda önerilerde bulunacaktır. Yazarın “Yusuf Emiri’nin Kelime Dünyası” adlı eseri arzu edilen bu doğrultuda bir deneme olarak takdim edilecektir.

Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine

Erdoğan BOZ

Bildirimizde öncelikle nesne kavramı üzerine durulacak. Ar-
dında +Dan ekli nesne ögesi etraflıca anlatılacaktır. Bu ögenin yapısı,
ortaya çıktığı durumlar ve kullanım farklılıkları gibi konular tartışıl-
acaktır.

Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine Dair Bir Örnekleme Modeli

Şerif Ali BOZKAPLAN

Dünden bugüne uzanan bir köprüdür atasözleri... Geçmişten
haberler verir atasözleri... Mazinin tasviridir bir nevi atasözleri... Dün
ile bugün arasında kopmaz bir bağıdır atasözleri...

Bizi böylesine sağlam bir şekilde köklerimizle ilgilendiren bu
kültür hazinemiz nasıl şekilleniyor? Hangi unsurlar kullanılarak bu
derece kuvvetli bir vurgu sağlanıyor? Zamanla bu unsurları değiştir-
mek mümkün müdür? Bu unsurların değiştirilebilir olanları hangileri-
dir?

“Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer” ile “Yazın çalışan kışın
rahat eder” atasözleri arasında mesaj ve vurgu bakımından bir farklılık
var mıdır? Ses tekrarlarının ve söz tekrarlarının vurgunun sağlanma-
sındaki rolü nedir? Sıfatların atasözlerindeki yeri nedir? En çok tercih
edilen fiil çekim kipi hangisidir? Türkçenin iltifat etmediği devrik
cümle, atasözlerinde neden tercih edilmiştir? Bu ve benzer soruların
cevapları bu tebliğin ana hatlarını oluşturmaktadır.

Türkçe Öğretimi Bakımından “Çatı” Kavramı ve Uygulamada Ortaya Çıkan Bazı Sorunlar

Muhsine BÖREKÇİ

Dil bilgisi ve dil bilimi çalışmaları, çoğunlukla bir dilin ana dil ve/veya yabancı dil olarak öğretilmesi amacını da taşır. Dil öğretimi dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarının davranışa dönüştüğü, uygulama alanı bulduğu bir üçüncü aşama olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Dil öğretiminde gelinebilecek olan nokta büyük ölçüde dil bilgisi ve dil biliminin oluşturduğu alt yapıya bağlıdır. Bunun için de kavramların iyice açıklanması uygulamaların da bu doğrultuda yapılması hedef ve davranışların gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir.

Çatı diğer dil sistemleri ile karşılaştırıldığında Türkçeye özgü nitelikler ve zenginlikler içermesi bakımından Türkçe dil bilgisinin önemli konularından biridir. Eyleyen-eylem ilişkisine dayandığı için dili kullanan kişi zengin bir seçenek listesi sunar. Öğrencilere bu seçeneklerin sezdirilmesi ve onun seçimini bilinçli olarak yapmasının sağlanması Türkçe öğretiminin hedeflerinden biri olmalıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi için de konu ile ilgili kavramların dil bilgisinin bütünlüğü içinde tartışılması önemlidir. Örneğin dil bilgisinin şekil bilgisi bölümünde fiilden fiil yapım eki olarak gösterilen -(I)I- ekinin kelime bilgisi bölümünde edilgenlik eki olarak tanımlanması kavram karışıklığı ve yanlışlığı yaratabilmektedir.

Bu çalışmada Türk dil bilgisi öğretiminde “çatı” ile ilgili kavramlar birbirleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilip hedef ve davranışların gerçekleşme düzeyini olumsuz biçimde etkilediği düşünülen sebepler belirlenmeye çalışılacak, uygulamada ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik öneriler sunulacaktır.

Azerbaycan Dili Tarihinin Metodoloji Problemleri

Nizami CAFEROV

Azerbaycan Türkçesi, yahut Azerbaycan dili muasır dünyanın kifayet kadar inkişaf etmiş dillerinden olup, geniş ifade-üslup imkanlarına maliktir. Ve araştırmalar gösterir ki, bu dilin zengin bir tarihi vardır.

Azerbaycan dilinin teşekkülü meselesi bir problem kimi XIX asrın evvellerinde-milli özünüderk dövründe bütün aydınlığı ile ko-yulmuş ve etiraf etmek lazımdır ki, kifayet geder obyektiv, metodoloji bakımından düzgün hallini ilk defa hemin devrede tapmıştır. XIX

asrın sonu, XX asrın evvellerinde Azerbaycan (yalnız Azerbaycan mı?!) elmi-ictimai tefekküründe böyle bir esaslı fikir formalaşmışdı ki, Azerbaycan dili öz menşeyi etibarile Türk dillerinden biridir. Mesele- nin bu cür inamla koyulması, görünür, birinci növbede aşağıdaki sebeblerden ileri gelirdi:

- a) Türk dillerinin diferensiasiyası lazımı seviyede değildi, ona göre de XIX asrın sonu, XX asrın evvellerine kadar Türk dilleri aeinki “haric”den, hatta “dahil”den de bütöv bir dil kimi tesevvür edilirdi;
- b) XIX esrin sonu, XX esrin evvellerinde Türk dünyasında Türkçülük, yahud umumtürk milliyetçiliği ideyalarının teşekkül tapıb yayılması ümumen Türklerden, bütövlükde Türk dilinden danışmağa daha çok esas verirdi;
- c) Azerbaycan’da (ve onunla hemhüdud regionlarda) yaşayan gayri-Türk menşeli etnoslar hele tarha siyasî-ideloloji iddialarla mühahile etmirdiler

Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen zaviyelerden meseleye yaklaşılacaktır.

Yazarın “Ana Dili”

Ayda CAKIPBEKOVA

Edebiyatın gelişiminde bir yazarın eserlerini birden fazla dilde yazabilme kabiliyeti, diğer bir deyişle eş dillilik artık tabîi bir edebî süreç teşkil ettiğine Kırgız ve Rus dillerinde eserler veren yazar Cengiz Aytmatov’un edebî hayatı tanıklık etmektedir. Edebiyattaki eş dillilik edebî gelişime yeni düzen, yeni değerlendirmeler getirmiştir desek yanlış olmaz.

Kendi deyimiyle Cengiz Aytmatov’un edebiyat sahasındaki eş dilliliği “Elveda Gülsarı” romanıyla başlamıştır. Söz konusu eser hem içerdiği fikir ve edebî özellikleri yönüyle, hem sosyalist realizm akımının “demir” gibi ilkelerini tartışılır hâle getirmesiyle hem yazarının edebî kişiliğinde tamamen Rusça yazmaya yönelmesiyle gerçekten de yenilikçi bir eser durumundaydı. Cengiz Aytmatov o güne kadar eserlerini Kırgızca-Rusça yazmaktaydı ya da eserlerinin Rusça-ya tercümesinde bizzat katılmaktaydı. “Elveda Gülsarı”dan sonra yazar artık eserlerinde dil olarak tamamen Rusça (ve Kırgızca?)’yı kullanmaktadır. Eş dillilik edebiyat bilimine sadece yazarının yeniliklerini getirmede, aynı zamanda eş dillilik gerçeğinin ayrıntılı irdelenmesine de sebep verdi.

Cengiz Aytmatov'un eş dilliliği üzerine Ç. Coldoşeva, K. Asanaliev, Ç. Guzeynov, N. Cusoyt, M. P. Alekseyev vs. gibi edebiyatçılar araştırmalar yaptılar.

Eş dillilik, en önemlisi, yazarın küçük halkların hayatı, tarihî, bugünü ve yarınına ilişkin global meseleleri edebiyat gündemine getirmesine ve dünya tarafından kabul görmesine yardımcı olmuştur.

Dil Bilimi Açısından Zaman ve Dil İlişkisi

Mehmet CANBULAT

Zaman konusu insanda var olduğu günden itibaren ilgi ve merak uyandırmış ve insan sürekli zamanı kavramak ve sırlarını ortaya çıkarmak için çaba sarf etmiştir. Zaman ve dil ilişkisi Türk dil biliminde ihmal edilen konuların başında gelmektedir. Oysaki her konuşma ben-şimdi-burda ekseninde gerçekleştirilmektedir ve “şimdi” ile zamana vurgu yapılmaktadır ve hiçbir dilde zamana vurgu yapılmadan cümle kurulamamaktadır. Dilin grameri olgu ve olayları ancak konuşan kişiyi merkez alarak konuşma anından önce ve sonra diye varsayılan bir zaman çizgisinde göstermektedir. Zaman çizgisinde kesin bir yer kayıt ancak diğer dilsel öğelerle (sözcükler, rakamlar) mümkündür. Birçok dildeki zaman sözcüklerinin etimolojisine bakıldığında düz çizgisel bir zaman kurgulaması (zamanın sınırsız, sınırlı bir süre ya da nokta) görülmektedir. Dillerin sözcük envanterine baktığımızda ise dil dünyayı jeosantrik bir açıdan kurguladığını ve zamana da bu açıdan yaklaştığını görmekteyiz.

Konuya dil sosyolojisi açıdan yaklaştığımızda toplumların gelişmişlik düzeyi ile zaman algıları arasında paralellik bulunmaktadır. Batının zamana yaklaşımı ile Türklerin zamana yaklaşımı aynı değildir, ancak batı zamanı tüm dünyada olduğu gibi ülkemize de nüfuz etmiş ve etmektedir. Farklı zaman kültürlerinin karşı karşıya gelmesi toplumun zaman algılamasına etki ettiği gibi, tepkilerde doğurabilmekte ve zaman çatışmalarına dönüşebilmektedir.

Zamanın algılanışı her toplumda farklılık arz etmektedir ve her toplum kendinin gerçek zamanda yaşadığını ve diğer zamanların bu “gerçek zamanın” bir kopyası ya da taklidi olduğunu kabul etmektedir.

Türk Edebiyatının Lehçe diline çevrilmesi eskiden beri süre gelen bir gelenektir. Lehlerin Osmanlı İmparatorluğundan etkilenmesi 16. yüzyıla dayanmaktadır. Polonya-Türk tarihinde kimi zaman barışçıl işbirlikçi, kimi zamanda birçok anlaşmazlık ve silahlı çatışmaların yaşandığı dönemler olmuştur.

Savaşlar, Tartar esareti, diplomatik ve ticari ilişkiler Türklerle, onların diline, geleneklerine ve kültürlerine karşı olan ilgiyi arttırmıştır. Lehçe dilinin, bazı Türkçe ifadeleri, kelimeleri, giyecek ve nesne isimlerini benimsemesi ve kabul etmesi uzun bir zaman almıştır. Doğu kültürü, özellikle de Orta doğu kültürünün öğelerinin birleşimi ve dile katılması süreci ise ticari ilişkilerde bile olmadığından daha uzun bir süre almıştır.

Türk dilini çok iyi derecede öğrenip Türkçe'den Lehçe'ye edebi metin çevirisi yapan insanlar arasında Kraliyet Meclisi çalışanları, Parlamento vekilleri, Polonya'nın Türkiye'deki temsilcileri ve Türk ailelerini eğiten Otwinowski ve Dzierzyk aileleri gibi kişiler bulunmaktadır. Onların sayesinde Leh okuyucular farklı dönemlerde meydana getirilmiş Doğu Edebiyatını yakından tanıma fırsatını bulmuşlardır.

Yirminci yüzyıl çeviri geleneği Namık Kemal Mehmet'in "Akif Bey'in beş bölümlük oyunu" adlı eseri, Türk otoritelerinin fermanı olan ve 1767'lere dayanan "Yarlık" adlı eser ve aynı zamanda popüler Türk şiirsel yazılarıyla başlamıştır.

Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf* Adlı Eserinin Türkiye Yazması

Ali CİN

Türk edebiyatında *Kıssa-i Yûsuf*lar, Türk dili tarihi açısından birer anıt eser niteliğinde olup Türk edebiyatında, "*Kıssa-i Yûsuf*, *Kıssa-yı Yûsuf*, *Yûsuf ve Züleyha*, *Yûsuf ü Züleyha*, *Yûsuf ile Züleyha*, *Yûsuf ile Zeliha*, *Yûsuf ü Zeliha*" gibi isimlerle anılmaktadır. *Kıssa-i Yûsuf* hikâyesi, birçok kez birçok şair tarafından ya orijinal bir şekilde ya da başka bir şairin yazdığı esere nazire olarak yazılmıştır.

Eserin yazarının adı, kaynaklarda "*Ali*" ya da "*Kul Ali*" olarak geçmektedir. Araştırmacıların eserin sahibini bu şekilde isimlendirmelerinin sebebi, eserin sonunda yer alan "*ra2met 9ılğıl yâ ra2lm 9ül 'aliye*" şeklinde geçen ifadeden dolayıdır.

Ali (Kul Ali), Türk edebiyatında ilk defa *Kıssa-i Yûsuf* yazan şair olarak bilinmektedir. Ali'nin söz konusu eseri, Türk edebiyatında taklit olmayan, kaynağını Kur'an ve tefsirden alan orijinal bir eserdir.

Ali'in *Kıssa-i Yûsuf* (H. 630/M. 1233) adlı eserini diğer *Kıssa-i Yûsuf* lardan ayıran başlıca özellik, dörtlüklerle ve hece ölçüsü ile yazılmış olmasıdır.

Eserin Türk dili tarihi bakımından en önemli özelliği, karışık dilli bir eser olması yanında batı Türk yazı diline geçişteki mevcut ilk yazılı ürünlerden olmasıdır. Eser üzerinde fikir beyan eden araştırmacılar, eserin yazıldığı saha ile ait olduğu tarihî lehçe konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Ali'nin 1233 tarihli *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinin mevcut nüshalarını da göz önüne alarak hazırladığım ve tamamlama aşamasına getirdiğim doktora çalışmamızda eserle ilgili dikkat çekici özellikler göze çarpmaktadır. Yazmanın, Türkiye'de tek nüshası vardır. Eserin diğer nüshaları, Kazan, Azerbaycan, Almanya ve Rusya'da bulunmaktadır.

Tezimize konu olan *Kıssa-i Yûsuf*'un Türkiye nüshası gerek ses bilgisi, gerekse şekil bilgisi bakımından özellikli bir yapıya sahiptir.

Bu bildiride, Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinin Türkiye nüshasının bilim âlemine tanıtılması, eserin yazılış yeri, eserin dilinde karışık özellikler gösteren ses ve şekil yapısına dair değerlendirmelerin sunulması amaçlanmıştır.

Osmanlı Türkçesinde Birleşik Sıfatların Kullanımı

Menderes COŞKUN

Sanatkârane bir üslûpla yazılmış Osmanlı dönemi mensur eserleri, dil ve edebiyat araştırmacıları tarafından büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu ihmalin sebeplerinden birisi söz konusu eserlerde kullanılan dilin zorluğudur. Zira Osmanlı şair ve edibi, nazmın yanında inşayı da hüner gösterme alanı olarak görmüştür. Bu hünerler, Peçev'in ifadesine göre, (uzun) ibare ve ıstılah kullanımı, seçili söz söylemek ve okuyucuyu şaşırtmak için yapılan kelime oyunlarıdır. Modern dil ve edebiyat çalışmalarında Türk nesir ustalarının inşalarında göstermek istedikleri dil hünerleri yeterince ortaya konulmamıştır. Andreas Tietze gibi araştırmacılar süslü nesirde kullanılan dilin bazı özelliklerine dikkat çekmişlerdir.

Bu bildiride Türk nesir ustalarının dil üzerindeki tasarruflarıyla ortaya çıkan üç husus ele alınacaktır ki bunlar aynı zamanda bazı

edebî metinlerin çeviri çalışmalarında hata sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi nesircinin ifadesini uzatmak (ıtnap) için başvurduğu ara sözlerdir. Ara sözün gözden kaçması, özneyle yüklemün bağıntısını koparacağından ötürü, ifadenin eksik veya yanlış anlaşılmasına sebep olur. Ara sözlü cümlelerde dikkati çeken hususlardan birisi, *özne yenileme*, yani bir cümlede özneyi iki kere kullanmadır.

Bildiride ikinci olarak süslü nesirdeki paralel ifade kullanımları üzerinde durulacak ve bunu fark etmenin okuyucuya sağlayacağı fayda gösterilecektir. Üçüncü olarak da *devlet-masîr*, *Rafz-iştihâr*, *sadâkat-semûr* gibi iki isimden oluşan ve tamlamalarda sıfat olarak kullanılan birleşik kelimeler incelenecektir. Konuyla ilgili yeni bir çalışmada iki kelimeden oluşan birleşik sıfatlar, yapıları bakımından yediye ayrılmış; fakat bunların içinde iki isimden oluşan birleşik sıfatlar yer almamıştır. Osmanlı döneminde belli bir ihtiyaca cevap veren ve anlam bakımından günümüz Türkçesindeki sıfat-fiil gruplarına karşılık gelen bu ibarelerdeki ikinci sözcükler, değişik açılardan ele alınacak ve bu tür birleşik kelimelerin günümüz okuyucusu için oluşturduğu bazı sorunlara yayınlanmış eserlerden seçilen örneklerle dikkat çekilecektir.

Kazak Türkçesindeki Ünlüler ve Ünsüzler

Mustafa Volkan COŞKUN

Kazakistan'da kaldığım bir yıllık süre içinde yaptığım araştırmalarda Türk lehçelerine ait seslerin fonetik hususiyetlerini bilimsel ve teknik metotlarla ortaya koymaya çalıştım. Bu araştırmanın amacı, 2000'li yılların fonetik laboratuvarı teknolojisiyle Türk lehçelerindeki ünlü ve ünsüzlerin nitelik ve niceliklerini ortaya koymaya yöneliktir. Bu sayede bilimsel ortak bir Türk alfabesinin oluşumuna da katkıda bulunulacaktır. Bu araştırma neticesinde Türk lehçelerinin ses atlası oluşturulabilecek ve Türk dünyasında ilk defa sayısal değerleri de gösterilerek seslerin haritaları yayımlanabilecektir.

Türk Dilleri ile Macarcada İsmın Ablatif Hâlinin Paralel Şekilleri ve Kullanılışı

Éva CSÁKİ

Ural ve Altay dillerini incelerken birçok benzer olguya rastlanıp bunların çoğunu dili kullanan halkların yüzyıllar öncesi yoğun ve uzun süren beraberliklerine borç biliriz. İsmın üçlü yön farkı (datif-lokatif-ablatif) bunlardan ancak bir tane olgudur. Bildiride Macarca ve Türk dilinde mevcut +nAn ekinin eski metinlerde rastlanılmasına değeri verdik. Bu ekin Türk dillerindeki yansımalarını inceledik.

Kırgızca-Türkçe Sözlük Hazırlamadaki Bazı Meseleler Üzerine

Çetin CUMAGULOV

Aramızda ortak tarih ve ortak dil gibi faktörlere dayanarak “Kırgızlar ve (Türkiyeli) Türkler kendi aralarında tercümanlız konuşabilirler, zira dilleri arasında göze çarpan farklılık yok. Bu sebepten dolayı da Kırgızca-Türkçe sözlük oluşturmaya ihtiyaç yoktur” diye düşünenler de az değildir. Elbette, yukarıda söylenenler doğrudur, kimse aksini iddia edemez. Ancak Türk dilleri arasında birbirine gerçekten de yakın olduğu kadar, birbirine uzak olan diller de vardır. Örneğin, bir taraftan Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, diğer taraftan ise Kazakça ve Kırgızca birbirine çok benzemektedir. Ancak Kırgızca ile Türkiye Türkçesini ele alırsak, bu iki dilden birini konuşanların diğerini anlayabilmesi ve o dilde düşüncelerini akıcı bir şekilde aktarabilmesi için belirli bir süre özel dil hazırlığından geçmesi gerekir. Bunun doğrusunu söylemek gerekirse, kolayca üstesinden gelecek bir mesele değildir.

Bize göre, bunun aşağıda göstermiş olduğumuz gibi bir takım önemli sebepleri vardır.

İlki, Kırgızlar ile Türkiye Türkleri uzun zamandan beri farklı bölgelerde ikamet etmişlerdir, bu sebepten dolayı söz konusu toplumların her birinde gündelik hayattan tutun da toplumsal ve siyasî hayata kadar, örf âdet, gelenek görenekten alın da diğer milletler ile olan ilişkilere kadar birbirinden farklı gelişmeler yaşanmış ve adı geçen toplumların kendilerine özgü nitelikleri oluşmuştur. Bu tür gelişmeler her iki toplumun kelime hazinesine de doğrudan yansımıştır. Bu yüzden kelimelerin taşıdığı semantik anlamının ve inceliklerinin o dili öğrenmekte olanlara doğru ve tam olarak iletilebilmesi çok önemlidir. Bu meselenin üstesinden gelebilmek için sözlük kullanılması kaçınılmazdır.

İkincisi, temelde her iki dil de benzerdir, ancak fonetiği bakımından, gramer şekli veya semantiği bakımından her iki dilde de tamamen değişime uğramış olgular vardır. Bunların doğru anlaşılabilmesi için iki dilli sözlükler kullanmaktan başka çare yoktur. Söz konusu kelime ve yapılar her iki dilde de açıkça rastlanmaktadır. Ak-raba diller olduğundan bu kelime ve yapılar temelde aynıdır, fakat yukarıda değindiğimiz sebeplerden dolayı dillerin her birinin sonraki aşamalarındaki gelişimi farklı olmuştur.

Bilindiği gibi K. K. Yudahinnin *Kırgızca-Rusça Sözlüğü* 1940 yılında, diğer bir deyişle uzun zaman önce yayımlanmıştır. Üstelik bu kıymetli eser dil öğrenenler için tasarlanmamış, daha ziyade akademik çevrelerin ihtiyacına göre düzenlenmiştir. Diğer bir önemli sözlüğümüz 1993 yılında 60 bin gibi büyük bir tiraj ile yayımlanan Esenkul Abdullayev'in *Kıskaçça Kırgızca-Orusça Sözdükü*dür. Yazarı 2003 yılında tekrar gözden geçirilmiş ikinci baskısını yaptırdı.

Kırgızca-Türkçe şeklindeki iki dilli sözlüğün oluşturulmasında, bana göre, E. Abdullayev'in adı geçen sözlüğü temel alınmalıdır. E. Abdullayev Kırgızistan'ın tecrübeli sözlük bilimcisi, ayrıca başarılı bir dil uzmanıdır. H. Abdullayev'in dil öğrenenlerin ihtiyacını dikkate alarak, leksikografi açısından doğru ve hatasız, kullanmaya da uygun bu eseri titiz bir çalışmanın ürünüdür. Güney Koreli dilciler 1999'da bu sözlüğe dayanarak *Kırgızca-Korece Sözlüğü* oluşturmuşlardır. *Kırgızca-Türkçe Sözlüğü* de bu şekilde hazırlanabilir kanaatindeyim. E. Abdullayev'in bahsi geçen eseri kolay kullanılışlı ve çok sayıda resimli malzeme içerdiğinden, hâlihazırda Kırgızca öğrenmekte olan Rusça konuşan vatandaşlarımız arasında çok popülerdir.

Sözlerimin doğruluğuna inanabilmeleri için Türkiyeli meslektaşlarıma da E. Abdullayev'in sözlüğünü incelemelerini tavsiye ederim.

Osman Nedim Tuna'nın İkilemelerindeki Ünsüz Dizisine Bazı Ekler

Önder ÇAĞIRAN

Osman Nedim Tuna'nın *Türkçe'nin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabû Bir Ünsüz Dizisi* isimli çalışmasında, diziliş sistemine uymayan ikileme örnekleri de bulunmaktadır:

1. Bazı örneklerin ikileme kanunlarına aykırı gözükmesinde tarihî - fonetik sebepler rol oynamaktadır. Bu örnekler eski şekilleri dikkate alınarak yazımızdaki yeni ünsüz dizisine göre düşünüldüğünde sisteme uygun hâle gelmektedir.

2. Sistemdeki ünsüz dizisine uymayan bir kısım ikilemelerde ise bu aykırılık bünyelerindeki damak seslerinden (*g, h, k*) kaynaklanmaktadır. Bu örneklerin diziye uyması için damak seslerine dizide ikişer defa yer vermek gerektiği anlaşılmaktadır. Buna göre genişletilmiş yeni ünsüz dizisi bu örneklerin de sisteme uyumunu temin etmektedir: *ğ, h₁, g₂; l, r, n, m; v, y; k₁; z, s, ş, f; c, d, g₁, b; h₂; ç, t, p, k₂*.

3. Uzun ünlülü kelimelerin bulunduğu örneklerden biri sisteme uymuyor gözükmektedir. Eğer uzun ünlülü ses, ikileme unsurlarının dizilişinde rol oynuyor ve bu diziliş sıralı kanunlara uymuyorsa uzun ünlü, 2 hece hükmünde kabul edilmelidir.

4. Sözü edilen çalışmada ele alınan bir örnek ise ikileme olmadığından sisteme uymuyor. Çünkü bu örnek gerçekte bir ikileme değil sıfat tamlamasıdır.

Kırgız Türkçesindeki *ele* ve Diğer Türk Yazı Dillerindeki İzleri

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Bugün Kırgız edebî dilinde sesteş olan iki *ele* vardır. Birincisi, hikâye çekiminde ve ismin görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılır (*kıştın küni ele* “kış günüydü”; *cazgan elem* “yazmıştım” vb.). İkincisi ise sınırlandırma ve pekiştirme edatı olarak kullanılmakta ve Kırgız gramerlerinde *modal sözdör* (parçacıklar) başlığı altında incelenmektedir.

Bu bildiri, sınırlandırma-pekiştirme edatı olan *ele* ile sınırlandırılacaktır. Öncelikle bu edatın tarihî Türk yazı dillerindeki şekli örneklerle ortaya konacak. Meselâ; *Ol bardı la* “O, gitti be”, *Ol keldi la* “O, geldi be” (DLT III, 213-2, 213-5, 213-6); *yañıla, yañgla* “yeniden” (CC 113, TZ 31a 8); *katla* “kere, defa” (TZ 35b). Daha sonra Kırgız Türkçesindeki *ele* parçacığının hem etimolojisi (*e+le*), hem kullanımı hem de işlevi üzerinde durulacak ve *ele*, edebî metinlerden örnekler vermek suretiyle diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ek-edat (enklitik) olmuş paralelleri ile karşılaştırılacaktır (Meselâ; YUyg. *birdinla* “aniden”, *emdila* “daha şimdi”; Alt. *peş-le* “sadece beş”, *emdi-le* “daha şimdi”). Ayrıca, aynı edatın, Türkiye Türkçesinde ve ağızlarındaki ekleşmiş kullanımına da dikkat çekilecektir. Meselâ; *yenile, yeñile, yenilen* “daha şimdi, biraz önce” (Tokat, Çorum, Antakya vb.); TT. *Hele bak, neler diyor. Hele şükür* (TS, 631).

Modern anlamda Türkçe öğretiminin geçmişi, alan literatürüne göre, yaklaşık bir yüzyıllıktır. Oysaki, Türkçe dünyada bugüne kadar varlığını ve canlılığını sürdürmeyi başarabilen birkaç köklü ve güçlü dilden biridir. Bu ölçüde gelişmiş bir dilin tarihî süreçte öğretimine dair önemli ipuçlarının bulunması gerektiği düşüncesi, çalışmanın hareket noktası olmuştur. Her farklı bakış açısında yeni bir zenginliğine tanık olduğumuz Divanü Lügati't-Türk'e bir de dil eğitimcisi gözüyle yaklaşıldı. Kaşgarlı'nın çok disiplinli bir bilim adamı olduğu da dikkate alınarak eserde onun eğitimci kimliğinin izleri araştırıldı. Sonuçta, Kaşgarlı'nın ve eserinin bu alanda da değerli bir hazine taşıdığı, dil öğretimi metodu bakımından yaşadığımız yüzyılda da ileri eğitim bilimi yaklaşımlarıyla tamamen örtüştüğü, günümüz dil eğitim metotlarına yaklaşık bin yıllık tarih koridorundan ışık tuttuğu görülmüştür.

Kaşgarlı'nın dil öğretimi metodunu oluşturan temel yaklaşımlar şunlardır: a.) Hedef kitle için güçlü motivasyon kaynaklanın harekete geçirmek b) Temel propaganda tekniklerini meşru çerçevede kullanmak c) Dil öğreticisinin temel niteliklerini belirlemek ç) Yabancı dil öğretiminde her iki dilin gramer özelliklerini fonksiyonları bakımından birbirine yaklaştırarak avantaj oluşturmak d) Günümüz dil öğretiminin "Dil öğretimi, kültür öğretimidir." temel ilkesini başarılı, bir şekilde uygulamak.

Tarihî Asarlar Tilidagi -miş(i) -miş(i) Affiksli Leksemalar Paradigması

Hamidulla DADABAYEV

Til fikrni ifodalash vositasi bo'libgina qolmay, shuningdek millat ma'naviyati va madaniyati ko'zgusi ham hisoblanadi.

O'zbek xalqining bir necha ming yillik tarixi o'z in'ikosini, shubhasiz, O'zbek tilida topadi. Uzoq davom etgan taraqqiyot bosqichida O'zbek tili so'z boyligi va leksik semantikasi rang-barang jarayonlarni boshidan kechirdi, tilning fonetik va grammatik qurilishi lisoniy qonuniyatlar, ekstralinngvistik omillar ta'sirida takomillashib bordi, adabiy tilning mavqei o'ta kuchaydi, tilning barcha sathlari, ayniqsa, leksik-semanantik sathi sezilarli o'zgarishlarga uchradi. O'zbek tilining shakllanishida qadimgi Turkiy, eski Turkiy va

ayniqsa, chig'atoy adabiy tilining o'rni beqiyos. Shu bois O'zbek tili rivojlanish bosqichlari bilan bog'lig lingvistik hodisalarni atroflicha tadqiq etish o'zining dolzarbligini hanuz saqlab qolmoqda.

Chig'atoy adabiy tilida hamda forsiyda bitilgan tarixiy manbalarda fe'lga miş(i), -mis(i) affiksini qo'shishdan hosil qilingan sodda yasama so'zlar qayd etilgan bo'lib, asosan ijtimoiy-siyosiy va harbiy tushunchalarni ifodalashi bilan xarakterlannadi.

Shaklan sifadosh yasovchi miş, -miş affiksiga o'xshash miş(i), -miş(i) qo'shimchali leksemalarning miqdori chig'atoy adabiy tili obidalarida barmoq bilan sanarli. Tahlil etilayotgan affiksli so'zlarni biz faqat Ogahiyning (XIX. asr) "Zubdatut-tavorix" (nikāmişi "ayg'oq, razvedka") hamda Mirxondning "Ravzatus-safo" asarining o'zbekcha tarjimasida (yasamişi "jangovor tartib", siyurg'amişi "in'om, tortiq") uchratdik.

E'tirof etish lozimki, qayd etilayotgan affiksli sodda yasama leksemalar run bitiklari, eski Turkiy til yodgorliklarida kuzatilmaydi. Affiks-morfema ishtirokida yasalgan so'zlarni ilk bor Rashiduddin "Jomeut-tavorix" shundan so'ng Nizomuddin Shomiy va Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Ulug'bekning "Tarixi arbaa ulus", Mirxondning "Ravzatus-safo" asarlarida iste'molda bo'lganligini takidlas mumkin. Rashiduddin tomonidan ishlatilgan baslamişi "boshqaruv, rahbarlik", guslamişi "lochin ovi", cirgamişi "farovonlik, to'qlik", cidāmişi "bardosh, chidam", tilāmişi

"talab, tilov", yasamişi" 1) tartib, intizom; 2) jangovar tartib", yaylamişi "yoz mavsumi joyi", gislamişi "qish mavsumi joyi" kabi leksik paradigmalar keyinchalik bir qator forsiyada yaratilgan tarixiy asarlarda sayyor leksemalar tarzida qo'llangan.

Temuriylar tarixi yoritilgan asarlarda shuningdek nikāmişi. Oljamişi" "itoat; in'om", tākāmiş i "laqib, g'orat", gabamişi' "qamal, muhosara" singari leksik birliklardan istifoda etilgan. "Farhangi zaboni tojiki"da zikr etilgan leksemalarning ba'zilar, yasamişi (I, 417), siyurgamişi (II, 252) terminlari turkcha-mo'g'ulcha va mo'g'ulcha o'zlashmalar sifatida izohlangan. Unli bilan tugagan fe'llarga-miş(i), -miş(i) affiksini qo'shishdan yasalgan leksemalar turkiyeha matnda asosan qil-, forsha matnlarda esa, kardan, farmudan, mikunand kabi fe'llar bilan sintagmatik munosbatga kirishgan.

Chig'atoy adabiy tili obidalarida (forsiydan turkiyga qilingan tarjimalar hamda Ogahiyning yuqorida nomi tilda olingan asari bundan mustasno) -miş(i), miş(i) affiks-morfemali leksemalarning mavjudligini isbotlovchi ashyoviy materiallar yo'q.

Tekshirilayotgan affiks vazifasini chig'atoy adabiy tiliga oid - I (yasal, suyurgal, qabal), - q (yaylaq, qislaq), - m (cidam) derivatlari bajargan.

Xullas, tarixiy manbalar tilida mavjud lingvistik hodisalarni diaxron aspektida ladqiq etish til taraqqiyoti bilan bog'liq muammolarniylechish uchun xizmat qiladi.

Selçuklu Öncesi Türkiye Türkleri ve Türkiye Türkçesi

Necati DEMİR

Türklerin Türkiye'deki varlığı gelenekleşmiş bir biçimde Selçuklular zamanında başlatılmaktadır. Hâlbuki Türkler Malazgirt Savaşı'ndan binlerce yıl önce Anadolu'ya gelmişler, boydan boya yerleşmişlerdir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk bunu fark etmiş, Türk Tarih Tezi'ni oluştururken Türkiye'deki Türk varlığının özellikle üzerinde durmuştur. Atatürk'ün ebediyete intikâ-linden sonra bu konu üzerinde fazlaca çalışılmamıştır.

Selçuklu öncesinde Türkiye'nin büyük bir kısmında Türklerin yaşadığı ve Türkçe konuştuklarının pek çok güçlü delili bulunmaktadır. Bu güçlü deliller üzerine derinlemesine araştırmalar yapılmadığı için tam manasıyla bilim dünyasına sunulamamıştır.

Selçuklu Türklerinden önce Türkiye'de Türklerin yaşadığının en önemli delili hiç şüphesiz tarihî kaynaklardır. Arkeolojik kazılarla çıkarılmış buluntular, yer isimleri, taşlar üzerine yazılmış yazılar, günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan bazı dil özellikleri ve kelime kadrosu, bitki isimleri, mimarlık, el ve dokuma sanatları malzemeleri diğer önemli delillerdir. Bütün bu parçalar bir araya geldiğinde ortaya bütün hatları canlı bir fotoğraf çıkmaktadır.

Yaklaşık on yıldır Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaptığımız saha araştırmaları sırasında karşılaştığımız bu unsurları bir araya topladık. Tarihî kaynakların ışığında tek tek değerlendirdik ve Selçuklu öncesinde Türk ve Türkçenin varlığı konusunda çok önemli sonuçlara ulaştık. Bütün bunların sonucunda büyük Atatürk'ün açtığı çığır ve gösterdiği istikametın son derece isabetli olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Uzun yıllar sonunda geldiğimiz bu nokta çalışmamızın ilk aşamasıdır denilebilir. Ulaştığımız noktayı, sunacağımız bilgi ve belgeleri bilim dünyasına sunmak ve tartışmak hem bizim hem Türklük bilimi araştırmacılarının ileride yapacağı çalışmalara ışık tutacaktır.

Son yıllarda sayısı önemli ölçüde artmış olan çalışmalar, Kıbrıs'ta konuşulan Türkçenin ayrı bir ağız grubu oluşturduğunu göstermiştir. Tarihî açıdan bakınca bu ağızlar Anadolu'daki Türkçenin bir uzantısıdır. Ancak bu ağızlar, bir adada konuşuldukları için Türkçenin diğer ağızlarından doğal sınırlarla ayrılmıştır. Ulaşım ve iletişim imkânlarının azlığı, kültür merkezlerine uzaklık gibi nedenler de eklenince, Kıbrıs'taki Türkçenin diğer varyantlarla olan ilişkisi uzun zaman sınırlı kalmıştır. Bu yüzden, şimdiki zaman için hâlâ geniş zaman ekinin kullanılması gibi eski dönemlere ait bazı özellikler korunmuş, bir başka ifadeyle standart Türkçede veya diğer ağızlarda gerçekleşen yenilikler Kıbrıs ağızlarına tam yansımamıştır. Bunun yanında, çalışmaların da gösterdiği gibi, Kıbrıs ağızları Türkçenin diğer ağızlarında görülmeyen özelliklere de sahiptirler. Türkçe söz dizimi kalıbında, zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil eklerinden birisini alarak, ana cümleden önce gelip cümle ögesi olarak kullanılabilen bağımlı cümle tiplerinin yerine, yüklemleştirci olarak emir-istek eklerinden birisini alan ve genellikle ana cümleden sonra gelen bağımlı cümleler bu farklı özellikler arasındadır.

İsder alayım bir arabacık gendine = ST 'Ona bir araba alمامı istiyor.' *Ben isderdim o sanatı da öğreneyim* = ST 'Ben o sanatı da öğrenmek istiyordum.'

Bildiride bu bağımlı cümle tipleri sınıflandırılacak ve emir istek eklerini almış cümlelerin işlevi ve ana cümleyle aralarındaki anlamsal ilişkiler üzerinde durulacaktır.

Tarihî Süreç İçerisinde -sIk Ekinin İşlevleri

Salih DEMİRBİLEK

Eklerin Türk dili tarihi süreci içerisinde işlevleri yönünden ele alınıp incelendiği çalışmalar maalesef bizde hâlâ azdır. Eklerin işlevleri yönünden araştırıldığı çalışmalar; eklerin hem yapısını açığa çıkmasına yardım eder hem de dilin gelişme safhalarını aydınlatır.

-sIk eki Türk dilinin en eski ve en fazla işlev üstlenmiş eklerinden biridir. Özellikle tarihî Türk şivelerinde karşımıza çok sık çıkmaktadır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre ek; eski Türkçede yapım eki, mastar adı, sıfat-fiil ve gelecek zaman eki gibi birden fazla işlevle

kullanıldığını görüyoruz. Bildirimizde ekin yapısına dair düşünceler, ünlü uyumları yönünden kullanılışı ve ekin yukarıda sıraladığımız işlevlerini Türk dilinin tarihî safhaları içerisinde ne zamana kadar ve ne yoğunlukta sürdürdüğünün cevaplarını arayacağız.

Kerkük Ağzındaki Bazı Arkaik Ögeler Üzerine

Jale DEMİRCİ

Dilin söz varlığı bize bir toplumun yaşam biçimi ve hangi milletlerle ne ölçüde ilişki kurduğu gibi konularda fikir vermektedir. Dil doğal gelişim süreci içinde temel söz varlığını sürdürürken ilişkide olduğu toplumlarla da kelime alışverişinde bulunur. Dilin ne ölçüde eskiyi koruyabildiği, ne ölçüde dış etkiler altında kalarak yabancılaştığı dil incelemeleri ile tespit edilebilmektedir. Genel Türkçenin özellikle temel söz varlığı içinde devam etmektedir. Bugün Irak'ta yaşayan Türkler yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanmaktadırlar. Ancak Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan birçok arkaik öge Kerkük ağzında varlığını sürdürmektedir. Bu bildiride Kerkük ağzında Eski Türkçe döneminden beri canlılığını koruyan, yaşamaya devam eden bazı ögeler üzerinde durulacaktır.

Çağdaş Türkçenin /f/ ve /v/ Ses Birimlerinin Gelişimi ve Bazı Sorunlar

Mehmet DEMİREZEN

Çağdaş Türkçenin /f/ ve /v/ ses birimleri çok hassas bir noktada işlev görmektedir. Bu iki ünlü, manyetik cazibe kuramına göre ünlü ve ünsüzlerin yanında veya çevresinde yer aldıkları zaman ses yapılarını değiştirerek kendi sesteşlerini oluşturmaktadırlar. Bu bildiride /f/ ve /v/ ses birimlerinin çağdaş Türkçenin ünlüleri (vowels) ile olan sözcük içi ve sözcük öbeği gibi ortamlardaki birlikliklerinde hangi sesteşlere nasıl dönüştükleri konusu ses bilimsel ve söyleyiş ses bilimsel çözümlerle gösterilecektir. Bu değişim olayı doğal, fiziksel bir değişimdir ve ses bilimsel yasalarla açıkça ispatlanabilir.

İkinci olarak, Çağdaş Türkçenin /v/ ses birimi, yabancı sözcüklerin içinde ilginç bir oluşum sergilemektedir. Yine burada fiziksel bir değişim ortamı oluşmaktadır. Örneğin, *dua*, *düet*, *tualet/tuvalet* gibi sözcük içi oluşumlarda, sözcüğün yapısında olmadığı hâlde dışa-

rıdan ses katımı olayı gelişmekte ve yazım sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu değişimin ses bilgisel temelleri araştırılacak ve kuralları saptanacaktır. Ayrıca, çağdaş Türkçenin *tavuk*, *bavul* ve *davul* gibi sözcüklerinde / v / ses biriminin [w] gibi bir sesteşe dönüştüğü yanlığısı vardır. Böyle bir ortamda oluşan sesteşin [w] değil de başka bir sesteş olduğu ses bilimsel kurallarla ispat edilecektir.

Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı, Mevcut Uygulamalar ve Fransa Örneği

Cenk DEMİRKIRAN
Korhan MAVNACIOğLU

Kitle iletişim araçları bireyler için günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmaları ve yaydıkları iletileri alışkanlığa dönüştürme özellikleri nedeniyle toplum üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu nedenle toplumun kullandığı dile biçim vermede önemli rol oynar.

Özellikle televizyon program isimleri ve gazete sayfa başlıkları, dilin simgelerini bireylerin görsel belleğine kolaylıkla kaydetmektedir.

Bu nedenle çalışmada kitle iletişim araçları içinden karasal ve kablo ağında yayın yapan televizyon kanalları ile ulusal ölçekte yayımlanan gazeteler incelenmiştir.

Çalışmanın temelini yapı olarak birbirine zıt bu iki aracın, Türkiye’de bilgi ve eğlence sunumunda kullandıkları başlıklar olmaktadır. Başlıktan kasıt televizyon programlarının adları, gazete sayfa ve köşelerinin adlarıdır. Gazete ve televizyonda kullanılan başlıklar çarpıcı ve akılda kalıcı olmak zorundadır. Bu amaçla Türkiye’de karasal ve kablo ağında yayın yapan televizyon kanallarının program adları ile ulusal ölçekte yayımlanan gazetelerin sayfa ve köşelerinin adları incelenmiştir. İncelemede esas alınan nokta bu adların bir ulusun ve devletin dili olan Türkçenin Türkiye’de yayın yapan televizyon ve gazetelerde ne ölçüde kullanıldığıdır.

Araştırma sonucunda televizyon program adları ile gazete sayfa ve köşe adlarından önemli bir kısmının yabancı dildeki kelimelerden oluştuğu ve bazı Türkçe sözcüklerin yazımında da Türk alfabesinde olmayan harflerin kullanıldığı görölmüştür. Bu bağlamda televizyonlar için RTÜK uygulamaları, gazeteler için ise Basın Konseyi’nin ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin uygulamaları incelenmiş ve Fransa’daki benzer uygulamalarla karşılaştırılarak Türkiye’de yapılması gerekenler sıralanmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre XVII. Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Diyalekti

Hayati DEVELİ

XVII. yüzyılda Doğu Anadolu, Güney Azerbaycan ve Irak'ta konuşulan dil, Batı Türkçesinin bir ağızıdır. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde bu bölgede konuşulan dil ile ilgili bir hayli örnek vardır. Azeri-Türkmen ağızı olarak nitelendirilebilecek bu diyalekte dair Evliya Çelebi'nin verdiği malzeme çeşitli yayınlarda değerlendirilmiş olmakla birlikte, farklı bölümlerde çeşitli olayların aktarılması sırasında verilen konuşma örnekleri tasnif ve tahlil edilmemiştir. Bildiride, Seyahatname'nin bütününden derlenen bu kabil örnekler fonolojik ve morfolojik açıdan tasnif edilip değerlendirilecek anılan diyalektin özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dağıstan Dillerinde Türkçe Kelimeler

Naida DJUMAKUVA

Diller arasındaki yakınlık ve farklılıklar eskiden beri dilcileri ve dil bilimiyle uğraşan kimseleri meşgul etmiştir. Bu projemizde diller arasındaki çeşitli ilişkiler kelime seviyesindeki alışverişleri Türkçe ve Dağıstan dilleri arasında ele alınacaktır.

Altay Türkçesinde Bir Çatı Eki : -GIIA

Figen GÜNER DİLEK

Çatı, Türkiye Türkçesi dilciliğinde kısaca “fiilin özneyle olan ilgisi” olarak tanımlanmaktadır. Sınıflandırmalar zaman zaman farklılaşsa da çoğunlukla çatı; yalın, dönüşlü, edilgen, meçhul, ettirgen, oldurgan ve işteş gibi adlandırmalarla değerlendirilmektedir.

-GIIA eki, Altay Türkçesinde çatı adı altında incelenen bir ektir. Bahsedilen gruplandırmalar içinde, ortaklaşma ifade etmesi bakımından işteş çatı ile örtüşmektedir. Ayrıca tekrarlama ve süreklilik gibi ifadeler de taşımaktadır. Ek, Altay Türkçesindeki fiillerin çoğuna gelmekte ve çok işlek olarak kullanılmaktadır.

Genel Türkçe içinde çatı eki olarak tanıdığımız eklerden farklı olması, Altay Türkçesinde oldukça sistemli kullanılması bakımından ilgi çekici bulunmuştur. Ekin Altay Türkçesi dışındaki Tuva, Hakas,

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde de benzer şekillerde bulunduğu görülmüştür. Konuyu izah ederken, zaman zaman bu lehçelerle de mukayese yapılacaktır.

Ekin yapısı ve kullanışları ile ilgili olarak Türkçenin tarihî dönemleri de dikkate alınarak bu görevi, ne zaman ve nasıl kazanmış olabileceği konusu aydınlatılmaya gayret edilecektir.

Sonuç olarak, bu bildiride **-GIIA** ekinin bir yardımcı fiilden kısalıp kısalmadığı, önceden bir yapım eki olup çatı görevini sonradan yüklenip yüklenmediği ve Altay Türkçesine başka bir dilin etkisiyle girip girmediği araştırılacaktır.

Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine

Musa DUMAN

Dil uyumu, Türkçenin temel ses kurallarından biridir ve Batı Türkçesinde, -ken, -yor, +ki gibi bazı kural dışı örnekler hariç tutulursa, tarihî dönemlerden bu yana varlığını korumuştur. Bu durumu bugün biz standart hâle gelmiş bulunan Türkiye Türkçesinin yazı ve konuşma dilindeki görüntüsünden anlıyoruz.

Batı Türkçesinin, genel olarak Eski Anadolu Türkçesi devresinde de standartlaşmış bir dil görüntüsü arz ettiğini söyleyebiliriz. Ancak yine aynı döneme ait bazı metinlerde bu genel görüntüye uymayan, kural dışı örneklerle rastlamaktayız. Bu örneklerin, yanlış yazım yahut görmezlikten gelinecek sapmalar olarak değil, Batı Türkçesinin fonetik gelişme sürecine tanıklık eden şahitler olarak değerlendirilmeleri gerektiğini düşünmekteyiz. Bunun için, eski imlânın karakteri sebebiyle gizlenen dil uyumunu açığa çıkaran morfolojik unsurların önemlilerinden olan /K/ sınıfı eklerden yararlanacağız.

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki bu türlü örnekler, eserler üzerinde inceleme yapanlarca iki türlü yorumlanmışlardır:

1. Kelimeye getirilen eki dikkate alarak, kelimenin son hece ünlüsünü ekin ünlüsüne göre seslendirme: peygambar-lık, gafıl-lık, acab-lık vb. Bu, ekleşmede dil uyumunun istisnasız varlığını kabul etme anlayışına dayanmaktadır. Bunu destekleyen bazı örneklerin yaygınlık kazanmış olduğunu ve günümüzde standart dile de yerleşerek kullanılmakta olduğunu görmekteyiz: galebe-lık > kalabalık, haste-lık > hastalık vb.

2. Bu örnekler görmezlikten gelinerek, ilgili eki almış kelime günümüzdeki kullanıma uygun duruma getirilmiştir. Böylece,

üzerinde çalışma yapılan metnin dilinde günümüzdeki seslendirilmeye uyularak değişikliğe gidilmiş olmaktadır.

Biz burada, her iki anlayıştan farklı olarak, ekleşme sırasında /K/ sınıfı eklerin getirildiği kelimelerin kök heceleri ile ek ünlülerinin dil uyumuna girmeyebildiklerine değinmek, Eski Anadolu Türkçesi devresine ait metinlerden derlediğimiz örneklerin tanıklığıyla konuyu tartışmak istiyoruz. Bunun için Garibnâme (Aşık Paşa), Gazavatname-i Sultan Murad (anonim), Mukaddime (İznîkî), Münyetü'l-Ebrâr (Karahisârî) vb. metinlerin verilerini değerlendireceğiz.

/K/ sınıfı eklerle genişleyen veya çekimlenen kelimeleri, konumuz açısından üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Dil uyumu açısından bir tereddüt doğurmayan normal kullanımlı örnekler: gel-mek, dalgın-lık, gül-dük, kısa-cık, yeğ-rek vb.

2. Dil uyumu açısından ikili kullanımlı örnekler: alp-lik ~ alp-lık, haste-lik ~ hasta-lık, dünya-lik ~ dünya-lık vb.

3. Ek öncesi hece ünlüsüne göre dil uyumunu bozan örnekler: gel-mak, işlet-mak, dut- mek, vur-dük, sor-dükde vb.

Eski Anadolu dönemine ait bu metinlerdeki dil uyumuna aykırı örnekler, bugün doğu grubu Anadolu ağızlarında biraz daha yoğun olarak görülen uyum dışı kullanımların tarihî şahitleri gibidirler. Bu bakımdan, uyumsuz örnekler barındıran metinlerin, standart Anadolu ağzının bir alt ağız grubunu temsil ettikleri şeklinde değerlendirilmesi bizce de isabetlidir.

Diğer taraftan, alıntı kelimelerin aldıkları eklere bakılarak, son hece ünlüsünde bir değişme olduğunu söylerken (gâfil > gâfil+lık, berâber > barabar+lık vb.), uyumsuz örneklerin varlığını dikkate alarak temkinli davranmak gerektiğini de ifade etmeliyiz.

Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler

Hüseyin DURGUT

Aynı kelimenin veya anlamları yakın veya zıt olan aynı türden iki kelimenin arka arkaya kullanılarak bir kelime gibi anlam ifade etmesine ikileme denir. Ayrıca sesleri birbirine benzeyen kelimelerin tekrarına dayanan ikilemeler olduğu gibi, ikileme oluşturmak için bir kelimeye ses veya hece eklenerek veya kelimedeki bir sesin yerinin değiştirilerek tekrarlandığı da görülür. Cümlede anlamı güçlendirmek, çokluk ve devamlılık ifadesi sağlamak gibi sebeplerle ikilemelerden yararlanılır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde, özellikle eş veya yakın anlamlı kelimelerle yapılan ikilemelerden bazılarında dikkat çekici bir durum söz konusudur. Bu tür ikilemelerde grubu oluşturan kelimelerden birinin anlamı unutulmuş, dolayısıyla da standart Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılamamaktadır. Bu yüzden de bazı eserlerde bu tür ikilemeler, "*bir tarafı anlamlı bir tarafı anlamsız ikilemeler*" olarak adlandırılmaktadır. Oysa Türkçenin eski dönemlerinde bu kelimelerin de bir anlamının olduğu ve bu anlamın ikilemeyi oluşturan diğer kelimeyle eş veya yakın bir anlam içerdiği görülmektedir. Zaman içerisinde ömrünü tamamlayan bazı kelimelerin ikilemelerde donup kalarak bugüne kadar ulaştığını ve bunların hiç de anlamsız olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca standart Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılamayan bu kelimelerden bazıları Türkiye Türkçesi dışında kalan Türk lehçe ve şiveleri ile Anadolu ağızlarında kullanılabilmektedir. Bu bildiride, *çoluk çocuk*, *delik deşik*, *el gün*, *ev bark*, *eğri büğrü*, *er geç*, *yorgun argın*, *börtü böcek* vb. ikilemelerde yer alan *çoluk*, *deşik*, *gün*, *bark*, *büğrü*, *er*, *argın*, *börtü* gibi Türkiye Türkçesi için arkaik hâle gelen veya unutulmak üzere olan kelimeler incelenecektir.

Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Gözle İlgili Deyimler ve Söz Kalıpları

Ali DUYMAZ

Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca yazmasından Dede Korkut Kitabı'na uzanan çizgide Türk mitolojisi ve destanlarında "göz" sözü ve bu sözle ilgili deyimler ve söz kalıpları önemli bir yer tutmaktadır. Oğuz Kağan destanında Ay Kağan'a bağlı olarak doğum esnasında kullanılan "közü yarap butadı, erkek ogul toğurdu" ve Oğuz Kağan'ın eşlerinin doğum yapmalarıyla ilgili olarak "yaradı" sözleri hep tartışılmalıdır. Bu bağlamda doğumla ilişkili olarak "ilk göz ağrısı" ve "göz aydın" gibi söz kalıpları türemiş, bu sözlerle bağlantılı inanç ve gelenekler ortaya çıkmış, gerek söz kalıpları gerekse inanç ve uygulamalar bugüne kadar da yaşamaya devam etmiştir. Bildirimizde gözle ilgili renk sıfatları, göz sözüyle ilgili mecazlar ve omonimler başta olmak üzere Türk destan metinlerinde, özellikle Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda rastlanan gözle ilgili deyimler ve söz kalıplarının mitolojik ve inanç kökenleri araştırılacaktır.

Eski Rusçadaki Türk Kökenli Kelimelerin Fonetik ve Gramatik Uyumuna Genel Bir Bakış

Çiçek EFENDİYEVA

Her dil sisteminin zenginleşmesi bu sistemin içeriğindeki eski farklılıkların hepsinin zorunlu olarak değişmesini içermektedir. Herhangi bir unsur değişmeyen farklı dil sistemine değişmeden dâhil edilemez, çünkü bu sistem kavramına aykırıdır.

Slav ve Türk kavimlerinin karşılıklı ilişkileri ve etkileşimi uzun ve yoğun olmuştur. Bu da söz konusu kavimlerin kelime hazinesinde ve gramerinde derin izler bırakmıştır. Eski Rus ve Türk kavimlerinin karşılıklı etkileşimlerinin uzun bir tarihî geçmişi olduğu bilinmektedir. Bilim adamları bu tarihî geçmişi beş dönem hâlinde bilmektedirler.

Rusçanın kelime hazinesinde Türkçe alıntı kelimeler çok yer tutmaktadır.

İnceleme dört eski Rus eserinin: “Povest vremennih let” (“Geçmiş yılların hikâyesi”) (XI. yy.), “Slovo o polku İğoreve” (İgor destanı) (XII. yy.), “Zadonşina” (XIV yy.) ve Afanasi Nikitinin “Hojeniye za tri morya” (Üç deniz arkasına seyahat) dili üzerinde yapılmıştır. XI-XV yüzyıllarında eski Rus ve Türk kavimleri arasındaki sıkı ticarî, harbî ve kültürel ilişkiler, söz konusu olan kavimlerin yazılı eserlerinin diline yansımıştır. Eski Rusçaya dâhil olurken Türk kökenli kelimelerin ses ve gramer biçimi, cümledeki kelime sırası açısından, değişmektedir. Bunun yanı sıra Türk kökenli kelimeler eski Rusçada Rus yapım ekleriyle çok çeşitli türemiş kelimeler meydana getirmiştir. Bu da Türk kökenli kelimelerin yabancı ortamda işlevsel olarak yaşadığını, göstermektedir.

Makalede eski Rusçada yer alan Türk kökenli kelimelerin fonetik, yapısal ve sentaktik açıdan adapte olmasını göstermekteyiz. Sonuç bölümünde, incelemenin genellemesi verilmektedir.

Türk Kara Kuvvetlerinde Kullanılan Birlik ve Rütbe Adlarının Art Zamanlı Dil Bilimi İncelemesi

Süer EKER

Türk topluluklarının tarihi, bir bakıma, Türk ordularının tarihidir. Nitekim, Orhon Abideleri bir askerî ceride niteliğindedir. Türk dili, yazılı kaynaklardan izlenebildiği gibi, tarih boyunca *savunma*,

taarruz ve teşkiâtlanma ile ilgili kavramları ifade edebilecek dil alt yapısına, zengin bir askerî terminolojiye sahip olmuştur. Bu terminolojinin orijinal örneklerini rünik yazılı metinlerden itibaren temel kaynaklarda görmek mümkündür. Avrasya ve Afrika coğrafyalarında hükümrân olan Türk topluluklarının gücünün kaynağı yüksek askerî teknolojidir.

Tarihî askerî terimlerin bir bölümü, farklı görünüşleri ile Türkiye Türkçesinin yanı sıra diğer Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde yaşamaktadır. Bugün, Türk Kara Kuvvetlerinde kullanılan birlik ve rütbe adlarında da bu zengin tarihî geçmişin hatıraları yaşamaktadır. Dil inkılâbının bir parçası olan yeni birlik ve rütbe adları Türk milletinin çok zengin ve yüksek bir kültürün mirasçısı olduğunu ispat etmek isteyen Atatürk'ün, Güneş-Dil Teorisi çerçevesindeki çalışmalarının sonucu, yüksek dil, tarih şuurunun bir göstergesidir.

Bu bildiride, devam eden geniş kapsamlı bir araştırmanın özeti olmak üzere, Türk Kara Kuvvetlerinde, kullanılan *kurmay, subay, komut, komuta, erat* vb. temel terimlerin yanı sıra birlik adları *manga, takım, bölük, tabur, alay, tugay, tümen, kolordu, ordu*; rütbe adları *er, onbaşı, çavuş, yüzbaşı, binbaşı, yarbay, albay, tuğ/tüm/kor/orgeneral, ordu* terimlerinin kökenleri, birbirleriyle ilişkileri, tarihî gelişimleri, diğer dillerdeki izleri; ses, biçim ve anlam düzeylerindeki özellikleri incelenecektir.

Basınıımızda İmlâ Sorunu

Cemil EKİYOR

İmlâmızın istikrara kavuşması; bütün toplumun uzlaşması ve herkesin imlâda titizlik göstermesi, okullarda imlâ kurallarının öğrencilere titizlikle öğretilmesinin yanında özellikle her gün insanımızın eline ulaşan basın yayın organlarının gerekli titizlik ve duyarlılığı göstermesi şartına bağlıdır. Dilimizin doğru kullanılmasında çoğumuza örneklik eden gazetelerimizin imlâ kurallarına uyma konusunda göstereceği titizliğin, dalga dalga bütün topluma yayılacağı ve buradan hareketle bütün toplumda uzlaşma sağlanacağı düşüncesine katılmaktayım.

Bu bildiride, tirajı yüksek üç gazetemizin (Hürriyet, Milliyet, Sabah) gelişigüzel seçtiğim on iki nüshasını inceleyerek basınıımızın imlâ konusunda gösterdiği titizlik ve duyarlılığı ortaya koymaya çalışacağım.

Adı geçen gazetelerin nüshalarındaki her türden yazıların okunması ve hatalı kullanımların not edilmesi biçiminde yapılan araş-

tırma sonucunda hatalı yazımların en çok birleşik kelimelerin, küçük ve büyük harflerin, satır sonuna sığmayan kelimelerin yazımında; düzeltme, kesme, tek tırnak, kısa çizgi, virgül ve noktalı virgül işaretlerinin kullanımında toplandığı görülmektedir. Ayrıca yazıların bilgisayar ortamında hazırlanmasına rağmen gazetelerde dikkatsizlikten kaynaklanan yanlış yazımların çokluğu, dil denetiminin yeterli düzeyde yapılmadığını göstermektedir.

İncelediğim gazetelerin nüsha sayısının azlığına rağmen imlâ hatalarının çokluğu, basınının bu konuda yeterli titizlik ve duyarlılığı göstermediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Millî Eğitim Bakanlığınca ders kitaplarına konulan TDK'nin *İmlâ Kılavuzu*'na uyma zorunluluğunun her türlü görsel ve yazılı basına da getirilmesiyle sorunun önemli oranda çözülebileceğini söyleyebilirim.

Selçukname'de Sıralı Cümleler

Muhittin ELİAÇIK

Selçuklular üzerine özellikle II. Bayezid ve Fatih dönemlerinden başlayarak bir gelenek hâlinde *Selçukname* adıyla birçok anonim eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de Edirne Kütüphanesi D 559/2'de kayıtlı anonim *Selçukname*'dir. 64 yapraklık nüshanın baştan sekiz yaprağı eksiktir. Tarafımızca TDK *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü Projesi* için taranmıştır ve 6000 civarında kelime, deyim, atasözü, şahıs ve yer adı çıkarılmıştır. Eserin yazarıyla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Yazarının iyi bir şair-münşî olduğu belli olan eserde secili cümleler çok sık kullanılmış, sıkça sıralı cümlelere yer verilmiştir.

Birleşik cümleler içinde Türkçede sıralı ve bağlı cümleler önemli yer tutarlar. Bu cümleler, yapıca veya anlamca birbirine bağlı, fakat yalnız kullanıldıklarında kendi içlerinde bağımsız bütünlüğü bulunan cümlelerdir. İşte, üzerinde çalıştığımız *Selçukname*'de de bu tür cümleler önemli bir yer tutmakta olup genellikle seci ile birlikte kullanılmışlardır. Eserde aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere çok sayıda sıralı cümle örneği bulunmaktadır:

bir nice eyyam Bağdad'da sakın ve anda mütemekkin oldı
(34a/14)

hazîne kemâl mertebe muhtâc ve asker yalınca u aç idi (3
7b/12).

Sultân Mes'ûd'un ahlâkı lûb ve evsâfı mergûb idi (43b/23)

maslahata yolından vâsıl ve eve kapudan dâhil olmak dilerdi (46b/24)

Kızıl Arslan'a intizâr idicek ne var, biz Tuğrul'a cevâb virüp askerini târumar ve sancağını nigûnsâr itmeğe yiterüz (56b/l 9)

âlem gulûyile memlû ve hay u hûyile tolu oldu (37a/l-6) vb.

Bu bildirimizde eserden, önce bu tür cümleler seçilip çıkarılmış, daha sonra kullanımları fonetik, morfolojik, etimolojik, semantik vb. açılardan tahlil edilmiştir.

Çağdaş Uygur Türkçesinde Yeni Terim Türetme Yolları ve Terim Türetmedeki Problemler

Erkin EMET

Makalemde Çağdaş Uygur Türkçesindeki yabancı alıntı kelimeleri inceledikten sonra, yeni kavramları karşılamak için kullanılan metotları, özellikle yeni kelime türetme yollarını anlatmaya çalışacağım. Ayrıca Türkiye Türkçesinde yeni kelime yapımında Uygur Türkçesinden nasıl yararlanılabileceğini anlatmaya çalışacağım.

- m a k l ı k / - m e k l i k ve - m a k ç ı / - m e k ç i Birleşik Ekleri Hakkında

Kemal ERASLAN

Türkçe'de bazı ekler tarihî seyri içinde , kullanılıştan düşünce veya işlev değişikliğine uğrayınca , mevcut eklerden biri veya birkaçı birleşerek, düşen ekin yerine geçmiş olur.- *maklık /- meklik* ve- *makçı /-mekçi* birleşik ekleri de aynı durumdadır :

- *maklık /- meklik* :

Ekin , - *mak /- mek* fiilden isim yapma eki ile + *lık / + lik* isimden isim yapma ekinden oluştuğu açıktır. Ek , Eski Türkçe , Orta Türkçe, Hârezm Türkçesi ve bilhassa Çağatay Türkçesi'nde yaygın şekilde kullanılmıştır.

- *mak /-mek* eki fiilden isim yapma eki olarak soyut hareket ismi (mas-dar ismi) teşkil ettiği gibi , somut kalıcı isimler de teşkil eder : *ölmek* "ölme", *tutmak* "sap", *ukmak* "idrâk, fikir", *üzülmek* "zahmet" gibi.(bk.AGr. § 120). + *lık / + lik* isimden isim yapma eki ise soyut - somut çeşitli kalıcı isimler teşkil eder (bk. AGr. § 54). .

Türkçe'de hareket ismi olarak kullanılan- *ma / - me* eki ile - *ş , -ış / - iş - uş / - üş* ekleri de bulunmaktadır. Doğu Türkçesi'nde - *ma / -me* eki, hare-ket ismi olarak değil de, daha ziyade kalıcı isimler teşkil eden fiilden isim yap-ma eki olarak kullanılır. Onun için - *ma / - me* ekinin bu işlevini - *maklık / - meklik* birleşik eki yüklenir : *bilmeklik* "bilme, biliş" , *kılmaklık* "kılma , kılış" gibi. Bu sebeple *Senglah* 'ta - *mak / -mek* ekli mastarlar yanında fiille-rin -*maklık / -melik* ekli şekil-leri de verilip birlikte mânalandırılmıştır.

- *makçı / - mekçi*

- *makçı / - mekçi* birleşik eki - *mak / - mek* fiilden isim yapma (mastar) eki ile + *çı / + çi* isimden isim yapma ekinden oluşmuştur. Bu ekle çekilmiş fiiller daha ziyade Özbek Türkçesi'nde kullanılmış olup , hareketin yapılmak üzere olduğunu veya yapılmak düşüncesin-de bulunulduğunu ifade eder. Teşkil gelecek zaman ifadesini bu se-beple kazanmaktadır: *kılmakçı men , bilmekçi men* gibi (bk. S. Wurm , "Das Özbekischnee", *PhTF I* , 322.43).

Türkçe'de hareketin hüküm hâlinde ifadesi ancak çekimli fiille mümkün olduğundan , isim kategorisinde olan bir sözün şahıs eki alması ancak birlikte kullanılan ve çekimi sağlayan yardımcı fiilin düşmesi ile mümkün olmaktadır : *kılmakçı turur men > kılmakçı men* gibi. Türkçe'de bu durum bilhassa şekil ve zaman eki durumuna geçen sıfat- fiillerde yaygın şekilde görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri

Melek ERDEM

Cümle çözümlemelerinde, çekimli fiilden yola çıkarak fiiller-den kurulu soyut cümle yapılarını belirlemeyi amaçlayan dil bilimi akımına *bağlantılı dil bilgisi* (dependency grammar) denmektedir. Bu görüş, cümlelerin öğeleri arasındaki soyut bağımlılığa ağırlık vermektedir. Bağlantılı (dependency) dil bilgisinde fiillere göndermeyle cümledeki ilişkileri gösteren bir şekilcilik dikkati çeker. Bu yaklaşıma göre, cümle çözümlemesinde çekimli fiilin yönetici öge (çekirdek) olarak seçilmesi sonucunda, yönetilen bağımlı öğeler *katılan* (actant) ve *tümleyen* (circumstance) olarak ikiye ayrılır. Bağlantılı dil bilgisin-de, fiilleri, bunlarla bağlantılı katılanların (actants) sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem (valence) olarak nitelendiril-mekte ve böylece öğelerin fonksiyonları önem kazanmaktadır. Fonk-siyonel gramerde öğelerin tipik fonksiyonları şöyle belirlenmiştir: süreç (process) - fiil grubu (verbal group), katılan (participant) - isim

grubu (nominal group), tümleyen (circumstance) - zarf grubu (adverbial group or prepositional phrase). Dolayısıyla mental fiiller de algılama (perception), etkileme (affection) ve idrak (cognition) fiilleri şeklinde bir grup oluşturarak süreç tipleri (process type) içinde yer almakta ve sezme (sensing), anlama (seeing), hissetme (feeling), düşünme (thinking) gibi kategori anlamlarına sahip olmaktadır. Türkmen Türkçesi açısından zilini süreçte (mental process) veya sezme sürecinde (processes of sensing) Türkmen Türkçesinde 'hissetmek' anlamına gelen *duyma*, 'düşünme' anlamına gelen *pikir etme* veya *o:ylanma*, 'anlama' anlamına gelen *düşüniş* veya *añma* ile ilgili söz dizimi grupları birlikte ele alınır. Bu tür mental fiiller içerisinde Türkmen Türkçesinde fonksiyonel açıdan istemlerine göre farklı anlamlara sahip olabilen fiiller dikkati çekmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde Fiiller ve Unsurları

Mevlüt ERDEM

Fiil ve unsurları (özne, nesne vb.) arasındaki ilişkiler dil bilminde Harris (1995), Palmer (1994), Kornfilt (1984) ve diğerleri tarafından incelenmiştir. Türkçenin tarihî gramerlerinde de benzer konulara değinilmiştir (Timurtaş 1985, Erdal 1991). Bu bildiride Eski Anadolu Türkçesinde fiil ve unsurları arasındaki düzenli ilişkilerden ziyade bazı fiillerde görülen düzensiz ilişkiler üzerinde durulacaktır. Fiillerin unsurları arasındaki değişimi bir bütün olarak görmek amacıyla da bu fiillerin diğer dönemlerdeki kullanımlarına da zaman zaman bakılacaktır ve bu değişimin belirli bir yöne doğru geliştiği iddia edilecektir.

Aşağıda verilen örneklerde görüleceği gibi *bin-* ve *söv-* gibi bazı fiiller aynı eserde bile hem belirtme hem de yönelme ekiyle kullanılmaktadır.

1. a) Tavla tavla şahbaz atlarını bindiler. (Ergin, 1997:96)
b) ...boz aygırına bindi. (Ergin 1997:96)
2. a) Menüm ağzuma söğüp-durur-idün... (Ergin 1997:136)
b) Ağ sakallı koçanım ağzın söğdi. (Ergin 1997:83)

Dönemin diğer eserleri ve daha önceki dönemler (Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi...) incelendiğinde böyle kullanımların yanlış olmadığı ve söz konusu fiillerin daha önceki dönemlerde genellikle belirtme hâli ekini alan unsurlar istediği görülür. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde bu fiiller, daha önceki dönemlerin aksine daha çok yönelme ekli unsurlar istemeye başlamışlardır. Bu durum, fiillerin

unsurlarındaki bu düzenli değişimle birlikte nesnenin farklı hâl ekleri taşıyabileceğini de göstermektedir.

Bazı Kaynaklar

Erdal, M. (1994), *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ergin, M. (1997), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Harris, C. H. (1995), *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kornfilt, J. (1984), *Case marking, agreement and empty categories in Turkish*. Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi.

Palmer, F. R. (1994), *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Timurtaş, F. K. (1985), *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, İstanbul.

Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Yeni Katkıları

Hasan EREN

Göçebe Türklerin ekincilikle yani tarımla uğraşmadıkları yönünde bilim eserlerinde yaygın bir inanç vardır. Bu inancın ilk bakışta inandırıcı yönü olmadığı anlaşıyor.

Göçebe toplumların da tarımla ilgilendikleri biliniyor. Nitekim Türklerde de bu alanda çalışmalar vardır. Ekincilikle ilgili terimlerin zenginliği buna delil teşkil etmektedir. Konuya “saban” kelimesi Türkçe bir türev olarak örnek gösterilebilir. Bu kelimeden daha eski örnekler olmakla birlikte “saban” kelimesi en uygun bir kavram olarak karşımıza çıkar. “saman” kelimesinin de Türkçe bir türev olduğu açıktır.

Tarihe ve sosyal hayata tanıklık eden kelimeler bize geçmişteki önemli olaylar ve değerler hakkında bilgi vermektedirler. Bu çalışmada tarımla ilgili Türkçe kelimelerden Türklerin tarım hayatı hakkında ipuçları elde etmeye çalışacağız.

Nogay Türkçesinde Kip Pekiştiricisi: -Tağ / -Tağa

Dilek ERGÖNENÇ

Eski Türkçeden beri tarihî ve bugünkü yazı dillerinin hepsinde kiplerin anlamını kuvvetlendirmek üzere ek veya edat şeklinde

birtakım unsurlardan faydalanılmaktadır. Nogay Türkçesinde de kip pekiştiricisi olan çeşitli ek ve edatlar vardır. Bunlardan biri de -tağı/-tağa'dır.

-tağı/-tağa, aslında Eski Türkçeden bugüne kadar Türkçenin her döneminde işlek olarak kullanılmış "tağı/ dağı/ daki/ dakı" bağlama ve pekiştirme edatıdır. Ancak bu edat Nogay Türkçesinde diğer birçok yazı dilinden farklı olarak "kip pekiştiricisi" olarak da kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi "tağı/ dağı/ daki/ dakı" edatı tarihî metinlerde;

1. Bağlama,
2. Pekiştirme

olarak kullanılmaktadır. Genellikle aynı değerdeki iki cümleyi birbirine bağlayan edat, kelimeler arasında sıralama da yapar.

Malkar Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine

Mehdi ERGÜZEL

Bu bildiriden maksadımız, Malkar Türkçesindeki anlatım kalıplarına ve tarzlarına dikkat çekmektir.

Çalışmamızın giriş bölümünde Malkar Türkleri ve Malkar Türkçesi hakkında kısa açıklama yapılmış, daha sonra söz varlığı kavramı üzerinde durularak Malkar Türkçesinin kelime serveti, isim ve fiil zenginliği, kelime grupları bakımından durumu değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Türkiye Türkçesindeki kelime grupları üzerine bilgiler verilmiş, mevcut tasnife göre karşılaştırmalı olarak Malkar Türkçesi Metinlerinden (Sabiylege Haparla Kitabını) de örnekler sunulmuştur. Önce isim ve sıfat tamlamaları üzerinde durulmuş, Türkiye Türkçesine göre Malkar Türkçesindeki benzer ve farklı yapılarla dikkat çekilmiştir. Tamlamalarda görülen farklı ek kullanımları ve eksiz tamlamalar sıralanmıştır. Devamında, sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil grupları ele alınarak ilgi çekici yapılar verilmiş, edat, bağlama ve tekrar gruplarını takiben son olarak kısaltma gruplarından örneklerle girilmiştir.

İkinci bölümde, Malkar Türkçesinin söz varlığı, bilhassa isim ve fiiller hareket noktası alınarak değerlendirilmiş, Türkiye Türkçesi ile arasındaki benzerliklerin yanı sıra Malkarcanın Eski Türkçeden taşıdığı izlere de temas edilmiş, kısaca fonetik ve morfolojik farklara da değinilmiştir.

Sonuç bölümünde; yaşayan Türk şivelerini metinlerinden tanımanın ve onları kelime dünyası, anlatım tarzı ve cümle yapısı ba-

kımlarından Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmanın “Ortak Türkçe”ye gidişte önemli yararlar sağlayacağı belirtilmiştir. Bunun için yaşayan şivelerin metinlerini çok sayıda aktarmalarla incelemeye sunmanın ülkemizdeki ağız araştırmaları kadar önemli olduğu ifade edilmiş, bu yönde gayretlerin Türkiye Türkçesinde yeni kelimeler yapımında da aslî kaynakların kullanılması bakımından ufuk açıcı olacağı görüşü dile getirilmiştir. Çalışmanın sonuna kısa bir bibliyografya eklenmiş, daha önce yaptığımız Malkar Türkçesi ile ilgili bir aktarma çalışmasından bir çocuk hikâyesi örneği sunulmuştur.

“Kaldır-, Götür-, Bırak-” Fillerinin Tarihî ve Günümüz Türk Şivelerinde Anlam Bakımından Gelişimi

Hülya Arslan EROL

Doğadaki her canlı varlık gibi dil de değişir. Dildeki değişiklikler dilin ses yapısında olabileceği gibi anlam yapısında da olabilir. Esasen bu iki alandaki değişiklikler birlikte yürür, birbirini tetikler. Dil içi ve dil dışı çeşitli faktörlerin etkisiyle meydana gelen anlam değişiklikleri çoğunlukla kişi dillerinden başlar ve topluma yayılır. Benimsendiği oranda toplumun malı olur. Köklü bir tarihe sahip olan Türk dilinde hemen hemen kelimelerin tamamının anlam alanı bu dil içi ve dil dışı faktörlerin etkisiyle değişmiştir. Bildiride ele alacağımız *kaldır-*, *götür-* ve *bırak-* fiillerindeki anlam değişiklikleri oldukça ilgi çekicidir. Orhun Abideleri'nde 'kaldırmak' anlamıyla kullanılan *kötür-* fiili bugün kuzey ve doğu Türkçelerinde bu anlamını korurken batı Türkçesinde yaygın olarak 'götürmek, taşımak'⁵, anlamıyla yaşamaya devam etmektedir. Kuzey ve doğu Türkçelerinde 'götürmek, taşımak' anlamında *alıp bar-*, *apar-*, *ilt-*, *cetkir-* fiilleri kullanılmaktadır. *Kaldır-* fiili ise Türkiye Türkçesi dışında bütün Türk dünyasında 'bırakmak' anlamındadır. Bugün Türkiye Türkçesinde 'bırakmak, koymak, saklamak, engel olmamak vs.' anlamlarında kullanılan *bırak-* fiili yerine ise diğer Türk şivelerinde *goy-*, *kaldır-*, *taşla-* fiilleri kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi ele aldığımız fiillerde hem yan anlamlara hem de zıt anlamlara geçişler bulunmaktadır. Kelimelerin bir dönemde kazandıkları anlamlar, bugün bazı şivelerde yaşamaya devam ederken, bazılarında değişikliğe uğramış; *köter-* fiili *kaldır-* 'la, *kaldır-* fiili *bırak-* 'la ifade edilmeye başlanmıştır. Kelimelerin Türk dilindeki anlam gelişimleri incelendiğinde birbirlerinin yellerine kullanımları dikkat çekmektedir.

Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması

Feyzi ERSOY

Türkiye Türkçesi ile Azeri, Türkmen, Özbek ve Kazak Türkçelerinin söz dizimi bakımından karşılaştırma denemeleri, geçtiğimiz yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bizim çalışmamızda ise Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin söz dizimi açısından karşılaştırılması yapılacaktır. Çalışmamızda, Türkçenin bu iki kolunda, araştırmacıların konuyla ilgili gramer anlayışlarına yer verilmeyecek; Türkiye Türkçesi esas alınarak Çuvaşça metinlerden tespit ettiğimiz örnekler vasıtasıyla karşılaştırma yoluna gidilecektir.

Çuvaş Türkçesi, söz dizimi bakımından Türkiye Türkçesine çok da yabancı değildir. Bununla birlikte, bazı noktalarda farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Çuvaş Türkçesinde yönelme ve yükleme hâli için tek bir ek (-a, -e) kullanıldığı için, nesnenin mi yoksa yer tamlayıcısının mı kastedildiği ancak metinden anlaşılmaktadır.

2. Türkiye Türkçesinde yalın hâlde bulunan özne, Çuvaş Türkçesinde, metin içinde daha önce kendisinden bahsedilmişse ek alabilmektedir.

3. Türkiye Türkçesinde yüklemi olumlu olan “ne’li bağlı cümleler”in yüklemeleri Çuvaş Türkçesinde olumsuz olmaktadır.

4. “sor-“ fiili, diğer Türk lehçelerinin çoğunda olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de tamlayıcı olarak uzaklaşma hâli ekini istemektedir.

5. Çuvaş Türkçesinde iyelik ekleri, çokluk eklerinden önce geldiği için tamlananı çokluk eki almış isim tamlamalarında, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim tamlamalarının sonunda iyelik eki bulunmaz.

Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki söz dizimi farklılıkları, yukarıdaki birkaç örnekle sınırlı değildir. Tespit ettiğimiz diğer farklılıklar, örnekler vasıtasıyla bildirimizde daha geniş bir şekilde sunulacaktır.

Her ne kadar farklılıklardan bahsetsek de söz dizimi bakımından Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ortak özellikler, farklılıklardan daha fazladır.

Bugün Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde karşımıza çıkan belirsiz geçmiş zaman, konuşucu tarafından görülmeyen ve tanık olunmayan, başkalarından duyulan iş, oluş ve hareketleri anlatmak için kullanılır. Belirsiz geçmiş zamanın genel fonksiyonu bu olmakla birlikte, çoğu zaman bir hareketi veya bir olayı sonradan fark etme, şaşkınlık, yakınma, pişmanlık, küçümseme, teslimiyet gibi işlevleri de ortaya çıkmaktadır. Rivayet birleşik çekimi ise olmuş, olacak veya olması tasarlanan iş, oluş ve hareketleri rivayete dayanarak anlatan kiplerdir.

Bu bildiride, Başkurt Türkçesinde masal ve hikâye metinlerinde genellikle belirsiz geçmiş zaman ve rivayet birleşik çekimi için kullanılan farklı bir yapıdan (-GAn, ti/ -A, ti) bahsedilecek olup, bu yapı, hem tarihî Türk yazı dilleri hem de Başkurt Türkçesinin dâhil olduğu İdil-Ural grubundaki Tatar ve Çuvaş Türkçeleriyle de mukayeseli olarak incelenecektir. Başkurt gramerlerinde, masal ve hikâyelerde, önceden olmuş, nesilden nesile geçerek günümüze kadar gelmiş iş, oluş ve olaylar anlatılırken bunların çok önceden olduğunu, anlatan veya nakledenin bu iş, oluş ve olaylara bizzat şahit olmadığını kuvvetlendirmek için “ti” yardımcı fiilinin kullanıldığından bahsedilmektedir (İşbulatov N.X., Zeynullin M.B., *Xezirgi Başkurt Edebî Tili*, Ufa 1987, s. 92). Başkurt Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahip olan -GAn, ti/ -A, ti yapısının, Tatar ve Çuvaş Türkçelerinde de geniş ölçüde kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Her üç lehçede de “de-” yardımcı fiilin şimdiki zaman teklik. 3. şahıs çekiminin (Baş. “ti”, Tat “di”, Çuv. “tet”), belirsiz geçmiş zaman veya şimdiki zaman, teklik 3. şahısta çekimlenmiş bir fiilden, sonra (Baş. /-Gan; -A/, Tat /-Gan, -A/, Çuv. /-nI; -At/) virgülle ayrılmasıyla (Baş. /-Gan, ti; -A, ti/, Tat. /-Gan, di; -A, di/, Çuv. /-nl, tet; -At, tet/) şeklinde oluşan bu yapı ayrı bir üslûp özelliği olarak da değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bildirimizde, söz konusu bu yapının Başkurt Türkçesinde özellikle masal ve hikâye metinlerinde oldukça sık kullanılmakta olduğu göz önüne alınarak tarihî Türk yazı dillerindeki durumu (Eski Uygur, Kıpçak dönemleri) araştırılacaktır. Ayrıca “ti” çekimli fiilinin etimolojisine de değinilerek -GAn, ti/-A, ti yapısının cümle ve kipe kattığı anlam üzerinde durulacaktır.

“Fiil” diye adlandırılan ve Türkçe cümle kuruluşunun temel yapı taşı sayılan dil unsurunun, Türk dili kuralları içinde bulunması eğer bu unsur aslı bir fiil veya gövdesi değil de Türkçeye veya yabancı kaynaklı bir isim tabanından türetilme ise elbette, yine onun kurallarına uyması gerektiği bilinir. Bu önemli husus “Türkçe cümle kurmanın vazgeçilmez ve biricik şartıdır da... İster tek başına ister kelime grubu içinde ve isterse cümle yapısında yer alır durumda bulunsun, bütün fiillerin Türkçenin kendi kurallarına uyularak çekimlenmesi, Türkçenin ses ve anlam yapılarıyla uyuşması da şüphesiz ki gereklidir.

Peki “Türkçe cümle”de, “Türk dili”nde kullanılan bütün “fiil”ler yalnızca Türkçe midir? Yoksa bunların bir kısmı Türkçe değildir de öyle mi sanılmaktadır veya sayılmaktadır? Türkçe olmayan, yabancı kaynaktan gelen, özellikle son yıllarda Türkçeye getirilen dile kazandırılan (!) bu tür fiillerin Türk dilindeki durumu nedir, bunların kullanılışları nasıldır? Türk dilinin özgünlüğü, inceliği, güzelliği bu yönden de nasıl örselenip durulmaktadır? Bu bildiride bu ve benzer konular ele alınıp işlenilmektedir.

Geçişsiz Olduğu Hâlde Geçişli Gibi Kullanılmaya Başlayan Fiiller

Münir ERTEN

Türkçede bazı geçişsiz fiillerin geçişli gibi kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Yaptığımız taramada aslında geçişsiz olduğu hâlde çeşitli sebeplerle bugün geçişli bir fiil gibi kullanılmaya başlamış olan elli bir fiil tespit ettik. Bunlar arasında birleşik fiil olan birkaçı ile (dert yan-) özne veya zarfı nesne imiş gibi düşünülen birkaç fiili (deniz kok-) çıkarırsak kırk beş civarında fiilin bu şekilde kullanılabildiğini görüyoruz.

Bu fiillerin *Türkçe Sözlük*’ten hangi anlamlarıyla nesne alıp almadıklarını tespit edip, aynı fiillerin İngilizce, Fransızca ve Almanca’nının da nesneli mi nesnesiz mi kullanıldıklarını karşılaştırarak şu sorunun cevabını bulmaya çalıştık: Fiillerin her iki dildeki şekilleri arasındaki benzerlik veya farklılıklar Türkçedeki bu fiilleri hangi oranda etkilemiştir? Başka bir deyişle bu fiillerin nesne ile kullanılır hâle gelmelerinde batı dillerinin ve bu dillerden yapılan film ve kitap çevirilerinin rolü nedir?

Bu amaçla Cumhuriyet dönemi eserlerinden bazılarını tarayarak nesnesiz iken nesne ile kullanılmaya başlayan fiiller ve bunların nesnel örneklerini tespit etmeye çalıştık:

“Geniş beyaz basamakları üçer dörder **atlayarak**...” (AK, K: 10),

“Yolu **çıkınca**...” (EÖ, O: 134),

“Evime sapan, son köşeyi **döner** dönmez...” (EÖ, O: 43),

“köprüyü **geçip**...” (EÖ, O: 115),

“sigara içip odayı aşağı yukarı **gezdik**.” (OP, CO),

“... tütün **kokar** ve sesi...” (OP, SE) ... gibi.

...

Sonuç: Türkçede sayıları küçümsemeyecek kadar çok geçişsiz fiil, çeşitli sebeplerle geçişli olarak kullanılmaya başlamıştır.

Özette Kullanılan Eser Kısaltmaları:

AK, K: Ayşe Kulin, *Köprü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

EÖ, O: Erdal Öz, *Odalarda*, Can Yayınları.

OP, CO: Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, Öteki Yayınları, İstanbul.

OP, SE: Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Klasik Türk Edebiyatında Türk Dilini Sadeleştirme Çalışmaları

Aysun EYDURAN

XIII. yüzyılda Anadolu’da başlayan ve kısmen de olsa XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam eden Klasik Türk Edebiyatında, özellikle Arapça ve Farsçadan giren kelime, tamlama ve yabancı unsurlara karşı çeşitli şekillerde Türk dilini koruma ve sadeleştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar o günkü şartlar içinde istenilen başarıyı elde edememiş gibi görünse de asıl etkisini Millî Edebiyat döneminde göstermiştir.

Bu çalışmada, geçen yüzyıllar içerisinde Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça dil unsurlarıyla birlikte Türkçenin temel yapısını ve dil özelliklerini nasıl koruduğu edebî eser örnekleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bende Harezmi hanının en soni yarlıklarının orijinali bulunuyor. Bunun hakkında bilgi veririm. Konusmanın konusu: “Harezmi Hanının Soni Yarlığı Metninin Filolojik İncelemesi”. İnşallah zaman olursa, “The Expression of Women Public Attributes in Written Turkish Language in xi-xv Centuries” konusundaki ikinci konuşmayı da yapmaya hazırım.

Türkçe Ana Dil:Üvey Evlât

Harid FEDAI

Bildirimizde yazım tutarsızlıklarına, yabancı kökenli dillerden (Arapça-Farsça) Türkçeye geçen eski kelimelerin ne denli yanlış kullanıldıklarına, onları dilden söküp atmak yerine doğru kullanım ile doğru telâffuzun şart olduğuna, yabancı bir dile kapılarımızı sonuna kadar açtığımızdan dolayı genç kuşakların –ana dilimizi gerektiği gibi öğretememenin sonucu- bozuk yazıp bozuk konuştuklarına, basınyayın organlarının ana dil konusundaki duyarsızlıklarına, iş yerleriyle reklamlarda yabancı sözcükler kullanılmasına, üniversitelerde okutulan kitapların, en azından, ortak paydada birleşemediklerine, cümle çözümlerindeki yetersizliklere, Türkiye Cumhuriyeti kurulalı üç çeyrek yüzyılı aştığı hâlde hâlâ daha yazım birliğinin sağlanamadığına ve nihayet Kıbrıs’ta ortaöğrenim kurumları ile üniversitelerdeki Türk dili öğretiminin acıklı durumuna değinilerek önerilerde bulunulacaktır.

Düşünce ve Bilgi Yapılarının Oluşumu Açısından Zarf ve Edatlar

Aysel FERAH

Bu araştırmada Sinop ili ilköğretim okulları 2., 3., 4. ve 5. sınıf öğrencilerinde zarf ve edatların kullanılma düzeyleri ele alınmıştır. Zarf ve edatların, düşüncenin gelişimi ve bilgi yapılarının oluşumu açısından değişik ilişkileri ve bu ilişkilerin bağlamlarını oluşturmaları, Türkçe öğretimi ve Türk dili açısından önem taşımaktadır. Dildüşünce ilişkisinin zarf ve edatlarla olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin bağlamlarını ele alan bilimsel çalışmalar çok azdır. Ayrıca Türk dilinde, zarf ve edatlar konusunda yapılan sınıflandırmalarda da dil bilim-

ciler arasında bir görüş birliğı olmadığı dikkate alınacak olursa konunun önemi kendiliğinden anlaşılacaktır.

Dilin anlaşılmasında kavram kümeleri arasındaki ilişkiler, zarf, edat ve bağlaçlarla sağlandığından bunların ilişkilerinin kavranması, dilin zihinsel yapılanmadaki önemini de ortaya koymaktadır. Bu konuda deneysel araştırmalar çok az olup, zarf, edat ve bağlaçların yapılanmaları konusunda dilimizin matematikselleştirilip faktör sonuçlarına göre yorumlanması da yapılmamıştır. İlk defa zarf ve edatlarla ilgili faktör analizi sonuçları bu araştırma ile sunulmuş olmaktadır.

Sinop ili ilköğretim okullarında 2. sınıftan 5. sınıfa kadar 452 öğrenci üzerinde yapılmış araştırma sonuçları, zarf ve edat konusunun önemini gösterici niteliktedir. Zarf ve edatları öğrenip kullanabilmenin zekâ ile olan ilişkileri de bu araştırmada ortaya çıkmış, okulda öğretilen bilgilerin yapılanması ve yapılandırılmasındaki işlevleri de vurgulanmıştır. Zarf ve edatlar, farklı kavramlar arasındaki ilişkileri sezip ayırt etme bilincini de yönlendiricidirler. Ayrıca araştırmada sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerle yaş ve cinsiyet değişkenleri de ele alınmıştır. Özellikle bağlam edatlarının matematiksel düşüncedeki etkileri de ortaya konmuştur. Türkçe ve Türk dili derslerinde, zarf ve edatlar konusuyla ilgili çalışmalara ağırlık verilmesi gereğı de somut olarak vurgulanmıştır.

Türkî Dillerin Analitizmi Hakkında

Fuat GANİYEV

Bilindiğı gibi bundan 150 sene öncesi Vilgelm Gumbolt Türk dillerini morfolojik sınıflamaya göre bitişimli diller içine almıştır.

O zamandan sonra yıllar geçti ve onlara ancak bitişim çerçevesinde bakılamayacağını gösteren birçok malûmat toplandı. Buna rağmen senelerce Türk dilleri bitişimli diller olarak öğrenilmiş. Türk dillerine olan bu yaklaşım onların araştırmalarını engelliyor (F.Bruno).

Türk dillerinin özelliklerinin ilmî araştırmaları onların bitişimli-analitik diller içine girdiğini gösteriyor, fakat bazı araştırmacılar bugün de Türk dillerini bitişimli dil olarak gösteriyorlar. Gerçeklerin gösterdiği gibi gramer anlamların gösterişinde ve kelime yapımında analitik araçlar büyük rol oynuyor.

Böylece, Türk dillerinde hâl ilişkileri büyük ölçüde eklerle ifade edilir (*karandaş belen yazam* - kalemle yazıyorum, *urmanga taba* - ormana doğru).

Zaman şekilleri birçok hâllerde analitik form alıyorlar (asıl fiil + yardımcı fiil). Fiillerin modallığı her zaman diyerlik iki ve üç ögeden oluşan fiille gerçekleştirilir (*bara alu* - varabilme). Tatar dili gramerinde bu fiillerin 40'tan fazla biçimi gösterilmiştir.

Kelime yapımında bileşik kelimeleri (*tebrik itü*- tebrik etme) ve bileşimli fiiler (*ukıp çıgu* - gözden geçirmek) basit fiillerden daha fazla kullanılıyor. İsim, fiil ve başkaların pek çoğu kelime birleşimi ile yapılır, yani analitik olarak yapılır.

Tüm yukarıda gösterilenler Türk dillerinde analitizmin bitişim ile eşit yer aldığını kanıtıyor. Ve buna göre biz Türk dillerini bitişimli-analitik dilleri diyebiliriz, bunlar dilin her çeşit araştırılmasında göze alınmalıdır.

“Kitabı Dede Korkut” Destanının Bazı Kelimelerinin Okunması Hakkında

Celil GARİBOĞLU (NAĞİYEV)

Eski Türk edebiyatının en büyük örneklerinden biri olan “Kitabı Dede Korkut” destanının birkaç kelimesi hâlâ bugüne kadar ya hiç okunmamış olarak kalmakta ya da yanlış okunmaktadır. Bu ise bu kıymetli destanımızın araştırılmasında ve anlamında bazı problemler yaratmaktadır. Dünyanın en ünlü korkutşinasları şu destanı incelerken “Tulu kuşunun” hangi kuş, “Kaba ağacın” hangi ağaç olduğunu söylemekte zorluk çekiyorlar. Aynı zamanda, öyle kelimeler de var ki onlar bugün çağdaş oğuz grubuna dâhil olan dillerin edebî dilinde ya kullanılmıyorlar ya da tamamen başka anlamda kullanılıyorlar.

Kelimelerin okunmasında zorluk yaratan problemlerden biri de, çeşitli ülkelerden olan korkutşinasların bu destanı kendi lehçelerine veyahut çağdaş edebî dillerine uygunlaştırmalarıdır. “Kitabı Dede Korkut” destanında olan bazı kelimeleri Türkiye’de O. Ş. Gökyay ve M. Ergin bir forumda, Azerbaycan’da H. Aralsı, S. Alizade başka forumda Avrupa ve Rus korkutşinasları Dits, Neldeke, Rossi, Bartold, Cinciç ve başkaları ise tamamen farklı forumlarda okumuşlardır.

“Kitabı Dede Korkut” destanının bugüne kadar mübahaseli olan kelimelerinin doğru okunmasına nail olmak için ilk önce destanın metnişinaslık araştırması gerekir. Bunun için, bu destanın el yazısı (orijinali) farklı okunuşlarla mukayese edilmelidir. Nispeten daha ilmî yayınlar sayılan metinlerde kelimeleri müeyyen etmek, farklı cihetlerini aydınlatmak ve çağdaş oğuz dillerinin edebî dilinin ve lehçelerinin materyallerinden istifade etmekle en objektif varyantı bulmak gereki-

yor. Bu bakımdan, O. Ş. Gökyay'ın, H. Aralsın'ın, S. Cinciç'in ve V. V. Bartold'un yayınladıkları şu destanın bazı kelimeleri el yazısı ile mukayeseli şekilde araştırılmış ve birkaç sonuç elde edilmiştir.

Dılmaç- Yalabaç (Yalavaç) Denklemi

Yusuf GEDİKLİ

Türkologları çok uğraştıran kelimelerden birisi olan **yalavaç** kelimesine şu ana dek inandırıcı bir açıklama getirilememiştir.

Yalavaç, “elçi, resul” anlamında ve **yalabaç** şeklinde Orhun abidelerinde mevcuttur. Uygur Türkçesinde de aynı manadadır. Kaşgarî’de de aynı manadadır ve Kaşgarî’de **yalafar** varyantı çalar (nüans) kazanmış olup “elçi, sefir” manasındadır.

Kelimenin manası ise “diplomatik temsilci, elçi, sefir”, buradan anlam genişlemesiyle Mani ve Müslüman terminolojisinde “peygamber, resul”dür.

Orta Türkçede aynı manada **savcı** sözünü de görüyoruz.

Yalavaç’taki -vaç ekinin Soğdca olduğu ileri sürülmüştür (Clouston, **TDAY-Beliten 1966**, 26-27. s. ve **EDPCT**, xlvii ve 921. s.).

Hâlbuki **yalavaç**, ***dılamaç** (**dılmaç**)’tan türeyen bir kelimedir. Kelime başındaki **d** sesi, **d > y** değişimi dolayısıyla ve çok kısa olan birinci hecenin genişlemesiyle **yalabaç > yalavaç > yalvaç** hâline intikal etmiştir. Aradaki fonetik fark **d > y** gelişimi, hece genişlemesi ve **m > b** değişimi olup manada fazla bir farklılık meydana gelmemiştir. **Dılmaç**’ın “tercüman” anlamı **yalabaç**’ta nüans ile “peygamber, resul”, yani “Allah’ın emirlerini insanlara aktaran aracı, vasıta, tercüman”, daha kısa ve açık bir ifadeyle “Allah’ın tercümanı” biçiminde genişlemiştir.

Dılmaç sözü hakkında da çok şey yazılmıştır. Kelimenin birinci unsuru hakkında bir mesele olmamasına mukabil, ikinci unsuru daima tartışılmıştır ve bizim makalemizde de yeni bir bakış açısından izah edilmektedir.

Dılmaç’ın ikinci unsuru hakkındaki tartışmalar belki sürecektir, lâkin kat’î olan bir şey varsa o da **yalavaç** sözünün **dılmaç**’tan geldiğidir. Böylece **yalavaç** sözünü aydınlattığımız gibi, İran dillerine bağlanan bir kelimemizi de kurtarmış oluyoruz.

Türkiye’de ad bilimiyle ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda daha çok canlı varlık adları, dağ, nehir, yer adları gibi konular işlenmiş; gündelik yaşamın ayrılmaz parçaları olan eşyalara verilen adlar konusuna fazla değinilmemiştir. Çalışmada bu amaçla bazı nesnelere halk ağzında verilen adlar konusu üzerinde durulmuştur.

Öncelikle, bölge ağızlarından söz derleme çalışmalarını içeren eserlerin taranması ve geleneksel oyuncaklar hakkında yapılan anket ve görüşmeler yoluyla; çok eski tarihlerden beri bilinen bir oyuncak olan “topaç”a Anadolu’da ve Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde verilen yüzden fazla farklı ad tespit edilmiştir.

Çalışmanın eksenini bu adların çeşitli yönlerden sınıflandırma denemesi ve yine oyun alanından ve diğer alanlardan seçilen başka nesnelere verilen adların bu sınıflandırma bakımından karşılaştırılması oluşturmaktadır.

Sonuçta, eşya adlandırma yollarında ve adların yapılarında nesnenin kültür içindeki yerine ve önemine göre bazı farklılıklar olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca, tek bir nesne için kullanılan adların çokluğu ve çeşitliliği Anadolu’daki dil zenginliğine örnek oluştururken, dilimize giren yabancı sözlerin bu alanda da bir tehdit hâline gelmiş olması çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli noktadır.

Günümüzde, birkaç ustası kalan “topaç”ın artık oyun aracı olarak kullanımı da fazla değildir. Benzer bir oyuncakın bütün dünyayla birlikte ülkemizde de yaygınlık kazanmasıyla, bu oyuncakla beraber dilimize giren “babylade” sözünün de “topaç” ve diğer adlandırmaları yerine kullanılmaya başlanması konunun örneklerindendir.

Türkmenistan’ın Dil Uygulamaları

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Bağımsızlıklarına 1991 yılında kavuşan Türk Cumhuriyetlerinde dille ilgili düzenlemelerin çok önceleri başladığı bilinmektedir. Türkmenistan’da ise ulusal dili destekleme amaçlı ilk gösterilerin 1989’da yapıldığını görmekteyiz. 20.5.1990 tarihli “Dil Hakkında Yasa”, 36 maddeden oluşmaktadır. Yasaya göre Türkmençe resmî dil, Rusça etnikler arası dil konumuna getirilmiştir. 1992 yılında kabul edilen anayasanın 13, 17 ve 106. maddelerinde Türkmen dilinin ve

diğer dillerin kullanım durumlarına açıklık kazandırılmıştır. 1996 rakamlarına göre Türkmençe %77, Rusça %16 oranıyla eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinin yaygınlaştırılması işinde öncülüğü, Devlet Başkanı Türkmenbaşı üstlenmiş gibidir. Çeşitli konuşma ve yazılarında Türkmen millî kimliğinin şekillenmesinde Türkmençenin rolünün altını çizen Türkmenbaşı, Türkmençeyi Rusça kadar iyi konuşamayan Dışişleri Bakanını birkaç sene önce görevinden almıştır. 2000 yılında Türkmen Türkçesinin kullanımıyla ilgili birçok bilimsel toplantı düzenlenmiştir. Türkmençenin eğitim kurumlarında öğreti ve dil bilgisi kitaplarının hazırlanması yöntemleri bu toplantılarda tartışılmıştır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin birçoğunda olduğu gibi Türkmenistan’da da dil reformları daha çok iki alanda dikkati çekmektedir: Rusça kelimelerin tasfiyesi ve alfabenin Latine dönüştürülmesi. Alfabe seçiminde tercih edilen Latin esaslı karakterlere bakıldığında Türkmenistan’ın kültürel yapılanması Moskova’ya olduğu kadar komşulara ve muhtemel tüm bölgesel birleşmelere karşı da inşa edilmektedir. 18. asırdan itibaren yazı dili olarak formalaşmaya başlayan Türkmen Türkçesi, uygulanan dil politikalarıyla hayli değişime uğramıştır. Bu değişimler, dilin iç ve dış bünyesinde açıkça görülmektedir. Türkmençe üzerine yapılacak gramer çalışmalarında mutlaka sosyo-politik gelişmeler dikkate alınmalıdır. Bildirimizde 1991 yılından günümüze Türkmenistan’ın dil siyasetine yönelik olarak hazırladığı yasa, yönetmelik ve faaliyetler analiz edilecektir.

Türkçede Kalıp Sözler

Hürriyet GÖKDAYI

Türkçe, kalıplaşmış anlatım birimleri (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) yönünden oldukça zengin bir dildir. Bu birimlerden atasözleri, deyimler ve ikilemeler üzerine epeyce çalışma yapılmış olmasına rağmen, kalıp sözler başlı başına bir çalışma konusu olarak ele alınmamıştır. Çeşitli kaynaklarda “ilişki sözleri” ve “kültür birimi” olarak da adlandırılan kalıp sözler, Türkçede sözlü ve yazılı iletişim sırasında sıkça yararlanılan birimlerdir. Sabah karşılaşılan insanlara söylenen “günaydın,” bir yakını kaybeden kişiye denilen “başınız sağ olsun,” nazar değmesini önlemek için söylenen “elemtere fiş kem gözlere şiş,” söylenenlerin doğruluğunu teyit için kullanılan “ekmek Kur’an çarpsın” ve el emeğini veya yapılan yemeği takdir etmek için söylenen “eline sağlık” bunlardan sadece birkaçıdır. Türkçe konuşanların sıklıkla yararlandığı bu sözlerin derlenmesi, sınıflandırılması, kullanıldıkları bağlam-

ların ve anlamlarının incelenmesi, Türkçenin zenginliklerini ortaya çıkarma açısından gereklidir. Yalnız, kalıp sözlerin özelliklerini belirlemek ve diğer kalıplaşmış anlatım birimlerinden ayırmak oldukça karmaşık bir iştir. Çünkü, bu sözlerin diğer birimlerle paylaştıkları pek çok biçim ve anlam özellikleri vardır. Kalıp sözler, atasözleri gibi yargılı bir cümle (dilini eşek arısı soksun), deyimlerin büyük bir bölümü gibi söz öbeği (Allah aşkına) şeklinde görülebilirken bazen de tek bir kelime (şerefe) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birimlerin diğerlerinden kolayca ayrılabilmesi için daha belirgin ölçütler bulunmalıdır. Bu bildiride, küçük bir araştırmayla derlenmiş dört yüz civarında kalıp sözün incelenmesi sonucunda, bu sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılması için kullanılabilecek biçim, anlam, işlev ve bağlam ölçütleri üzerinde durulacaktır.

Türkçe’de Ağırlıklandırma İlkesi Üzerine

Manfred GÖTZ

Vurgulama, belirginleştirme ve ağırlıklandırma Türkçenin işlevsel özelliklerindendir. Kurultayda sunmak istediğim bildirimin konusu olan ağırlıklandırma:

1. ad tamlamalarında,
2. İlgi eki olan -ki’de, ve
3. etkenlik - edilgenlik karşıtlığında söz konusu olur.

1. Ad tamlamaları:

İyelik ekli olan ad tamlamaları, iyelik eki olmayan ad veya sıfat tamlamalarından ayrı bir kategori oluşturur. İyelik ekli ad tamlamalarında birinci unsur (ad, sıfat ve rakam) önem verme veya ön plana çıkarılması bakımından ağırlıklıdır. Bu ağırlıklı olma özelliği ise iyelik eki’nin ilgi kurucu fonksiyonlarından kaynaklanmaktadır. Örnek: Türk öğrencisi; Almanca öğretmeni; "İyi" sözcüğü. 2004 yılı.

2. İlgi eki -ki

-ki ilgi ekini taşıyan tamlamalarda, -ki ekini taşıyan sözcüğü izleyen sözcük(-ler) ağırlıklıdır.

-ki ekini içermeyen tamlamalarda ağırlıklandırma söz konusu olamaz.

Örnek: Fransa’daki türban yasağı : Fransa’da türban yasağı.
Almanya’daki İslâm : Almanya’da İslâm.

3. Etkenlik - Edilgenlik

“Orta Doğu stratejimizde en önemli amacımız, Irak'ı yeniden yapılandırıp demokratik bir rejime kavuşturmak olacaktır.” cümlesinde yüklem, özellikle ağırlıklıdır.

Görüşümce bir cümlede ağırlıklandırma vardır diyebilmek için cümledeki yüklemın belırtıen durumlı tümleç içeren bir fiile sahip olması şarttır.

Edilgen fiilli tüm cümlelerde ise ağırlıklandırma söz konusu olamaz.

Mâni ve Türkülerde İkilemelerin Özellikleri

Nevzat GÖZAYDIN

Türkçemizde biçimleriyle ve anlam zenginliğiyle göze çarpan “ikilemeler” özel bir yer işgal ederler. Günümüze kadar edebî metinlerin taranmasıyla iki ayrı kelimededen oluşan ikilemelerin yanı sıra (söz gelimi: açık saçık, afur tafur, eğri büğrü, kaba saba), bir kelimenin tekrarlanmasıyla (söz gelimi: buruş buruş, çipil çipil, ıslıl ıslıl, tutam tutam) oluşanlar da belirlenmiştir. Bunlar hem araştırmalarda bazı yönleriyle ele alınmış hem de sözlüklerimize girmiştir. Sözlük içindeki ilgili maddelerde bunlardan örnekler de aktarılmıştır. Ayrıca Türkçe sözlüklerde tek başlarına kullandıkları gibi deyim biçimine girmiş ve deyim anlamı kazanmış olanları da görüyoruz.

Genellikle sıfat ve zarf görevini üstlenen ikilemelerin halk dilinde ve halk edebiyatında önemli bir yeri vardır. Özellikle mânilerde ve türkülerde ikilemeler bir yandan anlamı pekiştirirken, diğer yandan metin içinde değişik bir tablo veya imaj oluşumuna yardım ederler. Bugüne kadar mâni ve türkülerde yer alan ikilemeler hakkında herhangi bir özel çalışma yapılamamıştır.

V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda sunmayı tasarladığım bu bildirimde özellikle henüz yayımlamadığım kendi halk bilimi derlemelerimdeki ve yerel kültürü yansıtan diğer derleme ve araştırmalardaki ikilemeler üzerinde durarak bunların yapılarını ve anlamlarını ayrı ayrı açıklamak, örneklerini de beraberinde sergilemek istiyorum.

Turkiy tillarda fe'l turkumiga kiruvchi so'zlar fikr ifodalashdagi eng muhim vositalardan hisoblanadi. Voqelikning ifodalanishi, subyektning mavjud holatga bo'lgan turli munosabatlari va hissiy-ruhiy holatlarini ko'rsatishida fe'llarning ahamiyati katta. Bu jihatlarining xilma-xil shakllarda namoyon bo'lishini albatta badiiy matndan topish mumkin. Ma'lumki, badiiy asar ham tilshunoslik uchun, ham adabiyotshunoslik uchun muhim manbadir. Matnlardagi o'ziga xos fe'l shakllarini struktural, modal, dialektal, emotsional va boshqa jihatlardan tahlil qilish tilning ichki semantik imkoniyatlarini chuqurroq aks ettiradi. Bu masalani tadqiq etish tilshunoslik va adabiyotshunoslikni birlashtirib turuvchi, filologiyaning yaxlitligini ta'minlovchi lingvopoetika zimmasiga tuhsadi. Badiiy uslub o'zining keng imkoniyatlari bilan boshqa uslublardan keskin farq qilishi ma'lum. Ayni uslub ijodkorga til bilan cheksiz darajada erkin munosabatga kirishishi uchun imkon beradi va yozuvchi fikrlarini tilda mavjud so'zlardan, tasviriy ifodalardan, iboralardan o'z maqsadi yo'lida foydalanadi, ba'zan esa chiroyli, original ifodalar yaratadi. Masalan, *so'zlamog*, *gapirmog*, *javob bermog* leksemalari o'rnida turli ifodalarning qo'llanilishini uchratish mumkin. Bunday ifodalar *gapirmog* leksemasi bildirgan ma'nodan semantik qirralari bilan farqlanadi: *Qurvonbibi tutulib zo'rga gap epladi*: - *Shu yerda...shu yerda... qizingiz... (Cho'lpon)* «Eplamoq» so'zi *uddalamog* sememasini tashiydi. Mazkur misolda "zo'rg'a gapirmog", "past ovozda gapirmog" semalari vujudga kelgan. Quyidagi holatlarda *gapirmog*, *javob bermog* fe'llarining ma'nolariga monand tarzda ifoda beriladi: "*Ona javobini darrov taxladi*" (Cho'lpon).

Bunda *taxlamog*ning qo'llanilishi, birinchidan, bir necha fikrning ketma-ket, uzluksiz tarzda; ikkinchidan, o'ziga ishongan holda; uchinchidan, tezlik bilan javob berish semalarini aks ettirgan. Chunki *taxlamog* fe'lining aslida «ustma-ust, terib joylamog» semasi ham mavjud. So'zning bosh ma'nosi bilan biz tahlil qilayotgan ifodadagi ma'nosi nutqiy vaziyatda o'ziga xos tarzda, yani o'zaro bog'liq holda namoyon bo'lgan. Yana bir misol: *Erining biror narsa deyishini kutmasdan bechora xotin boyagi besaranjomlik bilan qatorasiga uch savolni chizib tashladi*: *Nimaydi? Nimaga so'rayapsiz? Chaqirib beraymi?* "(Cho'lpon). *Chizib tashladi* ifodasining ma'nosi yuqoridagi misoldagi holatga yaqindir. Aslida bu ifoda *tizib tashlamog* fe'li ma'nosi bilan mushtarak. Lekin yozuvchi qo'llagan shakl aytilmoqchi bo'lgan holatning ta'sirchanligini

oshirish, xususan, *so'zlarni ketma-ket gapirib tashlash* ma'nosi bilan birga *bir tekisda, bir maromda (go'yoki bir chiziqda) bir xil ohangda* gapirilganini ifoda etadi. Bu kabi holatlarni badiiy matnlarda ko'plab uchratish mumkin va ular matn poetikasini vujudga keltirgani holda tilshunoslikda ham o'ziga xos tadqiqotlarga sabab bo'ladi.

Türkçenin Kuzeydoğu Lehçelerinin Kelime Hazinesinde Bulunan Gürcüce Sözcükler

Nunu GURGENIDZE

Benim bildirimin hedefi farklı kuruluşu olan dillerin ayrıca Türk ve Gürcü dilleri arasında lehçeler arası, lokal temaslarının bazı neticelerinin tetkik etmesidir.

Bu hâlde Türkiye'nin kuzeydoğu bölgelerinin lehçelerinde bazı Gürcü kelimelerin kökleştirmelerini incelemiştir. Meselâ: mola, mola yeri (>Gürcü, mola), kordu (>gürc. Kordı), künde (>gürc. Gunda), çeçil (>gürc. Çeçil-i) vs.

Bu kelimeler dil bilgisi için çok ilginç fonetik ve semantik değişimlerini gösterirler.

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Sessizler Denklîği (Tek Heceli Sözcükler)

Jiembraeva GÜLBAHRAM

Dil, yaşam biçiminin ve toplumsal değerlerin bir göstergesidir. Dil duygularımızı, düşüncelerimizi, inançlarımızı yansıtan bir aynadır. Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki benzerlikler de yaşanan ortak geçmişin dile yansımasıdır. Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi gerek anlam açısından gerekse biçim açısından incelendiğinde benzerlikler ve ortaklıklar açıkça görülür. Ama bazılarının Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre ses değişikliklerine uğradığını görürüz.

N.A.Baskakov'a göre Türk dili temel 4 gruba ayrılır: Bulgar grubu, Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Karluk grubu. Oğuz grubundaki Gagavuzca, Azerice ve Türkmence Türkçeye en yakın diller olarak sayılır. Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklılıklar, Oğuz grubundaki lehçelere göre daha fazladır. Eski Türk köklerinin tek heceli olduğu hakkındaki fikri benimseyen

bilim adamları çoktur. Dili toplumsal veya fizikî görüntü olarak ele alsak, dinamiğin temel yasası basit işlerden zor işlere yönelme kaidesinden ayırt edemiyoruz. Tek heceli sözcüklerin gelişiminin köklerin gelişiminden ayrı ele almak mümkün değil. Tek heceli sözcüklerin ortaklığı, akraba Türk lehçelerinin uzak/yakınlığına göre yapılanması, ses benzerlikleriyle anlatılır. Bağlantılı bir dil olan Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki benzerlikler sözcük köklerinin aynı kalmasından kaynaklanmaktadır.

Batı Hun dillerinin Kıpçak grubundaki Kazakça ile Oğuz grubuna ait Türkçedeki bir heceli sözcüklerin farklı seslenişini etkileyen sessizler değişiminin çeşitli devri kapsayışı bu dillerin sadece kendi özelliklerini göstermiyor, genel Türk konsonantlar sisteminin gelişim yönünü de açıklamaya yardım edeceği bellidir. Çağdaş Türk lehçeleri arasındaki mukayeseli araştırmalar gelişip çoğaldıkça, lehçeler arasındaki fonetik yeni bilgilerin elde edilmesiyle Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin sınıflandırılması meselesinde yeni merhaleler katedilebilecektir.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında G/K>C/Ç Değişmesi

Tuncer GÜLENSOY

Türkçede ön, iç ve son seslerde belirli ses değişimlerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu değişimler bazen kurallı bazen de kuralsız olarak gerçekleşir. Pek çok ses değişmesinin KT'den itibaren günümüze kadar takip edilebildiği bir gerçektir. Meselâ:

t- = t- yanında, **t->d-** olması

k- = k- yanında, **k->g-** olması

ķ- = ķ- yanında, **ķ->h-** / **ķ->ğ-** olması

b- = b- yanında, **b->v-** / **b->m-** / **b->p-** ve **b-=Ø** olması

Türk dili tarihçilerinin yakından bildikleri değişmelerdir.

Bilinen bu değişmelerin yanında, **ET** (KT, Uyg.), **OT** (Karahanlı-Harezmi: DLT, KB), **EAT** dönemlerinde görülmeyen bazı ses değişimleri de vardır. İşte bunlardan birisi de yukarıda belirttiğimiz dönemlerdeki yazılı belgelerde örneklerini göremediğimiz, fakat XVI. yüzyıldan sonraki bazı yazılı metinler ile *Rize* ve *Erzurum* illeri ağzları, *Erbil Türkmen* ağzı *Yugoslavya Türk* ağzlarında, ön, iç ve son seslerde az sayıda da olsa tespit edilen **k/g > ç/c** değişmesi örnekleri Türk ses bilgisi tarih bakımından kayda değerdir.

Rize ili ağzları üzerine çalışan Turgut Günay bu tür değişmeyi "*Lazcanın etkisi*"ne, Erzurum ili ağzları üzerine çalışan

Efrasiyap Gemalmaz, F. Kırzioğlu'nu kaynak göstererek “*Karakoyunlu Türkmenleri*”nin ağız özelliklerine bağlanmaktadır.

Fakat, Erbil (Irak Türkmen ağızı) ile Yugoslavya ağızlarından bazılarında da görülen bu değişimin coğrafi sınırlarının çok değişik olması bu görüşlere farklı açıdan bakmamızı gerektirmektedir.

Bu bildiride /k(>g)/ > /ç(>c)/ değişimleri örnekleriyle tartışılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif -Tanımlanma Sorunu Üzerine

Gürer GÜLSEVİN

Türkçede ekleri **I. çekim ekleri**, **II. yapım ekleri** şeklinde sınıflandırmak genel kabul hâline gelmiştir. Çekim ekleri de yapım ekleri de ayrıca kendi içlerinde alt başlıklara ayrılarak incelenir. Bu eklerin tanımları ve diziliş kuralları da, hemen bütün gramer kitaplarında aynı tarzda verilegelir.

Bunların diziliş sıraları, “*kök/tabân + yapım eki + çekim eki*” şeklinde gösterilir. Çekim eklerinin de üst üste kullanılmaları durumunda kendi diziliş sıraları vardır: “*isim+çokluk+iyelik+hal*”

Ancak, Türkçede yaygın olarak kullanılan bazı örneklerin, eklerin gramerlerimizde verilen bu tanımlarına ve diziliş sıralarına uymadığı görülür:

Anne	+	ler	+	im	(isim + çokluk + iyelik)
anne	+	m	+	ter	(isim + iyelik + çokluk)

Tanımlara göre, önce “çokluk” sonra “iyelik” eklerinin gelmesi beklenirdi. O hâlde, burada, (anlam ve görev farkı bir yana) dizim açısından bir “sıra dışılık (kuralsızlık, istisnâlik)” söz konusudur. Dikkatli gramerçiler, buradaki “**+ler**” ekinin, çekim eki olarak değil de, yapım eki olarak, “**+gil**” morfemi yerine kullanıldığını söylerler Yani, “**=anne+m+gil**”. Fakat, zaten “**anne+m+gil**” örneğinde de daha başka bir kural dışılık söz konusu olur. Gramerlerimize göre, Türkçede önce çekim eki, sonra yapım eki gelmelidir. “**anne+m**” şeklinde, kelime “*çekim (iyelik) eki*” almış durumdadır. Ondan sonra, bir yapım eki gelmemesi gerekir. Oysa, gramerlerimizde “*yapım (isimden isim) eki*” olarak verilen “**+gil**” eki, iyelik üzerine getirilmiştir. Burada da, (dizim açısından) bir “sıra dışılık (kuralsızlık, istisnâlik)” söz konusudur. Bu tür örnekler çoğaltılabilir: **anne+m+siz**, **sen+siz** gibi.

Bizce yukarıdaki örnekler “sıra dışı (kural dışı, dizim istisnası)” şekiller değildir. Dilin kuralını bozmazlar, çünkü zaten böyle kullanılmaktadırlar. Sorun, eklerin gramerdeki sınıflandırılma ve tanımlanmalarındaki genel yanlışlıklardır.

Bu bildiri iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, yukarıdaki gibi, gramerlerimizde verilen genel kurallara ters düşen, “sıra dışı” gibi gözüken yapılar üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise, bu tür “sıra dışı” sayılabilecek örneklerin aslında “sıra dışı” olmadığı belirtilecek; ekleri tasnif ve tanımlamamızda çok genel yanlış ve eksiklerimiz bulunduğuna değinilip, son yıllarda eklerin tasnifi üzerinde yapılan (G. Gülsevin, Z. Turan, İ. Delice vb) çalışmalar da değerlendirilerek yeni bir tasnif önerisi sunulacaktır.

Bu tasnifte, incelenen eklerin sözlüksel malzeme sunup sunmadıkları değerlendirilecek, “*çokluk/topluluk/grup/sayı ekleri*”, “*küçültme ekleri*”, “*sıralama-üleştirme sıfatları (+inci, +er/+şer) ekleri*”, “*çatı ekleri*”, “*fülimsi ekleri*” vs. ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bu öneride, bugüne kadar “*yapım ekleri*” içinde verilegelen **-IİK** (*göz+lük*) ile **+CIK** (*kedi+cik*) gibi eklerin farkları üzerinde durulacaktır. “*Göz+lük*” örneğinde, ek, yeni bir kelime türetmiş, sözlüksel malzeme sunmuştur. “*Kedi+cik*” örneğinde ise, ek, yeni bir kelime türetmemiş, hatta söz dizimsel bir görev dahi üstlenmemiştir (*Kedi ölmüş*, /*Kedicik ölmüş* gibi).

Özbek Türkçesinin Asiyabad Ağzında Şimdiki Zaman

Mevlüt GÜLTEKİN

Bu çalışmada Kuzey Afganistan’ın Serpul vilâyetine bağlı Asiyabad beldesinde konuşulan Özbek Türkçesi ağzındaki şimdiki zaman kategorisi için kullanılan yapılar, ses kayıtlarına ve soruşturmalara dayalı olarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Asiyabad ağzında şimdiki zaman ifadesi için kullanılan yapıları:

I- Eklerle kurulan şimdiki zaman şekilleri;

II-Yardımcı fiillerle kurulan şimdiki zaman şekilleri olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Şimdiki zamanın eklerle ifadesi için:

I-1. *-a/-e* (ünsüzle biten fiillerden sonra) ve *-y* (ünlüyle biten fiillerden sonra) ekleri kullanılır. Bu şeklin çekimi, fiil + *-A/-y* + şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri biçimiyle yapılmaktadır: *kel-e-men* ‘geliyorum’, *kel-e-sen*, *kel-edi*, *kel-e-biz*, *kel-e-siz*, *kel-e-dile* ya da *oqı-y-men* ‘okuyorum’, *oqı-y-sen*, *oqı-ydi*, *oqı-y-biz*, *oqı-y-siz*, *oqı-ydi-lä* vb.

I-2. Fiil + *-(y)atip* (<*yat-ip*) + şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle kurulan şekil: *kelatımnen* ‘geliyorum’, *kelatıpsen*, *kelatıptı/kelattı*, *kelatıpbiz*, *kelatıpsız*, *kelatıplā* vb.

I-3. Fiil + *maqqa* (< *maq* ‘mastar eki’ + *qa* ‘bulunma/yönelme eki’) + şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle kurulan şekil: *ketmaqqamen* ‘geliyorum’, *ketmaqqasen*, *ketmaqqā*, *ketmaqqabiz*, *ketmaqqasız*, *ketmaqqalā* vb.

II. Şimdiki zamanın yardımcı fiillerle ifadesi ise *-p* zarf-fiilli asıl fiilden sonra gelen *yat-* ‘yatmak’, *yürü-* ‘yürümek’, *tur-* ‘durmak’ *oltur-* ‘oturmak’ ve *taxta-* ‘durmak’ yardımcı fiillerine *-(I)pmen/-(I)psen/-(I)pti/-(I)pmiz/-(i)psiz/-(I)ptilā* unsurlarının veya bunların biçim birimsel değişkenlerinin getirilmesiyle yapılmaktadır: *oqip yatımnen* ‘okuyorum’, *işlep yürüpti* ‘çalışıyor’, *qarap turupsen* “bakıyorsun”, *bitip olтурupbiz* ‘yazıyoruz’, *qarap taxtapsız* ‘bakıyorsunuz vb.

Rumeli Türkçesinin İstanbul Türkçesi Konuşma Diline Etkisi

Mehmet GÜMÜŞKILIÇ

Türklerin Rumeli’ye geçiş tarihleri bir hayli eskidir. Osmanlı Devleti’nin kurulmasından bir müddet sonra Türkler, batıya açılmaya karar verdiklerinde, ilk gittikleri yer Rumeli olmuştur. Rumeli ülkeleri yaklaşık 14. asrın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Türklerinin hâkimiyeti altında kalmıştır.

Türkler Rumeli’yi aldıktan sonra 15. ve 16. asırlarda buraya Anadolu’dan büyük bir nüfus kitlesini yerleştirmişler, böylece Türk kültürü Rumeli’de hissedilmeye başlanmıştır. Türkler burada; Bulgarlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Rumlar ve Sırplarla karşılaşmışlar ve onlarla kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Anadolu’dan gelen Türklerin konuştukları dil olan Türkçeye Bulgarca, Arnavutça, Boşnakça, Rumca ve Sırpçadan; sayılan bu dillere ise Türkçeden birçok kelime geçmiştir.

Rumeli, Osmanlı Devleti açısından çok önemli olduğu için, Osmanlı döneminde yetişmiş olan birçok entelektüel de buradan çıkmıştır. Bu da bize Rumeli ülkelerinde yaşayan Türklerin, Osmanlı sarayı ile ne kadar içli dışlı olduklarını göstermektedir. Günümüzde de Türkler ile Balkan ülkeleri arasındaki ilgi ve sıcaklık, geçmişte olduğu gibi devam etmektedir.

Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti’nin başkentliğini yapmış, Türkiye’nin de en büyük şehri olan İstanbul’da konuşulan ve Türkiye

Türkçesi yazı dilinin de kendisine temel aldığı İstanbul Türkçesinin, Rumeli’de konuşulan Türkçeden etkilenmemiş olması düşünülemez.

Bildirimizde, Rumeli Türkçesinde bulunan bazı ses ve şekil yapılarının, İstanbul Türkçesini nasıl etkilediği, İstanbul’da yaşayan entelektüel ve halk tabakasından kişilerin dillerine ne ölçüde yansıdığı üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken, özellikle bazı tarihî sözlük ve gramerlerde geçen Türkçe kelimeler ve bu kelimelere ilâve edilen eklerde ortaya çıkan Rumeli Türkçesinin tesiri göz önüne getirilecektir.

Bildirimizin, İstanbul aydının ve halkının bazı değişik konuşma şekillerinin nerelere dayandığını göstermeye yardımcı olacağını umuyoruz.

Kırşehir, Hacıbektaş ve Keskin Yöresi Abdallarının Gizli Dilleri: Teberce

Ahmet GÜNŞEN

Değişik meslek gruplarına mensup kişilerin kendi gruplarından olmayan kişilerce anlaşılmadan kendi aralarında iletişimlerini sağladıkları özel dillere "gizli dil" veya "jargon" adı verilmektedir. Çok dar birtakım toplulukların yine çok sınırlı bir kelime kadrosuyla kendi aralarında anlaşma ihtiyacını karşılayan bu özel dillerin en tipik örneklerinden biri de, Anadolu sahasında dağınık olarak yaşayan Abdal veya Teber adlarıyla anılan Türk topluluklarının gizli dilleri olan "Teberce"dir.

"Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz." sözünü doğrularcasına, kazancılık, elekçilik gibi daha az görülen meslekler dışında, hâlâ düğünlerde davul zurna çalmak ve türkü çıkırmakla geçimlerini sağlayan ve bir yerde müzik satıcılığı yapan Abdallar veya halk arasındaki tabirle Teber Uşağı, söz konusu mesleklerini icra ederken kendi aralarında gizli dilleri olan Teberce ile anlaşırlar.

Anadolu sahasında konuşulan diğer "argo" veya "gizli dil"lerin yanında, Abdalların da gizli dilleri üzerinde duran ve malzeme sunan araştırmacımız merhum Ahmet Caferoğlu’dur. Ağız araştırmaları yanında, bu konuda da onun açtığı yoldan yürüyen yerli ve yabancı bazı araştırmacılar, değişik yörelerde yaşayan Abdalların gizli dillerine ait malzeme sunmuşlardır.

Ancak, Anadolu’nun müzik satıcısı olan ve halk müziğimizin en kuvvetli icracısı konumundaki bu Türk/Türkmen topluluğunun gizli dilleri Teberce üzerinde son noktanın konulduğu kanaatinde değiliz. Nitekim, Muharrem Ertaş, Çekiç Ali, Neşet Ertaş, Hacı Taşan

gibi söz ve saz ustalarının yetiştiği Kırşehir, Keskin ve Hacıbektaş yöresinde ata mesleklerini icra eden Ustaların/Teberlerin kendi aralarında gizli dilleri Teberceyi hâlâ yaşattıkları görülmektedir. Biz, bu gizli dile ait hiç de yabana atılmayacak bir malzeme derledik.

Derlediğimiz söz varlığı malzemesini hem başka yörelerdeki Abdalların hem de başka toplulukların gizli dilleriyle karşılaştırdık.

Ayrıca bu gizli dilin söz dizimini de yansıtmaları bakımından örnek cümleler sunduk. Böylece bu gizli dilin hem söz varlığına katkıları sağlamış hem de söz varlığı, şekil bilgisi ve söz dizimi bakımından birtakım sonuçlara ulaşmış olduk.

“Molla Nesreddin” Edebî Mektebinde Dil Meseleleri

İsa HABİBBEYLİ

Görkemli Azerbaycan yazarı Celil Memmedhumuzade'nin (1869-1932) redaktörlüğü ile Tiflis'de (1906-1917), Tebriz'de (1921) ve Bakü'de (1929-1931) neşrolunan meşhur “Molla Nesreddin” journali öz etrafında devrinin görkemli yazarı ve şairlerini birleştirmiş, zamanın en ciddi problemlerini dikkat merkezine çekmiştir. Devrinin en görkemli şair ve yazarlarından Mirza Alekbersabir (1862-1911), Ömer Faik Lemanzade (1872-1938) Memmed Ordubadi (1872-1950), Ali Nazmi (1878-1946), Abdurrahimbay Hakverdiyev (1870-1933), Ali Kulugamküsar (1890-1910), Mirzali Möcüz Şebüsteri (1873-1934), Bayramali Abbaskuluzade (1859-1926) ve başkalarının temsil olduğu “Molla Nesreddin” edebî mektebi XX. Asrın edebi-içtimai muhitinin esas problemlerini edebiyata getirmişlerdi. Millî uyanış ve diriliş, müstakillik ve demokrasi uğrunda mubarize aparan Molla Nasrettincilerin programında dil meseleleri mühim yer tutmuştur.

Molla Nasrettincilerin ana dili uğrunda apardıkları mubarize geniş manada onların millî-manevî özünüderk ve müstakillik istikame-tinde hayata geçirdikleri programın ayrılmaz terkip hissesi idi. Mensup oldukları halkın müstakillik kazanması ve millî-manevi özünüderki meselesi Celil Memmeduluzade tarafından ciddi bir program seviyesine kaldırılmıştır. Mirza Celil Memmeduluzade XX. asrın başlarında Azerbaycan halkının azatlık ve müstakillikinin, özünüderkinin en mükemmel konsepsiyasını işleyip hazırlamıştır. Burası da kıymetlidir ki hemin umum millî konsepsiyanın ihata ettiği en zaruri meseleler sırasında ana dili meseleleri de hususi yer tutmuştur.

Uygur lehçesinin çok önemli bir yeri ve özellikleri vardır. Uygurların yaşadığı bölge ve tarihî etkinliklerden dolayı konuşma tarzı da birbirine benzemiyor. Örneğin: Abla kelimesine Kaşkar şehrinde “aça” Kulca’da “hede” Turfan’da ise “ayla” denir. Bundan başka “patlıcan” kelimesine Urumçi’de “çeyze” güneyde “pidigen” denir. Domates kelimesi kuzey bölgelerde “pamidor” güneyde ise “şohla”dır. “Reçel” kelimesi kuzeyde “verihe” güneyde “murabba” denir.

Telâffuz bakımından da telâffuz özellikleri var. Örneğin: Re kelimesi kuzeyde sert okunurken Yarkent ve Hoten’da yumuşak telâffuz edilir.

Bu bildiride Uygur Bölgesindeki özellikler, lehçeler arasındaki farklılıklar ayrıntılarıyla ve özellikleriyle gramer konularına göre açıklanacaktır.

Ortak Türk İletişim (Ünsiyet) Dili ve Türkçelerin İmlâ Meselesi

Tofik HACIYEV

Türkçelerin tarixen yaxımlıq ve anlaşıma şertlerinden biri vahid elifba (ereb elifbası), eyni imla qaydasının işlenmesi olmuştur. Buna göre E.Yesevî, Y.Emre, M.Füzulî, elece de «Tercüman» qezeti, «Molla Nesreddin» jurnalı geniş Türk coğrafiyasında rahat oxunmuşdur.

Ümumtürk iletişim dili namine bu günümüzde hemin tarixi tecrübeni tekrar etmeye ehtiyacımız var. 1. Bunun üçün vahid ve ümumî (eyni ses üçün eyni herf) elifbadan (tebii ki, latın elifbasından) istifade olunmalıdır (sovetlerde kiril elifbası çerçevesinde eyni sesin ayrı-ayrı Türkçelerde müxtelif herflerle verilmesini xatırlayaq); 2. Yerli Türkçe teleffüzler nezere alınmalı, bununla bele, morfoloji prinsipe emel olunmalıdır; 3. Alınma sözlerin yazılışında Türkçenin teleffüzü esas tutulsun: a) Söz sonunda mümkün qeder sait atılsın –**qezete, salata, drama** yox, **qezet, salat, dram**; b) Türkçede **sesli + sessiz** prinsipi esas olduğu üçün **sessiz + sessiz** (Azericedeki **vaxt, Hüseyin**) ve **sesli + sesli** (Azericedeki **sosialist, bioloji**) variantı yox, Türkiye Türkçesindeki (**vakit, Hüseyin, sosyalist, biyoloji**) deyiliş ve yazılış münasib bilinsin; c) Avrupa sözlerinin Türkiye Türkçesindeki yazılış şekli reddolunsun: **Qaben** evezine

Qabein, Çarle evezine **Charle**, **Tomsen** evezine **Thomsen**, **Nyu-York** evezine **New-York**, **Maks** evezine **Max**, **kard** evezine **card** ve s. Erebcede müxtelif mexreclerde olduqları halda vaxtile Türk milliyyetçi ziyalı dedelerimiz ereb elifbasında **z** sesinin dörd, **s** sesinin üç herfle verilmesine qarşı çıxmışlar. İndi ise heç bir ehtiyac olmadan Avropa dillerinin orfoqrafiyasını Türk yazısına köçürürük.

Ümumtürk iletişim dili olmağa daha real namized olan Türkiye Türkçesi nezere almalıdır ki, Türkiye'nin kitapları, dergileri bugün Azərbaycan'da ve başka Türk bölgelerinde de oxunur. Bu hâlde bu Türkler Türkiye Türkçesinin yox, İngiliz, Fransız, Alman dillerinin qaydalarını öyrenmelidirler. Eyni zamanda bu yazılış Anadolu Türklerinin de telefüzüne uyğun deyil dünyada demokratiya savaşı geden günümüzde Türkçenin imlâsında niye antidemokratiya hökm sürsün?

Bugünkü Makedonca Sözlükte Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler

Hamdi HASAN

Ayrı diller arasındaki etkileşmeler, öteden beri bilim dünyasında ve özellikle dil bilimcilerin arasında büyük ilgi uyandırmaktadır. Bu ilgi, kuşkusuz ki, etkileşme yolundaki araştırmaların dil tarihi ve diyalektolojisi açısından taşıdığı öneminden ileri gelmektedir. Çünkü, bu alandaki araştırmalar, etkileşmeye maruz kalan dillerin her biri için önemlidir. Birinin araştırılması, ötekinin incelenmesine ışık tutar ve aydınlanmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla konumuz olan Makedonca Sözlük'te Türkçe kelime ve unsurların araştırılması, Makedonca için olduğu kadar Türk dili tarihi açısından da son derece önemlidir.

Çok eski, büyük ve dinamik bir millet olan Türkler, tarih boyunca yayıldığı geniş bir coğrafyada karşılaştığı farklı milletleri, kültür ve dil bakımından etkilemiştir. Bu nedenle, bugün ölü bir millet olan Sümerlerden başlayarak devlet kurduğu veya karşılaştığı birçok milletlerin kültürlerinde ve dillerinde Türkçenin izlerini görüyoruz. Etkileşmeler karşılıklı olmakla beraber, ağırlıklı ve hâkim olması dolayısıyla yaptığı etki gördüğü etkiden çok daha büyük olmuştur. Geçmişten kalan eserlere baktığımızda, ilişkilerin ve beraberliklerin çok daha uzun sürdüğü Balkan milletlerinin kültür ve dillerinde bu tür etkinin tahmin ettiğimizden çok daha büyük ve daha derin olduğunu görüyoruz.

Balkanlar coğrafyasında Türk idaresinin en uzun sürdüğü bölge Makedonya bölgesidir. Bu coğrafyada okulları, gazete, dergi, radyo, televizyon ve tiyatrolarıyla bugün bile hâlâ yüz binin üzerinde

Türk yaşamaktadır. Bu mantıktan hareketle, Türkçenin etkisinin en yoğun görüldüğü yer burası olması gerekir. Makedon dili üzerinde yapılan araştırmalar bu etkinin çok büyük ve çok derin olduğunu gösterir. Ancak, Makedoncaya Türkçenin etkisi konusunda Şkaliç'in eserine benzer bir eser henüz yayımlanmamıştır. Türkçe kelimeler, kökeni belirtilmeden çeşitli sözlüklerde kapsanmıştır. Bu tebliğimizde, Makedon dilinin bugün kullanılmakta olan Makedonca sözlüğün de görülen Türkçe kelimelerin çokluğu ve şekilleri üzerinde durağacağız.

Ferec Bade'ş-Şidde'nin Yayımı Dolayısıyla

Gyorgy HAZAI

Ferec Bade'ş-Şidde'nin en eski yazması Budapeşte'de Macar Bilimler Akademisi kütüphanesinde bulunmaktadır. Bildiri bu yazmanın yayıma hazırlanması hakkında bilgi vermektedir.

Ana Dili ve Onun Ehemmiyeti

Cevat HEYET

Dil nedir?

Ana dili nedir ve ehemmiyeti nedendir?

Dil, insanlar arasında unsiyet, anlaşma ve haberleşmeyi temin eden bir vasıttır; dil bir irtibat vesilesidir.

Dil, sözler ve seslerden oluşan bir sistem, şebeke veya cümleler toplusudur. Dil, kültürün aynası ve onun temel unsurudur.

İnsanın düşünce ve duygularını, hayal ve isteklerini bütün incelikleriyle açıklayan ve yaşamasına imkân veren dildir.

Cemiyeti millet hâline getiren bağların en güçlüsü dildir.

Ana dili çocukken anadan öğrenilen dildir. Çocukta dil öğrenme kabiliyeti yürüme ve diğer inkişaf süreçleri gibidir. Bu süreç kendi kendine gerçekleşir. Bunun yegâne şartı çocuğun aile ortamında ve toplum içinde yaşaması, anası ve çevresindekilerin onunla konuşmasıdır. Çocuk anne ve etrafındakilerin sözlerini duyar ve zamanla onların manalarını öğrenir, sonra da onları kullanmasını veya türetmesini dener. Bu işi yaparken önce tek sözlerle başlar ve yavaş yavaş basit cümleler ve söz birleşmelerini ifade eder ve zamanla dil kurallarını benimser veya onu öğrendiklerinden çıkarır. Bu işi bilerek değil, farkında olmadan yapar.

Çocuk dil tecrübesini yaparken bazen sözlerden manasız söz birleşmeleri ve cümleler kurar, sözlerle oynar, kendi kendine konuşur ve bu şekilde dil bilgisini dener ve pekiştirir.

Cenubî Azerbaycanda Edebî Dil: Problemler Mülâhazalar

Nizami HUDİYEV

Dil halkın en zengin servetidir. Cenubî Azerbaycanda, dilin korunması ve gelişmesi ile bağlı problemler günümüzde büyük önem kazanmıştır. İran arazisinde fizikî sınırlarını çoktan yitiren 35 milyonluk milletin arazi sahipliğini, etnik varlığını, tarihî halklarını yalnız dil koruyup tespit edebilir. Belki hâlâ bu sebebe göre İran'da Azerbaycan diline karşı görünen ve görünmeyen "muharebeler" en katı cinayetkâr şekilde devam etmektedir. Bugünkü İran arazisinde yüz illerle taht-taç sahibi olmuş Türk asıllı şahlar bölgenin etnik menşesine değil, devletçilik meraklarına daha çok üstünlük verseler de, tahminen son 200 yılda bu yerlerin tarihî sakinleri ve sahipleri olan Azerbaycanlılara karşı devamlı "dil muharebeleri" sürdürmüştür. Böyle insanlık dışı eğilimlerin zaman sırasını izlediğimizde İran'daki etnik temizleme, asimilasyon planlarının gizli içeriği yüze çıkar. Demokrasiye eğilimi olan dünyada İran'ın da geleceği bu arazide yaşayan halkların millî kimliği, tarihî hakları prensibi esasında belirli duruma gelecek. Bundan cesaret alan şovenistler büyük millî güç saydıkları Azerbaycan'ın bu arazilerdeki haklarını şüphe altında koymak maksadıyla planlı bir siyaseti hayata geçirmektedirler. Bu plana esasen iki çizgi arasında yürütmektedirler: a. tarihî arazilerin tahrifi, b. millî kimliğin sahteleşmesi.

Bu planın antik izleri "Şahname" destanını yaratan Firdevsi'nin Türk bahadırı Alp er Tunga'ya (Efrasiyap'a) ilişkisini ortaya çıkarır. Çok teessüfler olsun ki, IX. Asırda edebî ideologların başladıkları bu insanlık ilişkisi tarihçiler, siyasetçiler tarafından günümüze kadar devam ettirilmiştir. Azerbaycan halkının hukuku sürekli baskılar altında saklanmıştır.

Modern Uygurcada Yeni Kişi Adları ve Yeni Terimler Üzerine

Habibula HUJA

Halk terimlerinin zaman içerisinde değişen kişi adları ve terimler ölçeğinde ele almayı amaçladığımız bu çalışmamızda, isimlerde ve terimlerde

deki anlam farklılaşmaları yeni anlamların ortaya çıkışı ve dilde ortaya çıkan yeni kelime ve terimler üzerinde durulacaktır.

Tanzimat Döneminde Türk Dilinin Güçlendirilmesi

Emir İçhem İBDEN

Tanzimat döneminde Türk toplumunda birçok yenilikler olmuştur. Bu yeniliklerden Türk dili de nasibini almıştır. Ancak yazı dili yeni düşüncelerin kolayca genişleyip ilerlemesine müsait değildir. Yazı dilinin sadeleştirilmesi fikri gelişmelerin bir uzantısıdır.

Yazı dilinin sadeleştirilmesi yolundaki ilk girişimi başlatan Reşit Paşadır. Reşit Paşanın “*Encümen-i Dâniş*” hakkında emri ile Ahmet Cevdet Paşa tarafından “*Maârif-i Umûmiye*” adına kaleme alınmış olan tutanakta şu satırları görüyoruz.

“Hünervân-ı eslâf Lisân-ı azbû'l-beyân-ı Türkü bayağı metruk hükmünde tutup, te'lîf-kerdeleri olan âsârı arz-ı kemâl zımında ya bütün bütün başka lisân üzere ve yahut elfâz-ı Arabbiyye ve Farisiyyeden ibâret olup, fakat bir sahifeden bir iki lâfzı Türkçe olarak tashîf ve tertip etmeğe âdet edinmiş”

Tanzimat döneminde önde gelen yazarlarından “Namık Kemal, Ziyâ Paşa, Ahmet Mithat, Şinasi, Şemsettin Sami ve Ali Suavi” tanzimatın fikrî yapısı içinde dile değişik bir açıdan bakmaktadır.

Tanzimat döneminde, Türk dilinin sadeleşmesi içinde gazete ve dergi hizmeti çok büyük olmuştur. Türkçenin sadeleşmesi de bir gazeteci dilinin oluşmasında İbrahim Şinasi’yi görmekteyiz.

Türk dilinin güçlendirilmesi Tanzimat döneminde başlamıştır. Bu tebliğimde Türk dili Tanzimat döneminde nasıl güçlendirilmeye çalışılmıştır, açıklamaya uğraşacağız.

Dil Öğelerinin Belirleyiciliği: Peyami Safa Üzerine Bir Deneme

Ayşe İLKER

Türkiye Türkçesini ana dili ve yazı dili olarak kullanan ve kendine özgü bir üslûp oluşturan yazarları; onları bir diğerinden ayıran ve üslûbunun oluşmasında görünmeyen bir temel olan gramer unsurlarını kullanmaları açısından incelemek, genelde Türkiye Türkçesinin bir yazı dili olarak oluşma ve gelişme sürecine ışık tutacak, özelde yazarın belki kendisinin de farkında olmadığı kullanım biçimlerini ve bunların eserindeki anlatımla ilişkilerini aydınlatacaktır. Buradan

hareketle, Türk edebiyatında eserlerinin konuları ve kullanıldığı üslûp göz önünde tutulduğunda, müstesna bir yerde duran Peyami Safa'nın beş romanı genel Türkçenin ve Türkiye Türkçesinin cümle yapısında en önemli kurgulama biçimi olan zarf-fiiller, sıfat-fiiller ve bunlarla örülen kelime grupları yönünden ve ayrıca fiiller açısından da incelenmiş, olay örgüsünün kurulmasında ruh durumlarının ayrıntılı yansıtılmasında bu gramer unsurlarının yazar tarafından nasıl seçildiği, en elverişli ve en çok kullanılan biçimlerin neler olduğu tespit edilmiştir. Böylece, bir yazarın farklı gramer unsurlarını eserlerinde nasıl kullandığı, hangi sıklıkla ve hangi kurgulama biçimlerinde tercih ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türkçe ve Çincedeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine

Alimcan İNAYET

Türklerle Çinlilerin yüzyıllara dayanan siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkileri olmuştur. Bu ilişkilerin dil ve edebiyat başta olmak üzere kültürün çeşitli alanlarına yansıdığı bugün herkesçe bilinmektedir. Türk ve Çin dillerindeki anlam bakımından da aynı olan eş sesli kelimeler incelendiğinde söz konusu ilişkilerin derinliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu bildiride Türk ve Çin dillerindeki anlamca aynı olan eş sesli kelimeler tespit edilecek ve fonetik, morfolojik yönden incelenecektir. Çalışmaya neden olan bazı örnekler şunlardır:

TÜRKÇE

Bağ “bağlamaya yarayan ip, kayış”

Bitmek “tamamlanmak”

Çala<Uyg. “eksik”

Çong<Uyg. “büyük”

Kazmak

Kem “eksik, noksan”

Keng “geniş”

Kün “halk”

Kün/gün “güneş, parlamak”

Şir “aslan”

Tamlamak/damlamak

Tan/tang “tan yeri, sabah”

Toğramak

Yanmak

ÇİNCE

ba “ağ”

bi “bitmek, tamamlanmak”

cha “eksik”

zhuang “büyük, yüce”

kuo “kazmak”

qian (Eski Çince “kem” okunur): “eksik”

kuan “geniş”

qun (Eski Çince “kün” okunur): “kitle, kalabalık”

kun “parlak”

shi “aslan”

tang “damlamak”

dan “tan, tan yeri”

duo “doğramak

yan “yanmak”

Bu örnekler “Xiandai Hanyu Cidian” (Çağdaş Çincenin Sözlüğü), “Xinhua Cidian” (Yeni Çin Sözlüğü), “Gu Hanyu Cidian” (Eski Çince Sözlük), “Cihai” (Okyanus) gibi muhtelif kaynaklarda bulunmaktadır. Bunlar isim, fiil, sıfat gibi çeşitli gruplarda ele alınıp incelenecektir. Bunların kökeni veya alıntı olup olmadığı konusu ise ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Türkçedeki Arapça Kelimelerde Farsça Etkisi

Emrullah İŞLER

Arapça, İslam öncesi dönemde çeşitli şekillerde ilişki kurduğu komşu milletlerin dillerinden şu veya bu şekilde bazı kelimeler almıştır. Bu diller en önemlilerinden biri kuşkusuz Farsçadır. Farslar İslam öncesi dönemde yüzyıllar süren imparatorluklar kurmuşlar, bunun doğal sonucu olarak kendilerinin köklü bir medeniyet ve kültürleri olmuştur. Söz konusu imparatorluk döneminde bir medeniyet ve kültür dili olan Farsçadan, o zamanlar bu özellikleri taşımayan Arapça, kelime almış ve bu kelimelerin bazıları Kur’ân’da da kullanılmıştır.

Hız. Ömer döneminde (634-644) Müslüman Araplarla Farslar arasında çeşitli savaşlar yapılmıştır. 642 yılında meydana gelen Nihavend savaşıyla İran’ın fethinin tamamlanmasıyla yeni dönemde Arapça kelimeler Farsçada yaygınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki, Arapça kelimelerin Farsçadaki oranı beşinci Hicrî asırda yüzde elliye aşmıştır.

Türklerin İslam öncesi dönemde Araplarla doğrudan bir ilişkisi olmamıştır. O dönemde Sasanilerin Miladi 588 yılında Türklerle yaptığı savaşa Arap unsurlar da katılmışlardır. Arapların Türklerle savaş aracılığıyla başlayan ilişkisinin yansıması bazı Cahiliye şairlerinin şiirlerinde yer almıştır. Öte yandan Türklerin İslam öncesi dönemde Farslarla komşuluk ilişkisi olmuştur. Bu ilişki Farslar İslam’ı kabul ettikten sonra da devam etmiştir.

Türkler, kendilerinden önce İslamla tanışan Farslar gibi Müslüman olmaya başladıktan sonra kaçınılmaz olarak Arapçadan etkilanmişlerdir. Söz konusu etki başlangıçta doğrudan değil, bilakis Farsça kanalıyla olmuştur.

Bir dilde özel adlar üzerinde duran, bunları köken bilimi, tarihi gelişimi ve çeşitli dil-kültür meseleleri açısından inceleyen ad biliminin, "kişi adlarını inceleyen dalın" Türk dil biliminde sistemli bir araştırma alanı hâline getirilmesi, son derece önemlidir.

Türk'ün kimliği ve varlığı için büyük bir değeri olan Türk isimleri - öz Türkçe adlar -Türkoloji içinde bağımsız bir bilim dalı olmuştur.

El yazmaları (XI-XX. yy), istatistik tasvirleri, onomastik sözlükleri, tarihi kâğıtlar, günümüz gazeteleri vb. Gürcü gerçeğinde yaygın Türk kişi adlarının bulundukları kaynaklardır. Yüzyıllar boyunca Türk kavimlerinden alınan özel isimler üçüncü bin yılın eşiğinde yalnız Gürcülerin soyadlarında korunmuş (Kaplanışvili, Dursunidze, Demuria, Gelbakiani), kişi adlarından ise Temur (Demur), Tengiz, Aslan ve Hatun(a) (kadın adı) kaldı.

Türk kökenli isimler Kartvel ad hazinesinde 400'e kadar bulunmaktadır.

Bildirimizde Türkçe kişi adlarının yapıları gramer bakımından gösterilebilir. Gürcü kişi ad ve soyadlarının gövdelerinde kullanılan kelimeler:

İsimler: aslan, budak, çolak, kaya, yıldız...

Sıfatlar: çolak, deli, kızıl, küçük, parlak...

Sayı sıfatlar: kırk(kızıl), bir (du)...

Zarflar: erken, yalnız...

Türemiş isim ve sıfatlar: bıyıklı, burunsuz, dilenci, kömürcü, parmaksız, yaralı...

Geniş zaman fiili: (el)der...

Geniş zaman sıfat-fiilleri: batırmaz, korkmaz, ürkmeyiz...

Belirli geçmiş zaman fiilleri: döndü, geldi, verdi...

Belirsiz geçmiş zaman fiilleri: (ay)doğmuş, (ay)dolmuş...

-miş sıfat-fiilleri: bulmuş, durmuş, girmiş, vermiş...

Tamlamalar:

a)isim tamlamaları:

atakişi, aydemur, aygün, dağ başı, el gücü, tanrıkulu...

b)sıfat tamlamaları: karabeg, sarıkaplan...

-II ekli: taşlıgöl...

Cümleler: aydoğmuş, elaldı, eldoğdu, begverdi...

Türkçede ‘Baş’ Somatik Kelimesi ile Başlayan Deyimler

Nana KAÇARAVA

Türkçe deyimler açısından çok zengin bir dildir. Bu yazıda, ‘baş’ somatik kelimesi ile başlayan ve üç ya da daha fazla sözcükle kurulmuş deyimlerin hem yapısal hem de işlevsel analizi yapılmıştır.

İyelik eki olan ve olmayan ‘baş’ kelimesi çeşitli çekimlere göre incelenmiştir. Bu çalışmada amaç her leksik unsurun işleniş biçimini ortaya koymanın yanı sıra aynı kuruluş özelliklerine sahip deyimlerde farklı leksik unsurların kullanımıyla anlam yönünden nasıl bir paralellik oluştuğunu ve dilde var olan eş anlamlı çiftleri ortaya taşımaktadır. Böylece somut ve genel durumlar için deyimlerin kullanılma alanları (sınırları) tespit edilmektedir.

İyelik eki olan ismi içeren deyim somut olarak ele alınmıştır. İyelik eki olmayan ismi içeren deyim ise bağımsızlaşarak olağan anlatıcı yapısı olan genel semantik oluşturarak bağımsız bir unsura-deyime dönüşmüştür. Yüzden fazla örneğin bulunduğu çalışmada yer alan örneklerle sözü edilen eş anlamlı yapıların birbirlerinden belirlilik-belirsizlik açısından farklılıkları ortaya konulmaktadır: baş/ başı

1. baş ağrısı vermek	5. başını dik tutmak
2. başı araya girmek	6. başında kavak yeli esmek
3. başının etini yemek	7. baştan aşağı kulak kesilmek
4. başa baş gelmek	8. başından nikâh geçmek

Atasözlerinde Konuşma Kültürü

Aynura KADIRMAMBETOVA

“Akılduunun sözü kısa, ayta salsa nuska”, “Siñer cerge suu tök, ugar cerge söz ayt”, “Olyloboy süylögön ontobogon ooruga colugat”, “Buttan cıgilgan turat, sözdön cıgilgan turbayt”, “Tiş çeçpegendi til çeçet”, “Cakşı, söz can eritet” gibi atasözleri konuşma kültürünün ana ilkelerini, usulünü, mekanizmasını içermektedir. Konuşma kültürüyle ilgili atasözlerinin semantik yönden tahlili dilin taşıyıcıları arasındaki konuşma kültürünün temelini oluşturan prensiplerini ortaya çıkarmaktadır. Bu prensipler şunlardır; sözün kesin ve anlamlı aktarılması; bilginin doğru ulaşılabilir olması; kibar ve hoş olması; ispat edilebilir ve bir değere sahip olması; konuşma esnasındaki esneklik ve karşı tarafı da dinlemeye açıklık; sözü yerine ve

zamanına göre aktarma; tartışmaya sebebiyet vermeyecek şekilde ağırbaşlı ve sabırlı konuşmayı sağlama; konuşma sırasında objektif ve saygılı olma; duruma göre susmanın daha doğru olacağını hissetme.

İnsan arasındaki fikir alışverişinin, konuşmanın kültürlü olması atasözlerinde bulunan söz konusu prensiplere bağlıdır. Bu prensiplere uyma ayrıca konuşmanın içeriğinin ve tesirinin artmasına da yardımcı olmaktadır. Bu atasözlerinde bunun ötesinde yukarıda saydığımız, taleplere uyan konuşmanın, konuşanın fikir yürütme kabiliyetini, idrakini, talim-terbiye seviyesini yansıtmakla birlikte, toplumsal öneminin de büyük olduğuna işaret etmektedir. Kırgız halkının insanlar arasındaki sözlü iletişim sürecinde bu önemli meseleye geçmişten beri ne denli titizlik ve ciddiyet ile yaklaştığını konuşma kültürü ile ilgili Kırgız atasözleri ve deyimlerinden açıkça belli olmaktadır.

İran Türk Âşıklarının Türk Diline Etkileri

Ali KAFKASYALI

İran coğrafyası tarih boyunca olduğu gibi şimdi de Türklerin çoğunlukta olduğu bir bölgedir. Türkiye'den sonra Türklerin en çok bulunduğu bu bölge zamanla Arapların, Farsların, Rusların, Romalıların hâkimiyetleri altında kalmıştır. Bazı dönemlerde Türkçe resmî dil olmaktan çıkarılmış, Arapça ve Farsça hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Türkçe öğretimin ve Türkçe yayının yasaklandığı bu dönemlerde Türkçenin yaşatılması ve geliştirilmesi için âşıklar büyük görev üstlenmişlerdir.

Musa Şehavet (VII. yy.), Katran Tebrizî (XI. yy.), Hakanî, Nizamî (XII. yy.), Şebüsterî (XIII. yy.), Saib Tebrizî (XVII. yy.) Zeynelabidin Marağayî (XXI. yy.) gibi medreseli yazar ve şairler eserlerinin tamamını veya çoğunluğunu Arapça, Farsça yazarken eserleri elimizde bulunan en kadim Türk ozanı olan Kurbanî'den beri bütün âşıklar (Hasta Kasım, Sarı Âşık, Dolu Mustafa, Âşık Hüseyin, Hasan İskenderî) eserlerini Türkçe yazmış, Türkçe okumuşlar. Mesele:

Kurbanî (XV.yy.);

“Girdim yârın ba2çasına,
Dedim derdim güle güle,
Men ona éle müştâğam
Néce bülbül güle güle.” derken altı yüzyıl sonra **Âşık**

Gaşem;

“Anam mene layla deyib,
Elim Türkdür, men de Türkem.
Süd verib ineni besleyib,
Dilim Türkdür, men de Türkem.” demiştir.

Yüzyıllardan beridir Araplarla, Farslarla, Ermeni ve Asurilerle yan yana yaşayan Türkler düğünlerde, törenlerde âşıkları yanlarında bulmuşlardır. Onların türküleriyle, destanlarıyla sevinçlerini tasalarını paylaşmışlar, dillerini, edebiyatlarını geliştirmişlerdir.

Pehlevî yönetiminde ve İran İslâm Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında saz çalma, dolayısıyla âşıklık geleneğini devam ettirme yasaklandığında, âşıklar canları pahasına mücadele vermişlerdir. Marağa’da Üstat Şulan, Tebriz’de Üstat Abdullah, Kazvin’de Üstat Elmas işkenceye tâbi tutulmuşlar ve canlarından olmuşlardır.

Türkiye dışında Türkçeyi yaşatan unsurların tespit edilip değerlendirilmesi Türk kültürü açısından olduğu kadar Türkçenin geleceği açısından da önemlidir.

Orta Çağ Uygur Maitrisimit El Yazmalarının Tarihlenmesi ve Düzenlenmesi Üzerine Yeni Bir Yaklaşım

Dolkun KAMBERİ

Uygur topraklarında Ortaçağ Uygur elyazması Maitrisimit’in pekçok çeşidinin keşfedilmesi Uygur edebiyatının dil, edebiyat ve sanatta komşularıyla yakın bir ilişki içinde olduğu fikrini ortaya koymaktadır. Bu makale ortaçağ Uygur Budist edebiyatının ortaçağ Uygurlarının kültürel ve dilsel gelişimi için sağlam bir temel oluşturduğunu içermektedir. Bu makale ile ortaçağ Uygur dil bilimsel tarihi üzerine sağlanan başarılar konusundaki yetersiz çalışmalar sorunu çözülecektir. Ayrıca Ortaçağ Uygur elyazması Maitrisimit üzerine metin çalışması konusuna ağırlık verilecek ve ortaçağ Uygur toplumunun dikkate değer dilbilimsel başarısını göstermek için ortaçağ Uygur kültür tarihine farklı bir açıdan bakılmaya çalışılacaktır.

Bu nedenle, makalemiz esas olarak şu soruları cevaplamaktadır. Maitrisimit gibi el yazmalarının hangi döneme ait olduğunu belirlemek nasıl ve neden önemlidir? Maitrisimit’in ne tür bir derleme olduğunu hangi tür kanıtlar belirleyebilir? 8. yy. ‘dan başlayan dönemdeki yazı çalışmalarının hangi edebi tür kategorisine ait olduğunu belirlemek neden gerekli? Ortaçağ Uygur kültüründen kalan orijinal eserler hangi dereceye kadar ortaçağ Uygur tiyatrosunun gösterimi

için Uygurların kültürel bir konuma ve sosyal çevreye sahip olduğu izlenimini uyandırır? Bu soruların cevaplanması sadece ortaçağ Uygur kültürünü anlamak için değil, ayrıca genel olarak Orta Asya'nın dil, edebiyat, din, sanat tarihini araştırma anlamında da önemlidir.

Özgür Asya Radyosu Uygur Bölümü müdürü Dr. Doklun Kamberi yüksek lisans ve doktorasını 1995 yılında Columbia Üniversitesi'nde, doktora sonrası çalışmasını ise 1996 yılında Pin Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Uzmanlık alanı filolog, İpek Yolu arkeolojisi ve medeniyetidir. Kariyerinde üniversite profesörlüğü, müze müdürlüğü ve alan arkeologluğu da yer almaktadır. Pek çok dilde İpek Yolu kültürü, tarihi, dinleri, dilleri, sanatı ve arkeolojisi üzerine eserleri yayımlanmıştır. 1998 yılında Özgür Asya Radyosu'na girmeden önce Dr. Kamberi Los Angeles Yerel Yönetimi Doğal Tarih Müzesi bilim danışmanı ve Pennsylvania Üniversitesi'nde ziyaretçi profesör idi. Öğrettiği Dersler: "Eski İpek Yolu boyunca Tarih ve Arkeoloji", "Eski Asya İmparatorlukları Tarihi ve Kültürü", "Ortaçağ Türk Dilleri ve Edebiyatı", ve "Modern Uygur Özbek Dilleri"dir.

Bir Eskimo Dilinde Türkçenin İzleri

Mehmet KARA

Amerikan yerlilerinin konuştuğu dillerde bulunan Türkçe kelimeler, yıllardan beri bilim adamlarının ilgisini çekegelmiştir. Ancak bugüne kadar Kızılderili dillerinin Türkçe ile bağlantısı üzerinde epeyce durulurken Eskimo dillerinin Türkçeye ilişkisi konusunda pek çalışma yapılmamıştır.

Biz, Kuzey Alaska'da konuşulan ve bir Eskimo dili olan İñupiaqçadaki Türkçe kelimeler üzerine araştırmalarda bulunduk. "İñupiaq", aynı zamanda bir veya iki Kuzey Alaska Eskimosunu ifade etmek üzere kullanılır. "İñupiaté kelimesi ise çokluk belirtir. Söz konusu dilde "İñupiat", "İñupiaqlar" demektir. Ancak üç veya daha fazla kişi için kullanılır.

İñupiaqçada bulunan Türkçe kelimelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Aanaga" annem; ninem; büyük annem", aapaga "babam", akiruk "aykırı, zıt, ters, karşı", akmaaq "çakmaktaşı", argak "parmak", ataataga "dedem, büyük babam; büyük amcam", igaliq "gökyüzü", ini "ev, oda", inkitchuq "küçük ev/oda", ipi "sap, kulp-kova vb. için-", ipu "ip, bağ, sap", isiq "ev içindeki duman, sis", kiiraq "kıvrık, buruşuk, kırışık", qablik "kürklü pantolon", qablik "su geçirmez Eskimo

çizmesi", qabruq "kabuk", qaluk "balık", qayaq "deriyle kaplanmış balıkçı kayığı", qiruk "kurumuş, ölü ağaç", qiruk "yakacak kuru odun", quaq "donmuş çiğ et veya balık", qubvik "göbek, orta-oda için-", tagluk "kar ayakkabısı", tara "doğru", tavra "doğru", tikilik "üç parmaklı eldiven", tikiq "işaret parmağı", tikiq "yüksük", titiq "çizgi, damga, iz".

Alaska'da bulunan bazı yer adları ise şöyledir: Karluk, Adak, Atqasuk, Chuathbaluk.

Zaman İsimleri Üzerine

Esra KARABACAK

Soyut bir kavram olan zamanı tanımlamak güçtür. Genellikle bir iş veya oluşun içinde geçtiği veya geçeceği süre olarak tanımlanmıştır. Türklerde devir, sene, mevsim, ay, hafta, gün ve günün vakitlerini tayin etmek ve bunun için çeşitli devir ve bölgelerde tatbik edilen usuller hakkında bir fikir verebilecek toplu bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu hususta gerek Türklerin kendi düşüncelerini öğrenmek ve gerekse temasta bulundukları diğer kültürlerle olan ilişkilerini tespit etmek, Türk kültür tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkçe eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından da mühimdir. Zaman tespitinde Türklerin kendilerine ait usulleri olmakla beraber, çeşitli kültürle yapmış oldukları temaslar neticesinde, diğer usulleri de benimsemişlerdir. Bunlar Çin, Hint ve İran, daha sonraları İslâm ve bugün Avrupa tesirleridir. Bunların yanı sıra Türklerin var olan kendi malzemesi de dönem dönem gelişme takip etmiştir. Günün vakitlerini belirlemek için kullanılmış olan güneş, kum ve su saatlerinin varlığı çok eski tarihlere kadar çıkmakla beraber, kullanımı sınırlı olmuştur. Bu çalışmada çağdaş Türk lehçelerindeki zaman isimleri ele alınacak bunların anlam özelliklerinin yanı sıra fonetik ve morfolojik özellikleri üzerinde durulacaktır. Zaman isimlerinin büyük bir kısmı fiillerin veya fiilimsilerin anlamlarını zaman bakımından belirleyip sınırlayan bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini gösteren zaman zarflarını kapsamaktadır. Bu nedenle zaman zarfları da ayrıntılı olarak ele alınmış olacaktır.

Bu çalışma için zaman ifade eden kelimelerin incelenmesine Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerine ait metin ve sözlükler incelenmiştir. Ancak çağdaş lehçelerin incelenmesi sırasında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu lehçelerin hepsine tam olarak vâkıf olmadığımız için elden geldiği kadar kapsamlı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

‘Kim ve Çok’ Kelimelerinin İyelik Eki Almış Biçimleri Üzerine

Kâzım KARABÖRK

Yazıda iyelik eklerini alarak kalıplaşan bazı kelimelerin cümlede değişik görevlerde kullanılışları üzerinde durulmuştur. Bunlardan bir kısmının belirsiz zamir olarak kullanıldıkları, sıfat olarak kullanılan istisnalarının bulunduğu belirtilip bazı örnekler verilmiştir.

Sonra ağırlıklı olarak “kim” ve “çok” kelimelerinin iyelik ekleriyle kullanılışları üzerinde durulmuş, bu kelimelerin iyelik eklerini alarak belirsiz zamir görevinde kullanılmalarının doğru olduğu belirtilmiştir. Ancak, aynı kelimelerin 3. tekil şahıs iyelik ekini alarak sıfat görevinde kullanılmalarının dil bilgisi bakımından hatalı olduğu örneklerle açıklanmıştır.

Diyarbakır İlindeki Mağaza ve İş Yeri Adları Üzerine

Fevzi KARADEMİR

Dil insanları anlaştıran, bütünleştiren en temel vasıtaadır. Bu tılsımlı varlık bireyleri birbirine çeker, onları millî bir vücut hâline getirir. Dolayısıyla milletler maddî ve manevî renklerini dilden alır. Şuurlu topluluklar dünyanın küçük bir köy hâlini aldığı bu devirde bir yandan insanlığın huzuruna vasıta olacak her tür projede diğer milletlerle bütünleşirken diğer yandan da kendi bireyleri arasında duygu ve düşünce akışını sağlayarak onları tek yürek hâline getiren dillerini muhafazaya ve geliştirmeye çalışırlar.

Milletlerin hayatında farklı sosyal katmanlar vardır. Dolayısıyla dil de her katmanda ayrı bir özellik ve önem arz eder. Şüphesiz bu farklı sosyal katmanların bulunduğu büyük şehirlerin cadde ve sokakları, dilin en dinamik olduğu mekânlardır. Buralarda zengininden fakirine, yazarından siyasetçisine, köylüsünden şehirlisine her özellikteki bireylerin iletişimi söz konusudur. Herkesin ihtiyaçlarını karşıladığı mağazaların, iş yerlerinin ve diğer kurumların isimleri bir yönüyle bize o mekândaki toplumsal iletişimin bir fotoğrafını sunar.

Biz de şu an sürdürmekte olduğumuz çalışmamızda sosyal ve kültürel konumu itibarıyla önem arz eden Diyarbakır ilinin cadde ve sokaklarındaki iş yeri ve mağazaların isimlerini tespit edip bu isimlerin yapısal ve anlamsal boyutuyla Türkçeyile ne derece uygunluk arz ettiğini saptamaya çalışıyoruz.

Çalışmamızın şu an bitmemiş oluşu bize çalışmanın sonuçlarını ve çalışmamızda varacağımız sayısal değerleri vermemize olanak sağlamıyor. Ancak çalışmamızın safhalarını şöylece özetleyebiliriz:

1. Diyarbakır'daki yaklaşık bin iş yeri ve mağaza gezilerek: isimlerinin tespit edilmesi.

2. Toplanan verilerin:

a. Tamlama çeşitleri bakımından sınıflandırılması:

1. Belirtili isim tamlaması şeklinde olanlar
2. Belirtisiz isim tamlaması şeklinde olanlar
3. Zincirleme isim tamlaması şeklinde olanlar
4. Eksiz isim tamlaması şeklinde olanlar
5. Sıfat tamlaması şeklinde olanlar
6. Yapısal olarak Türkçeye uygunluk arz etmeyenler
7. Tek kelimeden oluşanlar

b. İsimlerde kullanılan kelimelerin Türkçe olup olmamaları bakımından sınıflandırılması:

1. Bütün kelimeleri Türkçe olanlar
2. Bazı kelimeleri Türkçe olanlar
3. Bütün Kelimeleri yabancı olanlar
- c. Veriliş amaçlarına göre isimlerin sınıflandırılması

1. Sırf dikkat çekme amacı güdülenler
2. Fikirsal amaç güdülenler
3. Hem mağaza ve iş yerinin muhteviyatı hem de dikkat çekme amacı güdülenler

Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değerler

Ahmet KARADOĞAN

Bu çalışmada, Türk lehçeleri arasındaki yapı eş değeri meselesi Türkmen Türkçesi - Türkiye Türkçesi örneği üzerinden incelenecektir. Aslında, eş değeri ve yalancı eş değeri tabirleri daha çok "kelime" için kullanılmaktadır; ancak dile ek, kelime, dizim gibi farklı düzeylerde yaklaşılabileceğine göre bu terimlerin yapı için de kullanılmasında kanaatimizce herhangi bir sakınca yoktur. Burada, hem bir ekten oluşan hem de iki ekin birleşmesinden veya bir ekle bir kelimenin birleşmesinden oluşan ek düzeyindeki yapı kastedilmektedir.

Türk lehçeleri arasındaki yapı eş değeriğinde üç farklı durum vardır:

1. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede bir yapı eş değeri olabilir;

2. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede birden fazla yapı eş değer olabilir;

3. Kaynak lehçedeki bir yapıya, hedef lehçede hiçbir yapı eş değer olmayabilir

Hem kaynak lehçede hem de hedef lehçede bulunan farazî *x* yapısına, kullanım alanı ve eş değerlik açısından bakıldığında aşağıdaki sonuçlar çıkar:

1. *x* yapısının kullanıldığı durumların niceliği ve niteliği her iki lehçede de aynı ise bu yapıların kullanım alanı örtüşüyor demektir. Bu durumda, *x* yapıları bire bir eş değerdir.

2. *x* yapısının kullanıldığı durumların niteliği aynı niceliği farklı ise kullanım alanları örtüşmüyor demektir. Bu durumda *x* yapısı yalancı eş değerdir.

3. *x* yapısının kullanıldığı durumların niteliği farklı ise niceliği de farklı olacağı için kullanım alanları örtüşmez. Bu durumda da yine *x* yapısı yalancı eş değerdir.

Bu çalışmada, yapı eş değeri ve yalancı eş değer yapılar hakkında yukarıda bahsedilen durumlar örnekler üzerinden incelenecektir.

Sözcük Sıklığının Önemi

Ednan KARADÜZ

Her bireyin söz varlığının temelini dilin anlamlı ve görevli birimleri olan sözcükler oluşturur. Bireylerin düşünme ve ifade etme gücü sahip oldukları kavramların nitelik ve niceliğiyle sınırlıdır. Bu yüzden yaptığımız araştırma çocuklara kazandırılan sözcüklerin nitel ve nicel yönden araştırılıp tasvir edilmesine dayanmaktadır. Bu araştırma, çocukların dil gelişimlerinin incelenmesi ve bu alanda yapılacak araştırmalara kaynak oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmamızla ilköğretim okullarının son sınıfında bulunan öğrencilerden 148 öğrencinin yazılı anlatım sınavında kullandığı sözcüklerin sayı ve sıklığı tespit edildi. Sözcüklerin sıklık sayımı, bu araştırma için özel olarak hazırlanmış Türkista 1.0 adlı bilgisayar programıyla gerçekleştirildi. Bildirimizde sıklık çalışmasının yapıldığı bilgisayar programının çalışma sisteminden ve özelliklerinden bahsedilecektir.

Yapılan araştırmayla çocukların bütün sözcük türlerini ne kadar sıklıkta kullandıkları tespit edildi. Meselâ, isimlerden *arkadaş* 134, *insan* 103, *köy* 80 defa; fiillerden *git* 141, *gel* 49, *sev* 33 defa; sıfat görevindeki sözcüklerden *bir* 373, *her* 76 defa; zamirlerden *ben*

198, biz 112 defa; zarflardan *çok* 196, *sonra* 142 defa; bağlaçlardan ve 303, *da/de* 77 defa kullanılmıştır. Ünlemlerin ise çok az kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyim, terim, mecaz ve benzetmeler de çok az kullanılmıştır. Araştırmamızda sözcüklerin sıklık durumunun anlamı yorumlandı. Öğrencilerin en sık kullandıkları sözcükler, onların kavram dünyalarını, dil yapılarını ortaya koymak bakımından önem taşır.

Öğrencilerin isimlerle bilgi birikimleri, ne tür varlıkları tanıdıkları, sıfatlarla betimleme gücü, deyimler ve terimlerle bilgi ve kültür diline ne derecede yakın oldukları, yaptıkları benzetme ve mecazlarla dilin estetik yanını hangi seviyede kullandıkları ölçülmüştür.

Çocukların kullandıkları sözcüklerin sıklığı, onların kavram dünyalarını da yansıtmaktadır. Kavram dünyası, geçirdikleri öğrenme yaşantılarıyla birlikte sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumlarından kaynaklanmaktadır. Yapılan araştırmada öğrencilerin kullandıkları bütün sözcük türlerinin kendi içinde de tasnifi yapılarak kullandıkları kavramların tasvirî bir görüntüsü ortaya kondu.

Sıklık çalışmaları her yaşta ve her seviyedeki bireylerin dilleri ile edebiyatın birçok türünde ortaya konmuş eserlerin dillerindeki sözcükler üzerinde gerçekleştirilebilir.

Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine

Leylâ KARAHAN

Cümle öğeleri, söz dizimindeki yerleri bakımından bazı genel eğilimler yanında anlam değişikliğine sebep olabilecek bir esnekliğe sahiptir. Yer değiştiren bir öge, bazen özel bir anlam vurgusuna işaret eder, bazen de cümlenin anlamını tamamen değiştirir. Söz dizimindeki bu esneklik, Türkçenin anlatım imkânlarını genişleten önemli bir özelliktir.

Cümlenin temel ögesi olan yüklemnin sonda bulunduğu, ancak çeşitli sebeplerle yerinin değişebileceği hususuna bütün Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında yer verilir. Aynı gramer kitaplarında cümlenin bir başka ögesi olan belirtisiz nesnenin sadece yüklemnin yanında bulunabileceği, yüklemle belirtisiz nesne arasına birtakım edatlar dışında başka bir öge giremeyeceği ifade edilir ve bu “genelleme”nin istisnalarından söz edilmez.

Tarihî metinleri incelediğimizde görüyoruz ki akuzatif eki taşımayan nesneler, genellikle yüklemnin yanında yer alsalar da çeşitli belirtme unsurlarıyla anlamca “belirli” hâle getirildiklerinde yüklemden uzaklaşabilmektedir. Bu nesneler, şekilce “belirtisiz” nesne gibi

görünmelerine rağmen anlamca “belirli” nesnelerdir. Bunlardan başka gerek tarihî metinlerde gerekse bugün Türkiye Türkçesinde hiçbir belirtme unsuru almadığı hâlde bazı özel yapılar içinde yüklemden uzaklaşan belirtisiz nesneler de bulunmaktadır. Yani “yüklemle belirtisiz nesne arasına birtakım edatlar dışında başka bir öge giremez” genellemesinin de istisnaları vardır. Bunlar üzerinde yeterince durulmamıştır. Her istisnanın bilinen veya bilinmeyen bir sebebi olduğu muhakkaktır.

Bu bildiri, belirtisiz nesnelerin yüklemden uzaklaşma sebeplerini tarihî ve bugünkü metinlerden tespit edilen örneklerle incelemeyi amaçlamaktadır.

Yeni Türk Harfleriyle Türkçe Öğretimi ve Atatürk

İdris KARAKUŞ

3 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Latin esaslı Yeni Türk Alfabeti Türk dilinin millîleşmesi ve öğretimi konusunda önemli bir adım olmuştur. Türkçe, mantığına, gramatikal yapısına ve özellikle fonetiğine uygun düşmeyen Arap harflerinden ve beraberinde getirdiği Arapça ve Farsça kelimelerden, gramer kurallarından kurtulmuş (en azından bir kısmından) ve millî bir yapı kazanmaya başlamıştır.

Arap alfabesini terk etmek, eğitimin ve eğitim dilinin millîleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Önce yeni Türk alfabesinin öğretimi, ardından bu harflerle Türkçenin öğretimi ve daha sonra eğitim-öğretimin Türkçe ile verilmesi için devletin bazı kurum ve kuruluşları uygulamaya yönelik kararlar almışlardır. Özellikle Talim ve Terbiye Kurulunun aldığı kararlar, bu kararların uygulanması, uygulayıcı birimlerin oluşturulması, ülke genelinde eğitim ve öğretim seferberliğinin başlatılması Türk eğitim sistemi içinde Türkçenin öğretimine verilen önemin göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusunun bizzat öğretmen gibi kendini sorumlu tutması ve bu bağlamda yurt gezilerine çıkması, okul ziyaretlerinde bulunması ve okullarda Türkçe/edebiyat derslerine girmesi; Talim ve Terbiye Kurulunun bazı kararları ve kararlar çerçevesinde emirleri uygulamak üzere okullara göndermesi; öğretmenlerin bu konuda formasyonlarının artırılması için çalışmalar yapılması; ders kitaplarının hazırlanması Türkçenin öğretimi konusunda önem arz eden gelişmelerdir.

Biz bildirimizde, Türkçenin öğretimiyle ilgili yaşanan gelişmeleri belgelere dayanarak anlatmaya çalışacağız.

Tuvacanın özelliklerinin ve akrabalık terimlerinin sistemleştirilmesi ve tahlili gösterdi ki diğer Türk dilleri gibi Tuvacada da akrabalık sistemi temelinde akrabalık ilişkilerin karakter ve derecesini birbirinden ayırt eden şu belirtiler yatmaktadır: a) kan bağı veya evlilikle gelen akrabalık; b) bir veya farklı (yükselen/alçalan göbek - ebeveyn nesli, evlâtların nesli, kendisinin nesli vs.) nesillere mensubiyet; c) akrabalık bağının yakınlık derecesi -düz (ebeveyn-çocuk) ve yan (erkek ve kız kardeşlerden başlayarak amcaoğulları/kızlar, amca-hala vs.); akraba ilişkilerinin yönü (baba tarafı/anne tarafı); d) değişkenin cinsiyeti (baba/anne, erkek kardeş/kız kardeş vs.); e) değişkenin göreceli yaşı (ağabey/ini, büyük kayın birader/küçük kayın birader vs.); f) kayınlarının cinsiyeti (kayın baba/kayın ana vs.).

Bahsi geçen ayırıcı belirtilerin çeşitli akraba terimlerinin oluşumundaki katkısı aynı değildir. Meselâ, kayınlarının cinsiyeti ancak kayınlarla ilgili terimlerde dikkate alınır, kan bağı akrabalığında geçerli değildir. Diğer bir belirti olan değişkenin cinsiyeti büyük erkek ve kız kardeşleri ayırt etmede rol oynamaktadır (akı “ağabey”, ugba “abla”), ancak (eski Türkçeden farklı olarak) Tuvacada bu belirti küçük kardeşlere ilişkin nötrleşmiştir: duñma “küçük erkek kardeş/küçük kız kardeş” (krş. eski Türkçe ini “küçük erkek kardeş”, siñil “küçük kız kardeş” - DTS, 210, 500).

Türk Dilinde Şartlı Birleşik Cümle ve Nevayî'nin İkinci Divanında Şartlı Birleşik Cümleler

Metin KARAÖRS

Türk dilinde şartlı birleşik cümlelerin en eski örneklerini ilk yazılı metinlerimiz olan Orhun Abideleri'nde görmekteyiz.¹ -sar, -ser dilek-şart kipi ekine sahip bir yüklemlle kurulan bir şart cümlesi ile bir asıl cümlelerin birleşmesinden oluşan, asıl cümlelerin hareketinin ortaya çıkmasını, şart cümlesinin hareketinin gerçekleşmesi şartına bağlayan bu cümle tipi, Türk dilinin asıl birleşik cümlelerinden biridir.

Şartlı birleşik cümle Türkçenin tarihî devirlerinde ve bugünkü Türk lehçe ve şivelerinde kullanılmaktadır.² Bu cümle çeşidinde şart cümlesinin yüklemi dilek-şart kipinde çekilmekte ve şekil eki olarak “-sa, -se” kullanılmaktadır.³

“-sa, -se” ekiyle ilgili yapılan araştırmalar bu ekin işlevlerini ortaya çıkarmıştır.⁴

Son bazı araştırmalarda “-sa, -se” ekiyle yapılan şekillerin kiplerden çok gerundium eklerine benzedikleri için bu ekin fiil çekim ekleri arasından çıkartılarak gerundium ekleri arasına alınmasına dair görüşlerde ortaya çıkmıştır.⁵

-sa, -se ekinin şart gerundiumu olarak değerlendirilip, gerundium ekleri arasına alınması, bu ekle teşkil edilen yüklemlerle meydana gelmiş birliklerin cümlede zarf olarak görülmesi, (Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini şarta bağlayan zarf-fiiller: -sa: Sorulan sorulara doğru cevap verebilsen tercih şansın artar.⁶) Türkçede şartlı birleşik cümlelerin yapısını tartışılır hâle getirmiş durumdadır.

Bildirimde bu konuya açıklık getirmek için Nevayî’nin II. divanındaki -sa, -se ekiyle kurulan cümlelerin diğer zarf-fiil ekleriyle kurulan cümlelerden farklı olup olmadıkları konusundaki tespitlerimi sunacağım.

¹ “Üze tengri basmasar, asrayir telinmeser, Türk budun, ilingin törüingin kim atatı (udaçı erti)”, Kültigin d. 22

² Metin KARAÖRS, “Türkiye Türkçesi Azerbaycan Türkçesi ve Kazak Türkçesinin Birleşik Cümle Bakımından Karşılaştırılması” Bildiri, VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi 8-12 Kasım 1999, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi

³ Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 2000, &: 487-490, &: 702, Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 2003, s: 676-690

⁴ Kemal ERASLAN, “-Sar, -Ser İsim-fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, Hasan Eren Armağanı, TDK, Ankara, 2000 s: 92-126

⁵ Gürer GÜLSEVİN, “Türkçede -Sa Şart Gerundiumu Üzerine”, TDK, S: 467, Ankara, Kasım 1990, s: 276-279.

⁶ Zeynep KORKMAZ, *age*: s.1042

Türkiye Türkçesinde “Olma” Bildiren Eylemler İçin Bir Terim Önerisi: “Olgan Çatı”

H. Ömer KARPUZ

Türkiye Türkçesindeki eylemleri konu edinen ve ele aldıkları dilbilgisi konuları arasında eylemlere de yer veren yayınlarda eylemler genellikle etme, yapma, kılma/kılış ve olma/oluş işlevlerinden söz edilerek değerlendirilirler. Bunlardan etme, yapma ve kılma/kılış bildiren yalın tabanlı eylemler, çatı konusunda öznelere bakımından etken çatı kapsamında gösterilirken nesneleri bakımından geçişli veya

geçişsiz olarak ayrılabilirlerdir. Olma bildiren yalın tabanlı eylemler de öznelere bakımından ya yanlışlıkla etken çatı kapsamında değerlendirilmiş ya da değinilmeden geçilmiştir. Kimi araştırmacılar bunların oluş bildirdiğini özellikle belirtirken çatı adlandırmasında sıkıntı yaşanmaktadır. Kimi araştırmacılar onları edilgen çatılı olduğu görüşündedirler. Olma bildiren yalın tabanlı eylemlerin etken çatıda gösterilmesi ne kadar yanlışsa edilgen çatıda gösterilmesi de o kadar yanlıştır. Bu karışıklık hem etkenlik işlevinin hem de edilgenlik işlevinin tam olarak anlaşılmasına hatta yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Türkçedeki olma bildiren bu eylemlerin sayısı etme, kılma ve yapma bildiren eylemler kadar olmasa da kullanım bakımından en az onlar kadar önemlidir ve sıkça kullanılmaktadırlar. Bunlar, bit-, bık-, tüt-, şaş-, sol-, acık-, kabar-, sızla-, kork-, aksa-, adam ol-, vefat .et- eylemlerinden de anlaşılabilir gibi yalın, türemiş ve birleşik eylem yapılarında olabilmektedirler. Çatı bakımından yaşanan sorunun çözümü için bu eylemlere “olgan” çatılı eylem denilmesini öneriyoruz.

Gazneliler Dönemi Türk Kültürü ve Türk Dili Üzerine Düşünceler

Ahmet KARTAL

Gazneliler, bugünkü Afganistan’da kurulmuş ve daha sonra hızlı bir şekilde Horasan, Harezm ve İran’ı hâkimiyeti altına alarak, Kuzey Hindistan topraklarına kadar genişlemiş ilk Müslüman Türk devletlerindendir. Bu dönemde Fars dili ve edebiyatı, buna bağlı olarak Farsça şiirin gelişmesinde Türk asıllı sultanlar ile Farsça şiir söyleyen Türk asıllı şairlerin büyük rolü olmuştur. Şairleri destekleyerek Farsça şiirin gelişmesinde önemli rol oynayan Türk asıllı hanedanlar, sultanlar ve söyledikleri Farsça şiirlerle Farsça şiirin hem oluşmasında hem de gelişmesinde önemli yere sahip Türk asıllı şairler hakkında özellikle Farsça eserlerin bu edebî dili konuşan milletin kültür ve edebiyat hazinesi olarak görülmesinin sonucu, “o dönem şiirinin tamamen İran edebî zevkini yansıttığı”, “o dönem şiirine Fars kültürünün hâkim olduğu”, “Türk hükümdar ve şairlerin, Acem kültürünü benimseyip onu yaymaya ve yaşatmaya çalıştığı” ve “İranlılaştıkları” gibi gerçeği yansıtmayan bazı görüşlerin genel kabul gördüğü bilinmektedir. Yine bu bağlamda bazı İranlı araştırmacılar da Gaznelilerin Farsça şiir söyleyenlere gösterdikleri ilginin izahını, “yerleşik kültüre boyun eğmek hatta Farşlaşmak durumundaydılar” şeklinde yapmaktadırlar. Oysa bu hükümler, asla doğru olmayıp hiçbir ilmî esasa da-

yanmamaktadır. Sadece batılı müsteşrikler ile İranlı araştırmacıların Türklere karşı sübjektif bakış açılarını yansıtmaları bakımından manidardır. Çünkü Gaznelilerde gerek şairleri gerekse fazılları koruyarak onlara değer vermek devlet yönetimi adabındandı. Bu, herhangi bir millî fikre hizmet için değil, sırf hükümdarlık icaplarından olduğu için yapılmıştır.

Gazneliler döneminde İranlılara ait eski eserleri ihya etmeye teşebbüs edilmediği gibi, Kerramîlere karşı taassup içerisinde bulunan Gazneli Mahmud, İran'a ait eski eserleri ihya etmeye karşı alâkasız olmuş ve böyle bir şeyi hayalinden dahi geçirmemiştir. Gazneli sultanları asla İranlaşmamışlar, İran kültürünü benimsememişler, yayma gayretinde olmamışlar ve yeniden ihya etmek için çaba göstermemişlerdir. Bilâkis kendi kimlikleri ile Karahanlı döneminden itibaren oluşmaya başlayan Türk-İslâm kültürünü muhafaza etmişlerdir. Nitekim Gazneliler döneminde yazılan Farsça şiirlerde, kahramanlık özellikleri ve güzellik vasıfları etrafında sık sık "Türk"e, çeşitli Türk hanlarına ve soylarına, Türk şehirlerine yer verilmiştir. Başta Gazneli Mahmud olmak üzere Gazneli sultanlar, vârisleri ve onların devlet adamları övülürken kullanılan hitapların, tavsiflerin ve ifadelerin tamamen Türklerle, onların kahramanlıklarıyla, dinî heyecanla, halifeye saygı ve Sünnîliği gözetmekle dolu olduğu görülmektedir. Ayrıca İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanların Türk sultan ve devlet adamları karşısında değer verilmediği de müşahade edilmektedir

Aynı dönemlerde hüküm süren Karahanlılar döneminde yazılan Türkçe eserler, Gaznelilerde de Türkçe eserlerin yazılmış olabileceği intibahı vermektedir. Gazneliler döneminin en büyük üç kaside şairinden biri olan ve 432/1040 yılında vefat eden Menûcihrî'nin divanında yer alan bazı beyitler, İslâmiyet sonrası Türkçe şiirle ilgili işaretler vermektedir. Ayrıca Gazneli ordusunda bulunan Türk kabileleri arasında âşıkların (saz şairleri) bulunduğu da bilinmektedir. Bu durum Gazneliler döneminde Türkçe ve Oğuzca şiirler söylendiğini açık ve net bir şekilde göstermektedir.

Türkçe ve Moğolcada Soru

Yavuz KARTALLIOĞLU

Türkçe ve Moğolcada soru kategorisi, soru kelimeleri veya kelime kök ve gövdelerinden sonra getirilen bazı eklerle yapılmaktadır. İki dilde de cümlelerde soru kelimeleri yoksa, Türkçede soru kategorisi -mı, -mi, -mu, -mü ekleri ile; Moğolcada ise -yy, -yyı, -ıoy, -ıoy ekleri ile yapılır. Eğer cümlede soru kelimeleri varsa Türkçede

soru anlamı vermek için başka bir ek kullanılmaz. Moğolcada ise soru kelimeleri ile birlikte mutlaka -бэ, -бэ ekleri kullanılır. İki dilde eklerin kullanım özellikleri şöyledir:

- a. Her iki dilde de kelimededen ayrı yazılır.
- b. Moğolcada mutlaka cümlelerin sonunda yer alırken Türkçede bazen cümle içindeki bir kelimededen sonra da getirilebilir.
- c. Moğolcada cümlede soru kelimesi bulunsun veya bulunmasın mutlaka soru eki yer alır. Türkçede ise cümlede soru kelimesi varsa soru eki yer almaz.
- ç. Her iki dilde de çok şekillidir ve dil uyumuna girer.
- d. Moğolcada konuşma dilinde soru kelimesi varsa, soru eki düşürebilir.

Uygur Türkçesindeki “La” Edatı Üzerine

Mahmut KÂŞGARLI

Türk dilinde genel olarak mevcut olduğu gibi Uygur Türkçesinde de çoğunlukla isimden fiil ve bazen fiilden fiil yapan (la, le) ekinden başka, fiillere ve isimlere eklenerek edat görevini yapan bir (la) eki mevcut bulunmaktadır.

“la” ekinin tarihî gelişme seyrine bakıldığında eski devir, orta devir, yeni devir ve Çağdaş Uygur Türkçesinde görülmektedir. Birçok Türk lehçesinde hiç görülmeyen bu ek, özellikle Çağdaş Uygur Türkçesinde daha yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Çağdaş Uygur Türkçesindeki “la” eki kuvvetlendirme edatlarından biri olup bu ek cümle içerisinde çeşitli fonksiyonlarda görev yapmaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki “Ançu”, “Munçu” kelimelerine eklenerek yardımcı ses almış “u” zarf fiil ekiyle “ançu+la+yu”, “munçu+la+yu” şeklinde görülen ve “o kadar” “bu kadar”, “böylece”, “bunun gibi” manalarını ifade etmede önemli görev alan “la” ekinin bugünkü Çağdaş Uygur Türkçesindeki çeşitli fonksiyonlarını incelemek, çağdaş Türk lehçelerinin araştırılması ve öğrenilmesinde büyük önem taşımaktadır.

“Bugünkü Çağdaş Uygur Türkçesinde “la” eki aşağıdaki fonksiyonlarda görev yapmaktadır:

1. Eklendiği kelimenin manasını kuvvetlendirmek için,
2. Bir hareketin sonunda ikinci bir hareketin hemen başladığını ifade etmek için,
3. Bir hareketin aniden, birdenbire, çok çabuk cereyan ettiğini göstermek için,

4. Bir hareketin zorluklarla, büyük çabalarla yapıldığını belirtmek için,
5. Cümlede “yalnız” ve “fakat” manasını ifade etmek için,
6. Cümlede “bu kadar”, “şu kadar” gibi ifadeleri vermek için,
7. Cümlede “bununla beraber”, “ondan başka” “ayrıca” gibi anlamları bildirmek için,
8. Cümlede “şu an”, “şu zaman”, “hemen”, “şu vakitte” gibi zaman kavramlarını ifadelemek için kullanılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Günümüze Kadar Makedonya’da Yayımlanan Türkçe Dil Bilgisi Kitapları

Fahri KAYA

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Makedonya’da Türklerin yaşadığı kent ve köylerde Türk okulları açıldı. Okulların açılmasıyla iki, çok önemli sorun ortaya çıktı. Biri Türk okullarında çalışacak öğretmenleri bulmak, ötekisi de ders kitapları hazırlamak. Makedonya Türkleri arasında aydınları sayısı az olduğundan dolayı öğretmen kadrosu devletin açtığı üç aylık pedagoji kurslarıyla sağlanmaya başlandı. Ama okullara ders kitapları sağlam çok daha zor olduğu. Yugoslavya Demirperde ülkesi olduğundan Türkiye’den öğretmen kadrosu aramak olduğu gibi kitap beklemek veya getirmek imkansızdı. Bunu iyi bilen bir avuç aydın, özel olarak iki dünya savaşı arasında Türkiye’de öğrenim görmek olanağına sahip birkaç kişi, yüreklenererek Türk okullarının ders kitaplarıyla ilgili sorunu çözmeye başladı.

Şimdiye kadar yayımlanan dil bilgileri hakkında kısaca bir değerlendirme yapmak gerekirse, başta bunların Makedonya Eğitim Bakanlığı, Eğitim Kurumu tarafından öngörülen ders plan ve programına göre hazırlandıklarını söylemek gerek. Programlarda ise, ses bilgisine sözcüklerin yapısına, adlara, zamirlere, zarflara, sıfatlara, ad durumuna, takılara bağlaçlara, basit ile birleşik olmak üzere, cümle yapısı ve bunun öğeleri gibi temel dil bilgisi kurallarına ağırlık verilmektedir.

Her şeye rağmen Makedonya’da yayımlanan bu dil bilgisi kitaplarının, evlerinde ve sokakta konuşulan Türkçe ile okullarındaki Türkçe arasında sıkıştırılmış öğrencilerin dillerini geliştirmek açısından büyük rol oynadıkları yadsınamaz. Makedonya’da Türk okullarındaki öğrenciler için hazırlanan dil bilgisi kitaplarından başka Türkçeyi öğrenmek isteyen Makedonlar için de ayrı dil bilgisi ile sözlükler var.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (C.I-XI, A-Z, Ankara 1963-1979); (C.XII, Ek-I, Ankara 1982) Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan ve Türkiye Türkçesinin ağızlardaki söz malzemesini ortaya koyan anıt bir eserdir.

*Derleme Sözlüğü'*nde belli yerlerden ve tek bir tanıkla verilen bazı kelimeler dikkati çekmektedir. Bu bildiride bu tür kelimeler ele alınarak, bunların diğer kelimelerden ayrıldığı nokta üzerinde durulacaktır.

Örneğin : **daraylı**: At. Veli'nin daraylısı çok güzel. (Genek-Muğla) DS IV, D, 1367). Daraylı, Ahmet Caferoğlu'nun *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* adlı eserinde Muğla'nın Kavaklıdere ilçesinin Genek (Menteşe) adlı yerleşim biriminde kalaycı esnafının konuştuğu kalaycı diline ait bir kelime olarak görülmektedir. Kelimenin geçtiği örnek cümle de şöyledir: *Yavşak, dareyliyi ovat, yanbol kös edecek* (Çocuk, katırı kaçır, memur alacaktır.) Zekâi Eroğlu'nun *Muğla Tarihi*'nde ise kelime dareyli: katır olarak açıklanmıştır.

Çiğe (II): Ev. (Çepniler-Balıkesir) DSIII, C-Ç, 962) İzmir Bergama ilçesinin Pınarköy, Narlıca, Tepeköy ve Yalnızev köylerinin ahalisi ve Balıkesir bölgesinde yerleşmiş bir grup, Çepni'dir. Çepniler arasında konuşulan gizli dilde **cıge, çıga, cıva** sözleri “ev” demektir. *Cıvaya halandırma, paylıklar*. (Eve getirme, aşırır.) cümlesinde bu anlamdadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde konuşulan ve “gizli dil” olarak tanımlanabilecek dilin kelimeleri *Derleme Sözlüğü'*ne girmiştir.

Bildirimizde bu tür **bahar, bingiş, geder, gezem, karamancı, mazın, paylık, pirim, tuna, yemeneşi** vb. kelimeler ele alınacak ve “gizli dil” malzemesinin Anadolu ağızları içerisindeki yeri üzerinde de durulacaktır.

Birinci Türk Dili Kurultayı'ndaki “Tezler- Müzakere Zabıtları”na Genel Bir Bakış

Osman Kemal KAYRA

Birinci Türk Dili Kurultayı 26 Eylül 1932 ile 5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. 238'si muallim, 60'ı mebus, 47'si muharrir, 40'ı fakülte öğrencisi, 39'u müderris ve diğer

meslek gruplarından olmak üzere yaklaşık 680 kişinin katıldığı ve Türk dili için çok önemli hamlelerden biri olan bu Kurultay'da şu üç madde göze çarpar:

1. Türk dilinin menşei,
2. Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması,
3. Türk diline Türklük şuuru ve idealiyle yaklaşılması.

Bu bilimsel toplantı teknik açıdan incelendiğinde ise şu madelerin öne çıktığı görülür:

1. Eski metinlerin okunuşundaki hatalar.
(Oğuz Kağan Destanı, Köktürk ve Uygur metinleri.)
2. “u-”, “tüke-” gibi fiillerle tiv, ogan vb. kelimelere ait görüşler.

3. Osmanlı ve Çağatay Türkçelerine ait değerlendirmeler.
4. Ekler ve kökler meselesi. Yapım ve çekim eklerine ait görüşler. Meselâ -giç ve -sığ / -sig eklerinin “kuş” ve “su” kelimeleri gibi gösterilmesi.

5. Tevrat'ta geçen bazı kelimelerin Arapçadaki kullanılışlarıyla Türkçe bazı kelimelerin ilişkilendirilmesi. Meselâ İsrâfil- Serafi-el; Mikâil-Mikâel gibi büyük melek adlarındaki “el” parçasının Türkçedeki “el” den geldiği iddia edilir, ama bu kelimenin aslının “elig” olduğu vurgulanmaz.

6. Özellikle Divan Edebiyatının dil ve muhteva olarak Türkçeye zarar verdiği vurgulanır. Yine 1800'lü yıllarda Osmanlı coğrafyasının bir parçası olan bazı topraklara bakış ve buna dayalı olarak N. Kemal'in Vaveylâ'sı eleştirilir.

Kurultay'da bilim, siyaset, asker, yönetim, hariciye sınıfıyla halk birleşerek dile geniş çaplı bir bakış açısı ortaya koyulur.

Aşina ve Azerbaycan

Gazanferşirinoğlu KÂZIMOV

Bizim “Azerbaycan dilinin tarihi” (Bakü, 2003) kitabının meydana çıkmasını şartlandıran amillerden biri dünya tarihinin verdiği faktörler ve arkeoloji materyalleri esasında insanın yer üzerine Ön Asya'dan yayıldığını hatırlatmak idi. Bu cehetin düzgün derk olunması ile dünya tarihinin tetkikine dair birçok yanlış konseptler tabii şekilde öz ehemmiyetini yitirmiş olur. Biz hemin ideya esasında Türklerin şerqe, şimala ve qerbe Ön Asya'dan yayıldığını bir daha farklılaştırmış olup. Beşer tarihi aydın şekilde sübut eder ki, miqrasiyalar

mezolitde Ön Asya'dan ve Aralıq denizi hudutlarından başlamış, insan yeryüzünə Avrupa'nın, Afrika'nın ve Asya'nın qovuşduğu bu araziden yayılmışdır. Sonralar eks miqrasiyalar da olmuşdur.

Bu yazıda bizim maksadımız büyük Türk Hakanlığının esasını qoymuş "500 Aşına ailesi"nin menşeyini, Altay'a haradan geldiklerini araştırmaktır. Bunun üçün Lev Qumilyovun "Qedim Türkler" eserindeki faktları Ön Asya - qedim Azərbaycan tarihî materyalləri ilə tutuşturmali olduq.

Aşına Ordosdan qerbde, Xuanxe ve Nanşan çayları arasında (şimali Çinde) yerleşen Xesinin hâkimi, hun knyazı Muğana tabe olmuş, 439. ilde tobalar (çinliler) hunlara galip gelerek Xesini Vey imperiyasına birleştirende knyaz Aşına "beş yüz aile" ile juanların yanına qaçmış ve Altay dağlarının cenubunda meskunlaşarak bir qeder irticacı tayfa olan juanlar üçün demir emal etməyə başlamışdır. Qısa desek, en pis Türk asıllığını Çin asıllığından üstün tutmuşlar. Bu tayfa Çin menbelerinde *tu-kyu* adlanır, Türkçe *türküt* şeklinde olmuşdur. Müellifin fikrinde, bu adı onlara Altay'a köçenden sonra vermişler. Lev Qumilyovun türkütler hakkında esas müddealarından bizim üçün maraqlı olanlar aşağıdakilerdir:

Türkütler Altay'a gelene kadar monqol dilinde danışırđılar, 100 il erzinde Türk muhitinde dillerini deyiştirler; *türküt* sözündeki - *üt* cem şekilcisi monqol şekilcisidir; Xeside türkütün dâhil olduğu hun tayfalarının knyazı *Muğan* titulu daşıyırdı, sonralar aşına hâkimleri de bu titulu daşımışlar - bu titulu onlar monqollardan menimsemışler; aşına efsanesinde aşınalıların "qerbin qerbinden geldikleri" eks olunmuşdur - bunu Qumilyov bir meqamda Attilanın hareket yolu - Bizans etrafı ile bağlamak istese de, özü bu fikirden imtina etmişdir; türkütler şiş papaq qoyurdular; türkütler Altay'ın aborijenleşmiş Türkleri arasında bir damladır; onlar yerli tayfalarla mukayesede daim *qaçqınlar*, *köçeriler* adlanmışdır vs.

Budist Türkçe Eserlerdeki Deyimler Üzerine

Mağfired KEMAL

Bu bildiri Budist Türkçe eserlerden derlenen genel deyimler üzerindeki bir deneme incelemesi olup söz konusu deyimlerin meydana gelme sebepleri ile semantik anlamları üzerinde durulacaktır.

Deyimler her dilde olduğu gibi Türkçede de ayrıca önemli araştırma konularından biridir. Özellikle Budist Türkçe metinlerde ortaya çıkmış deyimlerin hem Türk kültürü hem de Budist kültürünü içinde barındıran çeşitli biçimler sergilemesi onların incelenmesi ge-

rektiği kanaatini güçlendirmektedir. Çalışmamızda deyimlerin Türkçede aslında var olan ve hâlâ kullanılmakta olanı kalıplaşmış biçimleri ile sadece Budist Türkçe metinlerde görülen biçimlerinin tespitine dayanarak Budist kültürünü yansıtan deyimlerin Türk Budizmi ve çeviri konusu ile olan ilişkisi üzerine dikkat çekilecektir. Örneğin, Budist Türkçe metinlerde gördüğümüz *yol az-* "yolunu şaşırmaq", *tıl sal-* "küfür etmek" gibi günümüz Türk lehçelerinde genelleşmiş ve hâlâ kullanılmakta olan deyimlerin yanı sıra Budist Türkçe metinlerde çok sık karşılaştığımız *tugum tut-* "dünyaya gelmek" ve *könül örit-* "gönül yükseltmek" *könülintä yügärü bol-* "gönlünden yükselmek" ("ortaya çıkmak" anlamında) gibi pek çok deyim in sadece Budist Türkçe eserlerde görüldüğü saptanmakta ve bunların Budist kültürün ürünü olduğu düşünülmektedir. Öte yandan yukarıda gösterilen deyimlerin değişik biçimleri çeviriye temel olan kaynak dillerdeki biçimlerinden de kaynaklanmış olabilir ve "çeviri deyimler" denilebilen deyimleri meydana getirmiş olabilir. Bunlar bildirimizde ele alacağımız esas konulardır. Bunun yanı sıra, çalışmamızda idrak dil bilimine bağlı olarak deyimlerde görülen anlam hadiseleri metafor olayı açısından da değerlendirilmeye tâbi tutulacak ve deyimler anlam bakımından Türk ve Budist kültürü ile birleştirilerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

Dilin Evrenselliği Yönünden 'Atasözleri' ve 'Ölüm İlânları'

Aytekin KESKİN

Dil, insanlar arası ilişkinin bir ürünü ve insana özgü eylemlerin bir sonucudur. Eylem düşünce ile biçimlenir ve dil ile aktarılır. Dile yansıyan düşünce ise çözümlenebilir ve değerlendirilebilir. Bu değerlendirme ve çözümleme işi günümüzde, diğer insan bilimlerinin verilerini de kullanarak dil bilimi ile yapılmaktadır.

Türkçe ve Almanca yapı ve akrabalık ilişkileri açısından farklı dil grupları içinde yer alır. Bu çalışmada her iki dilin dil kullanımındaki ortaklıkları, seçilmiş metin türü örneklerinde gösterilerek dildeki evrensel olgular aranacaktır. Metin türü olarak 'atasözleri' ve 'ölüm ilânları' dilin kültürelliğini yansıtan ve evrensellikler içeren somut anlatımlar olarak bu çalışmanın araştırma malzemesi olarak seçilmiştir.

Atasözleri

Türkçe	Almanca
Kadınsız hane kuşsuz kafese benzer.	Wo keine Frau ist, da geschicht dem Kranken weh. ¹

Ölüm İlânı²

Sanat yapan
Muhtar Cem Karaca
Vefat etmiştir.
[...]
Eşi İlkin Karaca
(Milliyet, 9 Şubat 2004)

Am 11. Nowember 2003 verstarb im
Alter von 55 Jahren
Frau Brigitte Sauzay [...]
Gerhard Schröder
Bundeskanzler
(Frankfurter Allqemeine Zeitung,
11 Kasım 2003)

Dili tanımlama ve anlaşılır kılma çabası insanlık tarihinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. İnsanı ve onun ürettiği kültürü anlamının yolu, dilini ve dil kullanımını anlamaktan geçer. Bu doğrultuda, önceleri felsefenin konusu olan dil, zamanla tarihsel dil bilimi ve ardından modern dil bilimi çalışmalarının konusu olmuştur.

Uluslararası ilişkilerin yoğunlaşarak arttığı günümüzde ‘İngilizcenin’ tek iletişim aracı gibi sunulma ve dayatılma çabasının karşısında durulmalıdır. Bunun yolu da dil bilimi çalışmaları ile dilin (Türkçenin) anlatım zenginliğinin gösterilmesidir.

‘Her dil bir tür dünyaya bakıştır ve ulusal dillerin korunması ve geliştirilmesi insanlığın ortak yararınadır; yaklaşımı bu çalışmaya eşlik edecektir.

¹ Kadının olmadığı yerde hasta acı çeker.

² Almanca metnin çevirisi: 11 Kasım 2003 günü Brigitte Sauzay vefat etmiştir. Federal Başbakan: Gerhard Schröder (Brigitte Sauzay G. Schröder’in danışmanıdır.)

Sehî, Latifi ve Âşık Çelebi Tezkireleri’nden Hareketle XVI. Yüzyıl Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri

Filiz KILIÇ

Edebiyat tarihimizin kaynaklarından olan tezkirelerin Anadolu sahasındaki ilk örneklerine 16.yy’da rastlanır. Mensur edebiyatımı-

zın önemli örneklerinden olan tezkire türünün bu sahadaki ilk örnekleri Sehî Bey, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkireleridir.

Bu bildiride adı geçen tezkire mukaddimleri ile bu tezkirelerdeki ortak maddelerden seçilmiş metinlerin dil ve üslûp özellikleri incelenecektir. Âşık Çelebi Tezkiresi'ni tavsif için kullanılan "secili üslûp", "münşiyane dil" ifadeleri sorgulanacaktır. Tezkirelerin mukaddimleri ve seçilen maddelerdeki secili kelimelerin ve metinlerin kelime kadrolarının köken olarak ait oldukları diller tespit edilecek ve bu doğrultuda secinin Türk nesir etkisi Âşık Çelebi Tezkiresi'nin genel tezkire üslûbu içindeki yeri araştırılacaktır.

Türkiye Türkçesinden Suriye Arapçasına Geçen Kelimeler

Murat KILIÇ

Gaziantep Üniversitesi ile Halep Üniversitesi arasındaki işbirliği gereğince 16 Ekim 1999'dan beri Halep Üniversitesi bünyesinde açılan ve kısa adı "TÜDÖM" olan Türk Dili Öğretimi Merkezi'nde Türkçe öğretmekteyiz.

TÜDÖM sayesinde, Suriye'de Türk Dili ve Edebiyatıyla ilgili birçok konuda çalışma imkânı ve sahası bulduk. Bu çalışma konularından biri de "Türkiye Türkçesinden Suriye Arapçasına Geçen Kelimeler"dir.

Türkiye ile Suriye arasında geçmişten günümüze kadar gelen birçok alandaki birliktelikler sonucunda, Arapçadan Türkçenin yazı ve konuşma diline binlerce kelime geçmiştir ve Türkiye Türkçesinden de Suriye Arapçasının özellikle konuşma diline geçen bizim tespit edebildiğimiz 4000'e yakın kelime (Türkçe kelime, Türkçe eklerle türetilen kelimeler – özellikle de -li ve -ci ekleriyle türetilen kelimeler- ve kelime grupları, deyimler vb.) vardır. Bu alandaki çalışmalarımız hiç durmadan devam etmektedir.

Almanya'da Türkoloji ve Bologna Süreci

Mark KIRCHNER

Almanya'da uzun ve aynı zamanda özerk bir geçmişe sahip olan Türkoloji yaklaşık on seneden beri yepyeni bir durumla karşı karşıya. Geçen yüzyılın seksenli yıllarına kadar Türk göçmen çocukla-

rı üniversitelerin Türkoloji bölümlerinde hemen hemen hiç okumazken, şimdi bu çocuklar Türkoloji bölümündeki öğrencilerin çoğunluğunu oluşturmaktalar. Eğer Alman Türkolojisi, bu durumu alışlagelmiş filolojik öğretimi tehlikeye sokan bir durumdan ziyade bölümün modernleşmesi ve kalite düzeyinin artması açısından yeni bir şans olarak değerlendirmezse yakın bir zamanda Alman akademik sistem çerçevesinde marjinal olmakla karşı karşıya kalacaktır.

Bölümde getolaşmayı önlemek, öğrenimi sadece Türkiye Türkçesinin öğretilmesine indirgememek ve bunun yanı sıra anadili Türkçe olan öğrencilerle ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin bir arada öğrenimlerini akademisyen seviyede sağlayabilmek kaçınılmaz şartlar olarak önümüze çıkıyor. Bunların üstesinden ise ancak bir değişim, yani yeni bir yapılaşma gelebilir. Ekonomik tasarrufların kıskacında yeni kadrolar açarak kaçınılmaz bu yeni yapılaşmayı sağlamak oldukça zor, hatta olanaksız. Bu bağlamda Bologna Konferansında üniversitelerin ve bölümlerin genel yeni yapılaşmaları ve değişimleri hakkında alınan kararlar Alman Türkolojisi için de yeni ufuklar, yeni olanaklar açmakta. Bu değişimler esasında alışlagelmiş klasik Türkoloji öğreniminin yüksek lisansta (master) ağırlık noktasını oluşturabilir. Teorik temel bilgilerin aktarılması ve çağdaş Türk dilinin öğretilmesi ise öğrenim süresinin üçte dörtten fazlasını kapsayan ön lisansta (bachelor) gerçekleştirilebilir. Ön lisans öğreniminde aynı zamanda yüksek lisans öğreniminin de temelini oluşturan Türkolojinin genel bilgileri verilebilir.

İmlâda Birlik

Ahmet KIRKKILIÇ

İmlâda birliğin milietçiliğin temel öğelerinden olduğunu düşünüyoruz. Her şeye rağmen *İmlâ Kılavuzu*'nun tam olarak uygulanmadığını hatta bazen tenkit de edildiğini müşahade ediyoruz. Tenkide muhatap olabilecek hususların bir kurultayda tartışılması yerinde olacaktır.

Özet metinde s., mad., par, ifadeleri TDK İmlâ Kılavuzu - 2000 baskısına aittir.

s. 7. mad. I. par. 2. ... *bihakkın, bizatihi* gibi bir iki kelime için onlarca kelimenin ön eki olan “bî”leri düzeltme işareti ile yazmanın isabetli olmadığını düşünüyorum.

s. 8. par 3. ... Bu durumda hangi kelimenin kısaltmış olduğunu tespit etmek gerçekten zor. Meselâ *Fikri* kelimesinin özel isim olması hâlinde nasıl bir yol takip edilecek. Kılavuzda cins isim olan *fikrî*de

düzeltilme işareti var. Fuzulî, Vecdî vb. isimlerin yazımında tereddüde düşülecektir.

s. 18. son par. ... Sık kullanılanların hangisi olduğu konusunda tereddüde düşüleceğinden karışma ihtimali olmayan kelimelerdeki kesme işaretlerinin kaldırılması. *sanat* kelimesi kadar sıklıkla kullanılan *mes'ut* kelimesindeki kesme işareti de gereksiz gibi görülüyor.

s. 19. par. 3. ... Yazım sırasında ekin iyelik veya yükleme eki olduğu pek düşünülmediğinden *bayii*, *camii* şeklinde söylemek pek tereddütlere yol açacaktır. "Lala Paşa Camii tarihî bir eserdir." gibi söyleyişler halk arasında garip karşılanmaktadır. *camî-si*, *mânî-si* sözlerine ayrıcalık tanınması da pek anlamlı gibi görünmüyor.

s. 22. uyarı ... Ansiklopedilerde bu tip sıralamalar Selim 3/III şeklinde geçmektedir. Buna aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. "buçuk" kelimesinin yazımı da maddeye dâhil edilmeli: on bir buçuk ...

s. 25. mad. 2. par. 3. ... Bu konuda karışıklığa yol açmaktadır. Hepsinin yazımında büyük harf tercihi karışıklığı ortadan kaldıracaktır.

s. 26. mad. 8. ... *cennet*, *cehennem* kelimelerinin özel isim olduğunu düşünüyorum. Bunların küçük harfle başlatılması herhâlde doğru değil.

s. 27. mad. 10. par. 2. ... Bunların yazımında da birlik sağlamak çok zor. Hepsi büyük harfle başlatılırsa iyi olur.

s. 27. mad. 15. ... Hangisinin olay, çağ ve dönem adı hangisinin tür veya tarz bildiren terimler olduğu

tereddütlere yol açmaktadır. Büyük harfle başlatılırsa tereddüt giderilebilir.

s. 30. A UYARI *azadetmek*, *hamdetmek*, *dercetmek*, *lz'acetmek*, *iktisabetmek*, *harbetmek*" şeklinde

söyleniyor. Belki birden fazla heceli kelimelerin yardımcı fiil almaları durumunda ayrı yazım söz konusu olabilir.

s. 31. mad. 5. ... Bunlarda da kesme işaretinin kaldırılması düşünülmeli.

s. 37. mad. 19. f. ... Özellikle "*birkaç*, *birkaçı*, *birtakım*, *birçok*, *birçoğu*, *hiçbir*, *hiçbiri*"ne benzeyen bazı kelimelerin ayrı yazılması tereddütlere yol açmaktadır.

s. 37. mad. 24. ... Günümüzde bunları *h* ile yazan yok gibidir.

s. 39. a-i. ... Bir adı karşılayan kelimelerin birleşik yazılması daha uygun olabilir.

s. 44. mad. 9. ... Bu tip tamlamalarda *dağ*, *göl*, *ırmak* kelimelerinin de büyük harfle başlatılması büyük bir sakınca teşkil etmeyecektir, inancındayım.

s. 45-46. mad. 14-17. ... Bu tip tamlamaların birleşik yazılması büyük bir sakınca teşkil etmeyecektir, inancındayım.

s. 47. ... Bu kelimelerden *profesör*, *propaganda* kelimelerinin *telâffuzu* *profösör*, *propoganda* şeklinde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde *inisiyatif*, *kampus* ve *mütevazı* kelimelerinin de *insiyatif*, *kampus* ve *mütevazı* şeklinde söylendiği gözlenmektedir.

s. 49. mad. 1. ... *Hafızışirazî* şeklinde yazımı *Birleşik Kelimeler* 18, 28, 29'la çelişiyor gibi görünüyor.

Bununla birlikte "*ibn*, *bin*, *ebu*, *eba*" gibi Arapça kelimelerin yazımı konusunda açıklık bulunmamaktadır: *İbnisina* (TDVİA'da *İbn Sina* olarak geçiyor.) *İbnisina*, *İbni Sina*, *İbn-i Sina*, *İbn Sina*. Aynı şekilde Ebubekir, Ebucehil kelimelerinin bitişik yazımı kabul görürken *Ebu Bekr Abdullah bin Amir el-Kureyş et-Teymî* ifadesinin yazımı konusunda bir açıklık yok. Burada el-Kureyş sözünün Elkureyş, elKureyş, elkureyş, el Kureyş şekillerinde yazılabileceği, *et-Teymî* için de aynı durumun söz konusu olduğu düşünülebilir.

s. 49. par. 7. mad. 1, 2. ... Bu tip yabancı adların yazımında da ikinci şekil tercih edilse birlik sağlanmış olur.

s. 50-, par. 3. ... *Öklid* kelimesi *Öklit* olarak telâffuz ediliyor.

s. 51. mad. 1. ... *Konfüçyus* kelimesi *Konfiçyüs* olarak telâffuz edildiğini düşünüyorum.

s. 58 ... Üç nokta (...)’dan sonra *Sıra nokta* yok. Alınmayan yerleri göstermede, bölüm aralarında kullanılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum.

s. 68. mad. 1. a. ... Eklerden önce kesme işaretinin konulmasının uygun olacağını düşünüyorum. Kullanımda da birlik sağlanamadığı görülüyor. *Osmanlı Devleti*, *Türkiye Cumhuriyeti* gibi ifadeleri de kurum ve kuruluş gibi algılamak mümkündür.

s. 68. mad. L. b. ... Eklerden önce kesme işaretinin konulmasının uygun olacağını düşünüyorum. Kullanımda da birlik sağlanamadığı görülüyor.

s. 29. par. 1’de *klasik Türk edebiyatı* şeklinde yazılmış. Aynı şekilde *Edebiyat-ı Cedidenin* karşılığı *Servetifünun* birleşik yazılmış. Bunların birleşik yazımının ve birden fazla ifadeden oluşan ibarelerin büyük harfle başlatılmasının uygun olacağını düşünüyorum. "*sebkihindî*" küçük harfle başlatılmış.

s. 68, 69. ... Bunlarda da ek almış büyük harfle başlatılması gereken kelimelerin eklerin kesme işaretiyle ayrılmasının gerektiğini düşünüyorum. Üstelik bu ayrımın yalnızca iyelik ve hâl eklerinin değil bütün eklerin (- *dir* dâhil) kesmeyle ayrılmasının karışıklığı ortadan kaldıracağını düşünüyorum.

s. 69. mad. 2. uyarı ... Oysa s. 27. mad. 12. par. 2. ... Meclis, kurum, yer bildiren özel isimler kastedildiğinde kelimeler büyük harfle başlatılır denilirken belli şahsın kastedilmesi durumunda özel ad

yerine kullanılan “o” zahirinin küçük harfle başlatılması çelişki doğurmaktadır.

Yukarıdaki *Ana Bilim Dalı* ifadesi istense de istenmese de birimler tarafından *Anabilim Dalı* şeklinde yazılmaktadır. Aynı şekilde dil bilgisi, dil bilimi, ana dil, ana dili gibi ifadelerde dil bilgisi kitabı yazarların çoğu tarafından bile birleşik yazılmaktadır. Ayrıca İmlâ Kılavuzu’nda dil bilim, anlam bilim vb. kelimeler de bulunmamaktadır. İstense de istenmese de bu başlıkla kitaplar bulunmaktadır.

s. 69. mad. 3. uyar ... Bu tip ifadelerde de kelime kök veya gövdesinden sonra kesme işaretinin konulması karışıklığı ortadan kaldıracaktır: *Ahmetler’in, Türkçenin...*

Kısaltmalarda aleyhisselâm (as.) aleyhisselâtüvesselâm (asv.), celledelâhü (cc), radiyallahu anhüm (ra.) gibi kısaltmaların kullanılmadığı bu ve benzeri kelimelerin yanı sıra bismillah, bismillahirrahmanirrahim gibi kelimelerin Kılavuz’da yer almadığı görülmektedir.

Kesme İşaretinin Kullanıldığı Sözler Dizini’nde ayın ve hemze işaretleri eş değerde tutulmuş. Birçok kelimedede hemze işaretinin kesme ile telâffuz edilmesi fazla söz konusu değildir: cür’et, cür’etkâr... Günümüz insanına ayın ve hemze işaretlerini anlatmak güçleştiği için bu bapta karışma ihtimali olan kelimelerin dışında kesme işaretinin kaldırılması yerinde olur düşüncesindeyim.

Uzatma Görevindeki Düzeltme İşaretinin Kullanıldığı Sözler Dizini 1 ve 2’nin oldukça isabetli bir şekilde düzenlendiği görüşündeyim.

Musevi, acemi’nin kesme işaretiyle yazıldığı bir yerde Yahudi, yabanî kelimesinde kesme işaretinin kullanılmaması birliği bozmaktadır.

anadut, anaerkil, anaerkillik, anaokulu, anapara birleşik diğerleri ayrı; ata ile ilgili kelimeler birleşik; ayakla ilgili kelimelerde de karışıklık var. Bilinçaltı birleşik, bilinç dışı ayrı.

Bildirimde yukarıda ifade edilen konuları ele alacağım.

Hakas Edebî Dilinin Bugünkü Problemleri

Gülsüm KİLLİ

Bugün Hakas Türklerini oluşturan dört grubun dili aynı zamanda Hakas Türkçesinin bazı ses ve şekil bilgisi özellikleri ve söz varlığı bakımından birbirinden ayrılan dört ağızını oluşturmaktadır: Sagay, Kaç, Kızıl, Sor. Hakasları oluşturan grupların demografik durumları 19. yüzyıldan günümüze büyük değişimler göstermektedir.

1800'lü yıllarda çeşitli sebeplerle Hakas halkı içinde daha aktif rol oynayan Kaçların dili 1920'li yıllarda oluşturulan edebî dile temel teşkil etmektedir. Ancak, ağzı edebî dile temel olan Kaçların daha fazla Rus etkisine maruz kalması, Kaçlar arasında ana dilini bilirlik oranının düşmesine yol açmıştır. Bugün nüfusun %68'inden fazlasını oluşturan Sagaylar, Hakas dilinin asıl taşıyıcısı durumundadır. Basın-yayın organları, enstitüler gibi Hakasların kültürel ve sosyal hayatı ile ilgili bütün kurumlarda temel olarak Sagaylar çalışmaktadırlar. Bu durumda, bugün Hakas Türkçesini kullanan grup olarak sayılan Sagaylar, neredeyse sadece ders kitaplarında kalan Kaç diyalektinin özelliklerini öğrenmek durumunda kalmaktalar. Diğer taraftan, sosyal ve kültürel kurumlarda çalışan kişilerin büyük çoğunluğunun Sagay olması edebî dile yavaş yavaş Sagay ağzının özelliklerinin yansımalarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bugün Hakas edebî dili değişim yaşamaktadır ve her ilki ağza ait pek çok gramer şekli ve kelime bir arada kullanımdadır. Diğer taraftan Hakas edebî dilinin kullanım alanlarının darlığı, Hakas edebî dilinin işlenmesi ve gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.

Saha (Yakut) Türkçesinde Yapısı Tartışılan İki Zarf-fiil Eki

Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Saha Türkçesi, bilindiği gibi Genel Türkçeden çok önce ayrılan fakat, yazı dili hâline çok sonra geçen bir lehçe olduğu için eklerin büyük bir kısmının menşei bugün de tartışılmaktadır. Konu üzerinde çalışan araştırmacıların bir kısmı eklerin menşei konusunda Eski Türkçe dönemiyle ilgili bir bağlantı kurarken, bir kısmı da eklerin menşei Moğolca veya Tunguzcada aramaktadır. İşte bu bildiride Saha Türkçesinde geniş bir kullanım alanı olan -n, -an, -en, -on, -ön [- (A)n] ve -at, -et, -ot, -öt (-At) zarf-fiillerinin fonksiyonları üzerinde durularak yapıları hakkındaki farklı görüşler ele alınmış ve bu görüşlerden hareketle eklerin yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

Litvanya Karay Dilinde Edebiyat

Halina KOBECKAİTE

Batı ülkesi olan Litvanya'da, 600 yıldan beri yaşayan Karay Türkleri'nin edebî eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu eserlerin bir kısmı asırlar boyunca yaşlılardan gençlere ve nesilden nesile ağızdan ağıza geçerek iletilmiştir. Bu yapıtlardan günümüze en sağlıklı şekilde Karay atasözleri, deyimleri, ninnileri (meselâ, *Bir Bar edi*) ve masalları ulaşmıştır. Bu şekilde olan yapıtlara halk edebiyatı diyoruz. Aynı zamanda, eserlerin diğer kısmı da - Batı Karay dilinde yazılan şiirler, türküler, koşma ve divandır.

Bu eserlerin bir kısmı 16. ve 17. yüzyıllarda yazılmıştır. Batı Karay dilindeki, şiirlerin büyük bir bölümü 20. yüzyılda yaşayan şairler tarafından yazılmıştır. Bu eserler uzun zaman basılmamış, Karay el yazıları derlemeleriyle muhafaza edilmiştir.

Karay yırları (Karay şiirleri) kitabı Mykolas Firkovičius tarafından hazırlanıp ilk defa 1989'da Vilnius'ta basılmıştır. Sonra, Karay şiir kitabı olan *Çıpçichlej -uçma Trochka (Kuş gibi Trochka uçxeydim)* 1997 yılında basılmıştır. Karay dili, kendine has yapı hususiyetlerini ve birçok Türkçe kelimeyi günümüze kadar korumuştur. Karay atasözleri, halk türkülleri ve şiirleri Kıpçak Türklerinin aynı türdeki eserlerine büyük benzerlikler göstermektedir. Bilinen o ki, bu eserler - çok zengin ve güzel Batı Karay dili örnekleri olan bilim adamlarının gözlemlerini ve kaleme almalarını bekliyorlar.

Türk ve Dünya Dillerinde Ses-Anlam Eşitliğine Dayalı Karşıt Denklikler

Timur KOCAOĞLU

Bildiride dünyadaki çeşitli dillerin söz varlığı üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmanın sonuçları sunulacaktır. Birbirleriyle ister akraba olsun ister olmasın, dünya dillerinin kelime yapımında doğal olarak kullanılan yöntemlerden birini “ses-anlam eşitliği”ne dayalı karşıt denklikler oluşturmaktadır. Böyle karşıt denklikler birbiriyle karşıt anlamlı kelimeler oluşturmıştır. Karşıt denkliklerin bir yanında, “dudak ve dil-damak ünsüz sesleri” (b/m/v/f/p/w/g/k/l/r/n) ve onlara karşıt yanında ise “diş ve dil-diş ünsüz sesleri” (t/d/s/z/n) yer alıyor.

Böyle “karşıt denklikler”i, en belirgin olarak bütün dünya dillerindeki “zamir”lerle ilgili söz kümelerinde açıkça görülür. Türk dilinde birinci teklik-çokluk kişi zamirleri “b” ve “m” dudak ünsüz sesleriyle başlarken, ikinci teklik-çokluk kişi zamirleri ise, “s” diş ünsüz sesiyle başlamaktadır: “ben (men) / biz >> sen / siz” gibi. Türkçeyle aynı grupta sayılan Ural-Altay dillerinde de bunu görüyoruz: *Moğolca*: “bi (ben) / min- (benim) / bid-, man- (biz) >> ci- (sen) / ta, tan- (siz)” [“b, m >> c, t” karşıtlığı], *Fince*: “mina (ben) / me (biz) >>

sina (sen) / te (siz)” (“m >> s, t” karşıtlığı) gibi. Aynı durumu birbiriy-le akrabalık ilişkisi olamayan dillerde de gözlemlemek mümkün: İngilizce: “I < ego (ben) / me, mine (ben, benim) / we (biz) >> thou (sen) / you (siz)” [“g, m, w >> t” karşıtlığı], Çince: “wo (ben) / wo.men >> ni (sen) / ni.men (siz)” [“w >> n” karşıtlığı], Arapça: “ana (ben) / nahnu (biz) >> anta / anti (sen) / antum (siz)” [ø >> t karşıtlığı], Nepalce: “ma (ben) / hami (biz) >> ta (sen) / tapaiharu (siz)” [“m >> t” karşıtlığı]. Amerikan Kızılderili dillerinden Choctaw: “yem (ben) / muri (biz) >> yet (sen) / turi (siz)” [“m >> t” karşıtlığı] ve Lakota: “miye (ben) / ūkiye (biz) >> niye (sen, siz)” [“m, k >> n” karşıtlığı]. Bu durumu ölmüş eski dillerde de görüyoruz: Akatça: “anāku (ben) / ninu (biz) >> attā (sen) / attunu (siz)” [“n >> t” karşıtlığı], Eski Mısırca: “ink (ben) / inn (biz) >> ntk (sen *eril*), ntt (sen *dişil*), nttn (siz)” [“k, n >> t” karşıtlığı].

Ses-anlam eşitliğine dayalı böyle *karşıt denklikler* yalnızca zamirlerle sınırlı değil. Dünya dillerinin söz varlığında böyle karşıt denkliklerle oluşturulmuş çok sayıda karşıt anlamlı kelime çiftleri bulunmaktadır. Türkçe bu bakımdan çok zengindir. Mesela, “I >> t” karşıt denkliğine örnekler: al- (almak) >> at- (atmek), gel- (gelmek < kél-) >> git- (gitmek < két-), il- (iliştirmek) >> it- (itmek). İngilizce: love >> hate (sevmek >> nefret etmek “v >> t” karşıtlığı) pul >> push (çekmek >> itmek “l >> ş” karşıtlığı) ve Çince: ay >> chi (sevmek/nefret etmek “y >> ç” karşıtlığı), la >> tui (çekmek >> itmek “l >> t” karşıtlığı) örneklerinde olduğu gibi. Bildiride 700 ayrı dilden örneklere yer veriliyor.

Sonuç: Bu ses-anlam eşitliğine dayalı karşıt denkliklerdeki “dudak ve dil-damak ünsüz sesleri” *yakınlık/sevgi/bağlanma* anlamları ve “diş ve dil-diş ünsüz sesleri” ise *uzaklık/nefret/ayrılma* anlamları içeren kelimeler oluşturur. Bu dünya dillerinin büyük çoğunluğunda gözlemlenebilen *evrensel* bir özelliktir.

Muhyî'nin Türkçe Zamir Yapıları ile İlgili Orijinal Değerlendirmeleri

Mustafa KOÇ

16. yy'da yapma dil çalışması “Bâleybelen”le bilinen Muhyî (1528-1604), Bergamalı Kadri'den sonra aynı yüzyılda Türkçenin gramerini meydana getiren ikinci Osmanlı dilcisidir. Bilhassa Türkçe kaleme alınan Bâleybelen risalelerinde Türkçenin ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz dizimini müstakil bir gramer hacmine ulaşacak ölçüde tespit edilmiştir. Bu çalışmalarından biri de 1566'da yazdığı İzhâr-ı

İzmâr-ı Mâ-tekaddem ve Keşf-i İstâr-ı Mercî'ün İleyh-i Mübhem adlı çalışmadır. Burada Türkçe, Bâleybelen, Arapça ve Farsçanın zamirlerini inceleyerek karşılaştırmalı bir gramer yapıtı meydana getirdi.

Metinde Türkçenin zamirleri ve iyelik eklerinde bu sistem takip edilir:

A) Bitişik Zamirler

1. Bitişik Özne Zamirleri (Zamîr-i Merfû-ı Muttasıl)
2. Bitişik Nesne Zamirleri (Zamîr-i Mansûb-ı Muttasıl)
3. Bitişik Tamlayan Zamirleri (Zamîr-i Mecnûr-ı Muttasıl)

B) Ayrı Zamirler

1. Ayrı Özne Zamirleri (Zamîr-i Merfû-ı Munfasıl)
2. Ayrı Nesne Zamirleri (Zamîr-i Mansûb-ı Munfasıl)

Muhyî, burada Türkçenin zamirleri ve iyelik eklerini geniş bir şekilde ortaya koyup çekimlerini vermekle kalmaz, Türkçe zamirlerin yapısı ve kökeni üzerinde orijinal tekliflerde de bulunur. Bunun yanında zamirlerin cümlede bulunduğu yere göre taşıdığı anlam değerlerine işaret edilir.

Tebliğimizde, Muhyî'nin gramer tarihimizde adı bilinmeyen bu eserinde ortaya koyduğu orijinal görüşler, Türkçeye temas ettiği diğer çalışmalarındaki verilerle değerlendirildi, Türkçenin zamirleri için verdiği bilgilerin dökümü ve metnin çevriyazısı yapıldı.

Emir Hidayetulah Divanı'nın Dil Yapısı Üzerine Görüşler

Zeynep KORKMAZ

XV. yüzyılın ikinci yarısında Emir Hidayetullah Beg tarafından yazılmış olan Divan-ı Hidayet, dil yapısı açısından Eski Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında bir sınır çizgisi oluşturduğundan bildiride, konu bu açıdan ele alınıp değerlendirilecektir.

-Dık Ekli Şekli Vasıflandırmanın Daha Doğrusu Nasıldır: Sıfat-Fiil mi, İsim-Fiil mi?

İgor Valentinoviç KORMUŞIN

-Dık eki almış fiil şekli Türkologlar arasında hâlâ farklı görüşlerle vasıflandırılmaktadır. Bazı Türkologlar onun sıfat-fiil olduğu görüşünü ileri sürüyorlar, ancak -dık'lı şeklin hem sıfat hem de isim

olarak kullanılabileceğini de belirtmeden geçemiyorlar (Bk. Korkmaz 2003, 911). Bazı Türkologlar ise söz konusu şeklin isim-fiil olduğu görüşünü ileri sürüyorlar, fakat onlar da -dık'lı şeklin geçmiş zamanlı sıfat-fiil olarak kullanıldığını söylemek zorunda kalıyorlar (Bk. T. Tekin 2000, 170-171).

Dilcilerin çoğu hem isim-fiilleri, hem de sıfat-fiilleri fiil çeşitleri olarak sınıflandırmaktadırlar, oysa A. M. Şerbak (1977, 158-159) gibi Türkologlar ise onları isim bünyesi içinde değerlendirmekte ve onların “her şeye rağmen fiillerden ziyade isimlere daha yakın durduklarını” belirtmektedirler.

Morfolojik ve semantik açıdan -dik şeklinin aitlik eki almış veya aitlik eki ile yan yana gelmiş yapılardan uzak, kendi hâlinde kullanımını ayırt edebilmek çok önemlidir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde -dık şeklinin aitlik eki olmadan kullanılması *tanıdık adam*, *bildik yüz*, *beklenmedik bir nimet*, *söylemedik düşünce*, *açmadık giz*, *görülmedik iş* gibi sıfat tamlamalarında görülen belirli şekiller ile sınırlıdır. Ne var ki çoğu zaman aynı şekiller (anlam bakımından) sabitleşmiş ve bunun sonucunda isim sınıfına dâhil olmuş, isimleşmiş oluşumlar da arz etmektedirler: *tanıdık*, *bildik*, *beklenmedik*, *gördük*, *dedik*. Denilebilir ki, aitlik eki olmayan -dık'lı şekiller günümüz Türkiye Türkçesinde yok olmaya yüz tutan az, verimli olan görünüşür.

Bundan farklı olarak, aitlik eki eşliğindeki -dık'lı şekiller, örneklerinden açıkça görüldüğü gibi, verimli ve yaygın kullanılan bir görünüşür. Gerçi aitlik eki kullanılmayan şekiller işlevi bakımından daha çeşitlidir. Meselâ; *barduk yerde* (KT 24) “gittiğiniz yerde”, ancak etraflıca kullanıldığı örnekler de vardır: *magt kurgan kışladukda* (BK 31) “Mağı kurgan kışladığı[mız]da”, *üze teñri asra yer yarlıkaduk için* (BK K 10) “Yukarıda gök, aşağıda yer buyurduğı[u] için”. Elbette böyle bir kullanım daha çok sıfat fonksiyonuyla ilişkilidir.

Bildiride bu konu derinliğine işlenmekte ve örneklerle pekiştirilmektedir.

İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Çevirilerinde Özel Adlar

Abdullah KÖK

Türklerin İslâmiyeti kabul edişi, tabii olarak onların Kur'an'ı anlamak, kavramak, esas ve kurallarını öğrenmek ve öğretmek için Türkçeye çevrilmesini de kaçınılmaz kılmıştır. Kur'an-ı Kerimin ilk Türkçe çevirileri, dil çalışmaları açısından son derece önemlidir. Kur'an gibi kutsal bir metnin çevirisini yaparken yapılabilecek her

hatadan dolayı günahkâr olma korkusu çevirenleri son derece dikkatli ve titiz davranmaya sevk etmiştir. İşte bu endişe, Kur'an çevirilerinde metnin aslına mümkün olduğu kadar sadık kalınmayı zorunlu ve kaçınılmaz kılmıştır. Kur'an çevirileri semantik araştırmalar ve sözlükçülük açısından en güvenilir kaynaklar arasında sayılabilir. Kur'an'ın özellikle satır arası Türkçe çevirileri, Türkçe kelimelerin çevrildiği zaman ve çevredeki anlamlarının Arapça karşılıkları yardımıyla doğru olarak tespitinde de büyük kolaylık sağlamaktadır. İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an çevirilerinde her Arapça söz ve parçanın çeviri eş değerliliği ilkesinden hareketle karşılanması yolluna gidilmiş midir? Gidilmişse bu özel adların çevrilmesine kadar uzanmış mıdır? İşte bu tebliğde, İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an çevirilerindeki özel adlarla ilgili soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır

Türkî Dillerde Cümle Sintaksisinin Yorumlama Gereççeleri

M. M. KURBONOV

19. yüzyılın sonları 20. yy. başlarında Türkiy diller (Osmanlıca, Azerice, çağatay, Tatar vb.) sintaksisi Avrupa dil bilimciliği ortamında yeni olarak (Arab dil bilimciliğini ortamından başka) incelenmeye başladı ve şimdiye kadar faaliyetini devam ettirdi.

Bunda cümle sintaksisi yorumunda esasi ortamında görevini:

- a) Cümlelerin "özne + yüklem" şeklinde yapılması,
- b) öznenin hakimiyeti ve yüklem onna tabi olması
- c) Yüklem mantiki pridikoy ile bir çok hallerde denkleştirilişi gibi temel taşları değişmektedir.

Bu temel taşlar temelinde kurulan sintaksis talimata göre Türkiy dillerin söz diziminin temelini cümlelerin iki görünüşü teşkil etmekteydi. Bu görüş cümleye (yani gramatik kategori) mantiki noktai nazardan yakını tesirinde meydana gelmişti. (Bilindiği gibi, mantıkta hüküm subjekt pridikot ve onlar ortasındaki ilişkiden oluşmaktadır.) Cümle yapısında iki değişik görüş oluşmuş batı dilleri (İngiliz, Fransız, Alman, Rus vb.) yapısına uygun gelmekte ve bu nedenle ciddi bir muamma oluşturmamaktadır.

Fakat Türkiy dillerde durum tamamen başkadır.

Türkiy dillerle batı dillerinin antolojik yapısı bir birinden farklılık göstermesi nedeniyle onları bir tür yapıdakilerle değerlendirmek metodu yönünden yanlış olduğuna bakılmaksızın, ne yazık ki, 20. yy. Sovyet Türkiy dil bilimciliğinde Avrupa dilleri yapıları doğrultusunda meydana gelen cümle hakkındaki malûmat Türkiy diller söz

dizimine de girmeye başladı. Başta belirtildiği gibi Türkiy diller söz dizimi Avrupaca ölçütler asasında değerdendirildi.

Değerdendiriniz, Türkiy dillerin söz dizimi yapısı Türkana ölçütler ile değerdendirilmesi gerekmektedir. 20. yy. sonlarına gelindiğinde Türkiy dil bilimciliğinde dil birliklerine substansional yaklaşım meydana geldi.

Bu yaklaşıma göre düz cümleinin önemi morfolojik kategorisi – yüklem kategorisi yardımıyla belirlendi. Bilindiği üzere, Türkiy dillerde cümleinin yüklemine oldukça gelişen kişi – sayı kategorisine sahip olduğu bu dillerde öznenin yerini kesin düşürmektedir.

Cümlede öznenin katılımı sintaksis etkenlerle değil, belki uslu, asıl metin ve başka etkenler ile bağlıdır.

Yukarıda fikirler Türkiy dillerin kendine has özelliklerini açmak için aşağıdaki ölçütlere dayanması gerektiğini göstermektedir.

a) Yüklem cümle merkezi ve kesin hakimi olup, bütün kaynaklar ona bağlanarak gelir. Yani cümleinin zaruri genel kalıbı bir kaynaktır.

b) Yüklem tasdik – inkar, kişi – sayı, meyl – model, zaman kategorileri anlam ve ekleri ile oluşan kelimenin söz dizimi fonksiyonu hesaplanmaktadır.

Bu normlar doğrultusunda Türkiy sintaksisini inceleme sintaksisinin tamamen yeni anlamlarını açmaya yardım etmektedir. 20. yüzyılın 80.

yıllarında meydana gelen formal – fonksiyonel yöndeki araştırmalar bunun görülen örnekleridir.

Kendi metotları ve inceleme meyilliğine sahip olan bu incelemede söz dizimine beraberlik dil ve nutuk ilişkilerine dayanmaktadır, yani nasıl sintaksis hakkında dil imkaniyetleri ve nutuk özellikler prensipli olarak farklılık göstermektedir. Yani, cümle kategorisinde genel sintaksis önemi belirlenmekte ve başında (fonetik, leksik, morfolojik, stilistik) yüzey birlikleri – tacallikleri teorik usul ilşe sınırlanmaktadır.

Neticede cümle kategorisi için en umumi, yani substansional belgi yüklem kategorileri ile oluşan atov tamlaması olduğu belirlenmiştir. Bu lisani mahiyeti formal – fonksiyonel yönelme vekilleri sembolleri aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir. [WPm] Burada W – ince word kelimesinin ilk harfi olup, bu sembol nasıl atov birliğini anlatmaktadır. P ise yunanca pridikat kelimesinin ilk harfi, m ise merkez kelimesinin ilk harfidir. Bu ikisi beraber pridikat merkezi, yani yüklem göstergeleri anlamlarını vermektedir.

[WPm] Türkiy dillerde, bu cümleden özbek Türkçesindeki bütün cümlelerde tekrarlanan, değişmez, kararlı, invariantın önemidir. O nutukta değişik görünüşte değişik tovlanişde gerçekleşmesi müm-

kündür. Onun en kullanışlı görünüşü sadece yüklemden oluşan cümlelere doğru gelmektedir. örneğin, Oqidim (okudum), yozdim (yazdım) vb. Bu cümleler konuşmamızda kontekst veya nutuk durumu isteğe göre değişik görünüşte genişleyer gelişi mümkündür. Bu genişlemede asıl faktör W mavqanda gelecek nominativ birliğin sözlük – anlam valentliği ve Pm şeklinde oluşan yüklem göstermelerinin (gramatik şekillerin) ve böyle yanlı sonuçları göstergesi, ananevi cümle kaynakları (özne, hal vb.) yukarıdaki valentlik imkaniyetlerinin gerçekleşmesidir. Dil oluşumda geleneksel cümle kaynakları anlamlarından değil, belki cümle genişletici ve söz genişletici anlamları itatif edilmektedir.

Görüldüğü gibi, Türkiy diller sintaksisinde oluşan böyle metodologik yaklaşım sintaksinin başında oluşlarını, başka kategorilerini yukarıda ölçütler اساسında inceleme, Türkiy diller sintaksisinin Türkane ölçütler, ölçme اساسında tekrar incelenerek ele alınması gerekmektedir.

Kültür Derleyicisi Olarak Okul ve Dil

Nadezhda KURPESHKO
N. N. SHİROBOKOVA

Resmî devlet dili olarak Rusça ile yerel dil Şor dili (yabancı dil olarak) Gornaya Şoriya’da elli yıllık aradan sonra ilköğretim okullarında birinci dönemde; İngilizce ise ikinci dönemde üçüncü dil olarak öğretilmektedir. İletişim kurabilmek için bu dilleri konuşan üç grup insanın dil sistemlerini, kültürünü, dili etkileyen faktörleri ve öğrenme güdülerini bilmemiz gerekir.

Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri

Mehmet KUTALMIŞ

Ermeniler, 1040-1157 yılları arasında Büyük Selçuklu Devleti ve o tarihten sonra da Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler ve Osmanlı yönetiminde bulunmuşlardır. Anadolu’da kurulmuş Türk devletlerinin tamamında idareci unsuru Oğuz Türkleri oluşturmuştur. Bundan başka Ermeniler çeşitli yönetimler altında Kırım, Kafkasya ve Karadeniz havalisinde Kıpçak Türkleriyle de bir arada yaşamışlardır (Cahen 2000; Sevim 1983).

1064'te Selçuklular Ani'yi aldıktan sonra, Ermenilerin önemli bir kısmı güneybatıya ve Kırım'a göç ettiler (Kırzioğlu 1992). Ermenilerin ticaret ve sanata önem vermeleri; daha iyi bir hayata kavuşma düşüncesi, ayrıca yaşadıkları bölgelerde özellikle Ani ve civarında büyük depremlerin olması onların Kırım'a ve Karadeniz'in kuzeyine göç etmelerinde etkili olmuştur. Kırım'a o kadar büyük Ermeni göçü olmuştur ki, o dönemde Kırım için *Armenia Magna* veya *Armenica Maritima* kavramları kullanılmıştır (Pritsak 1959, 81). Haçikyan bu konuda şunları söyler: "Ne yazık ki Kırım Ermenileri daha XVI.-XVII. yüzyıllarda kitle hâlinde Kıpçakça konuşur olmuşlar" (1997, 68).

Ermeniler Kırım'da bölgenin hâkim gücü olan Kıpçaklarla dostane bir ilişki içinde oldular ve dinlerini, yazılarını ve birçok Ermenice kelime ve kavramı muhafaza ederek Kıpçak Türkçesini benimsediler. Fakat şurası da belirtilmelidir ki, Ermeni harflerini kullanarak Kıpçaklar da eserler vücuda getirmişlerdir¹.

Araştırmanın amacı, Ermeni Kıpçakçasındaki olumsuzluk formlarını tespitten sonra, onların kullanım şekillerini, fonksiyon ve anlam farklılıklarını tahlil etmektir. Dönemin (13-18. yüzyıllar) Ermenice metinlerindeki olumsuzluk şekillerinin Ermeni Kıpçakçasına ne oranda tesir ettiğini incelemektir. Yeri geldikçe dönemin diğer Kıpçak lehçeleriyle karşılaştırmalar da yapılmaktadır. Bu bildiride Ermeni harfli Kıpçakça eserlerde mevcut olan şu olumsuzluk şekilleri incelenmektedir: 1. Olumsuzluk ekleri: -MA- ve -sIz-. 2. Olumsuzluk edatları yok (yokh) ve değil (dügöl). 3. Olumsuzluk bildiren alıntı unsurlar: ne... ne...

¹ "Members of the Armenian diaspora in the Crimea came into contact with Kipchak Turks in the fourteenth century. Some Kipchak groups became Christians and used the Armenian script for writing ecclesiastical and secular texts. After the great migration of the Armenians to Asia Minor, some Ottoman groups also adopted the Armenian script" (Rona-Tas 1998, 135).

Türkçede Deyimlerin Sentaks Fonksiyonları

Eter MAMULİYA

Her deyim kendi özel bir frazeoloji anlamı var. Deyimlerin anlamlarının bilmesi, doğru esprili konuşma ve yazma olanağı sağlayacaktır. Deyimlerin anlamlarını öğrenmek için, öncelikle deyimlerin gramer özelliklerinin araştırılması son derece önemlidir.

Bu eserin maksadı deyimlerle çok zengin olan bugünkü Türk edebiyat dilinde bulunan deyimlerin sentaks fonksiyonlarının incelenmesidir.

Deyimler, en az iki sözden oluştuğuna rağmen cümlede semantik bütünlüğü gibi davranıp cümlenin bir öge odevlerini gerçekleştirir.

Yüklem olan deyimler:

"Söylediklerine ağzım açık kaldı; "Beni karşısında görünce barut kesildi; "Tüm yakınlarını gönülden çıkardı".

Özne olan deyimler:

Kör gibi el açmak iyi mi?" "Aklının bir karış havada olması beni hayrete düşürdü".

Tümleç olan deyimler": "Arkadan söylemeyi bırakmalısın"; "Kırk tarakta bezi olduğunu nereden bilebilirdim?"

Belirten olan deyimler: "Gönlü kara arkadaşın biriydi"; "Yüzü soğuk adam olduğunu hepimiz biliyorduk".

Deyimlerinin bir kısmına yalnız cümle şeklinde rastlanır: "Atı alan Üsküdar'ı geçti"; "Boru mu bu?" v.b.

Kazak Türkçesinde Sıfat-fiil Ekleri ve *bol-* Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

Aynur MAYEMEROVA

Kazak Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili ile yapılan çok sayıda birleşik fiiller vardır. Bunlardan bir kısmı da sıfat-fiil ekleri + *bol-* formülü ile kurulanlardır. Bu birleşik fiil şekilleri şunlardır:

Fiil + -GAN + bol-;

Fiil + -Atln/-ytln + bol-;

Fiil + -Ar/-r + bol-;

Fiil + -MA + bol-;

Fiil + -MAK + bol-.

Tebliğimizde bu birleşik fiil şekilleri, Kazak Türkçesinin şaheserlerinin başında gelen Muhtar Omarhanulı Avezov'un *Abay Jolı* isimli romanında geçen örnekleri esas alınarak incelenecektir.

Bu birleşik fiil şekilleri hem şekil, hem de anlam bakımından ele alınacak ve Türkiye Türkçesindeki benzerleri ile mukayese edilecektir. Meselâ: *Asan kitap okığan boldı* "Asan kitabı okumuş gibi oldu"; *Asan kitap okıytın boldı* "Asan kitap okuyacak oldu"; *Asan okımas bolğanda* "Asan okumaz olduğunda"; *Aytar bolsak* "Söyleyecek olursak"; *Akıldaspak boldık* "Danışacak olduk (danışmak istedik)"

Bu formül ile yapılan birleşik fiillerin diğer Türk lehçelerindeki şekillerinin de ele alınıp, birbirleri ile mukayese edilmesi Türk dili çalışmaları açısından büyük bir yenilik olacaktır.

Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Üzerine

Alâeddin MEHMEDOĞLU

Türkiye Türkçesinde bilimsel açıdan birleşik cümle meselesinin araştırılmasına ciddî olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinde söz dizimi üzerinde çalışan dilciler bu konuda değişik, hatta birbirine zıt değerlendirmeler yapmışlardır. Neticede basit ve birleşik cümlelerin sınırları ilmî temellere dayalı olarak belirlenmemiş, birleşik cümleye bir taraflı, yarım kalmış tarifler verilmiştir. Bazıları tarafından kabul gören bu yarım kalmış, tamamlanmamış tariflere dikkat edildiğinde açıkça belli oluyor ki güya Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler yalnız bir temel (asıl, esas, ana) cümle ile, bir de yardımcı (yan) cümleden oluşuyor.

Bu, elbette böyle değildir. Bu gibi yarım kalmış, tamamlanmamış tanıtlar birleşik cümlelerin yalnız bir türünü kapsıyor. En acıklı tarafı şundandır ki birleşik cümlelerin türleri birbirine karıştırılmakta ve yanlış olarak çeşitli adlarla adlandırılmaktadır. Hatta birleşik cümle adı bile **1. Mürekkep cümle; 2. Karmaşık cümle; 3. Bileşik cümle; 4. Birleşik tümce; 5. Birleşik cümle** gibi farklı terimlerle takdim edilmektedir.

Yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılması meselesine geldiğimizde ise manzara daha değişik (vahim) görünmektedir. Bu, önce cümlelerin yapılarına göre sınıflandırılması ölçüsünün (kriterinin) yüzeysel belirlenmesiyle alakadardır.

Böyle çelişkili fikirler ve farklı terimlerle adlandırılmalar tabîî ki bazı yanlışlara ve kavram kargaşasına sebep oluyor.

Bütün bunlar göz önünde tutularak bu bildiride Türkiye Türkçesinde birleşik cümlelerin oluşumu ve bu alanda söylenilmiş fikir ve görüşler verilmiş, tarif ve sınıflandırılmalar değerlendirilerek bilimselliğe dayalı yeni teklifler ileri sürülmüştür. Aynı zamanda aşîkârlık ve bilimsellik ışığında Türkiye Türkçesinde terim açısından birleşik cümle türlerine ve birleşik cümle gibi takdim edilen örneklerle de münasebet bildirilmiştir.

Türk dünyasında “Ortak Türk Yazı Dili”ne gidildiği bir süreçte Türklük biliminin, Türk Cumhuriyet ve Topluluklarındaki son çalışmaların ışığında yazılan bu bildiride bazı yeni terim ve şemalarla karşılaşmak tabîîdir.

Türkiye Türkçesinden Günümüz Azerbaycan Türkçesine Girmiş Alıntı Sözcükler

Tofiq MELİKLİ

1991 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti, Türk Cumhuriyetleri ve özellikle de Türkiye ile politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmektedir. Kültürel ilişkiler doğal olarak dili de etkilemektedir. Son on yılda Azerbaycan Türkçesi Türkiye Türkçesinden önemli ölçüde etkilenmiş, kardeş dilden birçok kelimeleri alarak kendi sözlük hazinesini zenginleştirmiş ve zenginleştirmektedir.

Bugün Azerbaycan’da yayımlanan gazete, dergi, ve edebiyat eserleri incelediğimizde, Türkiye Türkçesinden alınan kelimelerin birkaç koldan gerçekleştiğini görebiliriz:

1. Bazı yabancı, özellikle de Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Türkiye Türkçesinden alınan kelimeler kullanılmaktadır. Örneğin, **hadise** yerine **olay**, **tahkikat** yerine **araştırma**, **izah etmek** yerine **açıklamak** kelimeleri yaygınlık kazanmaktadır.
2. Azerbaycan Türkçesinde mevcut olan kelimelerin benzerleri kullanılarak, eş anlamlı sözler meydana getirilmektedir. Örneğin, **‘Ev dağıldı** (veya uçtu) denildiği gibi **‘Ev çöktü’** de denilmekte, **gündelik**’le beraber **gündem** de kullanılmaktadır.
3. Teknolojiyle ilgili, örneğin, **cep telefonu**, **kontur** gibi terimler Türkiye Türkçesinden alınarak Azerbaycan Türkçesinde de kullanılıyor.
4. Azerbaycan Türkçesinde yanlış kullanılan alıntı kelime ve terimlerin yerini Türkiye Türkçesinden alınan sözler tutmaktadır. Örneğin, Rusçadan çeviri olan **‘birbaşa verliş’** yerine, **‘canlı yayın’** yaygınlık kazanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi, kardeş diller arasında kelime alışverişi, ilk önce bu dillerin duydukları iç ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan'da Yeni Elifba Hareketi ve Semedaga Ağamalıoğlu

Müseyib MEMMEDOV

Beşeri problem olan elifba meselesi bütün dövrlerde halkların kabakçıl ziyahlarını düşündürmüştür. Elifba insan zekâsının en büyük möcüzelerinden biridir. Elifba geçmiş, bugünü ve geleceği öğrenmek için en kıymetli ve evezolunmaz bir açardır. 2004-cü il yanvarın 30-31-de Vashington'da Amerika'daki Türklerin 57 teşkilâtını birleştiren Türk Assosiasiyaları Assambleyası teşkilâtının növbeti kurultayında elifba, ortak Türk elifbası meselelerinin Latin elifbası Azerbaycanda, Türkiye'de ve Türk dünyasında mövzusunda keçirilen konfrans elifba meselesinin bugün de ne kadar aktual olduğunu gösterir.

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Örneksene (Yakıştırma) ve Benzetme Yoluyla Oluşan Biçim Birimsel Özellikler

Astrid BEYGU MENZ

Türk dillerinin biçim biliminin özelliği eklemeli (agglutinative) oluşudur, yani ekleri bireşimlidir (synthetic) ve peş peşe gelip birbirlerinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Genelde Türk dillerinin ekleri son derece kurallı olur ve bir ek bir işlevi taşır. Bildirimde Türkiye Türkçesi ve ağızlarında bu kurallılığın çeşitli sebeplerden dolayı ihlâl edildiği örnekler üzerinde duracağım. Bu örneklerin ortak tarafı, ses bilgisel değişikliklerden veya özelliklerden oluşan eş sesli şekillerin, tekrar ayırt edilebilmesi yani tekrar “bir şekil = bir işlev” ilkesine uydurulabilmesi için yaratılmış, biçim birimsel yenilikler olmalarıdır.

Schönig, Claus 1995: Analogie als sprachbildende Kraft in den Türksprachen. Shcherbak, Aleksandr M. 1995: Analogy in the Turkic Languages. Johanson, Lars 1998: The Structure of Turkic.

Latince Kökenli Tıbbî Terimlerde İmlâ Sorunları

Recep Mesut-Selman ÇIKMAZ

Bilimsel terimler arasında tıbbî terimler çok geniş yer işgal etmektedir. Bunlar sadece tıp eğitimi ile sınırlı olmayıp, diş hekimliği, veterinerlik, eczacılık ve diğer sağlık alanlarında da kullanılmaktadır. Büyük çoğunluğunu Latince kökenli veya Latinceleştirilmiş Grek-

çe kökenli terimler oluşturmaktadır. Greko-Romen kültürlerinden gelişen Avrupa ülkelerinde 18. yüzyıl sonlarına kadar üniversitelerde eğitim dili Latince olmuştur. Ulusal dillerde eğitime geçilmesiyle Latince terimler muhafaza edilmiş, fakat ulusal fonetiğe uygun şekilde değişime uğramıştır. Türk tıbbi, 19. yüzyılda batı eğitim modeline geçerken Greko-Romen temelden yoksun idi. Dönemin etkin bilim ve sanat dili olan Fransızca karar kılındı. Arapça-Farsça ıstılahların yerini doğrudan Fransızca terimler aldı. Zaman içinde Fransızca telâffuz benimsendi ve Türkçe harflerle yazılmaya başlandı. Harf devriminden ve üniversite reformundan sonra tıbbî terimlerin bir kısmına işlek Türkçe karşılıklar bulundu. Fakat binlerle ifade edilen ve sayıları, her gün artan tıbbî terimlerin hepsine uygun karşılık üretmek mümkün olmadı. Ulusal bir otoritenin olmayışı ve tıp camiasının atıl tutumu sonucunda, bugün hâlâ çok sayıda Latince ve Grekçe kökenli tıbbî terim, Fransız fonetiğine göre Türkçe harflerle yazılmaktadır. Ancak bu telâffuz, Almanya, Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerine uygun düşmemektedir. İngilizcenin ağırlığının giderek artması ve bu dilde eğitim veren tıp fakültelerinin çoğalması ise ayrı bir baskı unsuru oluşturmıştır. Tıp Fakültelerimizde okutulmakta olan ders kitaplarımız ve en ciddi tıp dergilerimiz dahi bu terim kargaşasından kurtulamamaktadır.

Balkan Bilim Çevrelerinin Türkçe Kelimelere Karşı Aldıkları Tavır

İrfan MORİNA

Balkan yarımadasında beş yüzyıl süren Osmanlı hâkimiyetinden geride kalan miras kervanına binlerce Türkçe kelimeyi de eklemek gerekir. Türkçemizin Balkanlarda yayılışı, sadece şehir veya kasaba hayatıyla yetinmemiş, köy hayatına varıncaya kadar insan yaşayışının bütün alanlarına girmiş ve orada öz bir mal değeriyle benimsenerek iyice yerleşmiştir. Bütün Balkan dillerinin halk hikâyelerinde, köy masallarında, halk edebiyatında, edebî değerlerdeki destanlarda bile sevgi, özleyiş, iç insan anlayışı anlamında binlerce Türkçe kelime, Türkçemizin en güzel deyimleri, bugün bile kullanılmaktadır. Ünlü Boşnak araştırmacısı Abdullah Şkaliç'in *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sırp Hırvat Dilinde Türkçe Kelimeler), Svjetlost Yayınları, Sarayova, 1979, başlıklı sözlüğünde Sırp diline Türkçe yoluyla giren 8742 Türkçe kelime ve 6878 Türkçe kavram incelenmiştir. Abdullah Şkaliç bu eserin ön sözünde: “Sırp Hırvatçaya Türkçe yoluyla geçen kelimelerin anlamını bilmiyorsak, halk hikâye-

lerini, halk dilini ve halk kültürünü de anlamamız mümkün olmayacaktır” diyor.

Öte yandan aslı Debreli olan Tahir Dizdarî’nin *Orijentalizmat në gjuhën shqipe* (Arnavutçada Şarkî Kelimeler) henüz basılmamış yazma eseri, uzun ve yorucu bir çalışmanın verimidir. Zogu yönetimi zamanından başlayarak bugüne kadar çeşitli mülkiye memurluklarında bulunmuş olan bu kişi, Arnavutluk’un hemen bütün bölgelerini gezmiş, dolaşmış, halk tabakaları arasında yaşamış, otuz yıl boyunca halk ağzındaki Türkçe kelime ve deyimleri dikkatle derlemiş, 4000 kelimeyi aşan bu hazineyi bilimsel bir sıralamaya bağlamış; böylelikle hem Türkçe kelime ve deyimlerin etimolojik kaynaklarını hem de Arnavut ağzında geçirdiği değişimleri, kısaltmaları, Arnavut fonetiğine uygun, apayrı ve çoğu kez aslındaki anlamının şaşılacak derecede karıştı olan seslenişleri, sanki yeniden bulup çıkarırcasına, birer birer göstermiştir. Eserin asıl değeri bu noktada toplanmaktadır. Arnavutçaya Türkçe yoluyla geçen bu kelimeler ve deyimler, Arnavut’un ağzında öylesine bambaşka bir sesleniş almıştır ki en pişkin Türkologları bile şaşırır. Söz gelişi Arnavut’un ağzında “**Selamaz**” diye bir halk deyimini vardır; bunun aslının Türkçe olduğu kimin hatırına gelebilir? Tahir Dizdarî’nin keskin kulağı bunu da kapmış ve aslının Türkçe “selâm ağası” deyiminden geldiğini, örnek ve belirtileriyle kanıtlamıştır. Kelime, güney Arnavutluk’ta düğün törenlerinde kullanılmaktadır.

1947 yılında Dr. Stefan Mladenov’un Sofya’da basılan *Recnik na tudzite dumi v blgarskijat jezik* (Bulgarcada Yabancı Kelimeler Sözlüğü) adlı eseri içinde 10.000’e yakın kelimenin Türkçe olduğunu veya Türkçe yoluyla Bulgarcaya geçtiğini ispatladığı için zamanın Bulgar hükûmeti tarafından toplatılıyor. O an, canlı bir varlık olan dilin kurallarıyla oyun oynama veya siyaset yapmanın mümkün olmadığını herhâlde düşünemediler...

Türkçe Dil Bilgisinin Düzenlenmesinde Yeni Dil Bilimsel Yöntemlerin Uygulanması Üzerine

Mehman MUSAOĞLU

Yeni dil bilimi yöntemleriyle yapılan çalışmalar, Türk dil biliminde Türkçe verileriyle, Türk yazı dillerinde ve yabancı dillerde XX. yüzyılın 70’li yıllarından başlatılmıştır. Söz konusu çalışmaların yapılması, önce batıda ve Rusya’da, sonra ise Türkiye’de ve diğer Türk Cumhuriyetleri’nde hız kazanmıştır. Buna karşın Türk dil biliminde Avrasya Türkçeleri dil bilgisinin özgün düzenlenmesini ve yeni bir Türkçe dil bilgisi bilimi dalının oluşumunu sağlayacak çalışmalara

rın, gerek nicel gerekse nitel olarak gereken kuramsal düzeye eriştiği ve uygulamalı bir doğrultuya dönüştüğü henüz söylenemez. Çünkü söz konusu dil bilgisi doğrultusunun bilimsel ve uygulamalı bir çerçevesinin oluşturulması; Türk dilinin kullanım mekanizmasını içeren tüm yapısal ayrıntıların ve işlevsel-anlamsal alanların bileşimli-ışlevsel betimlemesiyle ve Türk dil bilimine ilişkin hem geleneksel hem nesnel olarak bir arada değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda gerek Chomsky’nin üretimsel dönüşümlü, gerekse ondan sonra ortaya çıkan çeşitli yapısal-anlamsal-ışlevsel dil bilgisi teorileri uygulamalarının, Türkçenin dil bilimsel olarak betimlenmesinde ya doğrudan ya da dolayısıyla kullanımının, uygun olabilecek bilimsel ve uygulamalı sonuçlara ulaşmayı sağlayıp sağlayamayacağı irdelenmektedir.

Söz konusu uygulamalarda, Türkçenin ses uyumu, eklemeli ve kelime bileşikleşmeli yapılanması; ölçüye denk gelen değişmez söz dizimi; ölçüye denk gelmeyen söz dizimsel gelişim ve değişimlerin, simetrik birimlerle aynı bir düzlemdeki dengelenebilen ölçütlerinin kabullenebilirliği göz önünde bulundurulmalıdır. Hint-Avrupa dilleri ve Türkçe arasındaki dilsel-dizgesel farklılıklar bunu şartlandırmaktadır.

Bildiride söz konusu farklılıkların ekseninde, yeni dil bilimsel yöntemlerle yapılan bazı dil bilimsel betimlemeler ve tanıtlamalar irdelenmektedir.

İki Taşla Bir Kuş (Türk Lehçelerinde İkilemeler)

Éva Kincses NAGY

İkilemeler terimi iki (hatta üç) kökün tek bir fikri ifade etmek için kullanıldığı veya iki kelimenin anlamının aynı olduğu veya çok benzeştiği güzel söz bilimsel cümleleri belirtir. Bu tarz biçimler daha çok Altay dillerinde görülür _ başka dillerde de görülebilir. Ancak, Türkoloji alanında bu konuda detaylı bir araştırma henüz yapılmamıştır. Bu dil bilimsel biçimin dilbilim literatüründe değişik şekillerde adlandırılmaktadır: “Synonymkompositum”, “Worthäufung”, “ikili adlar ve ikili fiiller”, “ikiz kelimeler” vb., ve bazen bu adlar daha geniş, bazen daha dar anlamda kullanılır. O yüzden burada “ikilemeler” terimini kullanıyorum.

Makalemde Orta Türkçede (Çağatayca) yazılmış metinde geçen ikilemeleri dil bilgisi ve anlam bilim yönünden inceleyeceğim. İki

anamlı kökün türevsel biçimini inceleyeceğim ve farklı kökenden unsurları olan ikileme yapıları üzerinde duracağım: örnek: ösdi ulgaydı ‘yetiştı’: ulgay- eski bir Türkçe kelimedir ve ös- Türk lehçelerine Orta Moğolcadan geçmiştir. İkillemelerin kullanılmasının sebebinin manidar olması, anlamayı daha açık hale getirmek için duyulan ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Nevaî'nin İlk Divanlarından Nevadirü'n-Nihaye

Bilge Özkan NALBANT

Ali Şîr Nevaî, hayatı boyunca yazdığı şiirleri Hazaniü'l-Maanî, adını verdiği dört divanda toplamıştır. Fakat bu dört divan Nevaî'nin ortaya koyduğu ilk divanlar değildir.

Nevaî'nin ortaya koyduğu ilk eser *İlk Divan* olmuştur. Bu, yirmi beş yaşına kadar yazmış olduğu şiirleri içermektedir. Nevaî, başkaları tarafından toplanmış bu ilk divanından sonra, ilk defa 1469-1480 yılları arasında Hüseyin Baykara'nın teşvikiyle lirik şiirlerini Bedayü'l-Bidaye adlı divanında toplamıştır.

Nevaî, 1486 sıralarında ise eski ve yeni şiirlerinden oluşan Nevadirü'n-Nihaye adlı divanını tertiplemiştir. Janos Eckmann ve Ali Nihat Tarlan, bu eserin tek nüshası olduğunu belirtmişlerdir. Fakat bu divanın, Eckmann ve Tarlan tarafından haber verilen ve Özbekistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü 1995 numarada kayıtlı bilinen nüshasının yanında yine aynı Enstitüde 11675 numarada kayıtlı ve meşhur Heratlı hattat Abdülmecit tarafından istinsah edilmiş bir nüshası daha bulunmaktadır. Bu iki nüsha dışında yine Özbekistan Fenler Akademisi tarafından Tahran'daki Gah-ı Gülistan adlı müzeden mübadele sonucu getirtilen bir nüsha daha vardır ki bu nüsha Ali Şîr Nevaî'nin kendi eliyle kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda, Özbekistan Fenler Akademisi tarafından 1991 yılında tıpkıbasımı yapılan ve eksik olan bu nüshanın tanıtımı yanında bu divanda bulunup Ali Şîr Nevaî'nin daha sonraki divanlarına aldığı şiirlerin mukayesesi amaçlanmaktadır.

Türkçe Enklitik Edatı İA

Mehmet Vefa NALBANT

Türkçenin yazılı ilk eserlerinden başlamak üzere anlamı kuvvetlendiren, pekiştiren ve yapıcı ekleşme özelliği gösteren birtakım

edatlara rastlamak mümkün olmuştur, *çİlçU, erki, erinç, mAt, ok/ök* vb. olarak sıralayabileceğimiz bu enklitik edatlarının yanında izlerine ilk defa olarak *Divanü Lügati't-Türk*'te rastlanan bir *İA* enklitik edatı daha bulunmaktadır.

Kaşgarlı'nın görülen geçmiş zaman, üçüncü teklik kişiye pekiştirme amacıyla geldiğini ve karşıdaki kişide bir parça inkâr yaratmak için kullanıldığını ifade ettiği bu edatın, Karahanlı Türkçesi döneminin -henüz yayımlanmamış olan TİEM 73'deki Kur'an tercümesi dışında- iki önemli eserinde *Kutadğu Bilig* ve *'Atabetü'l-Hakayık* görülen geçmiş zaman ekiyle kullanımına rastlanılmamıştır. Türkçenin daha sonraki yıllardaki gelişimi çerçevesinde Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde bu edatın Kaşgarlı'nın belirttiği görevlerle kullanımlarına sık sık rastlamak mümkün olmaktadır.

Bilim adamları tarafından Moğolca *ele>la /le* edatına bağlanan bu enklitik edatı, genel Türk dili alanında farklı lehçelerde farklı kelime sınıflarıyla kullanılmıştır. *İA*, isim ve zamirlere gelmekte, bunun yanında *tün, kün, üze, ta~, ara* gibi zarfları pekiştirmekte, *iki, kat* (defa), *ya~ı* gibi isimlere gelerek de bu isimlerin zarf olarak kullanımlarına imkân vermektedir.

Bu çalışmayla hem *İA* enklitik edatının köken, görev ve işlevlerinin art zamanlı olarak ortaya konması hem de daha önce *tünle, ikile, özele, arala* vb. sözcüklerde görülen *-İA* eki hakkındaki sorunun çözümlenmesi ile ilgili daha önceki görüşlerden farklı olarak yeni bir çözüm getirilmesi amaçlanmaktadır.

Türkçede Yeni Bir Akım: Kelime İçinden Kelime Çıkarılması

Emine GÜRSOY NASKALİ

Köşe yazısı başlıklarında, reklam sloganlarında, mekân isimlerinde yani kısa ibareli anlatım veya isimlendirmelerde rastladığımız yeni bir kelime oyunu gözlemliyoruz. Türkçede yeni bir akım olan bu kelime oyununda kelimenin bir bölümü geri kalan kısmından soyutlanmakta dikkatler bu bölüme çekilerek anlatılmak istenen konuya farklı ve can alıcı bir anlam katılmaktadır. Emlâk Bankası başlığını taşıyan yazıda “emlâk” kelimesinin “em'lâk” şeklinde gösterilmesi ile söz konusu bankanın emildiği, hortumlandığı anlatılmaktadır. (Mustafa Balbay, Cumhuriyet, 18 Eylül 1998)

Kelime içinden kelime çıkartmaya dayalı bu anlatım son derece ekonomik biçimde yani çok az kelime kullanılarak bir mesaj vermeyi amaçlamaktadır. Bu mesaj çoğu zaman da kinayeli bir anlam taşımaktadır.

Bildiri bu tür kelime oyunlarının bir listesini sunmakta ve değerlendirmesini yapmaktadır.

Ortak Türk Edebî ve İletişim Dili Konsepti Üzerine

Kamil Veli NERİMANOĞLU

1. Ortak Türk edebî dilinin tarihi ilk Türk abidelerine dayanmaktadır. İlk yazılı metinlerle (Orhun - Yenisey, Uygur vd.) beraber, ortak halk edebiyatı örnekleri – efsane ve destanlar, atasözleri ve koşmalar, masallar ve bilmeceler, anlama ve ağız üstü normların ilkin oluşması ile ortaya çıkmıştır.

Türkçenin sıralanma ve tekrara bağlı fonetik, gramatik ve üslûbî-poetik yapısı, önce kendi kelimelerine, daha sonra Arap-Fars kelimelerine dayanan kelime dağarcığı zaman zaman ortak edebî dilin yaranmasına neden olmuş ve dil içi, dil dışı (sosyal, devlet, coğrafya...) gibi etkenler ortak edebî dilin norm temellerini oluşturmuştur.

M. Kaşgarlı XI. yüzyılda ortak edebî dilin kavramsal ve tecrübî örneklerini vermiştir.

XIII-XVI. yüzyıllarda daha fazla Anadolu, Kafkasya, İdilboyu, Balkanlar ve Türkistan'da Türk ortak edebî dilinin yeni yazılı kolları yaranmış ve onlar arasında İpek Yolu edebî dili denilebilecek edebiyat dili oluşmuştur.

2. XIX. yüzyılda başlayan batılışma ve modernleşme akımları Türk ortak edebî dili kavramına yeni boyutlar getirmiştir.

M.F. Ahumdzade, İ. Gaspıralı, Abay, A. Hüseyinzade, A. Ağaoğlu, Z. Gökalp... ortak Türk edebî dilinin ideologları olarak yetişmişlerdir.

Türkçülük hareketinin bir parçası olan ortak Türk edebî dili “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” (İ. Gaspıralı) konseptinde ifadesini bulmuş ve bu yönde “Ekinci”, “Serveti-i Fünun”, “Tercüman”, “Tercüman-i Hakikat”, “Tercüman-ı Ahval”, “Tasvir-i Efkar”, “Sıratül - Müstakim”, “Füyuzat” ve “Molla Nesreddin” dergilerinde gerçek faaliyet gösterilmiştir.

3. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması ardından bağımsızlık ve yarı bağımsızlık kazanmış Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ortak iletişim (ünsiyet) dili olarak Rusça yerine ortak Türk edebî dilinin kullanımına tekan verdiler.

Türk dünyasında ortak iletişim dili ortak edebî dilinin sınırlı ve özel tezahürü olarak zaruret kazanmıştır. Türkiye Türkçesi ağırlıklı iletişim dili olarak medya araçları, özellikle televizyon, İnternet ve

eğitim aracılığıyla ictimai-siyasi, kültürel ve ticari hayatın vazgeçilmez aracı olmuştur.

Hâlihazırda devam etmekte olan bu süreç genişleme ve derinleşme göstermekle yeni boyutlar kazanmaktadır.

4. Ortak iletişim dili somut Türkçelerin – devlet dillerinin (Azerbaycan Türk edebî dili, Özbek Türk edebî dili, Gagauz Türk edebî dili...) karşılığı veya alternatifi değildir ve bu faaliyet kesinlikle ayrı ayrı Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarının devlet dillerini, edebî dilleri istisna etmemektedir.

İster ortak edebî dil, isterse de onun özel parçası olan ortak iletişim dili yapma(cık), karar ve talimatlarla şekillendirilen bir sistem değildir. Canlı dil faaliyetinin, yaşamın, sosyal koşulların doğal sonucudur.

Bu doğal sürecin gerçek dil manzarasının Türk dil biliminin objesi olarak araştırılması, bu sürecin bilimsel platformuna ışık tutmalıdır kanısındayız. Bu açıdan Türk iletişim dili sözlük ve gramer kitabının hazırlanmasının gerekliliği de bildiride örneklerle vurgulanmaktadır.

Bu doğrultuda Türk Dil Kurumunun deneysel ve kuramsal içerikli çalışmalar yapmak üzere Türk dünyası bilim adamlarından kurulu komisyon oluşturması bugün zaruret hâline gelmiştir.

Türk Dillerinde Metnin Geneloji Meseleleri

Nuride Semed Kızı NOVRUZOVA

Metn - bu büyük frazadır. Metn her bir dilin metn yaratma ganunauyğunlukları esasında formalaşır. Müxtelif dillerde metnler özünemexsus kurulma mexanizmi ile seçilir. Metn dilde seviyye irerxyasının en yüksek ve müsteqil vahidi olduğundan burada dil yaruslarını ifade formaları da ferglidir. Biz metn dedikde ilk növbede zencirvarı daxili ardıjıllıqla sıralanan, müvafiq qelibde nizamlanan, kommunikativ vezifenin vahidliyi ile birleşmiş cümleler çoxluğu nezerde tuturug.

Ona göre de metnin esas elameti kimi onun bağıllığı geyd olunur. Metnin terki bindeki cümlelerin elaqlenmesi onun formalaşması için esas şertdir. Mehz ona göre de dilteler metnin esas alametlerinden danışarken metndeki cümlelerin bağıllığını öne çekirler.

Metn - elageli metnin ele hissesidir ki, daha küçük hisselerle ayrılır, müstegil cümlelerin mena, kommunikativ, kuruluş, kompozisiya ve grammatik birliyinden ibaretdir.

Metn yalnız cümle komponentlerinin yüksek rangda birleşmiş, informasiyaveriji toplusu deyil, hem de söylemlerin ardıcıl inkişafı prosesinde meydana gelen elage ve münasibetlerin aşkar olunmasıdır. Bu elage ve münasibetler dilin sintaktik sisteminde hazır şekilde olmur, dil sistemindeki müeyyen ganunauyğunluğa esasen metnyaratma prosesinde formalaşır.

Türk dillerinde metnlerin kurulması prosesinde metnyaratma üsullarından hansılar daha fealdır? Türk metnleri üçün elaqelendiriji vasitelerden hem üslubi, hem de qrammatik vasiteler mühüm rol oynayır.

Türk dillerinde metnlerin kurulması ve elaqelenmesinde üslubi vasitelerden metndeki zaman, mekan üsürleri, xatırlamalar, mentiği tekrarlanma, mentiği koqeziya, tema-rema evezlenmesi, metnin sintaktik-mentiği ardıcılığı, psixoloci koqeziya daha fealdır. Türkdilii bedii metnlerde elaqelendiriji mentiği vasitelerden assosiativlik (gizli elaqe) geniş yayılıb. Bu elaqe tipi bedii metnler üçün xarakterikdir. Elmi, diplomatik metnlerde bu tip elaqe formasına rast gelmirik, çünkü “bele metnlerde elaqe forması hisslere deyil, intellekte esaslanır”. (Qalperin İ. R.)

Türk dillerinde bedii metnleri elaqalendiren vasiteler içerisinde xatırlatma, duygu, düşünje, hadise üsürleri daha fealdır.

Metndeki xeyal ve düşüncenin ardıcılığı ve varisliliyi müellifin ruh dünyasını, duygu ve düşüncesini ortaya qoyur. Bu yönümdə araşdırma eyni zamanda edebi eseri daha yaxşı anlamağa yardım ede biler.

Metni bağlayan vasiteler sırasında leksik vasitelerin rolü da böyükdür. Sözde çevik informasiya qabiliyyəti, semantik yükün ağırlığını özünə doğru “eymek”, fikir axınıni istiqametlendirmek qabiliyyəti, “hüneri” vardır. “Sözler - leksemler metnde frazafövqi vahid seviyyesine yükselir, metnin düzelmesi üçün müeyyen zemin yaradırlar.” (K. Abdullayev) Belelikle, metn sintaktik seviyyenin mühüm vahididir ve onun elaqelenmesinde leksik-qrammatik ve sintaktik vasiteler mühüm rol oynayır.

Altın Orda Çağında Yazılmış Olan Türk Yazılı Edebî Anıtlarda Dil Kuralları ve Türürlük

Fenüze NURİYEVA

Orta Çağ yazılı anıtları dilinin karışık bir dilli olduğunu bütün bilim adamları kabul ediyor. Altın Orda anıtlarını öğrenen tarihsel bilgileri inceleme işte bu karışık edebî dilinin pek çok çeşitli terimleri:

Doğu Türk, Oğuz-Kıpçak, Kıpçak-Oğuz, Uygur-Kıpçak, Karluk-Harezmi edebî dili, Altın Orda edebî dili, Memlük-Kıpçak dili, Harezmi dili, Çağatay dili ve benzerleri yaşadığını gösteriyor. Terimlerin çeşitliliği bu devir anıtlarını öğrenme işinde ortak dil göstergelerini belirten özelliklerin olmadığını gösteriyor. Türkolojide kabul edilen Türk dillerini ayrı gruplara ayıran klasifikasyon özellikleri (ses bilgisine ait – 8, kelime bilgisine ait – 10 özellik) seçerek, istatistik metodu da faydalanarak ortak dil göstergeleri esasında şu devirde yazılmış eserlerin her birisinin sadece kendisine ait ve umumî eserlere ait kuralları ve varyant şekillerini araştırıp öğrendik. Sonucumuz şöyle ki, İdil boyunda ve Mısır’da XIII – XV. yüzyıl başlarında yazılmış olan eserlerde edebî dilin ilerlemesi iki yönde gerçekleşmiş: birinci grup eserlerinde Karahan-Uygur devrinden gelen edebî dil kuralları, ikinci grup eserlerinde Kıpçak dil kuralları üstünlük eden edebî diller oluşmuş. XIV – XV yüzyıllarında İdil boyunda Kıpçak dili özellikleri kural göstergesi hâline gelmiş yeni edebî dil – Eski Tatarca dili oluşuyor. Tam bu devirde Küçük Asya’da Oğuz dili özellikleri üstünlük eden ve dil kuruluna dönüşen Eski Osmanlıca dili oluşuyor.

Fuyu Kırgızcası ve Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman Biçimleri

Mehmet ÖLMEZ

Fuyu Kırgızcası 1990’lı yıllara değin Türkoloji çevrelerinde gözden kaçmış, daha doğrusu hakkında bilgi edinilememiş bir Türk dilidir. 1950’li yılların sonlarında Çin Halk Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlıkların dillerini tespit için yapılan çalışmalar sırasında bu dile ait ilk malzemeler Kırgız dili ve edebiyatı uzmanı HU Zhen Hua tarafından derlenmiş, daha sonra da değerlendirmeye alınmıştır. Kendilerini Kırkıs (~ Kırkıt) olarak adlandıran Fuyu Kırgızları, Çin’in Mançurya bölgesinde (resmî adıyla Heilongjian “Kara Ejder Irmağı”), Qiqihar’a trenle bir saatlik mesafede bulunan Fuyu kasabasının çevresindeki köylerde, özellikle de Wujiazi ve Qyiazi köylerinde yaşarlar. Fuyu Kırgızlarının yaşadıkları köylerde baskın dil bir Moğol dili olan Ölöçedir. Yine bu bölgede daha baskın olan Dagurca Qiqihar bölgesinde konuşulmaktadır. Fuyu Kırgızları bugün kendi aralarında esas olarak Ölöççe konuşmakta, resmî iletişim dili olarak da Çinceyi çok iyi bilmektedirler. 50 yaşın üzerindeki kuşak (benim rastlayabildiğim yedi kişi) “pasif” olarak bu dili belirli ölçüde bilmektedirler. 30-40 yaş ve daha genç olan kuşak ise esas olarak Çinceyi iletişim dili olarak kullanmaktadır. Ses bilgisi açısından bakıldığında bu dil, eski Türkçenin *d* sesini *z~s* olarak yaşatması, *ng* ünsüzünden önceki söz başı

yünsüzünü *n*'ye çevirmesi açısından Hakasçanın bir koludur. Bu dilde arthk-önlük uyumu bugün için hemen hemen kalmamıştır. Zaman ekleri de sınırlıdır. Özellikle geçmiş zaman ifade edilmesinde eski Türkçenin sıfat-fiil eklerinden, seyrek rastlanan sıfat-fiil eklerinden yararlanılmaktadır. Bildirimde 2003 yılının Eylül ayında yaptığım alan çalışmasındaki gözlemlerim ile söz konusu geçmiş zaman biçimi üzerinde duracağım.

Kaynaklar için bk.: “Fu-yü Kırgızcası ve Akraları”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 11 (2001): 137-152.

Amuderya Bölgesi Türkmen Ağzları

Zuhal ÖLMEZ

Türk dillerinin Oğuz grubunda yer alan Türkmence'nin bilindiği gibi birçok lehçesi ve bu lehçelerin de ağızları vardır. Türkmence üzerinde yapılan çalışmaların yanı sıra lehçeleri ve ağızlarıyla ilgili çalışmalar da yapılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar genellikle bu lehçelerin tek tek incelenmesi veya sözlüklerinin hazırlanması biçiminde olmuştur. Bu ağızlar arasındaki kimi benzerlik ve farklılıklar üzerinde de çalışmalar yapılarak söz konusu edilen ağızların kısaca da olsa Horasan Türkçesiyle olan benzerliklerine de değinilmiştir.

Örneğin Gerhard Doerfer tarafından Horasan Türkçesi üzerinde yapılan çalışmada yer yer bu dilin Türkmenceyle olan benzerliklerine de yer verilmiş, özellikle Türkmence'nin ağızlarıyla olan yakınlıklara dikkat çekilmiştir. Lary Clark tarafından hazırlanan *Türkmen Reference Grammar* adlı çalışmada da lehçeler arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuştur. Örneğin: Teke, Yomut, Sahr, Göklen, Alili lehçelerinde *-ya:r/-yä:r* biçiminde olan şimdiki zaman eki, Ersan, Çovdur lehçelerinde *-yo:r/-yö:r* biçimindedir. Ayrıca yine Teke, Yomut, Sahr, Sarık, Göklen lehçelerinde /3/ ve /8/ biçiminde olan dişler arası sızıcı sesler, Çovdur ağızında /s/ ve /z/ biçimindedir.

Bu çalışmada kaynaklardaki bilgiler de değerlendirilerek Amuderya bölgesinden derlenen sözlü ve yazılı malzeme Türkmence, Türkmence'nin diğer ağızları ve özellikle Horasan Türkçesiyle karşılaştırılarak bu bölge ağızlarının Türkmence içindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't-Türk'ü ve Kırgız Ozanlarının Eserleri Arasındaki Dil Benzerlikleri

Nurgül ÖMÜRZAKOVA

Dünya kültür hazinesinde kendine lâıyk bir yer edinmiş *Divanü Lügati't-Türk* tüm Türk halklarının ortak mirasıdır. Bu eserin birkaç yerinde Kırgız kelimesine rastlanılmaktadır. Divan'da geçen şiir metinleri, eserdeki dil örnekleri Kaşgarlı Mahmut'un halkımız arasında uzun süre kaldığına işaret etmektedir. Bu yüzden de, Divan'daki örnek metinler ile halk edebiyatı örneklerimiz arasında göze çarpan benzerliklere şaşmamak gerekir.

Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğündeki şiirsel metinlerin yapısından, türünden, edebî stilinden, konularından yola çıkarak onlar ile Kırgız halk ozanlarının faaliyeti arasında büyük benzerlikler bulmak mümkündür. Divan'daki öğretici içeriğe sahip şiir örnekleri Asan Kaygı, Toktogul İrci, Kalıgul, Arstanbek, Ceñicok, Barpı, Moldo Kılıç, Togolok Moldo vs. gibi şair ve ozanların nasihat, sanat, vasiyet vs. konulu şiirleriyle fikir ve konu bakımından benzemektedirler.

Divan'da rastlanan aşağıdaki atasözlerinden de bu benzerlik gözlemlenebilmektedir: “Atası cakşı adamga bak konot”, “Közdön ketse, köñüldön da ketct”, “Köz, körsö, cürök ugar”, “Sööksüz baş bolboyl, başsız Türk bolboyt”, Kuş kanatı menen, er atı menen” vs.

Bununla birlikte, Divan'da geçen kelimelerin çoğu Kırgız halk ozanlarının dilinde sıkça görülmektedir, üstelik onların çoğu hem anlam hem şekil bakımından herhangi bir değişime uğramamıştır.

Sonuç olarak, Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğü leğüstik, tarih ve etnografik kaynak olmakla birlikte büyük değere sahip edebî mirasımız da sayılır.

Türkçede -IIG>-II Ekli Niteleme sözlerinin Edatlaşması

Mustafa ÖNER

Varlıklar dünyasında, bir varoluş biçiminin, yani bir nesne veya bir hareketin göstereni olmayan edatların, köken bakımından mutlaka bir isim veya bir fiile dayandığı Türkçe araştırmalarında çok önceden beri bilinmektedir. Genel Türk dili ve lehçelerinde var olan edatlar arasında, -IIG > -II ekli olanlar ise oluşma yolları bakımından özellikle ilgi çekicidir.

Aslında sıfat veya zarf kullanımındaki niteleme sözlerinin yapımında görülen -IIG>-II eki, *yañlıg, töslig, deñli, şekilli* vb. çekim

edatlarında bu yolla kalıplaşmış olmaktadır. Bu kalıplaşma sürecinde esas belirleyici olan gelişme ise, *kişi şekilli* “kişi gibi, insan gibi” vb. örneklerinde, bazı dil bilgisi yazarlarının “gramatikleşme” dediği anlam kalıplaşması ve bir gramer yükü kazanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylece, *şekilli* vb. ögeler asıl unsur olarak bulunduğu söz dizimi (sentaks) yönünü tam tersine çevirmiş ve eklenme (morfoloji) yönüne girmiştir.

Türkçede +IX Eki

Zafer ÖNLER

Dil bilgisi kitaplarında addan ad yapma ekleri arasında kullanımı yaygın bir ek olarak belirtilen ve çoğunlukla sıfat eki olarak nitelendirilen +lı/+li, +lu/+lü eki için *yağlı, güçlü, talihli, Edirneli, Vanlı, Yahyalı, Salihli, Osmanlı, Selçuklu, irili ufaklı* gibi sözcükler örnek verilmekte ve bu sözcüklerin tür ve nitelik farklılıkları ise aynı ekin değişik işlevleri olarak sayılmaktadır.

Ekin türettiği sözcüklere baktığımızda, günümüze +lı/+li, +lu/+lü biçimlerinde uyuma giren bu ekin tek bir ek olmadığı, farklı kökenlerden gelen zaman zaman benzer duruma gelmiş birden çok ekin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu eki taşıyan veriler incelendiğinde başlıca 4 ayrı kategoride sözcüklerde yer aldığı görülmektedir. Bunlar şöyle gruplandırılabilir:

1) *Yağlı, evli, güçlü* gibi örneklerde sıfat türeten +lı/+li, +lu/+lü eki olduğu. Bu ek bir sıfat yapım eki olarak +sız/+siz, +suz+süz olumsuz sıfat türeten ekin karşıtıdır.

2) *Osmanlı, Selçuklu*, gibi devlet adlarında kullanılan biçim ise farklı bir kökenden kaynaklanmaktadır.

3) *Yahyalı, Karaisalı, Mezitli* gibi yer adlarında yaygın olarak görülen ek ise başka bir biçimin değişime uğraması sonucu ortaya çıkmıştır.

4) *İrili ufaklı, büyüklü küçüklü* gibi ikileme örneklerinde görülen ek ise sıfat türeten ekten apayrı hem...hem anlamını taşıyan ve eski Türkçe döneminden beri kullanılan bir ektir.

Bu bildiride Türkiye Türkçesindeki verilerden yola çıkılarak yukarıda dört gruba ayrılan verileri türeten eklerin köken ve işlevleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Olasılık-Tahmin” Bildiren Modal Sözcükler

Aynur ÖZ ÖZCAN

Cümle belirli bir fikri ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda konuşanın bu fikre olan ilgisini de bildirmektedir. Konuşanın kendi fikrine olan ilgisini bildiren anlama modal anlam, bu anlamı bildiren kelimelere ise modal sözcükler denilmektedir. Modal anlam, morfolojik, sentaktik ve leksik yollarla ifade edilebilmektedir. Her bir yolun incelendiği gramer dalı bu konuyu ayrıntılı olarak ele almaktadır. Modal sözcükler, bağımsız bir kelime türü olmadığı için cümlelerin bir üyesi olarak gelmezler. Bu kelime ve yapılar, genellikle giriş üyesi olarak kullanılırlar ve bu özellikleriyle de bütün cümleyle ilgili anlam ifade ederler. Bu bildiride Özbek ve Türkiye Türkçesinde “olasılık-tahmin” bildiren kelime ve yapılar karşılaştırmalı olarak ele alınarak ileri sürülen fikirler cümle içinde verilecek örneklerle desteklenecektir. Özbek ve Türkiye Türkçesi gramerlerinde bu yapıların ele alınışı üzerinde durularak ortak ve farklı yönler incelenmeye çalışılacaktır.

Dede Korkut Metinleri Üzerinde Bazı Düzenlemeler

Saadettin ÖZÇELİK

Bugüne kadar Dede Korkut üzerinde yurt içi ve yurt dışında birçok yayın yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde metin ve söz dizini yönünden en kayda değer çalışmalar Ergin, Gökyay ve Tezcan’ın yayınlarıdır.

Ergin ve Gökyay yayınlarında en önemli eksiklik, hazırlanan söz dizinlerinin analitik olmaması ve her kelimenin metindeki kullanılış ve anlamlarına göre değerlendirilmemiş olmasıdır. İkinci önemli eksiklik metinde doğruluğundan şüphe duyulan kısımların her zaman belirtilmemiş olmasıdır. Ergin bunu söz dizininde ve kısmen dipnotlarda yapmıştır.

Tezcan, metin ve notlar yayını ile Dede Korkut’taki birçok problemi çözmeyi başarmıştır. Günümüze kadar yanlış okunmuş, yanlış anlamlandırılmış veya metince eksik ya da yanlış yazılmış birçok notu içeren bu çalışma gerçekten büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ancak öyle anlaşıyor ki Dede Korkut, daha birçok tamir ve açıklamaya muhtaç bir metindir.

Ben, bu tebliğimde daha çok Dede Korkut’ta yanlış veya eksik yazılmış veya anlaşılmış olduğunu düşündüğüm bazı cümle ve

metinler üzerinde durdum. Yanlış veya eksik yazılmış cümle ve metinlerin onarımları için teklif veya çözüm önerilerim oldu. Önce, doğru tespitlere ulaşmak için, yöntem olarak üzerinde durduğum cümle veya metinle ilgili benden önce neler söylenmiş olduğunu belirttim. Daha sonra mümkün olduğu kadar -varsa- Dede Korkut'un kendi metninden örnekler ve kanıtlar vermeye çalıştım. Ayrıca kaynaklardan benzer cümle örnekleri sunarak başka kanıtlar vermeye çalıştım. Madde sonlarında teklif veya düşüncemi ekleyerek sonuca ulaşmaya çalıştım.

Türkiye Türkçesi Konuşma Dilinde Seslenme Biçimleri Üzerine Gözlemler

Muna Yüceol ÖZEZEN

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi konuşma dilinde seslenme işlevli olarak kullanılan biçimler (= form) üzerinde durulacaktır. Çalışma, "insanın insana" seslenme biçimlerini genel olarak belirleyebilmeyi amaçlamaktadır ve doğrudan bir ağız araştırması değildir. Günlük konuşma dilinin özelliklerini her boyutuyla betimlemenin güçlüğü düşünülerek çalışma, gözlemlerin sıralanması biçiminde düzenlenmiştir. Merkezi Adana olan gözlemler, genel olarak araştırmacının kendi kişisel kullanımlarına ve çevrede duyulan kullanımlara dayanıyorsa da çalışmayı yazılı bir malzemeyle de destekleme gereksinimi ile ayrıca sormaca metinler hazırlanmıştır. Daha sonra bu sormaca metinler, çevredeki insanlara -ki bunların büyük bir bölümü yalnızca bir süreden beri veya bir süreliğine Adana'da yaşayanlardır- özellikle Türkiye'nin değişik bölgelerinden Adana'ya gelen Çukurova Üniversitesi öğrencilerine dağıtılmıştır. Bulgular, ön gözlemlere ve bu anketin sonucuna dayanılarak elde edilmiştir. Buna göre Türkiye Türkçesi konuşma dilinde seslenme biçimleri temel olarak şöylece sınıflanabilir: 1- Tek sözcüklük biçimler, a) Yansıma insan sesleriyle (= ünlemler) seslenme biçimleri, b) Seslenilen kişinin kendi adının kullanılmasıyla ortaya çıkan seslenme biçimleri, c) Akrabalık isimleriyle seslenme biçimleri, ç) Küçültme / ululama - sevgi anlatan isim veya sıfatlarla seslenme, d) +1^ok ekli isimlerle , e) Cinsiyet ayrımını gösteren sözcüklerle, f) İkinci kişi zamirleriyle seslenme; 2- Birleşik sözcüklerle seslenme biçimleri; 3- Cümle biçimleri; 4- Karma Biçimler.

Türkçede Kelime Başı y- Meselesi ve Şimşek Kelimesi Üzerine Etimoloji Denemesi

Fatma ÖZKAN

Türk lehçelerinin tasnif çalışmalarında fonetik değişimler dikkate alınmıştır. Tipik fonetik değişimleri, Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında önemli kıstaslardandır. Biz bu tebliğimizde kelime başı y- sesinin tarihî süreç içerisinde lehçelere göre değişim eğilimini şematize etmeye çalışacağız. Kelime başı y- sesi, y>Ø, y>c, y>j, y>ç, y>s, y>n gibi değişimlere uğramıştır. Tarihî lehçelerden günümüze gelirken, y- sesiyle ilgili değişimlerin, Türk lehçelerine göre tasnifini ortaya koymak, bazı kelimelerin etimolojik ve şematik değişimine de ışık tutabilir, diye düşünüyoruz.

Bir Yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen

İsa ÖZKAN

Menemen, Türk mutfağının temel yemeklerinden biridir. Hazırlanması, malzemelerinin kolay bulunuşu ve maliyetinin azlığıyla hem kahvaltılarda, hem de öğle ve akşam gibi ana öğünlerde yenilen, zengin fakir her Türk ailesinin sofrasında kendisine yer edinmiş yemeklerimizdendir. Biz bu tebliğimizde dilimizde yer ve yemek adı olarak bilinen menemen kelimesinin etimolojisi üzerinde durmaya çalışacağız. Menemen, tıpkı kocaman, şişman, delişmen gibi -man/-men ekiyle türetilmiş bir kelimedir. Bu sözün Anadolu ağızlarında farklı anlamlarda türevleri bulunmaktadır. Ayrıca, Türk lehçelerinde de bu sözle ilgili verilere rastlanmaktadır.

Deyimleşmiş İkilemeler

Mustafa ÖZKAN

Anlamı güçlendirmek, ifade gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle oluşan kelime grubuna ikileme adı verilir. İkilemede yan yana gelen iki kelimeyi anlam veya biçim ilişkisi birbirine yaklaştırır. Bu yüzden ikilemeler ya aynı sözcüklerin tekrarlanması ile ya anlamları birbirine yakın ya karşıt olan sözcüklerin bir araya getirilmesi ile ya da sesleri birbirini andıran sözcüklerin yan yana getirilmesi ile oluşur.

Dilimizde Eski Türkçe devresinden beri geniş yer tutan ikilemelerde bazen iki kelime anlamca kaynaşarak farklı bir kavramı ifade eden birleşik kelime niteliğini kazanarak deyimleşme özelliğini gösterir.

Deyimler, gerçek anlamı dışında bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime grubudur. Bu gruplaşmada kelimeler kendi anlamları dışında kullanılarak yeni bir anlamı yansıtır. Bunun yanında kelimenin temel anlamıyla kalıplaşarak deyim niteliği kazanmış örnekler de vardır.

Deyimlerin pek çoğu söz dizimi bakımından belli grupların kalıplaşmasıyla oluşur: **ağzı bozuk** “sövmeyi alışkanlık hâline getirmiş kimse” (isnat grubu kalıbında), **ağız tadı** “dirlik düzenlik” (isim tamlaması) kalıbında), **akıntıya kapılmak** “etkisinde kalarak bir toplumun davranış ve tutumuna katılmak” (yargı grubu kalıbında), **kirli çıkı** “cimrilikle çok para biriktirip zengin olmuş kimse” (sıfat tamlaması kalıbında), **kız gibi** “terbiyeli ve utangaç kimse” (edat grubu kalıbında), **eski çamlar bardak oldu** “devir değişti, eski tutum ve davranışların hükmü kalmadı” (cümle kalıplaşması biçiminde).

Aynı biçimde ikilemeler de kalıplaşarak deyimleşme eğilimi gösterirler: paşa paşa, “güzellikle, seve seve”, **harıl harıl** “sürekli olarak, durmadan”, akşama sabaha “neredeyse hemen hemen” gibi.

Bu çalışmada, deyimleşme özelliği gösteren ikilemeler yapıları, anlamları ve kullanılışları bakımından ele alınıp değerlendirilecektir.

Gagavuz Türkçesi Kıpçak Sahası Bağlantıları Üzerine

Nevzat ÖZKAN

Dil; dili kullanan toplumun, tarihin derinliklerinden gelen siyasî, sosyal ve kültürel ilişkilerinin etkisi altında biçimlenmekte ve gelişmektedir.

Bugün çok geniş bir sahaya yayılmış olan Türk lehçe ve şiveleri de, Türk topluluklarının tarih boyunca kendi aralarında ve başka milletlerle kurdukları çeşitli ilişkilerin etkisi altında oluşmuştur

Bu karışık ilgi ve ilişkiler ağı içinde Türk lehçe ve şivelerinin tam ve eksiksiz bir tasnifini yapmak zorlaşmakta ve mevcut durumu en iyi yansıtacak bir bakış açısı tespit etme çalışmaları bugün de devam etmektedir.

Türk lehçeleri tasniflerinde fonetik özellikler ve yer adları yanında etnik adlandırmalar da kullanılmaktadır. Oğuz ve Kıpçak

grubu Türk lehçeleri terimleri, Oğuz ve Kıpçak soyundan gelen Türk topluluklarının dil yakınlığını ifade etmektedir. Oğuz grubu Türk lehçeleri adlandırması Türkiye, Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinin köken birliği yanında fonetik, morfolojik ve söz varlığı ortaklığına da işaret etmektedir. Aynı şekilde Kıpçak grubu Türk lehçeleri adlandırması, Karadeniz-Hazar Denizi bölgesi, İdil-Ural bölgesi ve Aral Denizi-Hazar Denizi bölgesi arasında yer alan on farklı Türk topluluğunun dil yakınlığını göstermektedir.

Belli bir grup içinde değerlendirilen Türk lehçelerinin ilgi ve ilişkileri gibi, değişik lehçeler arası ilgi ve ilişkiler de tarihin derinliklerinden gelen bağlantılara dayanmaktadır.

Bu çalışmada konu tarihî, etnik ve dil bağlantıları yönünden ele alınacak, Oğuz-Kıpçak ve Kıpçak sahası-Gagavuz Türkçesi tarihî dil bağlantıları; fonetik, morfolojik ve söz varlığı ortaklıkları ve etkile-ri yönünden değerlendirilecektir.

Özne Üzerine Düşünceler

Mehmet ÖZMEN

Özne, genellikle yüklemle birlikte, cümlenin iki temel ögesinden biri olarak kabul edilir. Gramer sözlüklerinde ve söz dizimi kaynaklarındaki özne tanımları arasında da büyük benzerlikler vardır; ancak, öznenin nitelikleri açıklanırken, her zaman, tanıma tam olarak uyulduğu söylenemez. Ayrıca, benzer örneklerin sık sık tekrarlandığı ve benzer örneklerden benzer sonuçlara varıldığı görülür.

Kaynaklardaki özne tasniflerinde karşılaştığımız genel yaklaşım, özneyi, hangi durumda olursa olsun, yüklem karşısında bir cümle ögesi olarak ele alarak tanımlamak; ancak, bu tanıma rağmen, özneye, “yapan, yapıcı”, yani gerçek anlamda “fail” özelliklerini aramaktır. Böyle bir tasnif veya bakış açısı, karşımıza gerçek özne - sözde özne, gramerce özne - mantıkça özne ikilemini getirmektedir. Bu ikilem, özneyi bir cümle ögesi olarak “yapan veya olan” olarak niteledikten sonra, onda “yapan, yapıcı, fail” özelliği aramaktan kaynaklanmaktadır. Özne, farklı ölçütlerle farklı bakış açılarıyla tasnif edilebilir; bunun için bir sınırlama getirmek de gerekmez. İnceleme yapılan duruma veya incelemenin hacmine göre, işlev ve yapı bakımından değişik bakış açılarıyla tasnifler yapılabilir; ancak, her tasnifin kendi içerisinde tutarlı olması gerekmektedir.

Bugün için yapılması gereken şey, birbirine benzer tanım ve örnekleri irdelemek, tartışmaya açmak; ayrıca mevcut bakış açılarının dışında farklı bakış açılarıyla değerlendirmelere gitmektir.

Dillerin zenginliğini gösteren ölçütlerden biri de, o dilin sözlüğünde yer alan sözcük sayısıdır. *Türkçe Sözlük*'teki söz varlığı 75.000 dolayındadır. Bunun 100.000'e ulaşması beklenmektedir. Sözü edilen sözlüğün ön sözünde, bu zenginleştirme çalışmalarında iki kaynaktan yararlanıldığı belirtilmektedir: 1. Orta öğretim kitapları, gazete ve dergilerin taranması ile bulunan sözler; 2. Yabancı Kelimelere Karşılık Bulma Komisyonunun önerileri.

TDK tarafından yayımlanan ve on iki ciltten oluşan *Derleme Sözlüğü* halk arasında kullanılmakta olan deyişlerin yer aldığı en geniş içerikli kaynaktır. Bu eser, 1932-1960 yılları arasında binlerce gönüllü araştırmacının ülkenin her yanında derlediği yaklaşık 137.000 deyiş kapsamaktadır ve bunların çoğu günümüzde kullanılmaktadır. Türk dilinin gerçek zenginliğini yansıtan bu deyişlerden bazılarının *Türkçe Sözlük*'e aktarılması Türkçenin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Aktarılacak sözcüklerin seçiminde TDK'nin genel ilkeleri yanı sıra şu özelliklere dikkat edilmelidir: 1) Halk tarafından yaygın olarak kullanılıyor olması; 2) TDK *Türkçe Sözlük*'te, bu sözcüğün yerine daha yaygın olarak kullanılan bir başka sözcüğün bulunmaması; 3) Kullanılmakta olan bir sözcüğün yerel aksanla söylenen biçimi olmaması.

Derleme Sözlüğü'nde yer alan ve *Türkçe Sözlük*'e aktarılmasının uygun olacağı bazı sözcüklere örnekler şunlar olabilir (Parantez içinde deyişin kullanıldığı iller belirtilmiştir)

- **Açkı** : Oklava ile açılmış hamur (Manisa, Samsun, Ordu, Giresun, Hatay, Kıbrıs)
- **Akçakatık** : Yağlı ve süzölmüş yoğurttan yapılan ve kışa saklanan bir çeşit peynir (Afyon, Isparta, Burdur, Sivas, Kırşehir, Yozgat, Kırklareli)
- **Alaçakır** : Yarı olgunlaşmış sebze ve meyve (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Kütahya, Konya, Antalya, Muğla, Ankara)
- **Boğaz alan** : Sulu olmayan bir çeşit ayva, ham ayva (Isparta, Aydın, Samsun)

Bir noktadaki ışığın herhangi bir görüntüsü olarak tanımlanan renk kavramını giysilerimizden makyaj malzemelerimize, ev eşyalarımızdan arabamıza kadar hayatın her alanında kişiliğimizi ve iç dünyamızı yansıtan bir sembol olarak kullanıyoruz. Öyle ki günümüzde renk seçimleri renk bilimciler tarafından yorumlanıyor ve kişilerin renk tercihlerine müdahalelerde bulunularak hayatlarının olumlu yönünde değiştirilebileceği belirtiliyor.

Renkler tarih boyunca milletlerin geleneklerinde, inançlarında ve yaşayışlarında özel bir yere sahip olmuştur. Farklı milletlerin, kültürlerin renklere yaklaşımı farklı farklıdır. Türkler de eski devirlerden itibaren çeşitli renk isimleri kullanmışlar, sadece atlar için kullanılan özel renk isimleri bile türetmişlerdir. *Ak, Al, Kızıl, Kara, Ala, Gök, Yeşil, Sarı* Eski Türkçe döneminden beri sıklıkla kullanılmış, hatta yön ve boy isimleri de renk isimleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca büyüklük, çokluk ve ün göstermek için de renk isimleri kullanılmıştır.

Göçler, yeni kültürlerle karşılaşma ve kaynaşma gibi sebeplerle dilde görülen değişmeye paralel olarak renk isimleri de değişmiş, çeşitlenmiş ve farklı kullanımlar görülmeye başlanmıştır. Günümüzde Türkiye Türkçesinde kullandığımız renk; isimleriyle Eski Türkçedeki ana renk isimlerini karşılaştırdığımızda değişimin boyutunu görmek mümkündür.

Bu bildiride öncelikle Özbek Türkçesinde kullanılan renk isimleri tespit edilmeye çalışılacak ve bir tasnife tâbi tutularak durumları ortaya konacaktır. Bunun için Özbekistan Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan *Özbek Tilining İzahlı Luğati* isimli kapsamlı sözlük taranacaktır. Böylece Yeni Uygur Türkçesi ile birlikte Türkçenin doğu grubunu oluşturan ve yirmi milyonu aşkın Özbek Türk'ü tarafından konuşulan Özbek Türkçesinin renk isimleri ortaya koyularak zaman içinde uğradığı değişimler tespit edilecektir.

Türkçede Ad Koyma Geleneğinde Değişimler

Jale ÖZTÜRK

Çocuklarına verdiği adlar, bir milletin dili, folkloru, tarihi ve kültürü açısından oldukça önemlidir. Tarih boyunca Türk kişi adları

farklı coğrafya ve inançlar etkisi ile oldukça büyük değişimler göstermiştir.

Araştırmamızın genel amacı üniversite öğrencilerinin ad koyma geleneği konusundaki düşüncelerini ve ad konusundaki değişimleri tespit etmektir.

Bu araştırmada MKÜ Eğitim Fakültesi öğrencilerinden rastgele (random) seçilen 500 öğrenciye “*Türkçede Ad Koyma Geleneği*” ile ilgili bir anket uygulanmıştır.

Bu ankette öğrenci adları kökenlerine; öğrencilerin anne-babalarının eğitim düzeylerine, doğum tarihlerine ve cinsiyetlerine göre değerlendirilmiştir. Ad koymada etkili olan faktörler ve öğrencilerin adlarını sevip sevmedikleri, kendi adlarını seçme imkânları olsa hangi adları seçecekleri değerlendirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin ad koyma konusundaki zevk ve eğilimleri ve ad koyarken dikkat edilmesi gereken noktalar hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Türkçe kökenli adlara kız öğrencilerde erkek öğrencilere göre daha fazla rastlanmıştır. Anne ve babanın öğrenim durumları yükseldikçe, her iki cinsiyette de Türkçe adların oranının yükseldiği görülmüştür. Kız öğrenciler arasında adını sevmeyenlerin erkek öğrencilere göre daha çok olduğu belirlenmiştir. Ad koyma yolları araştırıldığında toplumumuzun ad koyma konusunda çok duyarlı olmadığı görülmüştür. Ad koymada baba ve anne kadar; dede, babaanne ve amcanın da etkili olduğu hatta aile büyükleri yanında komşunun, doğum yaptıran ebeğin, nüfus memurunun ve öğretmenin de etkileri olduğu dikkat çekmiştir.

Bu bulgulara ek olarak tarih boyunca Türklerde ad koyma konusundaki eğilimler ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Türklerde Nüfus Sayımı Ve Bununla İlgili Kayıtlar Üzerine

A. Melek ÖZYETGİN

Nüfus sayımı eski dönemlerde, merkezi otoritenin güçlü olduğu imparatorluklarda, sosyal kontrol mekanizması olarak, insan gücünün niteliklerine göre belirlenmesi ve vergilendirilmesi için önemli bir araç olmuştur. Özellikle 13. yüzyılda Türklerin de içinde bulunduğu Asya coğrafyasında, ilk sistematik nüfus sayımlarının yapıldığı Türk-Moğol İmparatorluğunda, nüfus kayıtlarının amacı, ödenecek vergi miktarının tahminini kolaylaştırmak, yetenekli zanaat-kâr ve ustaları belirleyerek devlet teşkilâtında çalıştırmak, ayrıca ordular için askerî kaynak temin etmektir. Dolayısıyla o dönemlerde yapı-

lan nüfus sayımlarının askerî ve ekonomik olmak üzere iki temel nedeni vardı.

Bu bildiride ele alınan konunun inceleneceği asıl tarihi çerçeveyi orta zaman Türk-Moğol devletleri ile bu ekseninde, ilk olarak Türklerdeki nüfus sayımı ve onunla ilgili sınırlı sayıdaki belge ve kayıtların bulunduğu Koço-Turfan Uygur Hanlığı oluşturmaktadır. Moğolların yaptığı ilk nüfus sayımlarında Uygurların olup olmadığına ilişkin kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Mengü Han'ın (1251-59) sayımlarında Uygur nüfusunun da yer aldığı bilinmektedir. Uygurlar arasındaki diğer nüfus kayıtları 1284 ve 1296 yıllarına aittir. Bugün elimizde muhtemelen 13. yüzyıla ait Turfan Uygurlarından kalma benzer şekilde hazırlanmış aile sicil kayıtları, bu dönemin bir anlamda nüfus beyan belgeleri olarak özel bir öneme sahiptir. Uygurlarda aile belgelerinde geçen tüm sicil kayıtları *ulug defter* olarak adlandırılan defterlere yazılırdı. Benzer bir uygulama Cengiz döneminde *kökö depter* “mavi defter” olarak adlandırılan kayıtlarda da dikkati çekmektedir. Gerek idarî gerekse sosyal teşkilât bakımından Uygurların Moğollar üzerinde büyük etkileri olduğu bilinmektedir. Cengiz Han'ın 1206 yılından itibaren uygur yazısıyla muhtemelen Moğolca olarak, Moğol devletinin gelenek ve yasaları konusunda kayıtlar yaptırdığı *kökö depter*, bir anlamda vergi toplamak amacıyla hazırlanmış ilk nüfus sayım kayıtlarını da içeriyordu. Hem nüfus hem de vergi kayıtlarını içeren bu defterlerin Altın Ordu Devletinde de bulunduğunu kaynaklar bize bildirmektedir. Ancak söz konusu defterler günümüze kadar ulaşmamıştır. Konuyla ilgili sınırlı bilgilerimiz Çin, Rus ve Fars kaynaklarına dayanmaktadır.

Dilimizdeki Sorunlar

Rasim ÖZYÜREK

Bugün ulusça, Türk Dil Bayramının yetmiş ikinci yılını büyük bir coşku ile kutluyoruz. Dilimiz yaşamımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Dünyada toplumların uygarlıklara ulaşmaları dille gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi, ulusların dilleri, kendi kültürel kimliklerinin belirleyicisi ve koruyucusudur. Ülkemizde, içinde bulunduğumuz son yıllarda, her nedense toplumsal bilimlere karşı büyük bir ilgisizlik göze çarpmaktadır. Bu ilgisizlik Türk diline de yansımıştır. Okullarımızda, Türk kültürünün temel ögesi olan Türk dili ikinci plana itilmiştir. Öğrencilerde gözlenen dil yanlışları, yabancı dil hayranlığı, ana dilimiz iyice öğretilmeden bir yabancı dille yapılan eğitim sonucunda, güzel dilimize giren yabancı sözcüklerle Türk dili iyice yoksullaştı-

rılmıştır. Öğrencilerimizin sözlü ve yazılı anlatımlarında görülen dil yanlışları, beraberinde getirdiği olumsuzluklarla karşımıza büyük sorunlar çıkarmaktadır. Mağazalara ve dükkânlara verilen iş yeri adlarında görülen yabancı sözcükler, sokaklarımızda başı çekmektedir. Olumsuzluklar Türk dilinde kanayan bir yaradır. Bu yarayı sarma, iyileştirme zamanı geldi ve geçiyor. Vakit kaybetmeden bunların üzerine büyük bir inançla, özveriyle gidilmeli, dilimiz yabancı dillerin boyunduruğu altından kurtarılmalıdır.

Biz bu çalışmamızda Türkiye Türkçesinin bugünkü sorunlarına kısaca değinmeye çalışacağız. Yapılan araştırmalar sonucunda bu sorunları üç ana başlık altında topladık: 1. Türkçe açısından Türk dili ve edebiyatı kitaplarına yansıyan sorunlar. Yazarların, kendi eserlerinden seçilen metinler arasında büyük bir uçurumun olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan özellikle yeni Türk edebiyatı ve batı edebiyatına ait yazınsal metinlere kitaplarda çok az yer verildiği de gözlenmiştir. 2. Programlara ilişkin sorunlar: (Türkçe, Türk dili ve edebiyatı öğretiminde) Programda hangi bilgi ve amaçların kazandırılmak istendiği, davranışsal bir anlatımla açık ve seçik bir şekilde belirtilmemiştir. Ders konuları belirlenirken tematik bir anlayıştan uzak kalınmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretiminde eğitim basamakları arasında da yer yer kopuklukların olduğu görülmüştür. Programlar hazırlanırken lise öğrencilerinin ruhsal gelişimleri, bilgi düzeyleri, dil gelişimleri göz önünde bulundurulmamıştır. Okullarda sözlü ve yazılı anlatım, dil bilgisi öğretimi, istenilen düzeyde yapılmamaktadır. Öğrencilerin dinlediklerini, okuduklarını, gördüklerini, duyup düşündüklerini doğru, maksada uygun olarak gerek sözle gerekse yazıyla anlatamadıkları gözlenmiştir. Derslerde dört temel beceri öğrencilere aynı anda verilmemektedir. Öğrenciler okuduklarını anlamalılar; anladıklarını, duyduklarını, düşündüklerini, gördüklerini, güzel Türkçemizin en doğru ve de en etkili ifade etme yollarıyla anlatmalılar. Ana dili önce ana kucagında, sırasıyla anaokulunda, ilköğretim ve ortaöğretim okullarında verilmelidir. Öte yandan liselerde okuyan öğrencilere dil ve edebiyat olayları üzerinde bilimsel, nesnel düşünme alışkanlıkları kazandırılmalıdır. Bu okullarda okuyan öğrenciler, meramlarını anlatmada büyük bir anlatım güçlükleri çekmektedirler. 3. Diğer sorunlar: Millî Eğitim Bakanlığı, kaliteli Türkçe, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştirme konusunda ortaya kalıcı bir sistem koyamamıştır. Ayrıca, basın yayın organlarında karşılaştığımız dil yanlışları, mağazalara ve dükkânlara verilen iş yeri adlarında görülen yabancı sözcükler başı çekmektedir. Olumsuzluklar, çocuklarımızın gençlerimizin diline de girmiştir. Bu olay Türk dilini de etkilemiştir.

Türkçemizin gelişmesi, dünya dilleri arasında yerini alması, gelecek nesillere iyi bir dil kullanma alışkanlığı kazandırılması bakımından önem arz etmektedir. Öğretmenlerimizin, öğrencilerimizin, yazarlarımızın, sanatçılarımızın ve halkımızın dilimizi en doğru şekilde kullanabilmesi bakımından, dille uğraşan bilim adamlarımızın mutlaka ortak noktalarda birleşmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ülkemizde 1928'de yapılan **Harf** inkılabından bu yana imlâ ile ilgili problemler, azalacağı yerde, maalesef bazı konularda (birleşik kelimelerde, inceltme ve uzatma işaretinde, dilimize giren yabancı kelimelerin yazımında ve kesme işaretinin kullanılmasında) devam etmiş, çözümlü kolaylaştırma, yerini zıtlaşmalara ve kuralsızlaşmaya bırakmıştır. Bu da ülkemizde; gerek okullarımızda, gerek kurumlar arasında imlâ (yazım) birliğini bozmuştur. Bu sebeple, bugün öğretim kurumlarında imlâ kargaşası devam etmektedir. Başka milletlerin dillerinde (Fransızcada, İngilizcede, Almancada vs.) oturmuş olan imlâ kuralları, bizde oturmadığından çok çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzları, bazı çevrelerce tartışılmakta olup bazı yıllarda kabul görmekle beraber bazı yıllarda (bilhassa 1988-1993 arasında) da kabul görmemesi için karşı tavır oluşmuştur. Hâlbuki bu bir millî mesele olarak görülmeli ve mutlaka ortak bir görüşe varılmalıdır.

İmlâmızda, İmlâ Kılavuzlarımızda ve sözlüklerimizde birliğin sağlanması; gerek eğitim ve öğretim kurumlarımızın, gerek sanatçılarımızın ve gerekse basın-yayın organlarımızın ifade tarzındaki bütünlüğü dilimizin geleceğinin de teminatı olacaktır.

Yukarıdaki düşüncelerden hareket edilerek, 1928 **İmlâ Lûgatı**'ndan 2000 basımlı İmlâ Kılavuzu'na kadar bir değerlendirme yapılacaktır. (Adam yayınlarından çıkan **Ana Yazım Kılavuzu** da değerlendirmede yer alacaktır) Ayrıca Çanakkale ili Merkez ilçede yer alan ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında çalışan Türkçe ve edebiyat öğretmenleri üzerine yapılan **İmlâda ve Telâffuzda Karşılaşılan Güçlükler** konulu anket çalışması üzerinde de durulacaktır.

Çetin PEKACAR

Latin esaslı Türk alfabesindeki ünsüzler okunurken önlerine bir /e/ ünlüsü getirilir: be, ce, çe, de gibi. İmlâ kılavuzlarında büyük harfli kısaltmalarda geçen /k/ harflerinin de ince okunması gerektiği belirtilir. Buna rağmen bazı kısaltmalardaki /k/ harfleri /e/ ünlüsüyle ince okunurken (AKeMe, MeGeKa, TeCeKa gibi) okunmaktadır. Bu problem üzerinde duran iki araştırmacıdan Emine Gürsoy Naskali, Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan büyük harfli kısaltmaları etraflıca incelediği bir araştırmasında /h/ ve /k/ harflerinin bazı kısaltmalarda ince bazılarında ise kalın okunduğuna işaret etmekle yetinmiş; sadece /k/ harfini barındıran birkaç kısaltmayı inceleyen Hamza Zülfikar ise kalın okunan /k/ harflerinin temsil ettikleri kelimenin kalın ünlülü olmasından etkilendiğini ifade ederek ince okunuşların doğru kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dilde birliği sağlamak için belli bir okuma tarzının öğretilmesi elbette takdir edilebilir; ancak kullanılıştta ortaya çıkan farklılıkların sebeplerinin çözülmesinin dilin işleyiş mekanizmasının anlaşılması için gerekli olduğu da kabul edilmelidir.

Ukraynadaki Türkoloji Geleneği

Vladimir PİDVOYNIY

Ukrayna'da Türkoloji bazı sebeplerden dolayı başarılı bir şekilde gelişemiyordu. 1930'lu yıllarda Türkoloji araştırmalarının gelişme evresi başlamasına rağmen. A. Krımskiy, V. Dubrovskiy gibi Ukrayna, doğu dilleri bilim adamları öldürüldükten sonra Ukrayna'da yarım yüzyıl Türkoloji yeniden gelişmesini beklemek zorunda kalmıştır. Ukrayna bağımsızlığını kazandıktan sonra Kiev taras Şevçenko Üniversitesinde Türkçe grupları açılmıştır ve 'Ukrayna-Türk tarih ve dil ilişkileri' sorunlarının bilimsel araştırması başlamıştır.

Bugün Türkoloji sorunları Ukraynanın üniversitelerinde ve Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Araştırma Enstitüsünde, Kırıv Taras Şevçenko Üniversitesinin bünyesinde çalışan Türk enformasyon ve araştırma merkezinde incelenmektedir. Ama elli yıllık duraklama kendini göstermektedir. Bir koordinasyon merkezi ve bir bilim iş birliği olmaması, bilimdeki araştırmaları olumsuz yönde etkilemektedir.

Ukrayna Türkologlarının yeni nesli 1920'li yıllarda başlanan Türkiye'nin bilim adamlarıyla çalışmasını yenilemek niyetindedir. Ukrayna bilim adamları Türk meslektaşlarının terminoloji çalışmalarından, dil politikası ve Türk dillerinin tarihî incelemesinden faydalanmak istemektedir.

Konuşmada da Ukrayna Türkologların çalışmasında ortaya çıkan metodolojik, teorik, bilimsel sorunları, bilim adamlarının başarıları aydınlatılacaktır.

Anadolu Üniversitesinin Uzaktan Eğitim Programlarında Yer Alan "Türk Dili" İnternet Yazılımı

Hülya PİLANCI

Üniversitelerimizde zorunlu ders olarak okutulmakta olan Türk Dili dersi, öğrencilerin Türkçe bilgilerinin pekişmesine hizmet etmesinin yanı sıra öğrencilere ana dili bilincini kazandırmaya da yöneliktir. Ancak, Türk dili derslerinin zorunlu olarak üniversite ders programlarında yer almasından bu yana uygulamalarda çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada, Anadolu Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programlarında ilk olarak 2003-2004 öğretim yılında yaklaşık 110.000 öğrenciye uygulanan teknolojik destekli "Türk Dili Programı" tanıtılacak; bu programın uygulanması sırasında öğrencilerden gelen görüşler değerlendirilecektir; programın hedef grubun başarısına etkisi istatistikler ışığında tartışılacaktır.

Özbek Dili Edebî Normlarının Şekillenişinde Umumturkiy An'analarning O'rni

Abdurozik RAFİYEV

Hozirgi O'zbek adabiy tilining shakillanishi va taraqqiyotida o'tgan asrning 20. yillaridagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat hamda uning ta'siridagi matbuot tili muhim rol o'ynaydi. Bunda quyidagi ikki jihatga e'tibor berish lozim:

1. Sho'ro siyosatida millat tilga munosabat
2. O'zbek tilshunosligining shakillanish asosida adabiy tilning normallashuvi. Ushbu maqolamizda biz ana shu ikkinchi masalaga kengroq to'xtalamiz.

O'zbek adabiy tili taraqqiyotining yo'nalishi quyidagi uch vazifaning qanday xal etishiga bog'liq edi:

A) Hozirgi tilning eski yozma adabiy tiliga munosabati qanday bo'linishini belgilash;

B) Hozirgi adabiy til qaysi shevalar asosida shakllanishini belgilash;

C) Hozirgi O'zbek tilining boshqa tillar (xususan, rus, tojik va boshqa qardosh til) bilan aloqasini belgilash.

Ta'kidlash lozimki, hozirgi o'zbek adabiy tili an'anaviy tilning, ya'ni XV-XIX. asrdagi O'zbek tilining (chig'atoy yoki eski O'zbek tilining) bevosita davomi emas shu bilan birga, hozirgi adabiy tilda tarixiy ildizlari mustahkam bo'lgan umumturkiy unsurlar anchagina. 20. yillarda O'zbek tilining fonetik, morfologik normalarini belgilashda shunday tarixiy an'analar ma'lum darajada hisobga olingan.

Til siyosatida jadidlar ilgari surgan g'oyalar ilmiy-amaliy asosga ega edi. Chunonchi, Botu 1921. yildagi "Til va imlo qurultoyi" oldidan O'zbek adabiy tili masalasida quyidagi uch yo'l hususida tanqidiy fikr bildiradi.

1) Chig'atoy turkchasiga tortish.

2) Janub turkchasiga tortish.

3) Shimol turkchasiga tortish.

shunday o'z semasi mavjudligini faqat muayyan leksemalar qurshovida, ya'ni birikmali holatda uchratish mumkin. Masalan **kelmoq** feli "*Bu pulga ko'p narsa keladi*" gapida "evaziga kelmoq, olinmoq" ma'nolarini bildiradi, **gelmak** fe'li esa bu ma'noda qo'llanmaydi.

O'zbek va Turk tillaridagi qiyoslanayotgan harakat fe'llari agenslarining o'ziga xos ifoda xususiyatlari, boshlang'ich va oxirgi nuqta valentliklarining reallashuv vositalari, unga monandlik va farqlarning sabablarini aniqlashga harakat qilindi. Qiyoslanayotgan harakat fe'llari asosan agens valentlikka ega bo'lishi bilan ajralib tursa-da, biz ishimizda ulaming boshlang'ich va oxirgi nuqta valentliklarini aniqlashga ko'proq e'tibor qaratdik.

Ta'kidlash kerakki, ushbu fe'llarning barchasi ham birdek boshlang'ich va oxirgi valentliklarga ega emas, xususan, bu valentliklarning reallashuv aktantlaridagi o'ziga xosliklarni ochib berishga harakat qildik. Masalan, **kelmoq/gelmak** fe'llarining boshlang'ich va oxirgi nuqta valentlik aktantlari mantiqiy mavjud bo'lsa-da, tilda reallashmagan bo'lishi mumkin. Bu hollarda valentlik aktantlari kontekstdan aniqlanadi.

Gürcüce Sözlüğündeki Türk Dilinden Alınan Birkaç Kelime Hakkında

Luiza RUKHADZE

Dinsel, siyasi durumu, edebi etkisi, ekonomik ve kültürel ilişkileri ve topraksal yakınlığı olduğundan dolayı her dilde yabancı dillerden alınan kelimeler yerleştirilmektedir. Adı geçen çalışmada Türk dilinden alınarak Gürcü gerçekliğinde yerleştirilmiş ve Gürcüce sözlüğünde fikse edilmiş birkaç Türk kelimesi incelemekteyiz.

N. Dmitryev'in kaydettiği gibi Türk dilleri ailesine birbirleriyle yakında duran otuza kadar dil girmektedir. Onların kelime elemanları, diğer dile girmekle tıpkı aynı refleksleri veriyor.

Böylece kaynak-dilinin bulmasına cevap vermek zor oluyor. Bu sırada en önemli ölçütlerden ilk önce biri tarihsel-ekonomik ilişkileri ve topraksal yakınlığının tesbit edilmesi kabul edilir. Türk dilinden alınarak Gürcü diline yerleştirilmiş kelimelerin çoğunluğu Türk dilleri ailesinin Oğuz (Osmanlıca, Türkçe, Azeri) ve Kıpçak (Karaçay ve Kumuk dilleri) gruplarına giren dillerdendir.

Bu çalışmamızda Türk dilinden alınan birkaç kelimeyi incelemekteyiz. (kelimeye söz edilir). İncelediğimiz kelimelerde, Gürcü diline Türk dilinden alınan kelimelerle ilgili herhangi bir fonetik kanunları yerine getirmiştir.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Seslerinin Birbiri Üzerine Etkileri

Mukim SAĞIR

Türkiye Türkçesinin bütün ağzlarında iç ve dış sebeplere bağlı olarak birçok ses değişime uğramakta, dolayısıyla da ağzlarda sayısız ses değişimleriyle karşılaşilmektedir.

Zaman, coğrafya, kültür çevresi, çocuklukta alınan fonetik eğitim; tarihi, siyasî, sosyal gelişmeler; nüfus hareketleri, iskân durumu, ticarî ilişkiler, ulaşım imkânları veya imkânsızlıkları, taklit eğilimleri, psikolojik ve ruhsal durumlar bu ses değişimlerinde rol oynayan belli başlı dış sebeplerdir. Birçok fizyolojik etken ile vurgu da yine bu ses değişimlerinin iç sebepleri olarak bilinmektedir. Bu bildiri ile sadece fizyolojik etken olarak seslerin diğer sesler üzerindeki benzetici, değiştirici etkileri Türkiye Türkçesi ağzlarındaki örnekleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Konuşma sırasında sesleri daha kolay çıkarmaya çalışmak, birbirinden farklı oynaklanma veya boğumlanma yerleri olan sesleri

birbirine yaklaştırarak benzer veya eş sesler çıkarma eğilimleri Türkçede de ses değişmelerinin ağırlıklı sebepleri olarak kabul edilmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında seslerin diğer sesler üzerindeki benzetici, değiştirici etkilerini şu başlıklar altında sınıflandırmak ve açıklamak mümkündür:

- A. Ünlülerin ünlüler üzerindeki ünlüyü kendine benzetme etkileri,
- B. Ünsüzlerin ünsüzler üzerindeki ünsüzü kendine benzetme etkileri,
- C. Ünsüzlerin ünlüler üzerindeki ünlüyü değiştirici etkileri,
- D. Ünlülerin ünsüzler üzerindeki ünsüzü değiştirici etkileri.

Kuşkusuz ki bütün bu ses değişmelerinde bir değil birçok sebep rol oynamaktadır. Bir yanda baskın unsur olarak ünlü benzeşmeleri yönünde ses değişmeleriyle karşılaşılırken, bir başka örnekte de ünsüzlerin baskın etkisi altında ünlü benzeşmeleriyle karşılaşılmaktadır. Türkçe kökenli kelimelerden çok, alıntı kelimelerde meydana gelen bu değişmelerin de yine Türkçenin ses eğilimleri ile ortaya çıktığı açıktır. Kolay söyleyiş eğiliminin sonucu olarak kabul edilen **En Az Çaba Yasası** ile **Daha Kuvvetli Olan Yasası** da seslerin diğer sesler üzerindeki var olan tartışılmaz etkilerini gösteren yasalardır. Önemli olanı da bu yasalar değil, bu yasalara temel teşkil eden fizyolojik etkenlerdir. Çünkü, birey en büyük tasarrufa zihinsel ve fiziksel etkinliklerinde gitmekte, bunun için de seslerin diğer sesler üzerindeki benzetici, değiştirici etkilerinden doğal ortamlarda azamî derecede yararlanmaktadır. Konuşma dili için de bu yol en doğal yoldur.

Köken Bilgisi Araştırmalarına Katkılar

Güliden SAĞOL

Bu çalışmada köken bilgisi açısından henüz tam olarak izahı yapılmayan birkaç kelimenin kökeni tartışmaya açılacak ve bu kelimelerin Türkçenin bilinen ilk dönemlerinden itibaren geçirmiş oldukları değişiklikler gösterilecek, geniş bir coğrafi alana yayılmış olan çeşitli Türk lehçelerindeki durumları belirlenecektir. Kelimeler köken olarak araştırılıp açıklanırken söz konusu kelimeler üzerinde bugüne kadar yapılan araştırmalar da toplanacak ve gözden geçirilecektir. Ayrıca bu kelimeler anlam bilgisi açısından da değerlendirilecektir.

Konyalı Bir Ağız Derleyicisi: Veli Sabri Uyar (1874-1954)

Saim SAKAOĞLU

Konya ağız araştırmalarının tarihini 1867 yılından başlatabiliriz. V. A. Maksimov'un Sen Petersburg'da yayımladığı, Karaman-Konya Türkçesi ile ilgili eserini ilk çalışma olarak kabul edebiliriz. Daha sonraki yıllarda; W. F. C. Giese (1907), F. Vincze (1909), V. Gordlevski (1916), T. Kowalski (1937), A. M. O. Räsänen (1942) gibi adlar da Konya ağız ile ilgilenmişlerdir.

Konya ağız ile ilgilenen Türk araştırmacıların ilk çalışmaları ise 1918 yılından sonra görülmeye başlanır. Daha çok makale boyutunda ve dizi yazı biçiminde görülen bu çalışmalar *Ocak* ve *Yeni Fikir* dergilerinin etrafında gelişir. Öğretmenler Ahmet Nushi [Katırcıoğlu] ile Ahmet Necati [Atalay]'nin bu çalışmaları zamanında yeterince yankı uyandıramaz.

Daha sonraki yıllarda Sadettin Nüzhet [Ergun] ile Mehmet Ferit [Uğur]'in hazırladıkları *Konya Vilâyeti Halkiyat ve Harsiyatı* adlı kitap (1926), Muhlis Kemer'in Konya ağız ile yazdığı bir oyun (1942), Prof. Dr. A. Caferoğlu'nun derlemeleri (1941), Konya yerel basınındaki çeşitli imzalar (Celâleddin Kışmır, A. C. Kendi, A. S. Odabaşı, vb.) konuyu geniş boyutlara taşırlar.

Bildirimizin konusu olan Veli Sabri Uyar'ın çalışmaları ise ne acıdır ki sağlığında yayımlanamamış, ölümünden sonra, Konyalı kültür adamı Mahmut Sural tarafından düzenlenerek bir gazetede tefrika edilmiştir. 80 yıllık ömrünü din bilimlerine olduğu kadar dil ve eğitim öğretim hizmetlerine de adayan Uyar'ın Konya'da derlediği kelimeler arasında bugün unutulup gidenlerin sayısı oldukça fazladır. *Ocak* ve *Yeni Fikir* dergilerindekilerle Uyar'ın kelimelerin karşılaştırılması, Konya ağzının nasıl bir zayıflama gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kıbrıs Ağzının Belirgin Ses Bilgisi Özellikleri Üzerine

Erdoğan SARACOĞLU

Bu bildirimizde Kıbrıs ağzının belirgin ses bilgisi (fonetik) özellikleri üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda, Türkiye Türkçesinin yazı dili esas alınarak, Kıbrıs ağzında görülen ses değişmeleri sözcükler üzerinde karşılaştırmalı olarak gösterilecek, böylece Kıbrıs ağzının belirgin ses bilgisi özellikleri saptanacaktır.

I- Kıbrıs Ağızı:

Bilindiği gibi toplumlarda kültür düzeyinin artması, kitle iletişim aracı olan radyo ve televizyonun yayılması ağız özelliklerini gittikçe azaltmaktadır. Hem bu etkenler hem de 1974 Barış Harekâtıyla Adanın ikiye bölünmesi ve Türkiye'den büyük kabileler hâlinde ağırlıklı olarak Karadeniz ve Hatay yörelerinden göçmenlerin Kıbrıs'a gelip yerleşmesi, Kıbrıs ağzının özelliklerinin zamanla unutulmasına sebep olmaktadır. Bunu, hem Kıbrıs ağzının ses bilgisi özelliklerinde hem de sözcük dağarcığında görmekteyiz.

II- Kıbrıs Ağzının Ses Bilgisi Özellikleri:

Bu bölümde Kıbrıs ağzının belirgin ses bilgisi özellikleri, ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana başlık altında irdelenecektir. Ses değişimleri sözcükler üzerinde sözcük; başında, ortasında ve sonunda olmak üzere, üç aşamalı olarak incelenecek, hangi ses değişimlerinin dil kurallarına uyduğu veya uymadığı belirtilerek, Kıbrıs Türk halkının kökeninin ağız özelliklerine göre, Anadolu'nun hangi yörelerine dayandığı saptanmaya çalışılacaktır.

Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine

M. A. Yekta SARAÇ

Edebî sanatlar olarak adlandırılan dilin söze edebî değer katan özel kullanımları klasik kültürümüzde "belâgat ilmi" çerçevesinde ele alınmıştır. Belâgati konu alan Türkçe eserlerde ise çoğunlukla Osmanlı Türkçesi sahasında yazılmış eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde asırlar boyu bu sahada verilen eserler aslında sanılanın aksine tek bir çizgiyi izlememişlerdir. Cumhuriyet sonrası konu ile ilgili çalışmalarda ve kullanılan terimlerde bu farklı ekollerin eserleri bir sistem dâhilinde olmaksızın birlikte kaynak alınmıştır. Bu durum ise söz konusu eserlerin konumuz ile ilgili bir kısım terimleri ait oldukları ilmin semantik alanına göre yansıtmaması neticesini doğurmuştur.

Türkçede edebiyat nazariyeleri ile ilgili telif eserlerin tarihi 14.yy. sonlarına kadar gitmektedir. Asırlar boyu terimlerin Türkçeleştirilmesi yoluna gidilmemiş olması bir gerçektir. Bununla birlikte aynı edebî sanat için kullanılan birçok terimden bazıları, hatta bazen en az kullanılanları seçilmiştir. Dolayısıyla bu seçimin neye göre yapıldığı, hangi kıstasların ve beğenilerin bunda rol oynadığının araştırılması, konu ile ilgili Türk düşüncesinin, zevkinin ve selikasının ortaya konması bakımından günümüz için de yararlı sonuçlar doğurabilir.

Edebî sanatlar ile ilgili terimlerin bu "seçme" ile sınırlı, geçmişine yönelik tespitlerden sonra günümüzde kullanımda olan terimlerin durumları çeşitli bakımlardan ele alınacaktır. Bilindiği gibi terimlerin açık ve kesin bir anlamı olmalıdır. Bu anlam ise ait olduğu disiplinin, bilim, sanat ve meslek dalının; konumuzla ilgili olarak klasik edebiyat bilgi ve teorisinin (belâgat) kendi anlam dairesi içerisinde sağlam bir zemine oturmalıdır. Teklif edilen ve kullanılan terimlerin dil bakımından doğruluğu burada yeterli olmamaktadır. Ayrıca bugün için kullanılabilirliğini yitirmiş geçmişte kalan edebî sanatlar ile yerleşik anlamının herkesçe kavrandığı terimler karşısındaki tutumun farklı olması da gerekmektedir. Yine terim olarak kullanılan kelimelerin standart, günlük dildeki yan anlamlarını mümkün olduğunca dışta bırakıcı mahiyette olup ilk anda o terimin temel anlamını muhatapta çağrıştırmaması lâzımdır. Günümüzde kullanılan edebî sanatlarla ilgili terimlerin bu ve diğer şartlar çerçevesinde nerede durduğunun tespiti ve bunlarla ilgili yaygın örneklerin irdelenmesi bu çalışmada üzerinde durulacak konular arasındadır.

Türkçede Ses ve Anlam İlişkisinin Farklı Bir Yönü

Mustafa SARI

Farklı anlamda kelime elde etmek için her dilin kendine özgü kuralları vardır. Örneğin *türetme*, eklemeli bir dilde yeni anlamlı sözcük elde etmek için kullanılan en yaygın ve pratik yöntemken tek heceli bir dil için en uygun yol *tonlamadır*. *Bükümlü* dillerde söz varlığını genişletmek için kullanılan en yaygın yöntem ise sözcüğün ses yapısını değiştirmek veya sözcüğe belli sesler eklemektir.

Bu çalışmada Türkçede ses ve anlam arasındaki ilişki incelenecektir. Türkçenin ses özellikleri, kelimelerin anlamlarını nasıl etkilemektedir? Türetme, birleştirme, ödünçleme, Anadolu ağızlarının söz varlığından yararlanma gibi yöntemlerle söz varlığının genişletildiği bilinmektedir. Bu yöntemlerde olduğu gibi, yeni anlamlı kelimeler elde etmek için, dilin en küçük yapı taşı sayılan seslerin özelliklerinden yararlanmak mümkün mü? Bu ve benzeri sorular, bu çalışmanın esasını oluşturacaktır.

Arif SARIÇOBAN

Son elli yılı aşkın bir süredir dil eğitimi ve öğretimini kolaylaştırmak için yeni yöntem ve yaklaşımlar denenmektedir. Ancak geliştirilen herhangi bir yöntem ya da yaklaşımın en iyisi ve en etkini olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Dil eğitiminde en önemli olgu, öğretmen ya da öğretimden ziyade öğrenci ve öğrenmedir. Bu bağlamda öğrencilerin yeni bilgiyi nasıl edindikleri ve bunu gerçekleştiren ne tür stratejiler uyguladıkları araştırmacıların ilgilendikleri en önemli konular arasına girmiştir.

Dil öğrenimi ile ilgili strateji araştırmaları 1960'lı yıllarda başlamıştır. Özellikle bilişsel psikolojideki gelişmeler, dil öğrenimi stratejileri üzerine yapılan çalışmaları etkilemiştir (Williams and Burden 1997).

Bu çalışma, Türkiye'de ilköğretim ikinci kademesinde öğrencilerin Türkçe derslerinde uyguladıkları stratejileri irdelemektedir. Bunun için öğrencilere strateji anketi verilecek ve öğrencilerin kullandıkları stratejiler ile başarı arasında ilişki olup olmadığı araştırılacaktır. Çalışmada ayrıca başarılı öğrenciler ile başarısız öğrenciler arasında kullanılan bilişsel stratejiler arasında farklılık olup olmadığı da araştırılacak ve başarılı öğrencilerin kullandıkları stratejilerin başarısız öğrenciler tarafından da kullanılabilmesi için sınıf içi etkinlikler ile ilgili öneriler getirilecektir.

Türkmen Türkçesinde Ünlü Uzunluklarının Yazıda Gösterilmeyişinden Kaynaklanan Aktarma Yanlışları

Yakup SARIKAYA

Bilindiği gibi Türkmen Türkçesinin en karakteristik özelliği, Yakut Türkçesi gibi, Ana Türkçedeki aslî (birincil) ünlü uzunluklarını muhafaza etmiş olmasıdır. Türkmen Türkçesinde 8'i kısa (a, e, ı, i, o, ö, u, ü), 8'i uzun (aa, ää, ıı, ii, oo, öö, uu, üü) olmak üzere, toplam 16 ünlü bulunmaktadır.

Türkmen Türkçesinde ünlü uzunluklarının sadece sözlüklerde, parantez içinde (ünlünün yanına iki nokta üst üste konarak) gösterilmesi, bazı hususların ortaya konmasını zorlaştırmıştır. Bu yüzden de bu lehçe üzerine çalışanların, yazıda gösterilmeyen bu ünlü uzunluklarına çok dikkat etmeleri gerekmektedir. Konunun iyi bilinmemesi yüzünden aktarmalarda bazı yanlışlıklar yapılabilmektedir.

Uzun ünlüler gramerde anlamı leksik ve gramatik bakımdan değiştirme veya değiştirmeme bakımından önemli bir yere sahiptir. Ünlünün kısa veya uzun olması, bazı sözcükleri tür ve şekil bakımından ayırt etmeye de yarar. Türkmen Türkçesinde uzun ünlülere, basit sözcüklerin yanında birleşik sözcüklerde ve eklerde de rastlanır. Ancak aslî uzunluklar genellikle basit sözcüklerde görülürken, tali (ikincil, telâfi) ünlü uzunlukları, morfolojik kategorilerle ilgilidir. Aslî uzunluklar kelimelerin ilk hecesinde bulunmaktadır. Bu yüzden eklerdeki uzunluklar aslî uzunluk sayılmamaktadır.

Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda en fazla karışıklığa sebep olanlar, hece yutumuna uğramış "r"li fiillerdir. Bunun yanında, zarf-fiil eki almış fiillerin hemen ardından gelerek sürekli şimdiki zaman yapan "-p duur" şekliyle, öğrenilen geçmiş zaman eki "-p" ve "dır/dir" bildirme ekinin birleşmesinden ortaya çıkmış "-pdır/-pdır" şekillerinin de birbirine karıştığı görülmektedir. Yazıda uzunlukların gösterilmemesi yüzünden bu şekiller birbirine karıştırılarak Türkiye Türkçesine yanlış aktarılmaktadır.

Ünlüyle biten isimlere yaklaşma hâli ekinin gelmesi durumunda da bazı tali uzunluklar meydana gelmektedir. Ancak bunun fark edilmesi yukarıdakilere göre daha kolaydır. Çünkü böyle durumlarda anlam, metnin veya cümlenin gelişinden çıkarılabilmektedir.

Türkmençe ve Satranç

Berdi SARIYEV

Türkçe mantıklı ve anlamlı bir dildir. Satranç da mantıklı bir oyundur. Satranç ne kadar mantıklı, doğru düşünme sanatına, bilime sahip ise Türkçe de aynı sanata, yeteneğe sahiptir.

Eski çağlarda Türkler bu oyun ile çok yakından ilgilenmişlerdir ve hatta çok sayıda satranç ustası yetiştirmişler. Kendi kültürlerinde buna ayrı bir yer verdiklerine dair belgeler de bulunmaktadır.

Türkler eskiden beri kullandıkları bu oyununun kurallarını kendi dillerinin kurallarına benzeterek bir anlaşma aracı şeklinde değiştirmişlerdir.

Dilde karşılıklı konuşma için iki kişinin olması şarttır. Dilde konuşan vardır. Konuşan, bir bildirme işini yerine getirir, haber verir, bir şey sorar ve başkaları verici durumdaki konuşana karşılık, dinleyen, alıcı durumundadır, bildirimin yöneltildiği kişidir. Bildirişme işi bir aracıyla gerçekleşir. Bu aracı insan haberleşmesinde bir işaret dizgisi olarak bilinen dildir. Satrançta "konuşan", verici, beyaz taşlara göçüm (hamle) yapan yani harekete ilk başlayan kişidir.

Dildeki konuşmada veya satrançtaki oyunda önemli şartlardan biri de eşit durumu alma, eşit duruma sahip olmaktır.

Seslerin oluşumunda dilin hareketi ve satranç tahtasındaki DİKEY, YATAY çizgiler.

Seslerin sınıflandırılmasındaki kriterler ve satranç tahtasındaki dört kareden oluşan merkezlerin yerleşme sistemi, rakamlar.

Ünlüler ve ünsüzlerin oluşumu ve satranç tahtasındaki beyaz, siyah kareler.

Fonemlerin sayısı ve karelerin sayısı.

Segmental ve suprasegmentel ünlüler dikey ve çapraz beyaz kareler.

Hece kalıpları ve dört kareli ANA MERKEZ.

Ünlü uyumlarının kriterleri ve satranç tahtasında dört kareden oluşan merkezlerdeki beyaz karelerin sırası.

Kelime türleri ve satranç taşları.

Sekiz sözcük türü ve değeri bire denk olan piyonlar.

İsimler grubu ve eylemler grubu vezir ve şah kanadı, başka bir deyişle değeri üçe denk olan AT ve FİL.

İsimlerin gramer kategorileri ve atın başlangıç pozisyonundan hareketleri.

Eylemlerin gramer kategorileri ve filin başlangıç pozisyonundan kendine has olan çapraz yöndeki hareketleri.

Dildeki kök ve satrançtaki ana merkez. Dildeki köken, gövde ve satrançtaki ata merkez.

Ekler, yapım çekim ekleri, ata merkezin 14 karesi ve ilk pozisyonundaki 8’li kareler.

Cümlede kelimelerin sırası ve satranç tahtasında taşların sırası.

Özne - yüklem bölgesi ve vezir - şah kanatları...vs.

Kazak Türkçesinde Tekrarlanma Fonksiyonunun Anlam Dairesi

Jolşayeva Mayra SATIBALDIKIZI

Dili insanlığın değerli hazinesi olarak tanıma – uygar bir toplumun esas kaidelerindendir.

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir vasıttır. Dil düşünceye, mantığın gerçeğe ulaşmasıdır. Yani dil hayatın tüm alanlarını kapsar, böylece “dünya dilleri bir şekil alır”. Her dil kâinata kendi penceresinden bakar. Dilin kapsadığı konulardan biri de harekettir. Hareketin daima bir şekilden ikinci bir şekle dönüşme sürecini vakit kavramı belirtir. Vakit kavramı sürece göre süreklilikle eş anlamdadır. Bir işin çabuk veya yavaş yapılması, birdenbire olması, tekrarlanması,

uzaması yani hareketin başlama noktasından sonuçlanma noktasına kadar olan aralığı tam anlamıyla belirten dil kategorisi “hareketin akış tarifi” diye adlandırılır.

Hareketin akış tarifi işin geçme vasfını belirten çeşitli dil seviyelerinde yer alan unsurları içeren anlam kategorisidir. Bu kategoriyle bağlantılı olan bölümler ise hareketin yapılış şekilleri ve hareketin gelişme safhalarıdır. Hareketin yapılış özelliklerinden biri ise tekrarlanma kavramıdır.

Günümüz Kazakçasındaki tekrarlanma kavramını anlatan fonksiyonel grameri de “anlamdan biçime” ilkesi esasında uygulanır.

Tekrarlanma fonksiyonel anlam sahasıdır.(F.A.S.)

Sahanın esas ve taşrasını oluşturan dil safhaları:

Tekrarlanma FAS bölümleri:

1. Tekrarlanma anlamı veren fiiller
2. Tekrarlanma anlamı veren, fiil olmayan kelime ve isim veya sıfat tamlamalarıdır.
3. Tekrarlanma anlamı belirten esas veya taşra (yardımcı) gramer unsurları

Tekrarlanma hareketinin anlam türleri, multiflikatif, distributif, interatif kavramları altında ayrı ayrı incelenecektir.

Kırım Tatar Türkçesinde Belirsizlik İfade Eden Kelimeler Üzerine

Hülya SAVRAN

Bu bildiride, Kırım Tatar Türkçesi metinlerinde kullanılan belirsizlik kelimeleri üzerinde durulmuş; bu kelimelerin yapı ve anlam özellikleri ile birlikte cümlede diziliş ve anlam yönünden oynadıkları roller incelenmiştir.

‘Kaydadır’, ‘kaydandır’, ‘nasıldır’, ‘kimdir’, ‘kimnidir’, ‘kimniğdir’, ‘kimlerdir’, ‘neiğündür’, ‘nedir’, ‘nelerdir’, ‘negedir’ şeklinde kullanılan bu kelimeler, aslında soru kelimeleri olmakla birlikte, ‘+Dİr’ bildirme ekini alarak asıl anlamlarından farklı kullanımlara girmişlerdir.

Cümle dizilişine doğrudan katılabilen örnekleri varsa da (‘kimdir’, ‘kimnidir’, ‘kimniğdir’, ‘kimlerdir’ gibi) genel anlamda doğrudan cümle dizilişine katılamazlar ama anlam yönünden cümleyi zenginleştirirler. Cümle dizilişine katılabilen ‘kimdir’, ‘kimnidir’, ‘kimniğdir’, ‘kimlerdir’, kelime türü olarak belirsizlik zamiri özelliğini taşırlarken diğerleri bağlama edatı olarak görev yaparlar.

Bu kelimeler, Kırım Tatar Türkçesi ile karşılaştırıldığında, Türkiye Türkçesi yazı dilinde daha sınırlı bir kullanıma sahiptirler. Türkiye Türkçesinde kullanılan 'nicedir', 'hanidir' gibi kelimeler, özellikle zarf görevine girerek cümle dizilişine doğrudan katılabilirler.

Türkiye Türkçesinde daha çok konuşma dilinde kendine yer etmiş olan söz konusu kelimeler, Kırım Tatar Türkçesi yazı dilinde anlamı zenginleştiren ve renklendiren ifadeler olarak önem taşırlar.

Hocendî'nin *Letâfet-Nâme* Adlı Mesnevîsinin Yeni Bir Yazma Nüshası Üzerine

Ayşegül SERTKAYA

Son yıllara kadar Hocendî'nin *Letâfet-nâme*'sinin birisi Uygur üçü Arap harfli olmak üzere dört yazması bilinmekte idi.

Eleazar Birnbaum'a ait doğu Türkçesi ile Arap harfli bir mecmua 1b-13b'de Seydî Ahmed Mirzâ'nın *Ta'aşşuk-name*'sini, 14a-24b'de Hocendî'nin *Letâfet-nâme*'sini, 25b-105b'de Lütfî'nin *Divan*'ını ihtiva etmektedir. Böylece *Letâfet-nâme* yazmalarının sayısı beşe, yükselir.

Bilinen beş yazmanın en eski tarihli olan ve Uygur harfli bilinmeyen bir yazmadan Arap harfleri ile istinsah edildiğini İngilizcen var mı senin zannettiğim Birnbaum yazması diğer dört nüsha ile karşılaştırıldığında *Letâfet-nâme*'nin toplam beyit sayısı 342'ye yükselmektedir.

Bildiride bu yeni yazma tanıtılacak, tenkitli metnin kurulması ile ilgili olarak nüshalardaki değişiklikler ve imlâ özellikleri açıklanacak, nüsha kültür tarihimiz içerisindeki yerine yerleştirilecektir.

Uygur Harfli Para Belgeleri ve Bazı Metin Örnekleri

Osman Fikri SERTKAYA

Uygurlar 8. yüzyıldan 12 yüzyılın ortalarına kadar para birimi olarak altın, gümüş ve bakır külçelerini kullanmışlardır. Bugün Uygur harfleriyle yazılmış 32 para belgesinde para birimleri olarak yastuk (= Çin. TING = Fars. Bâliş); yarmak (= Çin. LIANG, Sogd. Satır ~ Sıtır < Grek. Statēr); bakır (= Çin. CH'İEN = TS'İEN); vun (= Çin. WÊN) gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Yastuk (= Çin. TING¹ = Fars. Bâliş). Takriben 2000 gram ağırlığındaki külçedir. Altun yastuk, Kümüş yastuk ~ Kümüş yastuk; Çav yastuk, Yastuk çav gibi cinsleri vardır. Çav Yastuk 200 veya 100 gram ağırlığındadır. Yani Kümüş yastuk'un 1/10 veya 1/20'idir.

Yarmak (= Çin. LIANG² - Sogd. Satır ~ Sıtır < Grek. Statēr). Takriben 40 gram ağırlığındaki külçedir. Yastuk'un 1/50'idir (1 yastuk = 50 yarmak). Genellikle Stır yarmak şeklinde ikileme olarak, bunun yanında Satır ~ Sıtır, Stır ve Yarmak şeklinde ayrı ayrı da kullanılmıştır.

Bakır (= Çin. CH'İEN = TS'İEN³). Takriben 4 gram ağırlığındaki birimdir. Yastuk'un 1/500'i, Yarmak'ın 1/10'idir (1 yastuk = 500 bakır; 1 yarmak = 10 bakır).

Vun (= Çin. WÊ⁴). Takriben 0,4 gram ağırlığındaki birimdir. Yastuk'un 1/5000'i, Yarmak'ın 1/100'i, Bakır'ın 1/10'idir (1 yastuk = 5000 vun, 1 yarmak s 100 vun; 1 bakır = 10 vun).

Çav⁵ Kâğıt para, banknot. Cengiz Hanın ölümünden 9 yıl sonra oğlu ve halefi Ögödey Han tarafından 1236'da bastırılmıştır. Çav yanında Ço ve Yastuk çav, Çav yastuk, Çav yarmak, Bakır çav, Vun çav, Çungdung bav çav gibi cinsleri vardır.

Diğer hukukî belgelerde geçen başka para birimleri arasında tartma kümüş, tamga kümüş, küsen yarmakı, kuan bakır vs. gibi terimlerin kullanıldığı da görülmektedir. Bir başka para birimi söyleyişi de karışık birimli para miktarlarının çözümüdür.

Para birimi ihtiva eden T. III. D. 271 (126/042) bulunma işareti numaralı yayımlanmamış küçük bir belgeyi örnek olarak verdim:

Metin

1. yılan yıl [ç(a)0]ş(a)p(a)t ay on ya~ı9a m(a)~a tu[rı?]
2. -9a s[an]g 9ud [ğ]u-9a [ç]av yastu9k[e]rgek bo[lup...]
3. bilen turmuş-ta biş yastu9 çav altun.
4. [...]~ni~iv-inteki ö~din kiriç[eki?...]~

Aktarma

1. Yılan yıl(mın) Çakşapat ay(mın) on(uncu) gününde, bana Tu[rı?]
2. ya ambara (tohum) dökmeye çav yastuk gerek ol[duğundan...]
3. 3. ile. Turmuş'tan beş yastuk çav aldım.
4. [...] 'in evindeki ödin kiriç[eki?...]~

Bildiride para birimlerinin geçtiği bütün örnekler verilecek ve birimlerin çözümü üzerinde derinliğine durulacaktır.

Not:-1) "*Dirîğ*"ın, "*esirgeme*" anlamında isim olarak kullanılışına örnek: Elümden gelürin dirîğ itmeyem (SN, 284.9). Tutavuz, dirîğ itmeyevüz canı (SN, 359.13).

Not :- 2) "*Dirîg*", "*dirîgâ*", "*î dirîgâ*", "*dirîgâ ki*"nin isim gibi kullanılışına örnekler : Dir idi nice döndi bahtum dirîg / Ki yârı yabana bıraktım dirîg (SN, 163.6). Dirîgâ diyüp gussa çoh yir idi (SN, 63.5). İçi kopdı didi dirîgâ vü âh (SN, 169.4). Didi î dirîgâ bu kez bildüm uş (SN, 177.10). Süheyl içün eydür idi hele / Dirîgâ ki ânsuzda düşdi ele (SN, 300.1).

dirîgâ (bk. dirîg / ...)

dirîgâ ki (bk. dirîg / ...)

eyâ (Far)

"Ey" hitap ünleminin, isimlerin sonuna eklenerek kullanılan aynı anlamdaki "-â " hitap ünlemi ile pekiştirilmiş olan "*eyâ*" ünlemi, "*ey*" anlamında hitap ifadesiyle ünlem grubu, oluşturmaktadır : Eyâ da'vi iden ki vardur bilüm (SN, 8.11). Şah eydür vezîre eyâ pür-hüner (SN, 44.3). Eyâ nigâr saña kim didi ki dök kanımı (SN, 101.9). Eyâ mahbûb-ı mahdûm-ı yigâne (BH, 14.9).

eyvây (Far.)

"Ey" ve "*vây*" ünlemlerinin birleştiği olan "*eyvây*" ünlem, acı ve şikâyet ifade etmektedir : Eyvây anuñ girişmeleri 'âşık öldürtür (ADD, 51. 1). Eyvây anuñ ol câzû gözinden (ADD, 79.4).

ha / ha ki

"Ha" teşvik, tembih, hatırlama, şaşma, beğenme, sorma, işaret etme, tasdik vb. duyguları ifade eden bir ünlemdir. "*Ha ki*", bunun "*ki*" ile pekiştirilmiş şeklidir. "*Ha*", bağlaç (tekrarlı olarak) ve zarf olarak da kullanılmaktadır.

Elimizde birer örneği bulunan "*ha*" ve "*ha ki*" ünlemleri, tembih ifade etmektedir : Elif bigi ha togrı ol zînhar (SN, 20.6). Çünkü varasız ol şehre her ikiñüz / Ha ki zinhar bir kapudan girmemiz (YZ, 69.5).

Not :- "*Ha*", GN'de 2 yerde "*devamlı, durmadan, sürekli*" anlamlarında zarf olarak - örneğin birinde "*durmadın*" zarf-fiilini pekiştirmektedir - kullanılmıştır : Halkı komaz bir karâra ha sürer (GN, 88a.2). Dün ü gün işlediler ha durmadın (GN, 94b.15).

ha ki (bk. ha / ...)

¹**TİNG**: (167 - 8). M. : 6395. Giles: 11.252. "An ingot; a "shoe" of bullion: a slab; a cake. An anehor, The needle of a spinning-wheel".

²**LİANG**: (11+6). M. : 3953. Giles: 7.010. "Two; a couple; a pair (see 864). An ounce, sixteen of which g oto the pound (see 2019); a tael or ounce of silver; the unit of Money values. A body of 25 soldiers". (s. 881a).

³**CH'İEN = TS'İEN**: 921. (167+8). Giles: 1.736. "Copper coin, or cash, 1.000 of which werw originally equal to the LİANG tael or Chinese ounce of silver. Cash having a squarc hole in the middele for convenicnce in carrying a quantity; hence the term "strings of cash." [stands pictorially for CH'ÜAN 3.176 complete] Money; wealth. A mace, or the tenth part of a Chinese ounce. See 6.378: 7.924).

⁴**WĒN**: (67 + 0). M. : 7129. Giles: 12.633. "The obverse of a coin, as opposed to 8061 man⁴. Numerarive of cash and coins". (s. 1567b).

⁵**CH'AO**: (167 - 4). M. : 258. Giles: 514. "A document; a voucher; a receipt, Taxes. Money orders; Money **CH'AO CH'İEN**: (Giles 514 + 1735) paper Money, cash notes.

Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı

Gülsel SEV

Çıkma hâli ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösterir. Bu hâl de daima eklidir ve ismi fiile bağlar. Ek, Türkiye Türkçesinde ünlü-ünsüz uyumuna uyarak **+tAn**, **+dAn** biçimindedir.

Çıkma hâlinin temel fonksiyonu çıkma, uzaklaşma, ayrılma bildirmektir. Ancak bu ek, zaman, tarz, sebep, karşılaştırma, menşe, ölçü, miktar gibi fonksiyonlarla da karşımıza çıkar.

Bu bildiride, çıkma hâli ekinin farklı bir özelliği yani çıkma hâli ekiyle kullanılan yapıların cümle içerisinde nesne görevinde, nesne fonksiyonunda kullanımı işlenecektir.

Gramerlerimizde çıkma hâlinin bu özelliğine hemen hiç değinilmemiştir.

Malzememizin temelini ise geçişli fiil olup (**+I** tamlayıcısını alabilen), **+dAn** tamlayıcısını da alabilen fiiller oluşturmuştur. Taramalarımız esnasında *Türkçe Sözlük*'te bu konuda tam bir tutarlılık olmadığı gözlenmiştir. Sözlüğün bu konuda yeterli olamayacağı düşüncesiyle, gerektiğinde, Türk edebiyatının seçkin örneklerinden de konumuzla ilgili malzeme toplanmıştır. Böylece hangi fiillerin, **+dAn** tamlayıcısıyla, nesne görevinde kullanıldıkları da tespit edilmiştir.

Bildiride, yer tamlayıcısı veya dolaylı tümleç görevinde olduğu bilinen **+dan**'lı yapıların aslında nesneden hiçbir farkı olmadıkları, cümlelerin anlamında da herhangi bir değişime yol açmadıkları düşüncesiyle, cümle ögesi bakımından da nesne gibi işletilmesi gerektiği tezi savunulacaktır.

Orhan SEVGİ

Üniversite çalışanları ve genelde bilimle uğraşan uzmanlar bilim dallarında kullandıkları kelimelerin kendi dillerinden olmasına özen göstermeli ve yoksa üretmelidir. Zira bilim adamı yeni nesnelere, olaylara ve süreçlere isim verecek veya yabancı dilde verilmiş isimlerin Türkçe karşılığını bulacak sınırdaki kişidir. Bilim alanında kullanılacak olan kelimeleri üretirken uzmanlık gerektiren bir bilim dalının bilinmesi yanı sıra iyi bir Türkçe bilgisine de sahip olunması gerekir. Bilim dilinin kelime zenginliğinin en iyi göstergeleri ise sözlüklerdir. Bu yapıtlar ilgili konunun uzmanlarının veya sadece o konuya uzaktan ilgi duyanların bakacağı kelime içeriğine sahiptir. Dolayısıyla konuyla ilgili kavramların Türkçe karşılıklarının bulunacağı en emin kaynaklardır. Tabii burada sözlüğü hazırlayanın konuya bakış açısı önemlidir. Bu çalışmamızda fen bilimlerinde yazılmış olup, en yaygın olarak kullanılan sözlüklerin her birinde kelimelerin; 1) kökeninin belirtilip belirtilmediğine, 2) Türkçe kökenli olup olmadığına, 3) yabancı kökenliyse Türkçe ses uyumuna uygun yazılıp yazılmadığına bakılacaktır. Böylece fen bilimlerinde yazılmış birçok sözlük bu değişkenlerle taranıp oranları ve yıllara göre değişimleri ortaya konulacaktır. Elde edilen sonuçlarla incelenen sözlüklerin Türkçe kelime kullanımı açısından değerlendirilmesi yapılacak, sözlük hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında önerilerde bulunulacak, ayrıca bu çalışmaların da katkılarıyla Fen bilimlerinde Türkçe kelime kullanımının artırılmasına ilişkin görüş ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Orta Türkçede Arapça ve Farsçadan Alıntılarda Türkçeleştirme

Tanju ORAL SEYHAN

Bilindiği üzere dillerin esas özelliğini teşkil eden ses yapılarıdır. Alıntı kelimeler, özellikle de girdikleri dilde kendilerine geniş bir kullanım alanı bulanlar, çoklukla o dilin ses bilgisi özelliklerini kazanırlar.

Bu bildiride, vezne uyma endişesi taşımadığı için Orta Türkçe dönemine ait öncelikle harekeli nesir metinlerinden hareket ederek alıntı kelimelerdeki belirgin ünlü ve ünsüz değişimleri, ses hadiseleri

tespit edilip sınıflandırılmaya çalışılmış; bunların şive bölgelerine göre farklılık gösterip göstermediği üzerinde durulmuştur.

Konuşma dilindeki değişimler yazı diline göre çok daha hızlı ve yaygın olup çeşitlilik de arz etmektedir; ancak ortak anlaşma sisteminin temsilcisi olan yazı dilinde bunların gösterilmesi için genellikle zamanla kurallaşmış bir yapı özelliğini göstermesi gerekmektedir. Bunlarda söyleyiş özelliklerine ender rastlanmakta, aynı kelimenin esas itibarıyla orijinal imlâsına uyulmakta, Türkçeleşmiş şekilleri bunlara oranla az sayıda görülmektedir. Bu bakımdan ikili bir yazımla karşılaşmaktadır. (Örnek: *Nehcü'l-Feradis*'te en çok rastlanılan Türkçeleştirme şekli sonda bulunmayan çift ünsüz arasında ünlü türemesi: 4abr 9/16,17; 11/7, ~ 4abr 9/16, 4abur 34/13, 45/11, 46/8, şükr 51/5 ~ şükür 26/7; *Duâü's-Seyf*. 2alı9 202b/13, 2alı9ları 201a/12, va9ıt-[t]a 203a/11, 'afuv 200a/1 vb.). Elbette konuşma dilinin etkisinde kalan müstensihler bunların dışında tutulmalıdır. Dil çalışmalarında değişiklikleri daha bir eş zamanlı gösteren ağız özellikli metinler edebî değer taşımasalar da bu bakımdan önem taşımaktadır.

Kazan Tatar ve Türkiye Türkçesinde Alkışlar ve Kargışlar

Elfine SİBGATULLINA

Alkışlar ve kargışlar halkın iyilik veya kötülük gördüğü kişiler hakkındaki duygularını, o kişilerle ilgili ödüllendirme, cezalandırma ve intikam alma anlayışını dile getiriyorlar. Kazan Tatar dilindeki alkışları ve kargışları inceleyerek biz folklorda, eski edebiyatımızda destan, kısa, beyitlerde (ağıtlarda), bugünkü nazım ve nesir eserlerimizde yaygın şekilde kullanılmış örnekleri ve onların çeşitli şekillerini (varyantlarını) bulduk. Bu örnekleri Türkiye Türkçesindeki alkış ve kargışlarla karşılaştırarak, cümle yapıları, cümle öğeleri ve cümle öğelerini oluşturan unsurlar üzerinde anlam ve yapı ilişkileri açısından durduk.

Alkış ve kargışlarda, asıl hedef teklik ikinci kişidir. Cümlede genellikle gizli özne olan ikinci teklik kişiden oluşan özneler Tatar ve Türk dillerinde karşımıza en çok çıkan öznelerdir.

Hayırdua ve beddua olarak da adlandırılan alkış ve kargışlarda Kazan Tatar dilinde yaygın şekilde kullanılan özne de Allah'tır. Onun için «Tengre», «Hoday», «Hak», «Rabbim» adları da kullanılır: «**Allaning** katı kahere suksin», «**Hoday** kursetmesen», «**Rabbim** uze saklasın» vb.

Cümle öğeleri açısından iki dilde epey benzerliklerle beraber bazı farklı yönlerle de rastla-
dık. Meselâ: istegin hikâyesi ile kurulan

yüklemler ve - asica\ -esice ile kurulan yüklemler Kazan Tatar dilinde başka bir şekilde kullanılırlar: «Gomerge rehet kurmeseng ide», «Tamağına tigilsa ide», « Bugazing yırtılğiri», «Rehmet toskere» vb «Kargış», «beddoga» yerine Tatar dilinde «Legnet», «Nelet», «Kaher» gibi kelimeler de gelebilir.

Atasözleri ve deyimler gibi, alkış ve kargışlar kalıplaşma özelliğine sahiptir. Bu yüzden meşhur âlim Nekiy Isenbet onları «Tatar teleneng frazeologik suzlege»ne (Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, 2 cildde, - 1989.) koymuştur.

Orhon, Yenisey Yazıtları ile Başkurt Destanlarının Benzerlikleri ve Ortaklıkları

Ahmet SÜLEYMANOV

“Eski Türk devri”ne ait Orhon-Yenisey taş yazmasında onu folklorla has epik uzun şiirlere yaklaştıran belgeler pek çok: Hâl-olaylar bir yönde epik planı açıklıyor Kültegin. Bilgi Kağan hep kutsal işleri yapan kişiler olarak idealleştiriliyor, ama karşı taraf kurnaz zat olarak aşağılanarak gösteriliyor. Ayrı alınırsa bu genel Türk anıtı kahramanları Başkurt halkının “Urak Batır” denilen tamamen mitolojik, “Zeyetülek ile Hıvhlıv”, “Kuzeykürpez ile ansulu” denilen yarı mitolojik destanları kahramanları gibi aynı ilâhi güçler ile bağlantıya girme yeteneğine sahip. Orada aynı zamanda “Ural Batur” destanındaki yer üzeri dünyasını olgunlaştıran kahramanın, kutsal Humay, Akbozat denilen at obrazları, “sonuncu Hartay”, “Yok Mergen” destanlarındaki ayrı vak’aların tevsirlenmesi yanında, ahenkler, benzerlikler ve ortak tarafları var. Bunun sebebi tipoloji ile değil, bu eserleri doğurucuların genetik köklerinin ortaklığı ile anlatılıyor. Etnologlar Başkurtun ayrı boy-kabilelerinin Altay, Güney Sibiryâ ile bağlı olduğunu ispatlamış. Bu fikir Orhon-Yenisey taş yazıtlarında-Başkurt halkını hasil edici boy-kabileleri hatırlatan kavimler, “Kuzynürpez ile Mayansulu” destanının T. S Belayev varyantında, “Kunur boğa” denilen sal Başkurt destanında ve Başkurt halk icadının başka anıtlarında irtiş, Altay tarafları dile alınması ile de kuvvetleniyor.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Haraket Fiillerinin Kıyasî Tahlili

Cumali ŞABANOV

Bilindiği üzere her dilin gelişiminde onun leksikası en çabuk değişebilen tabaka hesaplanmaktadır. Bu nedenle leksikoloji üzerine yapılan araştırmaların önemi çok büyüktür. özellikle dillerin kıyası yönden inceleme kendine has sonuçlar çıkarmaktadır. Türkoloji alanında dillerin karşılıklı kıyaslama hakkında bir kaç araştırmalar yapılmış olsada yapılan bu araştırmalar yeterli değildir. Biz bu konuda hem Türkiye Türkçesi hemde özbek Türkçesinde faal olarak kullanılan hareket fiillerinin kıyası incelenmesi üzerine olup, onda tarihi oluşumlarına göre genel Türkiy sayılan hareket fiillerinin leksik- semantik gelişme aşaması, özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ifade şekillerinin genel ve özel yönleri, konuşmada kullanım imkaniyet dereceleri, genel olarak bu dil birliklerinin kardeş diller leksemasındaki yerini belirleme hem de onları kıyaslayarak tahlil etmek esasında Türkoloji alanında hareket fiillerinin semantik gelişmesine ait asıl yönelmeler açıklanarak verildi. Araştırmamızın

asıl içeriği olan ketmoq-gitmek, kelmoq- gelmek, çıkmoq- çıkmak, kirmoq- girmek, yurmoq- yürümek, bormoq- varmak fiillerinin kıyası tahlilinde onların semantik yönden ortak ve farklı yönleri gösterildi. Vazifeler, özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki ketmoq- gitmek, kelmoq- gelmek, çıkmoq- çıkmak, kirmoq- girmek, yurmoq- yürümek, bormoq- varmak fiillerinin realleri ve ifade şekillerini belirlemek; bu fiiller sementikasındaki genel ve özel yönlerinin oluşumunu göstermek; faal hareket fiillerinin söz dizimi dairesinde kıyaslayarak göstermek; bu fiillerin semantik modelleri imkaniyetlerini göstererek her iki kardeş dildeki faal hareket fiillerine ait farklı şekillerinin anlam ilişkilerini ve bunların tercümede verilışı, eş anlamlı kullanımını belirtmekten ibaret diye belirledik.

Bu fiillerin birleşmeleri dairesi incelenip, agens ve lokalis birleşmelerinin ifadeleniş usulleri özbek Türkçesindeki karşılıkları ile kıyaslanmış halde belirtilerek verildi. özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kıyaslanan hareket fiilleri agenslerinin kendine has ifade özellikleri, başlangıç ve son nokta birleşmelerinin gerçekleşme vasıtaları, ona uygun ve farklılıkların sebeplerini belirlenmeye çalışıldı. Araştırmada adı geçen faal hareket fiillerinin semantik birleşimi ve sintakslik içindeki benzer, genel ve farklı yönler gösterilerek verildi.

Türkçede Şimdiki Zaman Ekleri ve Zaman Belirleyicilerle Kullanımı

Hatice ŞAHİN

Türk dilinde fiil işletimi sırasında belli bir döneme kadar müstakil bir şimdiki zaman eki görülmemektedir. Batı Türkçesinde Ahmet Fakih'te ilk örneği görülen -yor eki ile XV. yy. metinlerinden itibaren takip edebildiğimiz -mAktA ve -mAdA ekleri bugün şimdiki zamanı karşılayan ekler olarak kullanılır.

Zaman belirleyicileri, bir fiilin anlamını zaman kavramı ile sınırlandırır. Fiilin bildirdiği zamana önemli bir ayrıntı katarak hareketin hangi zaman dilimi içinde gerçekleştiğini bildirir. Ancak, söz konusu belirleyiciler olmadan sadece temsil ettikleri zaman dilimini anlatan zaman ekleri, belirleyicilerle kullanıldığında bilinen zamandan farklı bir zamanı ve durumu aktarabilirler. Tek başına *geliyorum* çekimi, şimdiki zaman kavramını anlatırken *bugün geliyorum* ya da *biraz sonra geliyorum* gibi yargılar yakın gelecek zamanı aktarmaktadır.

Aynı şekilde *gelirim* yargısında geniş zaman ve belki de bir ihtimal, bir niyet anlatılmış olsa da *bugün gelirim* ya da *yarın gelirim* kullanımlarında öne çıkan yargı, zaman değil niyet ya da ihtimaldir.

Buna göre zaman belirleyicilerinin sadece fiilin anlattığı ayrıntı ya da belirlilik katması değil, çekimli fiile zaman kavramının dışında bazı özel anlamlar yüklemesi de söz konusudur. Böyle olduğu için fiil çekimleri bu açıdan da ele alınmalıdır.

Bu bildirire özellikle şimdiki zaman ekleriyle kullanılan zaman belirleyicilerinin anlatıma katkısı ve etkisi ele alınmaya çalışılacak, şimdiki zaman ekleri arasındaki farkı ortaya koymada zaman belirleyicilerinin rolü tartışılacaktır.

Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretim

Cevdet ŞANLI

Kosova, 1389 I. Kosova Savaşı'ndan sonra 1912'ye kadar kesintisiz olarak Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı öncesi Türk hâkimiyetinin bütün Balkanlar'ı kapsaması sonucu olarak Türkçe, bu coğrafyada 1500 yılı aşkın süreden beri varlığını devam ettirmektedir. Yer adları, su adları, şahıs adlarında Türkçenin varlığı birçok Balkan dilinin edebî eserlerinde de yerini almıştır (Gnş.bilgi için bkz. Prof. Dr. Yusuf Hamza, "Balkan Türklüğü", T.C.Kül.Bak.yay.).

Kosova, 1389 savaşıdan sonra Üsküp Sancağı'na bağlandı. 1878 yılında başkent Prizren olmak üzere 6 kazadan oluşan bir vilâyet hâline geldi. Osmanlı Devleti, hâkimiyetini ve medeniyetini geliştirmek için bu bölgelere akıncıları ve Anadolu'dan Müslüman Türk unsurlarını yerleştirdi. Günümüze kadar yetişen birçok şair, yazar ve ilim adamı eserlerini kültür dili olan Türkçe ile verirken; Osmanlı alfabesini ve 1928'den sonra da bugünkü Türk alfabesini kullandı.

Bu coğrafyada Türkçe bütün halkların ortak iletişim vasıtası oldu; hatta Türkçe konuşmak, Türkçe yazmak, toplum içinde gelişmişliğin, şehirliliğin ifadesi olmuştur. Bugün Kosova'da resmî rakamlara göre 12.000 civarında Türk olmasına rağmen, Türkçe konuşanların ve Türkçe anlayanların sayısı tahmini olarak bunun 10 katıdır.

Bu çalışmada, Kosova'da Türkçe Eğitim ve öğretimin dünü bugünü ve yarını ele alınacaktır. Çalışmamız şu ana başlıklardan oluşacaktır:

1. Osmanlı Öncesi Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretim
2. Osmanlı Sonrası Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretim
3. 192-1951 yılları arası Türkçe Eğitim ve Öğretim
4. 1951-1974 yılları arası Türkçe Eğitim ve Öğretim
5. 1974-1999 yılları arası Türkçe Eğitim ve Öğretim
6. 1999-2003 yılları arası Türkçe Eğitim ve Öğretim
7. 2003-2004 yılları arası Türkçe Eğitim ve Öğretim
8. Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretimin Yarını

Miktar Zarfı Olarak Kullanılan Kelimelere Lengüistik Bir Bakış

Mesut ŞEN

Dilimizde miktar ya da azlık çokluk zarfı adı ile tanımlanan kelimeler, sıfat, zarf ve fiillerin önüne getirilerek görev ve anlam bakımından üstünlük, en üstünlük ve aşırılık fonksiyonlarında miktar ve derece bildirirler.

Dil bilgisi kitaplarında aşırılık fonksiyonunda miktar zarfı olarak umumiyetle *az*, *azıcık*, *biraz*, *birçok*, *çok*, *çokça*, *eksik*, *fazla*, *fazlaca*, *gayet*, *hep*, *hepten*, *kısmen*, *pek*, *pek çok*, *seyrek*, *sık* kelimeleri gösterilmektedir. Bunlara *fevkalâde*, *harikulâde*, *olağanüstü*, *alabildiğine* gibi kelimeler de ilâve edilmektedir.

Hâlbuki dilimizde *acayip*, *inanılmaz*, *korkunç*, *müthiş* gibi sıfat görevindeki kelimeler de miktar zarfı olarak kullanılmaktadır. Söz konusu kelimeler dil bilgisi kitaplarında miktar zarfı olarak gösterilmekleri gibi, onların miktar zarfı görevinde kullanılması çoklukla dil

yanlışı olarak değerlendirilmektedir. Bu tür kelimelerin uç örnekleri olan *manyak hoşuma gitti, acayip yakışıklı çocuk, dehşet güzel* gibi kullanışlar büsbütün yadırganmakta, hatta çeviri kokan tabirler olarak dahi görülmektedir.

Tebliğimizde miktar zarfı olarak kullanılan bu tür kelimeleri Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleri yanında diğer dillerle de mukayese edeceğiz ve lengüistik bir değerlendirmede bulunacağız.

Şimdilik yadırganan bazı kullanışların tarihî şivelerde de bulunduğunu belirtmekle yetinelim. Meselâ *Baburname'de* geçen şu cümleler kayda şayandır: *Mundak savuk ve kar ve çapkunda acab ısıklık ve amn u farâgatlık yerge keldük.* “Böyle soğuk, kar ve tipinin olduğu bir sırada çok sıcak, rahat ve emin bir yere geldik.” *Egerçi ol taglarça buland émeştir, közge hakîr körünür; velî garîb bérk taglardır.* “Gerçi o dağlar kadar yüksek değildir, göze küçük görünür; ancak çok sarp dağlardır.” *Ol vilâyatların latâfatlarını kişi néçük unutkay! Bu fursatta bir kavun keltürüp édiler; késip yégeç, garîb ta'sîr kıldı. Tamâm yıglap édim.* “OI vilâyetlerin (Fergana, Semerkand, Kâbil) letâfetlerini insan nasıl unuttur! Bu sıralar bir kavun getirdiler; kesip yiyince çok etkiledi. Neredeyse ağlayacaktım.” Bu cümlelerde geçen *acab* ve *garîb* kelimelerinin asıl anlamlarından farklı olarak ‘çok, fazla’ anlamında aşırılık ifade ettiği açıktır. Yine konumuzla çok yakından ilgisi olmamakla birlikte yukarıda geçen *hakir* kelimesinin de sıfat olarak ‘küçük’ manasında kullanıldığı görülmektedir.

Şu hâlde *acayip, inanılmaz, korkunç, müthiş* gibi şaşma, hayret uyandırma, beğenme, korkma, dehşete düşme ifadesi veren kelimelerin aşırılık fonksiyonunda miktar zarfı olarak kullanılması tarihî metinlerde de geçmektedir. Bu durum başka diller için de geçerlidir. Bugün genç insanların dilinde yer alan *acayip, manyak, dehşet* gibi kelimelerin miktar zarfı olarak kullanılmasını basit bir dil yanlışı olarak görmek doğru değildir. Diğer dillerle karşılaştırdığımızda ve lengüistik bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda bu kullanışların gerisinde bir “dil duygusu” olduğu görülür. Şaşma, hayret uyandırma, çok beğenme, korkma, dehşete düşme ifadesi veren kelimeler birçok dilde miktar zarfı olarak kullanılmaya elverişlidir.

Türkçe Kelimelerin Söz Yapısıyla İlgili Çalışmaların Dil Bilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler

Almas ŞEYHUL

Asırlardır dünyadaki akraba dillerinin (olsun yakın kardeş - Altay dilleri, olsun uzak akraba - Ural-Altay dilleri) ekseriyetinin

köklerin şekil yapısı bakımından fonosemantik, leksik kuruluşu Avrupa dilciliğinin talimi esasında kurulmuş gramatik-semantik kalıbında tasvir edilir. Hâlbuki dillerin tipoloji (an’anevî-morfonoloji) tasnifi gramatik kuruluşça keskin farklı dillerin özümülüğünü aksettiren “gramatiklerin” mevcut olmasının ne kadar vacip olduğunu aydın gösterir. Buna göre de kuruluşça farklı dillerin her bir dil grubunun bu arada Türk ve Moğol dillerinin birtakım spesifik hususiyetleri hâlâ da yeterince öğrenilip meydana çıkarılmamış yahut da mubaheseli kalır.¹ Türk ve Moğol dillerinin gramatik ayrıca onların mantıkî kuruluşu tarihî bakımdan kelimelerin şekil yapısı bakımından kendine mahsusluklarını meydana çıkarma teşebbüsü A.N.Konovov’un N. A. Baskakov’un, Abdual Kaydar’in, Buybine Oruzbaeva’nın Firidun Celilov’un, Erden Kajibekov’un, Jemal Mankeeva’nın ve de Trofim Bertogaev’in, Valentin Rassadin’in, Ulzi Dondukov’un Aleksandr Scerbak’in, Agamusa Ahundov’un, Emine Gürsoy-Naskali’nin, Güler Gülseven’in, Osman Sertkaya’nın eserlerinde kendini aydın gösterir.

Raporumuzda sunulan konu ile ilgili aşağıdaki problemler hakkında bahsedilecek: 1) Yakın kardeş bir ortak kökün ya da kök ögesinin en eski biçimi ve ona paralel olarak gelişen bütün biçimlerini nasıl bir ideografik sistem olarak belirlemek mümkündür. 2) Araştıran dillerde bir ortak kökün ya da kök ögesinin içerdiği her ses genellikle köken (etimon) adı verilen kaynak sözcükte ona denk (olan) seslerle fonosemantik bakımdan nasıl karşılaştırılmalıdır.

Tarafımızdan bu unsurlara (ve problemlere) Türkolojide ilk defa bir heceli kökler 4 kognitiv (ideografik) paradigmlar (1.Tabiat: canlı ve cansız

¹ Bu konudaki görüşler için bk. Agamusa A. Ahundov. “*Türk Dillerinin Mantıkî Tipinin Kurulması Üzerine Bir Tecrübe*”. UTDK 1992 (26 Eylül 1992 -1 Ekim 1992). - Ankara 1996. s. 483.

Türk Kültüründe Yol Kavramı ve Sözlere: Uğur, Çığır, Tıkır

Hatice ŞİRİN

1. *Yol* somut anlamıyla sözlüklerde “karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık, tarık; karada insan veya hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer” olarak açıklanır. Aynı kelime Türkçede ve diğer pek çok dilde “davranış biçimi; sistem, usul, tarz; gaye, uğur, maksat” gibi alt anlam katmanları kazanır.

İnsanoğlu, Maden Çağı'na kadar "yol"suz topraklarda dolaşp sürüleriyle birlikte çiğnediği topraklar üzerinde doğal yollar oluşturmuştur. Maden devrinde, ticaret ve mal mübadelesi *Kalay Yolu* (Cornouaille, Seine Vadisi, Rhône Vadisi), *Amber Yolu* (Baltık Denizi, Karadeniz, Adriyatik) ve *İpek Yolu* (Çin, İtalya) gibi ünlü tarihî yollar ortaya çıkmasını sağlar.

Türkler, tarihin en eski ve gelişmiş ticaret yolu sayılan İpek Yolu rotasına çok yakın bölgelerde, kimi zaman da doğrudan doğruya bu güzergâhta yaşamışlardır. Gerek bu rotaya yakınlık, gerekse tüm kültürlerde olduğu gibi, Türklerde de *yolun* hayatî bir unsur oluşu, Türkçede "yol" anlamlı bir çok sözün doğmasını sağlar. Türkçede *yol* sözüyle birlikte *oruk*, *sokak*, *sokmak*, *yolak*, *sürlev*, *cılga*, *cılki*, *eşkin*, *tarak*, *uçurak*, *uğur*, *çığır*, *tıkır* gibi, bugün "yol" alt anlam katmanından ayrılmış ve farklı anlamlar kazanmış veya "yol" anlamını ağızlar-da koruyan kelimeler vardır ¹

Bu bildiride *uğur*, *çığır* ve *tıkır* sözlerinin, alt anlam katmanlarında "yol"u barındırdıkları ortaya konmaya çalışılacak; metaforlaşarak kazandıkları olumlu ve olumsuz üst anlam katmanları ("zaman; uğur, baht, talih; uygunluk", "yol kesici, haydut" vb.) inceleneyecektir.

¹ O. N. Tuna, "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler" adlı makalesinde *cılga*, *cılki* "çığır, patika, dağ yolu" sözünü de listeler. Bu söz kurg. *cılga*, Tat. *yılga* "dar bir vadide akan dere" biçimlerinde Kıpçak lehçelerinde yaşamaktadır (Osman Nedim Tuna, "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler" *TM* 1972, 220.s.) Ttū. ağızlarında *cılğavu*, *cılkvu*, *cılgi*, *cılgu*, *cılka*, *cılki*, *cırğa*, *çıkla*, *çılka*, *çılgi* "dar, taşlı yol, patika; kağrı veya araba izi; su yolu" (DS III); *eşkin* "açık adımlarla hızlı yürüyen at" (Osmanlı döneminde "seferlere iştirak etme vazifesi olan yeniçerinin sefere çıkması"). Ayrıca Ögel, *eşkin* sözünün "uzun yol" anlamıyla kullanıldığını kaydeder (TKTG I, 345). *uçurak* "dağlardan, ormanlardan inen sarp ve dik yol" (DS XI); *tarak* "keçi yolu" (DS X); *yolak* "keçi yolu, ark, oluk, kağrı vb. izi" (DS XI); *sürlev* "dar, ince yol" (KzTTS); Tat., Bşk. *sukmak* "sokak" (TTAS II)

Uygur Halk Destanı "Akulamberdihan" ve Şaman Dini

Abdubesir ŞUKÜRİ

Bu bildiride Lopnur'daki Biğim Niyaz adındaki birinin ağzından dinlenmiş olan kadim hadiseler hikâye edilmektedir. Bu destan Uygurlardaki "Çin Tömür batır" destanının en kadim şekli sayılır.

Şaman dini görüşlerince beyan edilmiş olarak Moğol-Cengiz istilâsından müstesnadır.

Köktürk Yazı Abidelerinin İlmî-Eleştirel Metinlerini Hazırlama Yöntemi

Alisa ŞÜKÜRLÜ

1. Eski zamanlarda el yazma kitapları birbirinden göçürüldüğü zaman yanlışlıklara yol verildiği sır değil. Bunu 1894 yılından bugüne kadar basılan Orhon yazıtları hakkında da söylemek mümkündür.

2. V.Thomsen'den ve W.Radloff'tan sonra Orhon yazıtları ile uğraşan uzmanlar da bastırdıkları metinlerde bazı kusurlara yol vermişlerdir. V.Thomsen'den ve W.Radloff'tan faydalanan ilk bilim adamları P.Melioranski de, S.Malov da bastırdıkları Köktürk metinlerinde kelimelerin yazılışında çok yanlışlıklara yol vermişlerdir. Melioranski'den, Malov'dan faydalananlar da onların kusurlarını tekrarlamakla kendileri de yeni kusurlara yol vermişlerdir. Bunun için şimdiki dönemde eski fotokopi ve estanpajlara dayanmakla Köktürk yazıtlarının ilmî – tenkidî metnini hazırlamaya büyük ihtiyaç vardır.

3. İlk kıyaslama ve incelemelerin H.N.Orkun'un Köktürk yazıtlarını bastırdığı zaman daha çok V.Thomsen'in, kısmen de W.Radloff'un bastırmış olduğu metinlere dayandığı ortaya çıkar. Prof. A.Şükürlü, A.Aydarov ve başkaları ise S.Malov'un 1951 yılında bastırdığı "Eski Türk Yazılı Abideleri" kitabından faydalanmışlardır.

4. Basılmış olan Köktürk metinlerindeki kusurlar Köktürk yazıtlarından çıkarılan eski estanpaj ve fotokopilerle belirlenmektedir. İncelemeler kusurların V.Thomsen ve W.Radloff'un da okunuşlarında görünmektedir. Meselâ, Kül-tigin abidesinde **yir:sayu** kelime birleşmesi metinde çifte nokta ile ayrı yazıldığı hâlde Radloff, Melioranski, Orkun onu bitişik hâlde yazmışlar. Bu abidede **bulukdaki** kelimesini Radloff, Melioranski, Malov, Orkun **bulandaki** şeklinde yazmışlardır.

Köktürk Yazı Dilinin İmlâsı

Elşen ŞÜKÜRLÜ

1. Orhon Yazıtları 1893 yılında ilk defa okunduğu günden 100 yıldan fazla bir zaman geçmesine bakmayarak bu abideler üzerin-

deki metinlerin imlâsı ile tam olarak araştırılmamıştır. Böyle araştırmaların yapılmaması, bu yazıtların sabit imlâsının olmaması fikrini yaratmıştır.

2. Söz kökünün önünde, ortasında ve sonunda ünlü seslerin yazılış kanunlarını öğrenmekle Köktürk edebî dilinin imlâ özelliklerini öğrenip ortaya çıkarmak olumludur. Köktürk metinlerinde ünlü seslerden biri kelimenin önünde ve ortasında yazılmadığı hâlde, o birisi sözün önünde, ortasında ve sonunda yazılmıştır. Köktürk alfabesinde ünsüz sesleri ifade eden yazı işaretleri, demek olur ki tam şekilde eski Türk dilinin arka ve ön damak ahengi üzerinde kurulmuştur.

3. Köktürk edebî dilinin imlâsında kelime kökenlerinin yazılışı ile eklerin yazılışı arasında farklı özellikler vardır. Bu abidelerde eklerin yazılışı kelime kökenlerinden farklı olarak daha sabit olmuştur. Köktürk edebî dilinde işletilmiş eklerin her birinin imlâ kuralları olmuştur. Fakat bu eklerin imlâ özelliklerini ayrılıkta öğrenmek daha çok gereklidir.

4. Köktürk yazıtlarında kelimelerin noktalanmasını ilk defa V.Tomsen araştırmıştır. Ancak o, yazılı abidelerde tek tek kelimeler arasında noktalanmanın mahiyetini öğrenebilmişse de, iki, üç ve daha artuk kelimenin bir yerde noktalanmasının nedenini öğrenmemiştir. Bu yazıtlarda birleşik kelimelerin ve cümlelerin kendi noktalanma kuralları olmuştur.

Muhtar Ävezoğlu'nun "Kök Serek" Hikâyesindeki Tasvir Fiillerinin Şekil ve Anlam Yapısı

Ferhat TAMİR

Türkçede yeni mefhumları karşılama yollarından birisi kelime grupları teşkil etmektir. Kelime gruplarının en çok kullanılan türlerinden birisi de birleşik fiiller yapmaktır. Birleşik fiillerin önemli bir kısmı ise tasvir fiilleridir. Tasvir fiilleri, fiillerin gösterdiği iş, hareket veya oluşların nasıl meydana geldiklerini gösteren birleşik fiillerdir. Kazak Türkçesinde tasvir fiilleri hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde -meselâ Türkiye Türkçesi edebî diline göre- çok sık ve çok sayıda kullanılmaktadır. Bu sık kullanılışın sonucu olarak Kazak Türkçesi gramerlerinin bir kısmı, fiillerin gramer kategorilerine hareketin oluş tarzı (*amaldıñ ötüw sıypatı*) kategorisini de ilâve etmektedirler.

Bu tebliğde, Kazak Türkçesinde çok sık kullanılan tasvir fiillerinin, Kazakların en büyük yazarlarından birisi olan Muhtar Avazovlu'nun "Kök Serek" isimli uzun hikâyesinde geçen örnekleri-

nin üzerinde durulacak, bu birleşik fiillerin şekil ve anlam yapıları izah edilmeye çalışılacaktır.

Aşağıdaki örnekler, incelenecek tasvir fiil yapılarından birkaçıdır.

Fiil + -p zarf-fiili+kal- yardımcı fiili

Fiil + -p zarf-fiili+al- yardımcı fiili

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde -p Zarf-fiil Ekinin -mAĞA Anlamında Kullanılışı

Mustafa TANÇ

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede zarf-fiiller oldukça işlek bir görev üstlenirler. Bu eklerden -P zarf-fiili Türkçenin en eski ve en işlek eklerinden biridir. Hem tarihî lehçelerimizde hem de Çağdaş lehçelerimizin tamamında karşımıza çıkar. 13. yüzyıldan itibaren lehçelere ayrılmaya başlayan Türk dili mevcut gramer öğelerinde de birtakım anlam gelişme ve değişmelerine uğrar. Bunun sonucu olarak da zarf-fiil eklerinin var olan anlam ve işlevlerinde birtakım değişimler ve gelişmeler oluşur. İşte bu gelişme ve değişmelerin yaşandığı eklerden biri de Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanımı olan -P zarf-fiil ekidir. Ek bu lehçelerde yönelme, başlama, girişme bildiren kimi fiillerden önce -mAĞA anlamında kullanılır. Ekin bu anlam ve işlevde kullanımı ise tarihî lehçelerden farklı bir durumu ortaya koyar. Bu yönüyle -A zarf-fiil ekinin Çağatay Türkçesindeki -mAĞA anlamıyla kullanılışı ile ortaklık gösterir. -P zarf-fiilinin -mAĞA anlamını kazanmasına yardım eden bu fiiller, Kazakçada jönel- 'yönel-', Nogaycada başla- 'başla-', ket- 'git-', , sık- 'çık-', Karaçay-Malkar Türkçesinde başla- 'başla-', tebre- 'başla-', hare-kete geç- 'fiilleridir. Ekin bu anlam ve işlevde kullanılışına dair örnekler çalışmamızda verilecektir.

Macar Dilindeki Eski Türk Alıntı Kelimelerine Göre Eski Türk Yapı Ekleri

Edit TASNÁDI

Bilindiği gibi Macarlar 9. yüzyılın sonunda bugünkü yurdu-
muza yerleşmeden önce uzun yüzyıllar boyunca çeşitli Türk kavim ve
halklarıyla yakın ilişkiler içindeydi. Bu dönemlerden ne Macarlardan

ne de temas ettiğimiz Türklerden yazılar kaldı bize. Ne var ki Macar dilinde hâlen kullanılan iki yüzden fazla eski Türk alıntı kelimesi, bu eski ve uzun süren beraberliğimizin canlı tanıkları, bu arada örneğin Türk Bulgarlarının dil açısından Slavlaşması nedeniyle eski Bulgar Türk dilinin hemen hemen yegâne kalıntılarıdır. Bu alıntı kelimelere dayanarak, fonetik incelemeler yüz yıldır yapılmaktadır, fakat biz başka açıdan kelimelerimizi incelemeye çalışacağız. Macar dilinde kök kelimeler görünen bu kelimelerin birçokları kaynak Türk dilinde kök kelimeleri değildi, dolayısıyla eski Türk dillerinin sözcük varlığının zenginleşme yollarını inceleme olanağını da sağlıyor bize. Birleşik kelime örneği de bulunur, fakat çok daha önemlisi kelime türemenin bütün başlıca yöntemlerine: fiilden ve isimden fiil, isimden ve fiilden isim yapımına örnekler görülmektedir. Türk Dil Kurumunun 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı'nda Macarcadaki eski Türk alıntı sözcüklerine dayanarak fiil yapımı eklerini gözden geçirdikten sonra bu sefer, örnekleri daha da bol olan isim yapımı eklerini, isimden ayrıca fiilden isim yapan ek gruplarını derlemeye çalışacağız.

Türk Dilinden Batı Moğol Lehçesine Girmiş Tarım Terminolojisi

Maria Magdolna TATAR

Arkeologların doğruladıkları gibi Moğolistan'da sulama düzenine dayalı tarım, Uygur hanlığından beri yaygın bir şekilde yapılmaktaydı (Kiselev 1957: 45-6, Perlee 1957: 45-6, Tihonov 1966: 30). Temel terminolojinin Türkçe kökenli olduğu Moğolca tarım terminolojisinden anlaşıldığı gibi Moğollar bu düzeni Türklerden devralmışlardır, örn. Klasik Moğ. arbay veya Halka Moğolcası arvay < Türkçe arpa; buguday/buuday < Türkçe buğday; tariya/taria 'ekin', tariyalang/taryalan 'tarlaya uygun toprak < Türkçe tary-, Klasik Moğolca bor 'sarap' < Uygurca bor, Klasik Moğ. kebeg 'saman tozu' < Türkçe kâpâk 'gevrek' vs. gibi. Bu eski tabaka, daha önce etimoloji açısından ele alınmamış olan bazı sözcükleri de kapsamaktadır, örn. ilk başta Yenisey yöresinde bulunan rünik bir yazıtta tespit edilen (Malov 1952: 95) ve dolayısıyla şüphesiz Türkçeden Moğolcaya giren bir sözcük olan angıs 'tarla' gibi. Ayrıca Tuvacada da (andazin şeklinde, Vaynsteyn 1972: 1972: 168-9) bulunan Klasik Moğ. ancisun 'saban' şeklinde bir sözcük vardır. Moğolcadan Mançuya da giren bu sözcük, Türkçeden bir alıntı olarak değil, Pamir dağlarında konuşulan İran dillerinden gelmiş olsa gerek. O dillerde ancan, bir kazmayı çekmek için kullanılan ip veya ince söğüt dallarının adıdır (Mukhiddinov 1980b: 245-8). Toprağı çevirmeden toprakta sadece bir çizgi bırakan

bu yöntem, sabanın eski bir şeklidir. Örneğin bor gibi bir kelimenin Moğolcaya Uygurcadan girmiş bir sözcük olduğu fakat aslında Orta Pers dilinden geldiği (Doerfer, TMEN 1:2, Clauson 1972: 354) düşünülürse tablonun karmaşıklığı ortaya çıkar.

Yukarıda bahsettiğimiz sözcükler, Moğolcanın ağızlarında yaygındır. Mongur denilen Moğol grubu, 14. yüzyılda Çinlilerin arasına yerleşti. Orada Çinlilerin tarım teknolojilerini devralmakla beraber Türkçe kökenli Moğolca terminolojiyi de korudular (Róna-Tas 1959: 445-472). Böylece sözcüklerin 14. yüzyıldan önce ödünç alınmış olduğu anlaşılır. Fakat batı Moğol ağızlarında daha yeni bir devirde alınmış bir tarım terminolojisi de vardır. Bu tebliğimde hem bu yeni sözcükleri hem de şimdiye kadar yeterince açıklığa kavuşmamış, Moğollar arasında geniş bir bölgede kullanılan belirli bazı daha eski kelimeleri de etimolojik açıdan ele almak istiyorum.

Doğu Slav Dillerinde Türk Sözleri

Nuriyeva MİNAHANIM TEKLELİ

Türk sözleri Şerqi Slavyanların, o cümleden geniş Rus mühitinin ictimai, siyasi, iktisadi, medeni ve elmi hayatının bir çok sahelerini ehate edir. Bu dillerdeki Türk sözlerini ehate dairesine göre bele qruplaşdırmaq olar:

I. Yaşayışla, meskunlaşma ile bağlı sözler: çulan, çerdak, yurt, saray, stan, barak, salaş, konura, kirpiç, oçaq, arba, maydan, divan, torba, utyuq, sunduk, arkan, bardak, karandaş, çeprak, almaz...

II. İnzibati, hüquqi, sosial-iqtisadi heyatla bağlı sözler: yarlık, pay, bazar, kazna, denqa, tamqa, katorqa, surquç, tovar, tovariş, talan, barış, altın...

III. Geyim adları: kaftan, şarovar, terlik, kazakin, şuba, şapka, kolpak, şal, başlık, kuşak, tesma, serqa, kumaç, kapot...

IV. Herbi sahe sözleri: tabor, karaul, nabat, buncuq, yataqan, kobura, esaul, ulan, ataman, boqatır...

V. Tebii hadiseler ve coğrafi anlayış adları: yayla, buran, burya, uraqan, sel, yar, tuman, urman, tayqa...

VI. Yemek ve içki adları: balık, izyum, şaşlık, xalva, pilav, buza, yoğurt, çixir, araka, lapşa, piroq., kalaç, kovriqa...

VII. Bitki adları: arbuz, tut, kemiş, kizil, ayva, karaaaq, kovıl, vişnya, baklajan, naranja...

VIII. Heyvan-quş adları: karqa, şakal, barsuk, kaban, balamut, kamsa, sudak, çebak, baxmut, tabun, tarakan vs. minlerle

Türk sözleri Rusların hem edebibedii dilinde ve gündelik ünsiyyetinde möhkem yer tutmuşlar.

Türk lügevi vahidlerinin Rus dilinde varlığı Türk-Rus elaqelerinin ehemmiyyetini ve tarixi zeruret göstericisi olma faktını tesdiqleyir.

Bu sözlerin mühüm qismi Türklerin hele qedimden sosial-medeni heyatdaki erken uğurlarını eksetdirir.

Türkçe ve Japoncada “Saygı Dili” Kavramı Üzerine

Ayşe Nur TEKME

Japoncada anlatım biçimleri içinde yer alan ve *saygı dili* adı verilen bir yapı vardır. Saygı dili, konuşma ortamı, katılımcıların konumu, ilişkisi ve konu gibi çeşitli etmenleri göz önünde bulundurarak konuşmacının tercih ettiği dil kullanımıdır. Kikuchi (2000: 91), *saygı dilini* ‘aynı konunun anlatılmasına rağmen, anlatım biçiminin değiştirilmesine bağlı olarak saygı veya kibarlık düşüncesinin aktarılmasını amaçlayan anlatı biçimi’ olarak tanımlar. Bu tanımlama *saygı dili* araştırmalarında ‘üçlü sınıflandırma’ adı altında karşımıza çıkan *yüceltme dili* (*sonkeigo*), konu olan kişi ki bu dinleyici da olabilir *yüceltildiği* anlatım biçimi, *mütevazı dil* (*kenjōgo*), eylemi yapan kişi veya konuşmacının alçaltılarak dinleyici veya eylemden etkilenen kişinin dolaylı olarak *yüceltildiği* anlatım biçimi ve *kibar dil* (*teineigo*), dinleyiciye yönelik kullanılan *yüceltme* anlamı içermeyen anlatım biçimleri şeklinde sınıflandırılan yapıları kapsar.

Türkçede kibar anlatımlar üzerine yapılan çalışmalarda genellikle II. çoğul kişi veya çoğul eki kullanımı üzerinde durulmaktadır. Oysa Türkçede de *saygı dili* olarak sınıflandırabileceğimiz bir yapının varlığından söz edebiliriz. Sugiyama (Tekmen) (2000), Türkçedeki saygı dilini eylemler açısından ele almış ve yukarıdaki üçlü sınıflandırma yöntemiyle sınıflandırmıştır.

Bu çalışmada, bir yandan *saygı dili* kavramı irdelenirken diğer yandan Türkçede de var olduğunu düşündüğümüz saygı dili yapıları üzerinde durulacaktır.

Türkiye Türkçesinde Türevdeşlik

Yusuf TEPELİ

Türkçe geniş bir alanda konuşulan, pek çok lehçesi olan, pek çok dille alışverişe girmiş, oldukça eski ve köklü bir dildir. Tarihî süreç içerisinde iç ve dış sebeplerle söz varlığının, ses, biçim ve dizim yönlerinden değişme ve gelişme göstermesi de doğaldır.

Türkiye Türkçesinin söz varlığı da Türk dili tarihî sürecine bağlı olarak içsel; hem diğer lehçeler hem de diğer dillerin etkisiyle dışsal gelişme ve değişimler geçirmiştir. Bu nedenle eş sesli, eş anlamlı, karşıt anlamlı ve “türevdeş” ögeler açısından oldukça zengindir.

Tarihsel olarak tek bir biçimden gelişen farklı sözcük veya biçim birimlere türevdeş (etimon/cognates) adı verilir. Türevdeşler, aynı kök veya gövdenin farklı biçimleridir. Dilin tarihi içinde bir veya daha çok biçim birimden oluşan bir sözcük farklı seslik gelişimler gösterebilir; farklı, fonetik dallanmalara uğrayabilir. Bu açıdan bakıldığında *bıçkı-bıçkı*, *barış-varış*, *kagan-kağan-kaan-hakan-han*, *takı-dahi-da/de-takı* gibi örnekler hemen göze çarpar. Arapçadan dilimize giren “sûret” sözcüğünün bugün hem “surat” (yüz) hem de “suret” (kopya) olmak üzere iki türevdeşi vardır. Aynı şekilde “şevk-şavk” da birer türevdeştir. Görüldüğü gibi köken bilgisel bakımdan aynı sözcüklerden oluşmalarına karşın, ses değişikliklerinin yol açtığı anlam değişimleri de ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada türevdeşlik üzerinde durulmuş, Türkiye Türkçesinde bu türden ögeler tespit edilmiş, yeri geldikçe bu ögelerin ortaya çıkma nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Fiilimsi Teorisi ve Türk Dillerinde Ses Sınıflandırması

Litip TOHTİ

1980’lerin sonlarında üretici söz dizimi bilimi içinde fiilimsi teorisinin ortaya atılmasından bu yana dil bilimciler İngilizce’de ‘bir şeyin olmasına sebep olmak’ anlamındaki ettirgenliğe sahip olduğu görünümündeki görünmez soyut fiil ögesi üzerine tartışmalar yapma konusunda yoğunlaştılar. Aslında, bu tür bir öge Türk dillerinde (Turkic Languages) görülebilir ve gerçek bir son ek ile gösterilir. Bu nedenle, aynı durumu aynı teorik çerçevede içinde tartışabiliriz. Ayrıca, bunu yaparken edilgen, dönüşlü ve işteş gibi aynı gruptaki diğer ses ögelerini göz ardı edemeyiz. Bu makalede esas olarak Uygur ve diğer Türk dillerindeki fiillerde ses değişimleri, üretici söz dizimi biliminde

yer alan fiilimsi 'light verb' teorisi çerçevesinde incelenmektedir. Aynı zamanda ses değişimleri ile ortaya çıkan ilgili tartışmalarda artış ve azalışı ağaç şemasıyla göstermektedir.

Türkçenin Yazımında Enteresan Bir Harf: Güzel “h”

Ümit TOKATLI

Türkçede “h” sesi yoktu. Dolayısıyla ne Köktürk ne de Uygur alfabelerinde karşılığı harf de yoktu. Türkçeye giren Farsça ve Arapça kelimelerle, bu sesin yazıya geçirilmesine gerek duyulmuş ve Uygur alfabesindeki kalın sıradan k ile karşılanmıştı. Arap alfabesiyle Türkçenin yazımı, bu sesin bir değil, üç ayrı harfle yazıldığını göstermiştir. Bunların ayrımı için, “noktasız h” ح “noktalı veya hırıltılı h” ح ve göze benzetildiğinden, önce “gözlü h” sonra da yaygın ismiyle “güzel h” ا adları kullanılmıştır. “Güzel h” ince sıradan bir ünsüz olmasıyla ve kelime başında, ortasında ve sonunda ayrı şekillerde yazılmasıyla ĞNĖ, diğer h’den ayrılır. Ama ses değeri, kelimenin her yerinde h’dır. Hiç değişmez. Bir imlâ benzerliğinden dolayı hiçbir ilgisi olmayan başka bir sesin güzel h diye anılıp bilinmesi, birçok karışıklıklara yol açmıştır.

Avusturya Arşiv Belgelerine Göre Türkiye Türkçesi

Kertsin TOMENENDAL

Avusturya, asırlar boyunca Osmanlı Devleti’nin komşusu olmuştur. Uzun süren savaşlı bir çağın ardından iki ülke ve kültür arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Geçmişte korkulan rakip Osmanlı Devleti, özellikle Türk diliyle Avusturyalı bilim adamlarının dikkatini çekmiş, bu dikkat bir ilgiye dönüşmüş ve sonuç olarak dünyada kendisini öncü çalışmalarıyla kanıtlayan Viyana Türkoloji Ekolü oluşmuştur. Avrupa’nın ilk Türkçe Sözlüğü Avusturya topraklarında Megiser tarafından yayımlanmış, bunu Mesignien de Meninski’nin eseri izlemiştir. Burada merhum Prof. Dr. Andreas Tietze’nin Türkiye Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü’nü de anmak gerekir.

Türkiye’nin Avusturya için siyasî öneminden dolayı Avusturyalı diplomatlar 1918 yılına değin Türkçe de öğrenmişlerdir. Bu diplomatlardan biri, Avusturya Cumhuriyeti’nin Türkiye’deki ilk

elçisi August Ritter von Kral’dır. Avusturyalı diplomat, 1924 – 1932 yılları arasındaki sefirlik görevinde, çağdaş Türk reformlarının doruk noktasına çıktığı dönemde, özellikle dil devrimini incelemiş ve konuya ilişkin olarak Viyana’ya raporlar sunmuştur. Çalışma, 1926 tarihindeki Bakü Türkoloji Kurultayı’ndan Kral’ın Viyana’ya tayin ediliş tarihine kadar geçen dönemdeki izlenimleri inceleyecektir. Avusturya Devlet Arşivleri’nde konuya ilişkin şimdiye kadar değerlendirilmemiş zengin malzeme bulunmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes’in İlk Türkçe Çevirileri

Funda TOPRAK

Yüzyıllarca başka toplumları ve dinleri içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu hoşgörü ve saygı temelinde diğer hak dinlere geniş özgürlük sunmuştur. Bunlar içinde Hristiyanlar ve Museviler önemli mevkilere yükselebilmiş, kendi ibadethanelerinde ibadetlerini yapabilmişlerdir. Bu hoşgörü ve özgürlüğün bir sonucu olarak Kitâb-ı Mukaddes (Tevrat ve İncil) bizzat Osmanlı padişahlarının emriyle Türkçeye de çevrilmiştir. Bugün Hollanda Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde iki ayrı kişi tarafından yapılan Kitâb-ı Mukaddes Tercüme-leri bulunmaktadır.

Bunlardan ilki kütüphanenin Türkçe yazmalar kataloğunda Cod. Or. 386 numarasıyla kayıtlı, Yahya bin İshak tarafından yapılan 1659 tarihli tercüme olup Hâki adıyla bilinmektedir. Bu tercüme beş ayrı yazmadan oluşmaktadır.

Diğer Kitâb-ı Mukaddes çevirisi Osmanlı padişahlarından IV. Mehmet’in emriyle saray tercümanı Ali Ufkî Beye yaptırılmıştır. Ali Ufkî Beyin bir de Türkçe gramer kitabı yazdığı bilinmektedir (1666). Kütüphane kataloğunda Cod. Or. 390 numarayla kayıtlı bu tercüme de beş ayrı yazmadan oluşmaktadır. (Cod. Or. 390a-b-c-d-e). Tercüme 1663-1664 tarihlerinde İstanbul’da tamamlanmıştır.

Çalışmamız üzerinde çalışıp yayımlamayı düşünerek mikro-filmlerini getirdiğimiz bu yazmaların tanıtımı ve dil özellikleri açısından değerlendirilmesi temelinde yapımlı olup Türk dili tarihî metinlerinin ortaya konulması açısından önemlidir. Özellikle çeviride kullanılan Türkçe dinî terimlerin türetimi ve kullanım şekilleri Türkçe dinî terimler hakkında bizlere fikir verebilecektir.

{{(İ)ş} ve {- (İ) ş-} Eklerinde Süreçleşme İşlevi

Cengiz TOSUN

Gerek ad fiil yapan {-iş} eki, gerek fiilden fiil yapan {-iş-} eki olsun, her ikisi de getirildikleri fiillerde süreçleşmeyi başlatırlar. Her iki ekte de ortak özellik bu süreç işlevinin birincil olarak ortaya çıkmasıdır.

Ad fiili yapan {-iş} ekinin “kılış adı olarak özellikle “kılışın tarzı” işlevi, söz konusu süreçleşmenin bir sonucudur. Fiilden fiil yapan {- iş -} eki konusunda ise, Türkçe dil bilgisi kitaplarında gramer yazarlarımız şunları söylemektedirler:

Prof. Dr. Muharrem ERGİN “Türk Dil Bilgisi” (1972) :

{-iş-} ekinin yaptığı, fiiller bir ortaklaşma veya bir oluş ifade ederler. Ortaklaşma ifade eden fiiller ise dönüşlü fiillerle bazı pasif fiillere benzer şekilde bir kendi kendine olma bildirirler... {-ş-} ekinin asıl fonksiyonu ortaklık ifade etmek, ortaklaşma ile yapıları fiiller meydana getirmektir. Oluş fonksiyonu bu ortaklaşma fonksiyonuna dayanmakta, ondan çıkmış görünmektedir... Oluş farkları, aynı fiilden hep oluş ifade eden fakat ayrı ayrı manalara gelen ayrı ayrı fiiller ortaya çıkarır.

Sayın Ergin burada oluş derken adlandıramadığı bu süreçleşmeyi ifade etmeye çalışmıştır.

Sayın Tahir Nejat GENCAN *Dil Bilgisi* (1971) kitabında, “iş- teş eylemlerin beşinci özelliğinden söz ederken, {- (İ) ş-} ekiyle türemiş olduğu hâlde işteşlik anlamı bulunmayan eylemlerimiz var” diyerek geliş-, yatış-, giriş-, gibi fiilleri örneklemiştir. Görüldüğü gibi söylenmek istenen şey bu süreçleşme işlevidir.

Sayın Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu da *Türkçenin Grameri*, 1974 kitabında, {-iş-} fiilleri adı altında, üçüncü maddede: “Bu ekin ortaklaşa fiil anlatımından geldikleri anlaşılın dönüşlü ve tek kimseli {-iş-} fiilleri de dilimizde yaygındır. Ancak bunlar ‘kendi kendine, içinden olmak’ gibi bir anlam özelliği taşırlar ve çok yerde {-in-} dönüşlü fiillerinden ayrılırlar: sıkın-: kendini sıkamak, sıkış-: kendiliğinden sıkılmak, geliş-, büzüş-, buruş-, uyuş-, kızış... vb.

Sayın Banguoğlu’da, “kendi kendine, içinden olmak” gibi ifadelerle durumu açıklayamamıştır.

Sayın Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 2003 adlı kitabında, “{(İ) ş - } / - (U) ş - } eki, eklendiği geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden ‘kendiliğinden oluş’ bildiren fiiller de türetmiştir.” diyerek “açış, alış-, bulaş-, depres- vb”, örneklerde sıraladığınız bu fiillerdeki kendiliğinden oluşma işlev ve anlamı, ektaki ortaklaşma işlevinin değişme ve gelişmesinden oluşmuştur. {- (İ) ş - / - (U)

ş - } eki burada bir işlev kaymasına uğrayarak ‘oluş’ bildiren bir türetme eki niteliği kazanmıştır... Ağırlaş-, bulaş-, tutuş-, yakış- gibi oluşma fiillerinde özneye bağlı olmayan kendiliğinden oluşma işlev ve anlamı egemendir. Bu fiiller içinde: açış-, giriş-, oynas-, titreş- gibi yineleme ve pekiştirme anlatımı taşıyanlar vardır.” demektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki fiilin tanımında zaten “oluş” sözcüğü vardır: bütün fiiller oluş gösterir. Öyleyse, yukarda adlarını verdiğim dil bilgisi yazarlarının aşağı yukarı ortak görüşü olan: oluş, kendi kendine olma, kendi kendine, içinden olmak, kendiliğinden oluş, kendiliğinden oluşma, yineleme, pekiştirme gibi ifadelerle belirtilen işlev, ne ektaki ortaklaşma işlevinin değişme ve gelişmesinden oluşmuş ne de işlev kaymasına uğrayarak ‘oluş’ bildiren bir türetme eki niteliği kazanmıştır. Bu {-İş} ve {-İş-} eklerinde farkedilemeyen, ortaklık ve dönüşlülük işlevlerinin dışında kalan ve ta başından beri var olan süreçleşme işlevidir.

Türkçe Öğretimindeki Sorunların Kaynağı Üzerine Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri

Mesiha TOSUNOĞLU

İnsanlar hayatları boyunca içine doğdukları toplumun kültürünü kazanmaya ve toplumla bütünleşmeye çalışırlar. Bu amaçla dili düşünme ve anlaşma aracı olarak kullanırlar.

Dil, toplumun bütün kültür birikimini yeni nesillere aktarmada en etkili yoldur; milletin asırlar boyunca yarattığı düşüncelerin, inandığı değerlerin, yaşadığı duyguların sözle, yazıyla, müzikle, eşyayla, tavırla ve üretimle ortaya koyduğu mirasın kalıbıdır. Bir yandan bu mirası oluşturmaya devam ederken bir yandan da yetiyecek bireylere içine doğduğu toplumun değer, norm ve sosyal, kültürel unsurları kazandıran dil, milliyet kimliğinin kazanılmasında en önemli vazifeyi görür.

Kültürü besleyen ve geliştiren dilimizin yeni nesillere aktararak geleceğe taşınması milletimizin bekası açısından çok önemli bir husustur. Çünkü bir milleti var eden, milletin bireylerini acıda, kıvançta, tasada birleştiren, aynı duygu, düşünce ve ülküde olmalarını sağlayarak millî birliği tesis eden ve milleti geleceğe taşıyan dildir.

İnsan ve toplum açısından çok büyük önemi olan dilin varlığını kesintisiz sürdürebilmesi ve gelişmesi, iyi bir dil eğitimine bağlıdır. Bu konuda Millî Eğitim Bakanlığına özellikle de ilköğretim okullarının ilk kademelerine büyük görevler ve sorumluluklar düşmektedir.

Okul çağına kadar yetişkin düzeyine yakın edinilmiş olsa da sistemli bir öğretim ve dil bilinci, yapılacak Türkçe öğretimi ile kalmaz. İlköğretim okullarından itibaren dil eğitimi alanı çocuk, kendi dili ile düşünmek, dinleme, konuşma becerilerini geliştirir ve okuma ile yazma becerilerini kazanarak iletişimde etkinleşir.

Millî eğitim sisteminin bütün alanlarında olduğu gibi ilköğretim okullarında verilen Türkçe eğitiminde de sorunlar yaşanmaktadır. Bu çalışmada; ilköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin Türkçe öğretimindeki sorunların kaynakları ile ilgili görüşleri ele alınmaktadır. Öğretmen, ders kitabı, program, araçgerek ve ortam karşılaşılan sorunların kaynağı olarak görülmektedir.

Türkçenin bağımsız bir dil olarak yaşaması ve varlığını devam ettirmesi, bu sorunların çözülmesine bağlıdır.

Harf İnkılâbından Bugüne Kadar Türkçe Kelimelerin İmlâsı Üzerine Bir Değerlendirme

Lan-ya TSENG

Latin kökenli yeni Türk harflerine geçildiği 1928'den sonraki yıllar içinde meydana gelen gelişmeler, eski harflerle yazılan dönemlerdeki çeşitli ses ve şekil değişiklikleri, bunların yazıya yansıtılma çabaları, aksaklıklar ve bunlara bağlı imlâ sorunları bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Bu bildiride sesçil imlânın hâkimiyeti altında Türkçenin 70 yıllık bir geçmişi ve söyleyişe bağlı imlâdaki düzenlemeler ele alınacak, sapmalar gösterilecektir. Söyleyişin yazıya ne kadar yansıtıldığı veya söyleyişle yazı ilişkisi üzerinde de durulacaktır.

Batı kökenli kelimelerin imlâsının, Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmesi, yalnızca söyleyişte kalmakta, yazıya yansımamaktadır. Bu tür kelimeler içinde zamanla Türkçe söyleyişi ile yazıya yansıtılmış, bazı biçimlerden dönüş yapılmış, İngilizce yazılışlar esas alınmaya başlanmıştır. Bunun için *kart ~ card*, *lüks ~ lux*, *kulüp ~ club*, *şov ~ show* örnekleri verilebilir.

Harf inkılâbından sonra esas alınan İstanbul ağzında kapalı e (ê) sesi ile nazal n (ñ) ünsüzünün bulunmaması gerekçe gösterilerek kaldırılması, harf sayısını en aza indirmek açısından isabetli olmuşsa da tarihî ses bilgisi ile olan bağı koparmıştır. Bugüne kadar çözümlenmemiş bir mesele, yabancı kelimelerin imlâsıdır; örneğin yazılışı *ritm* olan kelimenin *ritim* olarak okunduğu görülmektedir.

Harf inkılâbından sonra imlâya yansıtılan ses olayları da şu başlıklar altında toplanıp değerlendirilmeye çalışılmıştır:

- 1- y sesinin daraltıcı etkisinin yazıya yansıtılması;
- 2- *mAk*'lı mastarlara ünlüyle başlayan ek getirildiğinde yumuşak g (ğ) sesinin yazıya yansıtılması.
- 1- y ünsüzünün yazıya yansıtılması hakkında *İ. K. 65'* te şu tabloya yer verilmiştir:²

Kelimelerin Kökü ve <u>Konuşma Şekli</u> <u>Eklerin Aşlı</u>	<u>İmlâ Şekli</u>
başlıyacak	başlayacak
baş-la-y-acak	
başlıyan	başlayan
baş-la-y-an	
başlamıyan	başlamayan
baş-la-ma-yan	
başlamıya	başlamaya
baş-la-ma-y-a	
başlıyarak	başlayarak
baş-la-y-arak	

y ünsüzünün *a*, *e* ünlülerini daraltması özelliğinin yazıya tam olarak yansıtılması, 1928'den 1965 yılına kadar sürmüştür. 1965'ten bu yana y'nin daraltıcı etkisi, konuşma dilinde sürürken yazı dilinde ise sadece şimdiki zaman ekinde görülmektedir. Bu durum, köken imlâsının giderek önem kazandığını göstermektedir.

2- Yaptığımız taramalara göre son yıllarda *-mAyA* ve *-mAyl* biçimlerinin imlâya hâkim olduğunu, *-mAğA*, *-mAğl* biçimlerinin artık yazıda görülmediğini söyleyebiliriz. Görev bakımından birbirine yakın olan bu iki ekten *-mAğA*, *-mAğl* biçiminin kullanılmamasının sebepleri arasında söyleyişteki zorluk da sayılabilir.

Yeni harflerle getirilmiş olan imlâ düzeni, istikrarlı durumda birliği sağlamış; istikrarsız olan, sık sık değişen durumlarda ise imlâ ve söyleyiş açısından sorunlar yaratmıştır.

Son yıllarda söyleyişle imlânın farklılaştığı ve bu farklılaşmanın giderek büyüdüğü konusu da incelenmeye çalışılmıştır.

¹ TDK, *Yeni İmlâ Kılavuzu*, TDK yay.: 235, TTK Bas., Ankara 1965.

² *İ. K. 65'*, 19. s.

Güzin TURAL

Her kültürde özel isimlerin önemli bir yeri vardır. Diller arasında özel isimlere verilen manalar ve ad koyma gelenekleri arasında farklar olduğu gibi; milletlerin aynı veya farklı, tarihî veya çağdaş devrelerinde, çeşitli sosyal tabakalarında farklılıklar olabilir. Unvanları tespit çalışmaları o unvanın kullanıldığı dönemin devlet teşkilâtında, yargı, medrese veya başka kurumlarında çalışanların, mensup olanların nasıl adlandırıldığını öğrenmemizi temin noktasında faydalı olmaktadır.

Nevâyî'nin *Mahbûbü'l-Kulûb* isimli eseri pendname türünde bir eserdir. Eserde çeşitli meslek ve mevki sahiplerinden bahsedilmektedir. Nevâyî'nin yazdığı eserlerin sonuncusu olan, kelime hazinesi geniş bu eserin kişi ad ve unvanlarının özel bir çalışma yapılarak ortaya çıkarılması maksadı ile bu çalışma planlanmıştır. Yapılacak çalışmada ortaya çıkacak olan kişi ad ve unvanlarının yapı bakımından ne çeşit kelime oldukları üzerinde durulması, kökeninin araştırılması, mana bakımından kelimeye etkileme, etkilenme veya mana kaymalarının olup olmadığının araştırılması hedeflenmektedir.

Türk Kelimesinin Ash

Zikri TURAN

Türk kelimesi hakkında beyan edilen ancak tartışılır durumu hâlen süren tespitleri ve fikirleri, tamamen, kelimenin Türk dili içindeki seyrüseferinden hareket ederek kesin bir sonuca bağlamak mümkündür.

Kelimenin kökenini tespit etmek için başvuru başlıca yollar üç madde hâlinde özetlenebilir: Kelimeyi ilk bulduğumuz yer olan Kitabelerden daha eski tarihli olmalarına bakarak Eski Çin, Bizans vb. kayıtlarındaki şekillerden yola çıkmak ("türküt, türküe, tork, tiehle, tiele" gibi); Türk devlet geleneği, aile ve halk kültürü unsurlarını ifade edip şekilce benzer görülen bazı kelimeleri *Türk* kelimesiyle ilişkilendirmek ya da bir şahıs, soy veya Türk kavminin adı iken zamanla kazandığı güç ve konumla bütün bir milletin adı olmasına bağlamak ("töre, türe"-gibi; Selçuklu, Osmanlı, Kıpçak" gibi); ve Türeyiş, Efrasiyab gibi tarihî olaylarla da karışık rivayetler içerdiğine inanılan efsane ve destanların yorumundan beslenen ilişkilendirmeler.

Ancak, böyle son derece inkişaf etmiş bir kelimeyi, yabancı kaynaklardaki muayyen kayıtlara dayanarak yürütülen köken ilişkilendirmesi metot bakımından tamamen yanlış; kelimenin dilimizdeki, yine inkişaf etmiş bir ya da birkaç şekil ve anlamı arasındaki mantıklı ilgilere dayanmak, muadil başka ilişkilendirmeler karşısında, aynen onlar gibi eksiklikle kusurludur. Efsane ve rivayetlere dayanan ilişkilendirmeler ise kelimenin kökenine ait dil çözümlemelerine esas alınamazlar ve doğrusu araştırmacıların bu konuda dikkatsiz oldukları da pek söylenemez.

Bu bildiri, *Türk* kelimesinin çeşitli dönem ve sahalarda dilimizin içindeki tabii gelişim sürecinde kazandığı bütün anlam ve bazı şekil farklarını esas alarak onun tarih-kültür süreçlerini anlatan metinlerde ortaklık kurduğu paralel başka şekil ve anlamlarla ilişkilerini de içeren etraflı bir karşılaştırmaya dayanmaktadır. Dilimizin bize bahsettiği kelime-ek ilişkisi ses ve anlam değişimleri tecrübelerinin kontrolü altında yapılan bu karşılaştırma, *Türk* kelimesinin kökü ve bugünkü durumu hakkında, başta umulandan çok daha verimli sonuçlar vermiştir.

Kırgızistan'da Türk Dili Öğretimi Hakkında Kırgız Yayınları

Venera, TURATBEG KIZI

1991'de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye ve Kırgızistan arasındaki siyasî ve ticarî münasebetlerin yanı sıra kültürel münasebetler de artmıştır. Bu cümleden olarak bir taraftan iki ülke arasında öğrenci mübadelesi başlamış, birçok Kırgız öğrenci Türkiye'de tahsil görmüştür ve hâlen de görmektedir. Manas Üniversitesi 23 Eylül 1996'da kurulduktan sonra Türkiye'den de Kırgızistan'a öğrenci akını (gelişi) hızlanmıştır. Şu anda da Manas ve diğer üniversitelerde birçok Türk öğrenci okumaktadır.

Manas Üniversitesinde 1996'dan beri Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen öğrenciler ile Türk hocalar tarafından başarılı bir şekilde Türkçe öğretmekte ve öğrenciler lisans devresinde derslerin büyük bir kısmını öğrendikleri bu Türkçe ile takip etmektedirler. Aynı şekilde Kırgızistan'ın büyük üniversitelerinden BGU'da da başarılı bir şekilde Kırgız hocaları tarafından Türkçe öğretilmekte ve bir kısım dersler Türkçe yapılmaktadır.

1991'den itibaren ortaya çıkan bir başka dikkate değer gelişme ise Kırgızistan'da sadece Manas Üniversitesinde değil, hatta ondan önce diğer üniversitelerde de Türk dilinin öğretimine başlanması ve küçümsenemeyecek bir sayıda öğretmenin ve öğrencinin Türkçe ile

muhatap olmasıdır. Gerçekten de şu sıralarda bilhassa başkent Bişkek'te küçümsenemeyecek sayıda öğretmen Türkçe öğretimi ile meşgul olmaktadır. Bunların bir kısmı Türk, bir kısmı ise Kırgız'dır. Bugün Kırgızistan'da ve bilhassa Bişkek'te hayatın hemen her zemininde zamanında Türkçe bilen bir Kırgız'a rastlamak mümkündür ve ilk bakışta şaşırtıcı görünse de bu tabii bir hadisedir. Bu durumun hem Kırgızistan kültür hayatı için hem de Türk dilinin yayılış coğrafyası için çok dikkate değer olduğu açıktır. Tebliğimiz bu gerçeğe işaret edecektir.

Cemiyet Gelişmesi ve Dil-Yazı Meselesi

Haşim TURDI

1. Vncesvz

Dewrin vtishi ile, Cemi jet terek ki kılı jor. Bu nin a egiship, In sanların Dili mu terekki edi jor. Bu xil terek ki jat, Jazu mesi le sini kely ryp chikırı cak. Bezi Jazu lar, Degishtyrili cek; Mesilen: Arabjazusun, Latin we Sila wije Jazu larına Deghish tiril mihsi gebi. Bezi Jazu lar İsti mal din kalıcak. Mesilen: Eski Tyrk we Eski Ujghur Jazu lari gebi.

Burada pakat 3 la mo him a mil warmishtir. Bu nu 1.si Ha kimi jet 2.si Din 3.si Cemijet terek kijati.

2. Tyrk Dilin Terek Kijati

Tyrk Dili toplam 6 terek kijat Dewri ji gechir mishtir. Bular a shaghı da belirtilmiştir:

(1) Altaj Dili Dewri (2) Hon Dili Dewri (3) Eski Tyrk Dewri (4) Eski Ujghur Dili Dewri (5) Osmnli Dili Dewri (6) Chaghı dash Tyrk Dili Dewri...

3. Tyrk Jazusun Te Rekkijati

Tyrk Jazu sida toplam 6 terek kijat dewriji gechir mishtir. Bular asha ghida belir tilmishtir.

(1) Hon Jazusu Dewri (2) Eski Tyrk Jazusu Dewri (3) Eski Ujghur Jazusu Dewri (4) Erep we Paris Jazusu Dewri (5) Latin we Silawije Jazusu Dewri.

4. Tyrk Dilin Shim Diki Durumu

Tyrk Dili, Tyrk Kaghan lighin Jimiril gen din tartip ta hazir a kader, Parchılı nishinla Xali bolalMajla gel di. Kazak Dili, Kirghiz Dili, Vzbek Dili, Tyrk men Dili, Azerbej can Dili, Ujghur Dili gebi keli meler, Ulusler arasin da çok byjyk Ba zar a e rishmishtir. Hal buki, bu larin zadi hech han gisi, Hetta hem me side Tyrk Dili or nu nu basip tural majacak.

5. Tyrk Jazusun Shim Diki Durumu

Tyrk kaghan lighin jimiri lip getmishi ile, Eski Tyrk Jazusu isti maldin kal mish tir. İslam Dinin kabul etilmishi ile, Eski Ujghur Jazusu da İstimal din kal mishtir. Eski Tyrk Jazusu, shim de pakat Orkun-Jenisej Dash Bitik leri ile Tat kikat onun we kitapl arida sak lan mishtir. Eski Ujghur Jazusu olsa, Tat Ki kat o run we kitap lari dila dejil. HettaMon ghul we Shi we kebi Millet lerin Gyn dilik İstimallida mu Kollani jorlar. Pekin dili Eski Xan saraji Mozji dimu, Del mushu Jazu ile jazilmush intajin kvp DvletArxip lari saklini jorlar.

Tyrk Xalki olsak, ajri-ajri durumda, Arap, Silawijan, Latin Jazu larini kol lunu joruz. Bu xil durum keng Tyrk Xalkin Telep-Arzu sığha ejghun dejil.

6. Tyrk Dil Jazusun Tekdiri

Trky Dil Jazu Vnce sinde İkkila jol war mishtir. Bunu birsi Hajatli jolu jene birsi Mamatli Jolu. Burada 3 mohim Amil war mishtir. Bnu birin cisi, haki mi jet, İkin cisi, Keng Tyrk xalk amma sin arzusu. Ychyn cisi, Dil-jazu Uzman larin bilim swwi jesi. Dvrtyn cisi, Tyrk Dil Jazu sun Cemi jet Terek kijati a ujghun olush jaki olal mas lighi.

Türkçede er-/i- Fiili

Vahit TÜRK

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren birtakım sözlük unsurlarını gramerlik unsurlara çevirerek çeşitli işlevlerle kullandığını görmekteyiz. Bu sözlük unsurlarının bir kısmı gramerlik unsur durumuna geldikten sonra tarihî süreç içerisinde tam bir ek görünümüne bürünmüş ve artık ayırt edilemez olmuş, bir kısmının ekleşme süreci devam etmekte, bir kısmı ise anlam yükünü boşaltmış, gramerlik işlev yüklü kelime olarak varlığını sürdürmektedir.

Orhun metinlerinde “muktedir olmak” anlamında bir sözlük kelimesi olarak kullanılan “u-” fiili, Türkiye Türkçesi için ilk bakışta fark edilemeyecek bir gramerlik unsur olmuştur ve bu oluşum da Türkçenin tarihî sürecinde izlenebilmektedir. Aynı durum “tur-” fiili için de geçerlidir, ancak bu fiil bir taraftan da sözlük kelimesi olarak yaşamaya devam etmektedir. Üzerinde duracağımız “er” fiili de ilk metinlerden itibaren hem sözlük kelimesi olarak, hem de gramerlik unsur olarak karşımıza çıkar. Sözlük unsuru olarak “olmak, var olmak” anlamında kullanılırken, gramerlik unsur olarak da hem fiillerin birleşik çekimlerini kurmakta hem de sıfat çekimlerini oluşturmakta kullanılır. Türkçe gramerlerin isim cümlesi olarak adlandırdığı yapının içerisinde de başlangıçta yine “er-” fiilini görürüz. Bu durum bu-

gün de devam etmekle birlikte görev "tur-" fiilinin ekleşmiş biçimiyle paylaşılmıştır.

"Er-" fiilinin cevherî fiil olarak kullanılması, anlamlı kelime olarak kullanımına göre daha yeni bir biçim olmalı. Çünkü benzer pek çok örnek Türkçenin yazılı tarihinde izlenebilmektedir. Eklemeli bir dil, doğal olarak eklerin yetersiz kaldığı durumlarda bu yetersizliği ya kendi bünyesinden birtakım unsurlarla ya da alıntılarla gidermeye çalışacaktır.

Türk Destanlarında ve Halk Hikâyelerinde Şahıslara, Kabilelere ve Yerlere Ad Verilmesi Âdet ve İnançları

Fikret TÜRKMEN

Türk kültüründe ad verme gelenek ve inançları başlı başına bir kurum özelliği taşımaktadır. Milletlerin geçmişinden günümüze gelinceye kadar ki geçirdiği kültürel dönüşümleri, değişen inançları hem verilen adlarda hem de veriliş şekillerinde takip etmek mümkündür.

Hun döneminden beri yazılı kaynaklara geçen bu konu üzerinde yeterli ciddiyetle durulduğu söylenemez. Hun devleti içindeki bazı boy ve şahıs adlarının Çin kaynaklarında Çince yazıldığı için çözümleri büyük güçlükler arz etmektedir. Buna rağmen tespit edilebilen Türkçe adlar, o dönemdeki ad ve unvanların günümüz Türk dünyasında hâlâ kullanıldığını söyleyebiliriz. Tümen, Batur, Oğuz, Alçi, Kutbek vb. isimler bunlardan birkaçıdır. (bkz. Dr. Varis Abdurrahman, "Türklerin ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme." Millî Folklor, S. 61, ss. 124-133.) Oğuz Kağan Destanı'ndaki Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz isimleri de Türklerdeki tabiat ve tabiatla ilgili inanışların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda tabiat olaylarına hatta günlük olaylara bağlı isimlendirmeler Louis Bruhl, "ilkel toplumlar kendi adlarını gerçek ve kutsal sayarlar. Ayrıca, adların şahsiyetin bağımsız bir sembolü olduğuna inanırlar," demektedir. (Orhun Abliz, "İslâmiyetten Önceki Uygurların İsim Koyuş Sanatı". Xinjiang Tezkeresi'nden naklen, Dr. Varis Abdurrahman, agm.). Türklerde de bu görüş doğrulanmaktadır. Eski Türklerde çocuğa ad koyma kutsal kabul edilmiş ve çeşitli törenler yapmak suretiyle kurumlaştırılmıştır.

Ad bilimi, bütün dünyada canlıların, nesne, kavram, arazi vb. her şeyin özellikleri dikkate alınarak diğerlerinden farklı olduğunu göstermek için araştırma yapan bilim dalı olarak tarif edilmektedir.

Türklerde adın ve ad vermenin kutsal kabul edilmesi destanlarda ve halk hikâyelerinde yer alan "ad verme motifi"nde görülmektedir. Destanlarda ve halk hikâyelerinde çocuğa adının bir kahramanlık yaptıktan sonra verilmesi ve bu adın da yapılan kahramanlığa bağlı olarak seçilmesi Türklerde ad vermenin önemini göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nda, Dede Korkut'un kahramanlık yapan, çocuklara ad vermesi ile ilgili motifler bunun en güzel örneğidir.

Bildirimizde Türklerde şahıslara, kabilelere ve yerlere ad verilmesiyle ilgili âdet ve inançlar ele alınacak ve bu âdet ve inançların Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde yer alan örneklerine değinilecektir.

Gagavuz Türkçesinde İlgi Cümleleri

İsmail ULUTAŞ

Gagavuz Türkçesi söz diziminin (sentaksının), özellikle sıfat fiillerin (partisip) yerine yaygın olarak kullanılan ilgi cümleleri (İng. relative clause) ele alındığında, diğer yaşayan Türk şivelerinden ayrılan özel bir yapı sergilediği görülmektedir.

İlgi cümlesi, bir başisim (head noun) ve bu başismi niteleyen (modifier) bir cümlecikten oluşur. İlgi cümlesi ile başisim arasında karşılıklı sentaktik ilişki mevcuttur: İlgi cümlesi başismi tanımlarken başisim de açıkça veya görünmeden ilgi cümlesi içinde sentaktik bir rol oynar. Bu yapılar Hint-Avrupa dillerinde (örn. İngilizce) çok sık görebileceğimiz yapılarıdır:

And I will give fresh cheese **every person [who will pass by]**.

Yukarıdaki örnekte kalın karakterlerle yazılmış kısım bütün bir ilgi cümlesini temsil eder; every person 'her kişi' başisimdir ve köşeli parantez içindeki cümlecik bu başismi niteler. Başisim, eş göndergeli (coreferant) olarak ilgi cümlesinin öznesi görevindedir ve niteleyici cümlecikte, soru zamiri *who* 'kim' tarafından temsil edilir.

Verdiğimiz İngilizce cümle gerçekte aşağıdaki Gagavuzca cümlelerin bir çevirisidir:

Da her bir kişiye kim geççek buradan ben taze piinir **vercem.***

(*1999 yılında Gagavuz Yeri'nde (Moldova Cumhuriyeti) derlemiş olduğumuz ve doktora tezimizde kullandığımız yayımlanmamış metinlerden alınmıştır.)

Türkçe ve diğer modern Türk şivelerinde bir ismi nitelemek için sıfat-fiiller kullanılır. Yukarıdaki gibi zaman ve şahıs eki almış,

bitimli bir fiilin kullanıldığı örnekler nadir olarak ve sadece yazı dilinde görülür (örn. Türkçedeki ki'li birleşik cümleler). Gagavuz Türkçesinde yazı ve konuşma dilinde çok yaygın olarak bitimli fiillerle kurulmuş ilgi cümleleri kullanılmaktadır.

Türk tipli sıfat-fiil (partisip) yapısı ile Hint-Avrupa tipli ilgi cümlesi yapıları arasında şu farklar göze çarpmaktadır: a) Partisipli yapılarda niteleyen önde, nitelenen sonda yer alır; ilgi cümleli yapılarda ise niteleyen nitelenenden sonra gelir. b) İlgi cümlesinin fiili bitimlidir, zaman-kip şahıs eklerini alır; partisipler ise bitimsiz fiil hüviyetindedir. c) İlgi cümlesi nitelenen başisimle eş göndermeli bir unsur içerir; partisipli yapılarda buna karşılık gelecek bir unsur yer almaz.

Bu yazımızda Gagavuz Türkçesindeki ilgi cümlelerini, bunların kuruluşunda görev alan ilgi zamiri ve bağlaçları ayrıca cümlede yerine getirdikleri sentaktik görevleri tasvirî bir çerçevede ele alacağız.

Karakalpak Şairi Äjiniyaz ve “Karışık” Dili Üzerine

Ceyhun Vedat UYGUR

Bu bildiride XIX. yüzyıl Karakalpak şairlerinden Äjiniyaz Qosıbay Ulı'nın şiirlerinde kullandığı dil, 47 adet şiirden hareketle ele alınacaktır. Böylece Äjiniyaz'ın dili fonetik, morfolojik ve leksik düzeyde ortaya konulacaktır. Äjiniyaz'ın, bir tür “olga-bolga” Türkçesi örneği olan şiir dilinin, Karakalpak ve Çağatay (Özbek) yazı dilleri arasında geçiş dönemini yansıttığı vurgulanarak Karakalpak edebiyatının başlangıcı meselesi tartışılacaktır. Sonuçta, “etnik dil” ile “üst dil” gerçeği arasındaki ilişkinin sosyolojik ve edebî sonuçları ve yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Molla Nesreddin Dergisinin Dil Anlayışı

Erdoğan UYGUR

XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da dil konusunda ciddi tartışmalar yaşanır: Bir kısım şair ve yazar, Gaspıralı İsmail (1851-1914)'in “*Dilde, fikirde, işte birlik*” düsturundan hareketle, ortak Türkçenin İstanbul şivesi olması gerektiğini savunarak, eserlerinde bu şiveye sıkça müracaat eder. Bir başka kesim de Arapça, Farsça veya Rusçaya sempatiyle bakar.

Dil anlayışında ortaya çıkan bu farklı yönelmeler, ya millî bağların korunması ve güçlendirilmesi isteğinden ya dinî rabitanın sürdürülmesi arzusundan ya da batı medeniyetiyle ilişkilerin geliştirilmesinde Rusya'yı ve bu ülkenin dilini aracı olarak benimseme düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Dilde ulusalcılığı savunan bir kesim ise Tiflis'te Geyret matbaasında Celil Memmedguluzade (1866-1932)'nin öncülüğünde yayın hayatına başlayan *Molla Nesreddin* (1906-1931) dergisi aracılığıyla, Azerbaycan'da bazı kesimlerce “Çobanların dili” denilerek küçümse- nen Türkçeyi savunur. Farsça, Arapça ve Rusçaya karşı çıkan bu kesim, halkın konuştuğu dili edebî dil hâline getirme uğraşısı verir. İstanbul şivesini savunan aydınlara, bu şivede Arapça ve Farsça tamlamalar olduğu gerekçesiyle muhalefet eder.

Molla Nesreddin dergisi, 7 Nisan 1906'da çıkan ilk sayısından itibaren Azerbaycan halkının kültür kıymetlerine ve diline sahip çıkacağını ve bunun mücadelesini vereceğini ilân etmekle kalmaz, Mirze Feteli Ahundov (1812-1878)'un Türk dili için Latin alfabesinin Arap alfabesinden daha kullanışlı olduğu tezini de ısrarla savunur.

Bu bildiriyle Azerbaycan'daki toplumsal sorunları irdelemek ve çözümler üretmek yanında, Türkçeyi yabancı unsurlardan arındırmak görevini de üstlenen *Molla Nesreddin* dergisinin, dil konusunda gösterdiği faaliyetlerin boyutları ve sonuçları tarihsel bir süreç gözetilerek bilimsel anlayışa uygun bir biçimde incelenecek ve Türk diline yaptığı hizmetler sorgulanacaktır.

İletişim Açısından Ters Tekrar

Kerime ÜSTÜNOVA

Duygu ve düşüncelerin aktarımında güçlü ve etkileyici bir anlatım sağlayabilmek için insanoğlunun bulduğu araçlardan, yararlandığı anlatım yollarından biri de tekrarlardır. Her türlü dil ürününde karışımıza çıkan ses, ek, sözcük vb. tekrarların anlatım gücünü artırıcı bir nitelik taşıdığı bilinir. Sözleri hatırd tutabilme, kalıcılık sağlama, kısa yoldan amaca ulaşma, oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi nedenlerle tarih boyu tekrarlarla ahenk sağlamış; mesajların ezberlenmesini amaçlamış; bilinç altımıza yerleşen dille müzik arasındaki ilişkiyi canlı tutmuşuz.

Ters tekrar, insanoğlunun iletişimde sıklıkla yararlandığı bir anlatım yoludur. Düz yazı ve günlük konuşma dilinde de zaman zaman şiir dilinin öğelerinden yararlanılır. Bir yandan bilgi aktarımı gerçekleştirirken, bir yandan da dinleyici üzerinde heyecan, duygu

uyandırılmak istenir. Böylece iki işlev uzlaştırılmış olur. Ters tekrar, bazen çıplak gözle görülür biçimde, bazen gizlenmiş, üstü örtülmüş biçimde çıkar karşımıza. Başlangıçta yalnız biçime yönelik oluşturulan, ilk bakışta fark edilen, yüzey yapıda yer alan ters tekrarlar, dilin gelişmesiyle birlikte derin yapıya çekilmiş, ilk bakışta fark edilmeyecek bir konumda sunulmuştur okuyana. Maksat, tekrar yapıldığını gizlemek, tekrardan kaçınmaktır. Ardışık cümlelerin birbirini tersten tekrarlamasıyla tattırılan duygu, basit bir sıralama cambazlığının, söz dizimi figürünün sonucu değildir. Bazen anlam olarak; aktarılanlar, ters tekrarın oluşturduğu ahenkle desteklenmekte, sanki metinle müziğin birbirini tamamlaması söz konusu olmaktadır. Anlamın ters tekrarla bütünleşmesi sonucunda tattırılan duygu yükü de yoğun olmaktadır. Olağan durumlar anlatılırken tekdüze anlatımın hemen ardından gelen beklenmedik bir söylem dinleyeni şaşırtarak etkileyecektir. Konuşan, dinleyeni uyanık tutmak, istediği kıvama getirmek için bu tür bir anlatım yolunu seçerken bir yandan da söze şiirsellik katacaktır.

1889 Yılında Orhun Yazıtlarını İlk Olarak Keşfeden N. M. Yadrintsev'in rşivinden Bilinmeyen Anıt Kopyaları

Dmitriy D. VASİLYEV

Nikolay Mihayloviç Yadrintsev (18.10.1842 - 07.06.1894) Sibirya'nın Omsk kentinde doğmuş, Sankt-Petersburg Üniversitesinde öğretim görmüş, bundan sonra çeşitli Sibirya kentlerinde çalışarak gazeteler yayımlamış ve amatör olarak Sibirya tarihi konularında araştırmalarda bulunmuştu, 1889 yılında Orhun nehrinin kıyısında Kül Tegin ve kardeşi Bilge Kağan anıtlarını keşfettikten sonra 1891'de Ongin nehrinin kıyısında Boyan Çor Kağan anıtını bulan Yadrintsev, bu önemli buluşlar sayesinde Türkoloji tarihinde silinmez iz bırakmıştı.

O dönemde, yani Köktürk yazıtlarının V. Tomsen ve W. Radloff tarafından okunmasından önce, Runik yazıtlarına etnik menşei hususunda çok tartışıldığını hatırlatmak gerektir. Bu yazıtların Got, Mongol, Kalmuk ve hatta İslaviar tarafından yazılması hakkındaki varsayımlar öne sürülüyordu. N. M. Yadrintsev, o zamanlarda az bilim adamının düşündüğü gibi, Abel Remusat (1788-1832) tarafından ifade edilen görüşü destekleyerek, Orhun ve Yenisey yazıtlarının menşeinin Türk olduğunu belirtmişti.

Defalarca Yenisey Runik yazıtlarının görmüş olan N. M. Yadrintsev, yeni yazıtları keşfetmek üzere, 1889 yılında, o zamanlarda Çin'in bir kısmı olan Moğolistan'a bir bilimsel seyahat yapmıştı. Bu tehlikeli ve maceralarla dolu seyyaha, en büyük Köktürk yazıtların

bulunmasıyla sonuçlanmıştı. Yadrintsev resim ve cam levhalar üzerinde yapılan fotoğraflar şeklinde yazıtların ilk kopyalarının da çekmişti. Sadece bu kopyalar W. W. Radloffun eline düştükten sonra, Asya'nın merkezine Rusya Bilimler Akademisi Orhun Araştırma Ekibi gönderilmişti.

Orhun anıtlarının ilk fotoğraflarının bulunduğu, N. M. Yadrintsev'in foto arşivi, 1782 yılında kurulan İrkutsk Devlet Müzesi'nde tarafımızdan bulunmuştur. Fotoğraflarda anıtlar, W.W. Radloff tarafından yapılan ve Rusya Bilimler Akademisi Sankt-Petersburg Şarkiyat Enstitüsünde bulunan ipekte basılmış kopyalardan daha iyi görünüyor, üzerindeki epigrafik metinlerde daha büyük derecede okunaklıdır. N. M. Yadrintsev'in yaptıkları fotokopilerin, Orhun yazıtlarının sonraki yayınları ile kıyaslanması yardımıyla okunmaz hâle gelmiş veya korunmamış bazı işaretler ihya edilebilir, bu işaretlerin yeni anlaşılması için yeni varyantlar önerilebilir, bir de anıtların ilk bulundukları yerleri ve durumları belirlenebilir. Orhun yazıtlarının ilk olarak keşfeden N. M. Yadrintsev'in arşivindeki az bilinen malzemeler, sadece Türk Runoloji tarihine değil, Köktürk yazıtlarının kaynak bilgisi ve tekstoloji bakımından incelenmesine de yarar getirebilir.

Oğuz Grubu Türk Dillerinde Sade Cümle

Sevindik VELİYEV

Türk Dillerinde sade cümle problemi sentaksinin en çok marağ doğuran sahelerindendir. Sade cümle bu qohum dillerin sintaktik kuruluşunda özünü esas vahid kimi gösterir. Bu problem mürekkehe ve mübahiseli, geniş ve çokcohetlidir. Buraya cütterkibli cümle, onun baş üzvleri olan mübtde ve xeberin kuruluşu, baş ve ikinci dereceli üzvlerin sade cümlede yeri, buraxılması halları (ellipsisi), tokterkibli sade cümle, onun tipleri, üslubi-semantik xüsusiyyeleri, növler arasında olan oxşar ve ferqli cohetler, sade cümlelerin meqsed ve inlonasiyaya göre növleri ve s. Mosoleler daxikldir. Cümlelerin esas olametini teşkil eden predikativlik, bitkin intonasiya, modallıq ve bunların dilde tezahür formları vs. kimi bir sıra nezeri meselelerde sade cümle problemi çerçevesinde araşdırılır.

Oğuz qrubu Türk dillerinin materialları esasında bu problemin öyronilmesi neinki sade cümlelerin qedim tiplerini, eyni zamanda qohum diller arasında olan ümumi münasibetleri, tarixi inkişaf prosesim, tetrospektiv planda inkişafını da izlemeye kömek edir. Bu mesele ile elaqedar B. A. Serebrennikov ve N. Z. Hacıyevanın fikirleri böyük marağ doğurur: Ogor Türk dillerinin cümle kuruluşunun tiplerini

başqa dillerin cümle quruluşu ile müqayise etsek, açıq-aydın görmək olar ki, Türk dillerindeki sade cümle üstünlük teşkil edir. Mübaligəsiz demək olar ki, Türk dillerinde sade cümle mümkün budaq cümlələrin bütün potensiallarını ehtiva etməyə, baş cümlənin təşkilinə zidd olmayan qaydalara uyğun quruluşlu cümle evozediciləri yaratmağa cəhd göstərir. Doğrudur, bezi müasir Türk dillerində, xüsusilə Türk, Azərbaycan və qaqauz dillerində bu meyl müəyyən dərəcədə zəifləmişdir. Buna baxmayaraq, Türk dillərinin inkişafının ilkin mərhələlərində o, müəyyənləşdirici olmuş və demək olan ki, ekser müasir Türk dillərinə indi də təsir göstərməkdədir.

Hazırda Türk dillərinin sintaksisinin öyrənilməsi yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Faktların toplanması və sistemli təsnifi təsviri sintaksisdən nezeri sintaksise, oradan da suprasintaksise keçidin özülü olmuşdur. Türk dilləri sintaksisində nezeri ümumiləşdirmələr aparılması ayrı-ayrı Türk dillərinin sintaksisi sahəsində aparılmış tədqiqat işlərinin tənqidi şəkildə öyrənilməsi izahı və ümumiləşdirilməsi məsələsini ön plana çəkir. Tekcə konkret bir dil səviyyəsində aparılma araşdırmalar çərçivəsində Türk dillərini sintaktik quruluşlarının, o cümlədən sadə cümle probleminin ümumi, aparıcı xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq mümkün deyil.

Oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan, Türk, Türkmən və Qaqauz dillərinin sintaksisində sadə cümlənin yeri, mövqeyi əsas seçiyyəvi xüsusiyyətləri, funksiyaları, struktur-semantik tipləri, tərkib hissələri, məntiqi qrammatik cəhətlərinin ümum türkoloji kontekstdə araşdırılması indi çox vacibdir və xüsbirsə əhəmiyyət kəsb edir.

Dede Korkut Anlatılarında Söz Təkrarları

Hanifi VURAL

Dede Korkut Hikâyələri, gərəkdir içerik gərəksə dil bəkimindən olduqca zəngin bir malməzəyə kəynəklik etməkdədir. Oluşum sürəçləri daha eskilərə (IX-XI. yy.) dayanmasına rəğmən, XV. yüzıldan sonra yazıya gəcirilmiş olan bu Oğuznamələr, asırlar boyu geniş bir Türk coğrafiyasında dildən dile dolaşır olmuşlardır. Türk dilinin bu önəmli şahəsərinin bu kədər sevilməsində və hələf təzəliğini korumasında dəstansı dilinin rölü böyüktür dəniləbilir. Yarı manzum, yarı mənşur bu anlatıların akıcılığı və şiirsəl üslubu, bunların hər Türk insanının gönlündə yer edinməsində önəmli bir etkən olmuşdur. Bu üslubu oluşturan, böyləsə bir anlatım tarzını gözəl kılan unsurları araştırmə gərəğı, bizi hikâyələrdəki söz təkrarları üzərində durmaya yönəltdi. Hər dil bilgisi ögesinin bilinenin dıışında daha başkə gərəvler

üstlənəbiləcəğı gərəğindən hərəketlə, söz təkrarlarının/ikiləmələrin də ayrıca anlatıma bir rənk, bir ahenk kattığı düşünüləbilir. Dede Korkut Hikâyələri'ne bu gözle baktığımızda, küçük hacmine rəğmən azımsanamayacak sayıda və düzeydə söz təkrarlarına imkân tanıdığını gördük. Mənşur bölümlərdəki dilin də ən az manzum bölümlərdəki kədər səs unsurunu önə çıkartmasında bu mənşinlərdəki təkrarlar önəmli gərəvler yüklenməkdədir. Bugün yaşayan Türkçəmizdə bu gramər birliklərinin gəçmişdən gəlşərək varlığını sürdürməsində asırlar boyu çokça anlatılan/okunan Dede Korkut Hikâyələri'ndeki örnəklərinin kattısı da düşünüləbilir. "Kas kas" gülmək, "buldur buldur" gözşayış ifadələrindəki ikiləmələr və bənşerləri, hələf dilimizdə mənşur olan kərşılıklarının kəynəğı bəkimindən də önəmli fikirlər verməkdədir. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyələri'ndeki təkrarlar üzərində sistematik bir çalışma yapılmışdır.

Ömər Asım Aksoy'un *Usul-i Tahrir ve Edebiyat Dersleri* Eserində Türkçə Öğretimi Üzerine Bir Dəğərlandırma

Halil İbrahim YAKAR

Ömər Asım Aksoy, 95 yıllık ömrünün kırk yılı aşkın bir süresini Türk Dil Kurumunun çalışmalarına ayırmış; uzun, titiz və yoğun məsailər sonucunu, Türkçənin unutulmaya yüz tutmuş söz dəğərələrinin dərənəməsiylə mēydana gətirilən Dərleme və Tarama Sözlüklərinin hazırlanmasında böyük kattıları olmuş bir *Türkçə sevdalısı*'dır. Öğretmenlik, savcılık, avukatlık və mēlletvekilliğı gərəvlerində bulunan Aksoy, bütün bu gərəvleri boyunca Türk dili ilə ilgili çalışmalarını hēp sürdürmüş və 70'in üzərində kitap və onlarca makale kəlmə almışdır. Yaşadığı sürecə Türk dilinin öğretilməsində önəmli bir kilometrə taşı olan yazər, daha gēnçlik çağlarında (26) iken, ülkenin siyasi və ekonomik durumunun pek də iç açıcı olmadığı bir dōnemdə, Gazi Antep Lisesi'ndə edebiyat öğretmenliğı yaptığı 1924 yılında, dərşinē girdiğı 8. sınıfın (günümüzde lise-1) edebiyat dərş kitabını kēndi gayretiylə oluşturmuş, şapırograf yöntemiylə 80 adət çoğaltarak öğrencilərinə birer tane vermişdir. *Usul-i Tahrir ve Edebiyat Dersleri* adlı 705 sayfalık rika yazı stiliylə yazılmış bu eserin yazıldığı yılda, hēnüz lise edebiyat müfredatı oluşturulmadığı için yazər; kitabın içeriğini kēndi metoduna göre belirlemiştir. 1924, 1927 və 1929 yıllarında lise edebiyat müfredatlarında ortaya konulan amaçlar bir eğitimci öngörüşüylə bu eserdə önceden yakalanmışdır. O zamana kədər lise edebiyat kitaplarında yer almayan batılı türler və batılı edebî şahsiyetlər ilk dəfa bu eserdə yer almışdır. 'Mebhas' başlığı altında 25 bölüm

ve bu bölümlerin alt başlığını oluşturan 690 konu işlenmiştir. Usul-i Tahrîr (kompozisyon) bölümlerinde Türk dilinin özelliklerini ve inceliklerini işleyen yazar, hem öğrencinin Türkçeyi kurallarına göre öğrenmesini amaçlamış hem de öğrencide edebî zevkin oluşmasına yardımcı olmuştur. Eser, bir ders kitabı hüviyetinde yazıldığı için öğrencinin, öğrenirken eğitilmesini de amaçlamıştır. Bölüm sonlarına koyduğu temrinler (alıştırmalar) vasıtasıyla öğrencinin Türkçesini geliştirmesini ve Türkçe düşünme yeteneğini kazanmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet Döneminin ilk lise edebiyat ders kitaplarından biri olan eser üzerinde, daha önce herhangi bir bilimsel çalışma yapılmadığı gibi, yazma olduğu için eserin varlığı sınırlı bir çevrede kalmıştır. Bu bildiride, sorumlu bir Cumhuriyet öğretmeni-nin, imkânsızlıklar içinde bulunmasına rağmen hedef kitlesi eğitim ve öğrenci olunca her şeyi bir tarafa bırakarak ortaya koyduğu bu eser tanıtılacak, özellikle de Türkçe öğretiminde takip ettiği yöntemler ele alınacaktır.

Türkçede Son Çocuğa Verilen Adlar

Neclâ YALÇINER

Kişi adlandırmalarında, toplumların kültür tarihindeki yeri, sosyal antropolojik durumuyla ilişkili birçok sebep söz konusudur.

Türk kültüründe önemli bir yer tutan ad verme geleneği; bugüne kadar çeşitli yönleriyle ele alınmış, ad seçiminde izlenen yollar değişik yaklaşımlarla sınıflandırılmıştır. Bazı noktalarda farklılıklar göstermekle birlikte, bu sınıflandırmaların büyük bir kısmında, çocukların doğuş sırasına göre verilen adlarla, bu yöndeki istekleri dile getiren adlar konusuna değinilmemiştir.

Bildiride çocuklara ad vermede etken olan yollara genel olarak değinildikten sonra, doğum sırasına göre çocuklara ad verilmesi ve çocuk sayısının belirlenmesine yönelik tercih ve istekleri dile getiren adlar konusu işlenerek, son olması dilenen çocuğa verilen adlar üzerinde durulacaktır. Elde edilen veriler, diğer Türk boylarıyla, kültürel açıdan paralel kullanımlar da göz önüne alınarak karşılaştırılacak ve bu adlar, anlam ve yapı bakımından değerlendirilecektir.

Hollanda’da Türkçe Öğretimi

Banu YAMAN

Bu çalışmada Hollanda’da temel eğitim düzeyinde öğrenim gören ve ana dili Türkçe olan öğrencilerin, bu öğrencilerin ailelerinin, ayrıca ana dili dersine giren Türkçe öğretmenlerinin ve Hollandalı öğretmenlerin Türkçe ve Hollandaca eğitime yönelik görüşlerinin alınması hedeflenmiştir. Öğrencilerin ana dil ve ikinci dile yönelik görüş ve beklentileri, öğretmenlerin uygulanan eğitim politikasına yönelik görüş ve beklentileri, ailelerin uygulanan ana dili eğitimine yönelik görüş ve beklentileri ile Hollandalı öğretmenlerin sınıf ortamında ana dili farklı olan öğrencilere yönelik görüş ve beklentileri, uygulanan eğitim politikasına yönelik görüş ve beklentileri uygulanan görüşme formu ile değerlendirilecektir.

Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formları yardımcı araştırmacılar tarafından Hollanda’da uygulanmaktadır Ayrıca Hollanda’da ana dili (Türkçe) öğretmenliği yapan iki öğretmen de formların uygulanmasında ve özellikle Hollandalı öğretmenlerle Hollandaca yapılan görüşmenin Türkçeye çevirilerinde araştırmacıya yardımcı olmaktadır.

Özbek Türkçesindeki Edatların Yapıları ve Kullanımları

Ertuğrul YAMAN

Türk dilinin eklemeli yapısı dolayısıyla dilin işleyişi eklerle ve bazı görevli kelimelerle sağlanmaktadır. Türk dilinin işleyişinde kelimeler arasında anlam ilgisi kuran edatların da son derece önemli bir yeri ve rolü vardır. Özellikle son çekim edatları, kelimeler arasında anlam köprüleri kurmak suretiyle dilin işleyişine önemli ölçüde katkıda bulunurlar.

Türk dilinin eski ve yaygın kollarından birisi olan Özbek Türkçesinde de edatlar, dilin işleyişinde geniş bir yer tutmaktadır. Özbek Türkçesindeki edatların çoğu diğer Türk lehçelerinde de kullanılan edatlardır: *başqa, aid, beri, üçün, qadar, e’tibaren, diye, köre, kebi, özge, üzre, evvel...* Bazı edatlar ise, Özbek Türkçesi ve ona yakın lehçelere mahsustur: *narı, sarı, taşqarı, taman, adlin, toğrisıda, haqıda, aldın, tufeyli, sebebli, bais, qaramey, keyin...* Bu bakımdan Özbek Türkçesindeki edatların yapıları ve kullanımları genel Türkoloji açısından ilgi çekici olabilecek verilere sahiptir.

Bütün bunlar dikkate alınarak bu bildirimde Özbek Türkçe-sindeki edatlar yapıları ve kullanımları bakımından ele alınacaktır. Öncelikle Özbek Türkçesindeki edatların, kökenleri ve yapıları bakımından tek tek incelenecektir. Daha sonra ise edatlar, edebî eserlerdeki kullanımları değerlendirilecektir.

Türkçe ve Tatarcada Cümle Semantiği Açısından Öznesiz Edilgen Cümleler

Paşa YAVUZARSLAN

Modern Türkiye Türkçesinin bugünkü sözlüklerinde çatı hâlinde bulunan pek çok fiilin kökünü, ancak Türk dilinin tarihî devirlerdeki metinlerinde tespit edebiliyoruz. Buna mukabil Tatarcada, Türkçe sözlüklerde çatı hâlinde bulunan fiillerin kök şekillerini bu dilin sözlüklerinde ve söz diziminde görebiliyoruz. Bunun yanı sıra Türkçede yalın çatıda kullanılan bir fiil, Tatarcada farklı çatılarda kullanılmaktadır. Amacımız her iki lehçeyi öğrenmeye çalışanlara, bu farklılıkları göstermek ve tarihî devirde ortak bir dile bağlı olan iki lehçenin kendi bünyesinde oluşturduğu ayrılıkları, karşılaştırmalı olarak ortaya koymak olacaktır.

Tarihî dönemlerde bir dile bağlı olan bu iki kol, zamanla birbirinden uzaklaşmış ve iki ayrı lehçe hâline gelmiştir. Bu iki ayrı lehçe, temelde ortak bir dilden çıktığı için, ortak gramer özellikleri ve ortak leksikal değerler taşımaktadır. Ne var ki, bu benzerliklerin yanı sıra her iki lehçe de Ortak Türkçeden farklı söz varlıkları ve farklı gramer yapılarını almışlardır. Hatta zamanla her iki lehçenin kendi bünyesinde oluşturduğu dil özellikleri ve leksikal değerlerde oldukça çoktur. Lehçeler arasındaki bu farklılaşmada, yer aldıkları coğrafyada beraber yaşadıkları veya komşu bulundukları halkların dilinin ve kültürünün etkisi de baskın olmuştur. Bu sebeple her iki lehçe (Tatarca-Türkçe)nin, hem tarihî süreç içinde hem de bulundukları değişik kültürler içinde kendilerine özgü oluşturdukları dil özellikleri vardır. İşte bu özellikler, bunların ayrı ayrı lehçeler hâline gelmesini sağlamış ve ortak bir dile bağlı olan bu iki lehçeyi, gramer düzlemlerinde birbirinden uzaklaştırmıştır. Ancak bu ayrılıklar ve ortak dilden alınan çeşitli farklılıklar, Türk dilinin sorunlarını çözmede çoğu zaman işe yaramaktadır. Biz bu bildiride, hem Tatarca ile Türkçenin çatı sistemine hem de Türk dilinin çatı sitesindeki bazı sorunları çözmede lehçeler arası yapılacak karşılaştırmaların gereğine değineceğiz.

Türk Dilinde Çok Anlamlılık ve Sebepleri

Özen YAYLAGÜL

Sözcüklerin birden çok kavramı yansıtmaları olarak tanımlanabilecek *çok anlamlılık* (polysemy), sözcüklerin farklı bağlamlarda kullanılması, sosyal çevre, deyim ve ad aktarımı, yeniden yorumlama, yabancı etki, mental bakış açısındaki farklılıklar, nesneler üzerindeki odakların değiştirilmesi gibi pek çok sebeple ortaya çıkabilir. Bu bildiride, Türk dilinin en eski sözlüğü olan *Divanü Lügati't-Türk*'teki söz varlığı ile *Türkçe Sözlük*'te yer alan söz varlığı karşılaştırılarak Türk dilindeki çok anlamlılığın en çok hangi sebeplerle ortaya çıktığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bildiride, G. Lakoff'un prototip teorisi esas alınmış, çok anlamlılığa bu açıdan bakılmıştır. Çekirdek anlam ve bu anlam merkezinden çıkarak genişleyen karşılıklı ilişkili anlam ağları, G. Lakoff'un deyimleriyle *ışınal kategori* (radial category) oluşturulmaya çalışılmıştır.

Geçmişten Günümüze Türkçe-Bulgarca ve Bulgarca Türkçe Sözlükler

Hayriye Süleymanoğlu-YENİSOY

Bulgar kültür tarihinde Türk dilinin önemli bir yeri vardır. Bulgarlar, Osmanlı devletinin resmî dili olan Türkçeyi öğrenme ihtiyacı duymuşlar ve birtakım gramer kitapları ve sözlükler hazırlamışlardır. Sözlük alanında ilk izlere XV-XVIII. yüzyıl derlemelerinde rastlanmaktadır. Bunlar, derlemelerden bazılarının sonuna eklenmiş listelerdir. Müstakil sözlüklerin hazırlanmasına XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlanmıştır. Müstakil bir sözlük olarak ve zamanın sözlükçülük anlayışına göre hazırlanmış ilk el yazması Türkçe-Bulgarca sözlük 1827 yılındandır. Anonim bir derleyenin ürünü olan bu sözlüğün özelliği şudur ki Türkçe kelimelerin Arap harfleriyle yazıldıkları gibi, bunların Bulgarca karşılıkları da, açıklamaları da yine Arap harfleriyle yazılmış ve Kiril harfleri kullanılmamıştır.

Tanzimatın ilânından sonra Bulgarların kültürel kalkınmasında başlatılan geniş çapta atılımlar sözlükçülük alanına da yansımıştır. 1850'lerden başlayarak, 1878'de Berlin Barış Antlaşması'yla Osmanlı hâkimiyetinden ayrılan Prenslik Bulgaristan'ında sözlükçülük alanında çalışmalar sürdürülmüştür. Birkaç dilde hazırlanmış sözlüklerde de Türkçeye yer verilmiştir. XIX. yüzyılın son Türkçe-Bulgarca sözlüğü

1896 tarihinde yayımlanmıştır. Sözlükteki Türkçe kelimelerin transkripsiyonu Kiril harfleriyle verilmiş, Bulgarca karşılıklarından önce de her kelimenin gramer belirtisi hakkında bilgi verilmiştir. Türkçe kelimelerin etimolojisini belirten kısaltmalar da bulunmaktadır.

XX. yüzyılda Türkçe-Bulgarca ve Bulgarca-Türkçe sözlüklerin yayımlanmasına devam edilmiştir. Sayı bakımından olduğu gibi, nitelik bakımından da bu tür sözlükler bir önceki yüzyılda derlenmiş sözlüklerden farklıdır.

Türkiye’de Yazı Devrimini izleyen yıllarda Bulgaristan’da yayımlanan Türkçe-Bulgarca ve Bulgarca-Türkçe sözlüklerde Türkçe kelimeler bölümleri Latin esaslı yeni Türk harfleriyle yazılmıştır. Yeni harflerle yazılmış ilk Türkçe-Bulgarca sözlük 1930 yılındandır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Bulgaristan’da leksikoloji ve leksikografi çalışmaları hız kazanarak birçok sözlük yayımlanmıştır. Türkçe-Bulgarca ve Bulgarca-Türkçe sözlükler alanında da bir gelişme olmuştur. XX. yüzyılın ikinci yarısında Bulgar Bilimler Akademisinden ekipler tarafından iki büyük sözlük hazırlanmıştır: 1958’de yayımlanan Türkçe-Bulgarca Sözlük ve 1962’de yayımlanan Bulgarca-Türkçe sözlük günümüzde de önemini yitirmiş değildir. Bu dönemde özel sözlükler de yayımlanmıştır. Bunlardan Askerî Türkçe-Bulgarca Deyimler Sözlüğü, Bulgarca-Türkçe Tematik Sözlük gibi sözlükler belirtilebilir.

Türk-Bulgar dil ilişkilerine ışık tutan daha iki özel sözlük de XX. yüzyılın sonlarında hazırlanmıştır: Günümüzün Bulgar basınında Türkçe kelimeler sözlüğü 2000 yılında, Bulgarcada Türkçe Kelimeler Sözlüğü de geçmişten bugüne Bulgarcada Türkçe kelimeleri kapsayan büyük sözlük 2002 yılında yayımlanmıştır.

XIX. yüzyıldan bu yana yayımlanmış söz konusu türden sözlüklerin hiçbirinde Türkiyeli müellife rastlanmaması dikkati çekmektedir.

Saha (Yakut) Türkçesinde Yükleme ve Yönelme Hâli Eklerinin İyelik Ekleriyle Kullanımı

Hüseyin YILDIRIM

Kabul gören genel görüşlere göre, Saha Türkçesi, Çuvaş Türkçesi ile birlikte Türk dilinin Ana Türkçe döneminde ayrılmıştır. Bu lehçede yükleme ve yönelme hâli eklerinin isimlerle doğrudan kullanımı, çoğunlukla, diğer Türk lehçelerindeki kullanımlarla benzerdir. Yükleme hâli eki ünsüzle biten isim tabanlarına her zaman **+İ**; ünlüyle biten isim tabanlarına **+nİ** şeklinde eklenir. Yönelme hâli eki

ise, sonu geniş ünlü ve diftongla bitenlere **+ğA**; dar ünlü ve l, r, y ile bitenlere **+gA**; k, p, s ve t ile bitenlere **+kA**; x ile bitenlere **+xA**; nazal seslerden (m, n, ñ) sonra **+ñA** şeklindedir.

Ancak, söz konusu hâl eklerinin, iyelik eklerinden sonraki kullanımları değişiktir. Bugün lehçelerin çoğunda, teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra kullanılan **+n** yükleme hâli eki, Saha Türkçesinde bütün iyelik eklerinden sonra kullanılan tek yükleme hâli ekidir. Bu kullanım özelliği eski Türkçede de görülmektedir. Ayrıca, yönelme hâli ekinin iyelik eklerinden sonraki kullanımı da, doğrudan isimlere gelen teşkillerden farklıdır. Saha Türkçesinde iyelik eklerinden sonra yönelme hâli eki olarak **+Ar** / **+gAr** ekleri kullanılır. Bu şekillerin benzer örnekleri, genel Türkçenin tarihî dönemlerinde, bazı isimlerde, özellikle de yönelme / yön gösterme hâli eki almış zamirlerde kalıplaşmış olarak görülmektedir.

-(y)İşIn Zarf-Fiili Üzerine

Faruk YILDIRIM

Anadolu ağızlarındaki varlığı on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden, Karamanlıcadaki varlığı ise yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren seslendirilmiş olan **-(y)İşIn** zarf-fiilinin, yapısı ve fonksiyonları birkaç değerli bilimsel çalışmayla tespit edilmiştir.

-(y)İşIn zarf-fiilinin Anadolu ağızlarında varlığını ilk olarak 1885’te József Thury ortaya koymuştur. O tarihten itibaren, Jean Deny, Tadeusz Kowalski, Ahmet Caferoğlu, Nuri Yüce, Zeynep Korkmaz, Tuncer Gülensoy, Leylâ Karahan, Cemil Gülseren, Ahmet Günşen ve Faruk Yıldırım, bu ekin Anadolu ağızlarındaki varlığına değinmişler; Jean Deny ve Janos Eckmann da söz konusu zarf-fiilin Karamanlıcadaki durumuna ilişkin yazılar yazmışlardır.

Bu yazıda, söz konusu zarf-fiile ilişkin daha önceki çalışmalar değerlendirilecek; ekin yapısı ve fonksiyonları ele alınacak, Anadolu ağızlarındaki dağılım yorumlanacak ve Hazar ötesi Türkmenlerinin de bu eki kullandığına değinilecektir. Yazı, Ortodoks Türkler tarafından konuşulan ve batılı bilim adamları tarafından “Karamanlıca” olarak adlandırılan ağızların diğer Anadolu ağızlarıyla sıkı ilişkisinin olduğunu göstermek ve **-(y)İşIn** zarf-fiilinin Anadolu ağızlarını Türkmen Türkçesine bağlayan şekillerden biri olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.

Söz kalıpları, dillerin söz zenginliklerinden birini oluşturmaktadır. Kırgız Türkleri arasında da zamanı belirtmek üzere, Kırgız Türkçesinin söz varlıklarından olan kalıplar kullanılmaktadır. Bu kalıplarla yıl, mevsim, ay, gün ve belirli bir zaman dilimi ifade edilmektedir. Genellikle takvimden, ayın veya güneşin batması gibi kozmik olaylardan ve bazı işlerin gerçekleşmesi için gerekli olan zaman diliminden hareketle, bir folklor dili olarak meydana gelen bu kalıplar, hem zamanı ifade etme hem de üslup güzelliği açısından fonksiyoneldirler. Bu kalıplar, aynı zamanda toplumun hayat tarzının da göstergeleridir. Zamanı algılama, yaşayış biçimi ile yakından ilişkilidir. Günlük hayatla bağlantılı olan süt pişirme ile et pişirme arasındaki zaman farkı gibi detaylar, bu kalıplarda yansıtılmaktadır.

Bu tebliğde, zaman ifade eden söz kalıpları ifade ettikleri zamanlar açısından değerlendirilip gramer yapıları üzerinde durulacaktır.

Türkiye Türkolojisinde Çuvaşça Araştırmalarının Sorunları

Çuvaşça araştırmalarının tarihi batıda iki yüzyıla yaklaşmış ve bu süre içerisinde son derece yetkin sözlük, gramer ve ayrıntı çalışmaları ortaya konmuş olmakla birlikte Türkiye Türkolojisi için Çuvaşça bilinmezliğini hâlâ sürdürmektedir.

Türkiye’de Çuvaşça üzerine bağımsız çalışmalar zaten yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte başka bir çalışma içerisinde herhangi bir nedenle Çuvaşçaya değinildiğinde, Çuvaşçanın daha yazımının büyük bir soruna dönüştüğü, özellikle Paasonen’den alınmış örneklerin aktarımının neredeyse tümüyle yanlış olduğu, görülmektedir. 1994 yılında *Türk Dilleri Araştırmaları*’nda yayımladığım “*Türkçe y ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine*” adlı yazımda Çuvaşçanın transkripsiyonu ve Çuvaşça araştırmalarında dikkate alınması gereken temel hususlar üzerinde durmuştum. Ancak yeni yayınlarda da Çuvaşça yazılmadığını görmek mümkündür.

Bildiriye başta Paasonen sözlüğü olmak üzere Çuvaşça sözlüklerin kullanımı ve Çuvaşçanın temel kaynakları konusu ele alınacaktır.

Günümüzde Özbekistan’a bağlı özerk cumhuriyet olan Karakalpakistan, Karakalpak Türklerinin yaşadığı bir ülkedir. Karakalpak Türkleri asılları itibarıyla X-XII. yüzyıllarda yaşayan Peçeneklerin ahfadındandırlar. 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin çökmeye başlamasıyla da 1991 yılında Özbekistan’a bağlı özerk bir cumhuriyet olmak kaydıyla SSCB’den ayrılmıştır. Günümüzde Karakalpakistan yıllarca süren dil karmaşasından kurtularak resmî dilini Türkçenin lehçelerinden olan Özbekçe ve Karakalpakça olarak ilân etmiştir. Fakat Sovyetler zamanında uygulanan Rusçanın bütün ülkede hâkim kılınması politikası sebebiyle günümüzde Karakalpakçanın ve Özbekçenin öğretilmesinde büyük sıkıntılar çekilmektedir. Ayrıca Latin harflerine geçiş kararının alınması da dil üzerindeki tartışmaları artırmıştır. 29 Haziran - 25 Ağustos 2003 tarihleri arasında Karakalpakistan’da yapmış olduğumuz ankete göre çoğunluk Latin harflerine geçişte zorlanmıştır. Latin harflerine geçişte zorlananların çoğunluğunu da 30 yaşından büyükler oluşturmaktadır. Bunun en büyük nedeni de Latin harflerine yeni geçilmesi dolayısıyla ortaya çıkan zorluklar ve Latin harfleriyle yazılmış kitapların sayısının az olmasıdır. Karakalpakistan hükûmeti bütün karmaşaya rağmen Türk dünyasının birliğini sağlamak ve Rusya’nın etkisinden hızlı bir şekilde kurtulmak amacıyla Latin harflerine geçilmesini desteklemektedir. Bu amaçla da gerekli görülen bütün imkânlarını seferber etmektedir. Fakat bizim yaptığımız ankette de görüleceği gibi geçmişin izlerini yok etmek hem daha çok çabaya hem de yardıma ihtiyaç duymaktadır.

Bir “Dizim Birimi” Terimi Olan “Sıfat”ı Doğru Anlıyor muyuz?

İnsan dili, en gelişmiş ve en yetkin ‘Bildirişme sistemi’dir. Çağdaş dil bilgisi araştırmaları, bir dilin doğasını, mantığını, işleyişini ve sistematiğini ortaya koymayı amaçlar. Bir “Dizim birimi” olan sıfat, dildeki diğer birimler gibi, bulunduğu bağlam içinde anlam, işlev ve değer kazanır. Bu meseleyle ilgili salt biçime veya salt anlama dayanan yaklaşımlar ve belirlemeler kapsayıcı olmaktan uzak, tutarsız ve geçersizdir. Bize göre; sıfat ile ilgili sorulara/sorunlara cevap arayabilmek/çözüm önerileri getirebilmek için, Türkçenin yapısının, ilgili

sıfatların -bağlam içindeki- kullanım özelliklerinin, anlamlarının, işlev ve değerlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada Türkiye Türkçesi kesit olarak alınmış ve eş zamanlı bir yöntem izlenmiştir. Başta 'TDK-Türkçe Sözlük' olmak üzere diğer Türkçe Sözlük'lerden, çağdaş edebî metinlerden taramalar yapılmış, elde edilen örnekler 'işlevci' bir yaklaşımla diğer dillere ait sıfatlarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Araştırmamızda sıfatlarla ilgili şu sorulara/sorunlara cevaplar/çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır:

i) Klasik dil bilgisi kaynakları arasında 'Sıfatın bir dil bilgisi terimi olarak adlandırılmasında, tanımlanmasında ve bağlam içerisinde belirlenmesinde bazı farklılıklar vardır. Söz konusu kaynaklarda genellikle "sıfat" terimi tercih edilirken, bazı kaynaklarda ise "ön ad" terimi yeğlenmiştir. Buna göre; dil bilgisine ait terimler adlandırılırken, sadece bağlamdaki konunun dikkate alınması isabetli bir yol mudur? Bir sıfat bağlam içinde her zaman ve mutlaka bir addan önce mi gelir? Eğer bu konum değişirse, aynı birim sıfat kimliğini kaybeder mi?

ii) Belirtme sıfatlarının alt grubunda yer alan 'belgisiz (Belirsizlik) sıfat' terimi/kavramı da üst sınıfla, yani "belirtme" terimi/kavramı ile çelişmektedir. Bu durumda "belirtili belirsiz" gibi bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Oysa bu mevcut kabul, "mantık" biliminin en temel ilkelerinden birisi olan "çelişmezlik"le aykırılık teşkil etmektedir.

iii) Niteleme sıfatları, herhangi bir bağlayıcıya ihtiyaç duymadan art arda sıralanabilmektedir. Bu sıralanmada dil içi ve dil dışı etkenlerin rol oynadığı söylenebilir. Acaba Niteleme Sıfatları kendi içinde bir sıraya, bir düzene, bir kurala göre mi sıralanmaktadır? Yoksa bu diziliş bir rastlantının veya metin üreticilerinin kişisel tercihlerinin bir sonucu mudur? Biz, bu konuda sıfatların duyularımıza ve algılarımıza dayalı semantik içeriklerinin ve nitelenen ögenin özüne yakınlık'ın, yani 'özlük' boyutunun (intrinsicness) belirleyici olduğuna inanıyoruz.

iv) Mevcut kaynaklarda yer alan 'Sıfatlar'ın Diğer Kelime Türlerine Kayması' meselesinde de bazı tutarsızlıklar vardır. Kaynaklarda bir sıfat söz diziminde; ad çekim eklerinden herhangi birisini veya yüklemlik ekini alırsa, 'ad' (adlaşmış sıfat) olarak kabul edilmektedir. Meselâ; kaynaklarda "Sayı sıfatları"nın duruma/çekime göre ad ve sıfat olarak; "soru sıfatları"nın ve "gösterme sıfatları"nın duruma/çekime göre sıfat ve zamir olarak; "niteleme sıfatları"nın bağlamdaki konumuna göre sıfat ve zarf olarak kullanılabildiği savunulmaktadır. Yani başka bir kelime türüne geçişte; bir birimin bağlamdaki konumu, birlikte kullanıldığı diğer kelime türü de belirleyici bir kriter

olarak kabul edilmektedir. Bu meselenin çözümü ile ilgili olarak, -öncelikle- "tür kayması"nın tanımı, kapsamı ve sınırları iyi çizilmelidir, diye düşünüyoruz. Bize göre; "tür kayması" ancak "işlevsel değişim"le (functional shift) mümkündür. Sıfatın ad/ek eylem çekimine girmesi veya ad dışındaki bir kelimeden önce gelmesi onun sıfat kimliğini değiştirmez.

XVI. Yüzyıl Tahrir Defterinde Menteşe Bölgesinde Yer Adları

Ahmet YİĞİT

Menteşe Bölgesi Anadolu'nun güneybatı bölümünde Akdeniz'e sınır olan dağların yüksek olduğu bir bölgedir. Ana ticaret yollarının dışında kalan bir yerdir. Anadolu'da XII. yüzyıldan itibaren oluşan kargaşaların dışında kalmayı başarmış ve coğrafi konumu dolayısıyla büyük orduların genelde giremediği bir noktada bulunmaktadır. Türkmenlerin gelip Menteşe Beyliğini kurduğu bu bölgede, yer isimlerinin kendilerine has bazı karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bu yer adları başlıca beş ana başlık altında incelenebilir. 1-Oğuz boy adları. 2-Coğrafi şekillere göre verilmiş adlar. 3-Şahıs isimlerinden oluşan yer adları. 4-Mesleklere göre verilmiş yer adları. 5-Antik kökenli yer adları.

1-Oğuz boy yer adları: *Kayı, Eymür, Afşar ve Bayındır* vb.

2-Coğrafi şekillere göre yer adları: *Yerkesiği, Gökabad, Karabağ, Karaova, Çamköy, Adaköy, Çamsuyu ve Akçapınar* gibi yer adları.

3-Şahıs isimlerinden oluşan yer adları: *Çağatayhamza, Fatmalu, Ömerhan, Ümransah, Satılmışlu, Mesudlu, Duransah ve Hızırcalu* gibi.

4-Mesleklere göre verilen yer adları: *Doğancıyan, Okçu, Olukçuyan, ve Bostancı* gibi.

5-Antik döneme ait yer adları: *Mazon, Marmaros ve Megri* gibi.

Bildirimizde, Menteşe bölgesinde XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde geçen yer adları belirtilecek ve bu adları almalarının sebepleri incelenecektir.

Tatar Diyalekt Dilini Sistemli-Senkron Metotla İncelemenin Bazı Neticeleri (Şimdiki Zaman Hikâye Fiiller)

Ferit YUSUPOV

Doğu Avrupa'dan başlayıp, Uzak Doğu'ya kadar yayılan Tatar ağızlarının dil bilimi coğrafyası, arial dil bilimi metotlarıyla inceleme, Tatar dilinin millî atlasını hazırlama konusunda ehemmiyetli neticeler çıkarmak, Tatar diyalekt dili fenine temel atma imkânı verdi.

Bildiğimize göre, günümüz Tatar edebî dili Kıpçak dilleri grubunun Kıpçak- Bulgar bölümünü oluşturuyor. Yalnız Tatar dilinin Orta İdil-Kama havuzu, Ural Dağları'nda ve Batı Sibiryâ'da konuşulan diyalekt ve ağızlar bu bölünmeye karşı türlü münasebette bulunuyorlar. Orta diyalekt olarak adlandırılan Kazan Tatarları diyalekti, temel özellikleri bakımından diğer Kıpçak dilleri ile büyük ortaklık gösterebilir de, Tatar dilinin başka diyalektlerinden, bu bölgenin eski yerli halklarından sayılan İdil Bulgarları diline has olan özellikleri saklamış olmalarıyla ayrılırlar. Bu görüşlerin çoğu günümüzde Oğuz dillerinde aktif bir şekilde kullanılıyor. Mişer diyalekti vekilleri ise bu bölgeye IX. asırdan başlayarak değişik dönemlerde gelip yerleşmiş eski Kıpçak kabilelerinin devamcıları olarak kabul ediliyorlar. Doğu diyalekti diye isimlendirilen Sibiryâ Tatarlarının dili ise bu bölgenin orman bölgesinde ve step bölgesinde yaşayan eski Türklerin Kit ve Uğır dilli halkları ile birleşmesinden oluşmuştur. Sonra Sibir Tatarlarının dilinin formalaşmasına, Özbek, Kırgız ve Kazak, Mugay, İdil boyu Tatarları dillerinin de etkisi büyüktür. Tatar diyalektlerinin tarihinin incelendiği hizmetlerde her diyalektin temelinde eski Kıpçak dilinin olduğu söyleniyor. Tatar diyalektler sisteminin ortak Kıpçak temeli olmasına rağmen, her diyalektin formalaşmasına katılan diller (Bulgar, Fin-Uğor, Kit, Samodey) ile ortak özelliklerini de ayırıp çıkarabiliriz. Tatar diyalektlerinin formalaşmasında türlü dillerin etkisi onun gramatik yapısının, bu sebepten fiiller sisteminin epeyce karmaşık olmasına sebep olmuştur.

Tatar edebî dili ve başka Türk dillerinden farklı olarak, diyalekt dilindeki şimdiki zaman hikâye fiillerin basit ve birleşik türleri kullanılıyor. Tatar diyalekt dilinde kullanılan şimdiki zaman hikâye fiillerin aşağıdaki türleri kullanılıyor:

Basit şekilli şimdiki zaman hikâye fiiller: -a, -e, -y; -uçan; -uçi, -uda, -atıgan, -atın....

Birleşik şekilli şimdiki zaman hikâye fiil formları: -a torgan; -ıp utıra, -ıp yata (yadır).

Tatar diyalektlerindeki farklılıklar, bu formalı fiillerin kullanılıp kullanılmamasına göre belirleniyor. -a, -e, -y formalı şimdiki

zaman hikâye fiiller, Tatar dilinin bütün diyalektlerinde kullanıldığı için çekirdek veya öz elementler olarak isimlendiriliyorlar. Lâkin bu fiilin tekil III. kişi eki ile kullanılması veya kullanılmamasına göre, Tatar diyalektleri birbirinden ayrılıyor. Kazan Tatarları diyalektinin bütün ağızlarında da bu fiiller eksiz kullanılıyor (Bala Mektepké bara; Göller çeçek ata). Bu özelliğiyle bu diyalekt çoğu Kıpçak dillerinden ayrılıyor. Mişer diyalektinde ise eski Türk dilinde kullanılan *turur* yardımcı fiilinden kısalarak oluşmuş -dır, -dir, -tır, -tir ekiyle bildiriliyor (Ul işke baradır; Tışta yangır yavadır). Sibir Tatarları diyalektinde tekil III. kişi -tı, -t bildirme ekiyle bildiriliyor.

Kıpçak dillerinin çoğuna has olan basit formlardan sayılan -uçan (babay yoklarga ırte yatuçan); -uda (eniyim kart bulsada bizge bulışuda) formları da Kazan Tatarları diyalekti için önemli.

Birleşik formalı -ıp utıra (uramnan bir kişi kitap utıra), -ıp yata (ebiler tsay aşap yatırlar) fiilleri Sibiryâ Tatarları diyalektinin sınıflandırma işaretlerinden sayılıyor.

Bazı Nadir Sözcükler ve İlginç Bir Ek Üzerine

Nuri YÜCE

Eskiden genel olarak konar göçer bir hayat tarzı sürdüren Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılması, onların aynı oranda değişik milletlerle ve dillerle ilişki kurmak durumunda kalmasına sebep olmuştur. Başka milletlerle komşu olmak veya bir arada yaşamak doğal olarak sosyal hayatın her alanında karşılıklı etkileşmeyi de oluşturmuştur.

Özellikle kültür ve dil alanındaki etkiler zamanla benimsenerek kalıcı olmuş ve bundan dolayı nesilden nesile aktarılagelmiştir. Yüzyıllar sonra, neyin nereden alındığı uzmanlar tarafından çoğunlukla açıklanmasına rağmen, eski eserlerde görülen ve günümüzde de kullanılarak yaşamaya devam eden bazı dil unsurları önümüzde hala bir kapalı kutu olmayı sürdürmektedir.

Bu bildiride, özellikle karışık dilli yörelerde ve eserlerde rastlanan bazı nadir sözcükler ile hangi dilden Türk diline geldiği belli olmayan ilginç bir ek üzerinde durulacaktır.

Bilâl YÜCEL

Ülkemizin toprak büyüklüğü bakımından ikinci, yerleşim birimi sayısı bakımından ise birinci büyük ili olan Sivas, doğudan batıya ve kuzeyden güneye uzanan yolların kesiştiği bir bölgede bulunduğu için tarih boyunca pek çok Türk boyunun uğrak ve yerleşim merkezi olmuştur. Bu nedenle Sivas'ta, başka illerde rastlanamayacak oranda ağız farklılıkları görülmektedir.

Bildiride, derlediğimiz metinlerden çıkarılan şimdiki zaman eklerinin ilimiz ana ve ara ağız bölgelerine göre dağılımı haritalar üzerinde sunulacaktır.

Kırım Tatarcasındaki Fiillerde Anlam, Zaman ve İşlev Kaymaları

Zuhal YÜKSEL

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatarcasında da fiiller, çekime girdikten sonra kendi mastar manalarının (kılış) yanında, çekim ekleri vasıtasıyla belirli zaman ve şahısları da ifade ederler.

Ancak fiil, kip ve şahıs eklerini aldıktan sonra yani kullanım alanına çıktıktan sonra kip ekleri belirlenen zaman ve işlevlerin dışında zaman ve işlevlerde de kullanılarak konuşan şahıslardan kaynaklanan bir değişikliğe uğramaktadır ki, bu durum "görünüşt" diye isimlendirilmiştir.

Kırım Tatarcasında bildirme kipleri arasındaki zaman ve işlev kaymaları olduğu gibi bildirme kipleri ile tasarlama kipleri arasında da işlev kaymaları oluşmaktadır.

Bu mana ve zaman kaymalarını etkileyen en önemli unsurlardan biri de cümlelerin yüklemine etkileyen kelime veya kelime gruplarının varlığıdır. Cümle içinde kullanılan zarf, yönlendirici, bağlama edatı, ünlem gibi görevleri üstlenen bu kelime veya kelime grupları, zamanların başka zamanlar yerine ve değişik işlevlerde kullanımı sırasında oldukça önemli roller üstlenmekte, cümlelerin zamanı ve işlevi bu sözcüklere göre değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca bu sözcükler, kimi zaman cümlede zaten var olan ancak zayıflığından dolayı hissedilmeyen bazı işlevleri de güçlendirip ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki kipler, temel görevlerinin dışında, cümle içindeki bu kelime ve kelime gruplarının yönlendirmesiyle istenen birçok duygu ve düşüncüyü ifade etmemize imkân vermektedir.

Ayrıca (-DİR) bildirme eki de yüklem görevinde olan kelimeye eklenerek zaten var olan ancak fazla hissedilmeyen kesinlik, tahmin, dilek gibi işlevlerin ortaya çıkmasında oldukça etkilidir.

Kiplerin başka bir kip yerine kullanılması, canlı bir varlık olan dilin düşünce sistemlerindeki gelişmeye uygun olarak bazı değişiklikleri tabii olarak bünyesinde teşekkül ettirmesi ve anlatımın monotonluktan kurtararak anlatıma zenginlik ve çeşitlilik kazandırılması gibi sebeplerle husule gelmiş olmalı.

Eski Uygurlarda Şehir ve Şehrin Bölümlerinin Terimleri Hakkında

Peter ZİEME

Doğu Türkistan'da 9. asırdan beri yaşayan Uygurlar göçebe yaşayışını vazgeçip şehirlerde yerleşmeye başladılar. Böylece şehircilik terimlerini kullanmak gerekli oldu. Budist bir metinde nirvana'nın ve nirvana'ya getiren yolun şehir ve birkaç bölümleriyle karşılaştırılır. Ärdäk, karım, tam, kay, kidi, kânt, uluş vs. gibi terimleri Türk dillerinin arka planında çözümlemek bildirimin bir hedefidir.

"Başlamak, Almak, Yapmak" Birer Yardımcı Fiil midir?

Hazma ZÜLFİKAR

Türkçede *et-*, *ol-*, *kıl-*, *eyle-* bilinen ve gramerlerimizde yer alan birer yardımcı fiildir. Özellikle doğu ve batı dillerinden giren isim soylu kelimelerin çekimini sağlar. Ancak bu yardımcı fiillerin görevinde son dönemlerde *yapmak* ve *almak* fiilleri de kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra *başlamak* fiili de tarihî dönemlerde bu tür yardımcı fiil durumunda kullanılmıştır.

Bildiri söz konusu fiiller örneklere dayalı olarak ele alınacak, işlevleri, cümleye kattığı anlamları değerlendirilerek ve gramerlerimize bu yolda bir katkı sağlanacaktır.